

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**SAHÎH-İ MÜSLİM'DEKİ HADİSLERİN EDEBÎ SANATLAR
AÇISINDAN İNCELENMESİ
(İCÂZ, İTNÂB, MÜSÂVÂT VE KASR BAĞLAMINDA)**

Mehmet Nezir Esin

19932309

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Edip Çağmar

Diyarbakır 2023

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Doktora Tezi

**SAHÎH-İ MÜSLİM'DEKİ HADİSLERİN EDEBÎ SANATLAR
AÇISINDAN İNCELENMESİ
(İCÂZ, İTNÂB, MÜSÂVÂT VE KASR BAĞLAMINDA)**

Mehmet Nezir Esin

19932309

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Edip Çağmar

Diyarbakır 2023

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Sahîh-i Müslim’deki Hadislerin Edebî Sanatlar Açısından İncelenmesi (Îcâz, İtnâb, Müsâvât ve Kasr Bağlamında)” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

12/12/2023

Mehmet Nezir Esin

ÖN SÖZ

İnsanın duygu ve düşüncesini ifade etmede yardımcı olan ve bu sayede diğer insanlarla iletişimini sağlayan yegâne araç dildir. İnsanlığın hidayetini doğru yola ulaşmasını amaçlayan ilahi ve nebevi mesajlar dil aracılığıyla ve dilin kuralları çerçevesinde topluma hitap etmiştir. Bu bağlamda Arap toplumu içinde yetişen ve vahyin muhatabı olan Hz. Muhammed (s.a.s.), o toplumun dilini yetkin ve belîğ bir şekilde kullanmıştır. Hz. Peygamber gerek bir beşer olarak insanlarla iletişim kurarken gerekse risâlet vazifesi gereği vahiy ile gelen ilahi mesajları muhataplarına aktarırken Arapçanın kullanım alanı çerçevesinde kendisine has bir üslup benimsemiştir. O'nun bu üslubu hadislerinde net bir şekilde tezahür etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber hadisleri belâgat ilmi açısından incelendiğinde kendine özgü ifadeler barındırdığı, edebî sanatların birçok çeşidini ihtiva ettiği anlaşılabacaktır. Dolayısıyla nebevi üslubun ilmî ve edebî yönden incelenmesi hem hadislerin doğru anlaşılması, hem de Arap dili ve belâgatine katkısı açısından büyük önem arz etmektedir.

Hz. Peygamberin, İslam dinini tebliği esnasında ya da günlük konuşmalarında belâgat açısından bir takım üslup özellikleri karşımıza çıkmaktadır. Bu üslubun mekân ve muhataba göre farklılık arz ettiğini görmekteyiz. Nitekim Hz. Peygamber muhatabın seviyesine göre kimi yerde konuşmayı kısa tutarken kimi yerde uzatmıştır. Önemli gördüğü yerde de vurgu yapmayı ihmal etmemiştir. Hadisler incelendiğinde Hz. Peygamber'in bu edebî üslubu bariz bir şekilde göze çarpmaktadır.

Bu çalışmada Hz. Peygamber'in üslubunda önemli bir yeri haiz olan edebî sanatlardan îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr konuları üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc'ın (ö. 261/875) *el-Câmi'us-sahîh* adlı eserinde yer alan hadisler îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr sanatları açısından incelenmiştir. Zira çalışmaya konu bu eser, sadece hadis ilmi alanında değil, diğer bütün temel İslamî

ilimler açısından el-Buhârî'nin (ö. 256/869) *el-Câmi'us-sahîh* adlı eseri ile birlikte alanında otorite kabul edilmiştir.

Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş Bölümünde araştırmanın konusu, amacı, yöntemi, kapsamı, kaynakları ve konuyla ilgili yapılmış çalışmalar üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde konu teorik çerçevede ele alınmıştır. Bu bağlamda belâgat, fesâhat, meânî ve hadis kavramları ile meânî ilminin konumuzu ilgilendiren alanları olan îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr kavramları ele alınmıştır. Ayrıca Hz. Peygamberin fesâhati ve fesâhatinde öne çıkan üslup özellikleri, maddeler halinde örneklerle ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde *Sahîh-i Müslim*'de yer alan hadisler, îcâz, itnâb ve müsâvât açısından değerlendirilmiş, Resûlullah'ın (s.a.s.) üslubunda bu edebî sanatların yansımaları örneklerle ortaya konulmuştur. Üçüncü bölümde ise *Sahîh-i Müslim*'de yer alan hadisler, meânî ilminin diğer önemli bir konusu olan kasr sanatı açısından değerlendirilmiş, Hz. Peygamber'in üslubunda bu edebî sanatın yansımaları örnekler üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. *Sahîh-i Müslim*'de yer alıp îcâz, itnâb ve kasr sanatlarına konu olan diğer hadisler ise tezin sonunda ekler bölümünde tablo halinde verilmiştir. Sonuç kısmında ise araştırma sonucu ulaşılan temel sonuçlara ve önerilere yer verilmiştir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında değerli görüş ve yönlendirmeleri ile büyük emeği olan danışman hocam Prof. Dr. Mehmet Edip Çağmar'a, desteklerini esirgemeyen tez izleme komitesi üyeleri Prof. Dr. Mehmet Cevat Ergin ve Dr. Öğretim Üyesi Faruk Kazan'a, görüş ve eleştirilerinden istifade ettiğim Dr. Mehmet Emin Güzel, Dr. Öğretim Görevlisi Muhammed Mehdi Aksoy, Dr. Öğretim Üyesi Eyyüp Tuncer'e, bu yorucu dönemde bana katlanan, bununla birlikte birçok sorumluluğumu üstlenip beni daima destekleyen değerli eşime ve bu zaman zarfında bazen ilgimden mahrum bırakmak zorunda kaldığım çocuklarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Mehmet Nezir Esin
Diyarbakır 2023

ÖZET

Bu çalışmamızda Hz. Peygamber'in hadislerinde yaygın olan îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr edebî sanatlar incelenip yorumlanmaya çalışılmıştır. Ancak hadis kaynaklarının çokluğu ve edebî sanatların çeşitliliği, bütün hadisleri belagat açısından tespit edip incelemeyi güçleştirmektedir. Bu bakımdan çalışmada her iki açıdan sınırlandırmaya gidilerek *Kütüb-i Sitte* arasında ikinci hadis kaynağı olarak bilinen/nitelendirilen *Sahîh-i Müslim*'deki hadislerden îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr sanatlarını barındıranlar tespit edilip ele alınmış ve bu sanatların söz konusu hadisler özelinde anlama kattığı genişlik/zenginlik incelenmiştir. Çalışma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte çalışmanın konusu, amacı, yöntemi, kapsamı, kaynakları ve konuyla ilgili yapılmış çalışmalar hakkında bilgi verilmiştir. Birinci bölümde konunun teorik boyutu ele alınmıştır. İkinci bölümde Resûlullah'ın (s.a.s.) üslubunda îcâz, itnâb ve müsâvât edebî sanatlarının yansımaları, üçüncü bölümde ise kasr sanatının anlama kattığı hususiyetler örnekler üzerinden açıklanmaya gayret edilmiştir. Çalışmanın sonuna *Sahih-i Müslim*'de yer alan hadislerde geçen îcâz, itnâb, kasr ve müsâvât sanatlarına ilişkin istatistik bilgileri içeren bir tablo eklenmiştir. Bu bağlamda *Sahîh-i Müslim*'de yer alan hadislerin yaklaşık %3,5'inde îcâz, %4,7'sinde itnâb, %13,6'sında da kasr sanatı tespit edilmiştir. Îcâz sanatının kullanıldığı hadislerin büyük çoğunluğunun ibâdât ve fezâil-i amal, kalan kısmının inanç esasları ve muâmelât ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. İtnâb sanatının kullanıldığı hadislerin büyük çoğunluğu inanç esasları, ibâdât ve fezâil-i amal ile ilgiliyken geri kalanı muamelat ile ilgilidir. Kasr sanatına konu olan hadislerin ise büyük çoğunluğu ibâdât, geri kalanı inanç esasları, muâmelât ve fezâil-i amal hakkındadır.

Anahtar Sözcükler

Hadis, Müslim, Belâgat, Îcâz, İtnâb, Müsâvât, Kasr.

ABSTRACT

In this study, Hz. The literary arts of ijaz, itnab, müsavat and kasr, which are common in the hadiths of the Prophet, have been examined and tried to be interpreted. However, the abundance of hadith sources and the diversity of literary arts make it difficult to identify and examine all hadiths in terms of rhetoric. In this regard, the study went to limit both aspects and identified and dealt with those of the hadiths in Sahih Muslim, which are known / qualified as the second source of hadiths among the Kutub-i Sitta, which contain the arts of ijaz, itnab, musavat and qasr and the breadth /richness that these arts add to the understanding of the hadiths in question has been examined. The study consists of an introduction and three chapters. In the introduction, information is given about the subject of the study, its purpose, method, scope, sources and studies on the subject. In the first part, the theoretical dimension of the subject is discussed. In the second part, the reflections of the literary arts of ijaz, itnab and müsavat in the style of the Prophet (pbuh) are tried to be explained, and in the third part, the characteristics that the art of kasr adds to the meaning are. A table containing statistical information about the arts of ijâz, itnâb, kasr and müsâvât mentioned in the hadiths in Sahih Muslim has been added at the end of the study. In this context, the art of îcâz was detected in approximately 3.5% of the hadiths in Sahih-i Muslim, the art of itnab was detected in 4.7%, and the art of kasr was detected in 13.6%. It has been determined that the majority of the hadiths in which the art of ijaz is used are related to acts of worship and fezail, while the rest are related to the principles of faith and transactions. While the majority of the hadiths in which the art of itnab is used are related to the principles of faith, worship and virtues, the rest are related to transactions. While the majority of the hadiths that are the subject of Kasr art are related to worship, the rest are related to the principles of belief, transactions and virtues.

Keywords

Hadith, Muslim, Rhetoric, Icâz, Itnâb, Müsâvât, Kasr.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

TAAHHÜTNAME	I
ÖN SÖZ.....	II
ÖZET.....	IV
ABSTRACT	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	11
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....	11
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ	11
3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI.....	13
4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR	14
4.1. Klasik Kaynaklar	14
4.2. Modern Kaynaklar	15
5. KONU İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR.....	16
5.1. Kitaplar	17
5.2. Tezler	18

BİRİNCİ BÖLÜM

BELÂGAT İLMİ VE HADİSLERDE BELÂGAT

1.1. BELÂGAT İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ.....	21
1.1.2. Belâgatın Fesâhat ile İlişkisi	26
1.1.2.1. Fesâhat.....	27
1.1.2.2. Belâgat.....	29
1.1.3. Belâgat İlminin Alt Dalları	31

1.1.3.1. Beyân İlmi	33
1.1.3.2. Bedi‘ İlmi	34
1.1.3.3. Meânî İlmi	35
1.1.3.1.1. Îcâz, İtnâb, Mûsâvât.....	38
1.1.3.1.2. Kasr.....	70
1.2. HADİSLERDE FESÂHAT VE BELÂGAT.....	82
1.2.1. Hadislerde Fesâhat ve Belâgatin Genel Özellikleri	82
1.2.2. Hz. Peygamber’in Belâgatine Tesir Eden Faktörler	85
1.2.2.1. Yetiştği Çevrenin Hz. Peygamber’in Diline Etkisi	86
1.2.2.2. Risalet Görevinin Hz. Peygamber’in Diline Etkisi	88
1.2.3. Hadislerde Hz. Peygamber’in Üslubu.....	89
1.2.3.1. Sözünün Muktezâ-i Hâle Uygun Olması	90
1.2.3.2. Cevâmiu’l-Kelim Olması	95
1.2.3.3. Beden Dilini Kullanması.....	97
1.2.3.4. Tekitli İfadeler Kullanması	97
1.2.3.5. Yapmacıktan Uzak İfadeler Kullanması	98
1.2.3.6. Yeni ve Orijinal Kelimeler Kullanması ve Bazı Kelimelere Yeni Anlamlar Yüklemesi	99
1.2.3.7. Tane Tane Konuşması ve Manaları Açık Olan Kelimeler Kullanması	100
1.2.3.8. Kur’an Dili ile Örtüşen Dili Kullanması	101

İKİNCİ BÖLÜM

SAHÎH-İ MÜSLİM’DE ÎCÂZ, İTNÂB VE MÛSÂVÂT İÇEREN HADİSLER

2.1. ÎCÂZ İÇERİKLİ HADİSLER	104
2.1.1. Îcâz-ı Kısar İçeren Hadisler	104
2.1.2. Îcâz-ı Hazîf Sanatını İçeren Hadisler	127
2.1.2.1. Harfin Hazfi.....	128
2.1.2.1.1. Hemzenin Hazfi	129
2.1.2.1.2. Yâ’nın Hazfi	130
2.1.2.2. Müfredin Hazfi	132
2.1.2.2.1. Mûsnedün İleyhin Hazfi	132

2.1.2.2.2. Müsnedin Hazfi	137
2.1.2.2.3. Mef'ûlün Hazfî	142
2.1.2.2.4 Mevsuf ve Sıfatın Hazfî.....	147
2.1.2.2.5. Muzâf ve Muzâfun İleyhinin Hazfî	150
2.1.2.2.6. Kasem ve Cevâbü'l-Kasemin Hazfî	153
2.1.2.2.7. Cevâbü'ş-Şartın Hazfî	155
2.1.2.2. Cümlelerin Hazfî	158
2.1.2.3. Birden Fazla Cümlelerin Hazfî.....	164
2.2. İTNÂB İÇERİKLİ HADİSLER.....	167
2.2.1. el- el-İzâh ba'de'l-ibhâm Sanatını İçeren Hadisler	168
2.2.2. Zikrû'l-Hâss Be'de'l-Âmm Sanatını İçeren Hadisler.....	169
2.2.3. Tekrîr Sanatını İçeren Hadisler	171
2.2.4. İğâl Sanatını İçeren Hadisler	173
2.2.5. Tezyîl Sanatını İçeren Hadisler	174
2.2.6. Tekmîl Sanatını İçeren Hadisler	175
2.2.7. Tetmîm Sanatını İçeren Hadisler	177
2.2.8. İ'tirâz Sanatını İçeren Hadisler	178
2.3. MÜSAVÂT İÇERİKLİ HADİSLER.....	181

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHÎH-İ MÜSLİMDE KASR İÇEREN HADİSLER

3.1. NEFİY VE İSTİSNA İLE KASRIN GERÇEKLEŞTİĞİ HADİSLER. 184	
3.1.1. Nefiy ve İstisna ile Hakiki Kasr	185
3.1.2. Nefiy ve İstisna ile İzâfî Kasr	193
3.2. إِنَّمَا “İNNEMÂ” EDATIYLA KASRIN GERÇEKLEŞTİĞİ HADİSLER	
..... 198	
3.2.1. İnnemâ ile Hakiki Kasr	198
3.2.2. İnnemâ ile İzâfî Kasr	201
3.3. ATIF EDATLARIYLA KASRIN GERÇEKLEŞTİĞİ HADİSLER.....	207
3.3.1. لا “La” Atıf Harfiyle Yapılan Kasr	207
3.3.2. بل “Bel” Atıf Harfiyle Yapılan Kasr	209

3.3.3. لكن “Lâkin” Atıf Harfiyle Yapılan Kasr.....	211
3.4. TAKDİM İLE KASRIN GERÇEKLEŞTİĞİ HADİSLER.....	212
3.4.1. Mamulün Fiile Takdimi	213
3.4.1.1. Hakiki Kasr	213
3.4.1.1. İzâfî Kasr	215
3.4.2. Müsnedin Müsnedün İleyhiye Takdimi	216
3.4.2.1. Hakiki Kasr	216
3.4.2.2. İzâfî Kasr	217
3.5. MARİFE MÜSNED VE ZAMÎRÜ’L-FASIL İLE KASRIN GERÇEKLEŞTİĞİ HADİSLER.....	218
3.5.1. Müsnedin Marife Olmasıyla Kasrın Gerçekleştiği Hadisler.....	218
3.5.1.1. Hakiki Kasr	218
3.5.1.2. İzâfî Kasr	220
3.5.2. Zamîrû’l-Fasl ile Kasrın Gerçekleştiği Hadisler.....	220
3.5.2.1. Hakiki Kasr	220
3.5.2.2. İzâfî Kasr	221
SONUÇ.....	222
KAYNAKÇA	226
EKLER.....	236

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-selâm
b.	: İbn/Bin.
bk.	: Bakınız.
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi.
ed.	: Editör
HTD	: Hadis Tetkikleri Dergisi.
H.z.	: Hazreti
md.	: Madde.
r.a.	: Radiyallahu anh.
r.anha	: Radiyallahu anha.
s.	: Sayfa.
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı.
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
SBDA	: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi.
SBED	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri
vs.	: Vesaire

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Çalışmada, Hz. Peygamber'in ifadelerindeki îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr edebî sanatları ele alınmıştır. Hadis kavramı Resûlullah'ın ifadeleri dışında sahabe ve tabiine nispet edilen sözleri kapsamakla beraber bu çalışmada Hz. Peygamber'e isnâd edilen merfû hadisler üzerinde durulmuştur.

Sahih ve câmi' türünden bir hadis kaynağı olmasından dolayı çalışmada Müslim'in (ö. 261/875) *el-Câmi'us-sahîh* adlı eseri tercih edilmiştir. Zira câmi' türü eserler, sünen türü eserlerden farklı olarak hayatın hemen bütün alanlarıyla ilgili rivayetleri içermektedir. Dolayısıyla bu tür kaynaklar, Hz. Peygamberin ifade üslupları açısından zengin veriye sahiptir. Nitekim bu eserde îcâz sanatı kapsamında değerlendirilen kısa ve öz ifadeler yer aldığı gibi itnâb sanatı kapsamında değerlendirilen uzun ifadeler de yer almaktadır. Öte yandan kasr sanatı kapsamında değerlendirilen ve vurgulu ifadelerin yer aldığı hadislere de sıkça rastlanmaktadır.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Hadisler, belli bir amaçla söylenmiş ve belli bir bağlama sahip ifadelerdir. Bu bağlamda herhangi bir hadis külliyyatı genel olarak incelendiğinde her bir hadisin, Müslümanların hayat standartlarını şekillendiren şer'i, ahlaki, teolojik ve benzeri alanlarda önemli bir anlam taşıdığı ve Hz. Peygamber'in kendine özgü üslubuyla oluşturduğu söylemin bir parçası olduğu görülmektedir. Dolayısıyla nebevi mesajı doğru anlayabilmek için sahip olduğu ifade özelliklerini bilmek gerekir.

Çalışmada hadislerin belâgat ilminin îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr sanatları çerçevesinde analizi amaçlanmıştır. Bu bağlamda söz konusu sanatların Hz. Peygamber'in ifadelerine hangi edebî zenginlikleri kattığı üzerinde durulmuştur. Bu sanatlar, hadislerin dil ve üslup açısından taşıdığı estetik özellikleri vurgulamakta, anlatımı daha etkili hale getirmektedir. Bu da anlamın derinleşmesine katkıda bulunmakta, muhatapların dikkatini çekmektedir. Zira mütekellimin ifadelerini

belâğî bir formatta sunması, ona ait edebî üslubunun karşı tarafa daha belirgin bir şekilde yansıtmasına olanak sağlamaktadır. Bu durumda, kelime seçimi, cümle yapısı ve anlatım tarzı, söylenenin ötesinde bir anlam ve estetik bir zenginlik katmaktadır. Bu edebî üslup, iletişimde derinlik, zarafet ve duygusal bir etki oluşturarak, karşı tarafta hayranlık uyandırabilir. İşte Hz. Peygamber'in üslubundaki bu sanatlar, hadislerin güçlü ve etkileyici bir iletişim aracı olmasını sağlamıştır. Bu nedenle çalışmanın başlıca amacı, Resûlullah'ın ifadelerini edebî açıdan incelemek ve belâgat ilminin zamanla îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr sanatları etrafında ürettiği kriterler çerçevesinde değerlendirmektir.

Hz. Peygamberin nübüvvet vasfından hareketle çalışmanın diğer bir gayesi, belâgat ilminin diğer İslamî ilimlerle ilişkisini, hadislerdeki dil anlatımları çerçevesinde edebî bir okuma ile ortaya koymaktır. Bu gaye doğrultusunda, hadislerde kullanılan dilin belâgat özelliklerine odaklanarak, bu dilin İslami ilimlerle nasıl etkileşimde bulunduğunu ve ne gibi bir anlam dünyası oluşturduğunu incelemeyi hedeflenmektedir. Daha net bir ifadeyle, hadisler İslam dininin tüm konularında şekillendirici bir rol oynamış ve İslam düşüncesini etkilemiştir. Bu nedenle, hadisler Kur'an-ı Kerim'in belirlediği çerçeve içinde dinin ikinci bir kaynağı olarak kabul edilmiştir.

İslam ilim geleneği, şer'î ve itikadî konulara odaklanmasının yanı sıra belâgat ilmi açısından da önemli çalışmalara sahiptir. Bu alanda telif edilen ilk eserlerden günümüze kadar, hadislerin edebî açıdan önemli bir inceleme alanı olduğu görülmektedir. Bu eserler, hadislerin edebî güzelliklerini ortaya çıkarmaya, anlam derinliklerini keşfetmeye, İslam kültür ve edebiyatının zenginliğini anlamaya yönelik çalışmalardır. İslam ilim geleneğinde hadislerin belâgat açısından incelenmesi, hadislerin doğru anlaşılması ve yorumlanmasına katkı sağlamıştır. Hadislerde kullanılan dil, söz sanatları, anlatı teknikleri ve retorik öğeleri üzerine yapılan çalışmalar, hadislerin edebî değerini ve etkileyciliğini artırır. Bu nedenle, İslam ilim geleneği içinde hadislerin edebî açıdan incelenmesi önemli bir çalışma alanıdır.

İslam ilim geleneği içerisinde hadisler, hem belâgat açısından incelenen metinler hem de diğer ilimlerin konusu olabilecek bilgileri içeren kaynaklardır.

Dolayısıyla belâgat ilmi, fıkıh usulü, fıkıh ve ahlak gibi birçok farklı ilim dalıyla ilişki içerisinde. Örneğin fıkıh usulü, fıkıh ilmindeki hüküm çıkarma yöntemlerini ve kurallarını belirlemek için belâgat ilminin prensiplerinden yararlanmayı ifade eder. Hadislerdeki ifadelerin doğru bir şekilde anlaşılması, fıkıh ilminin gerekliliklerinden biridir. İslam ahlakı, hem konuşma hem de davranış açısından önemli bir yere sahiptir. Hadislerdeki ifadelerin belâgat açısından güzel olmasının yanı sıra ahlaki değerleri yansıtmaları da önemlidir. Bu sebeple, hadislerdeki belâgat kullanımını ahlaki değerlerin iletişim yoluyla aktarılmasına katkı sağlar.

Sonuç olarak, hadislerin belâgat açısından incelenmesi, ifade gücünün artırılmasına, anlamın daha iyi anlaşılmasına ve fıkıh hükümlerinin doğru çıkarılmasına yardımcı olur. Aynı zamanda, hadislerdeki belâgat kullanımı, ahlaki değerlerin iletişim yoluyla aktarılmasına da katkı sağlar. Dolayısıyla hadislerdeki îcâz, itnâb ve kasr gibi ifade özelliklerinin cümleye kattığı anlam üzerine durulmuştur. Bu açıdan Resûlullah'ın üslubunda yer alan bu sanatların tespit edilip değerlendirilmesi araştırmanın önemini ortaya koymaktadır.

3. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Çalışmada, Resûlullah'ın üslubunda kullanılan îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr gibi belâgat sanatları değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada, hadislerin incelenme şekli, şer'i bir perspektif yerine Hz. Peygamber'in dil kurallarına uygun olarak oluşturulduğu ve anlamın mekanik yönünden ziyade edebî alanda kelime çeşitliliği, cümle uzunluğu, lafızların tahsis edilmesi ve üslup özelliklerine odaklandığı belirtilmektedir. Bu çalışma, belirli bir bağlamda ortaya konan ifadelerin oluşturduğu bir araştırma alanıdır. Bu bağlamda, Hz. Peygamber, İslam'ın temel prensiplerini ve ahlaki değerleri muhataplarına aktarmak için çeşitli anlatım teknikleri kullanmış ve bu söylemleri sözlü bir miras olarak bırakmıştır. Bu açıdan bakıldığında hadisler, din öğretisi bağlamında değerlendirilip ahkâm bildiren önermeler mecmuası değil; aksine belirli şartlar çerçevesinde dinamik bir iletişim ortamında meydana getirilmiş ifadeler olarak konu edinmektedir. Bu hususiyeti ile hadisler, basit bir metin düzeyinde oluşturulmuş cümlelerden çok; zamana, mekâna ve muhatapın durumuna göre ortaya konulmuş sözlü anlatım olarak

değerlendirilmektedir. Dile getirilen bu bakış açısına göre; dil kullanımı Hz. Peygamber'in sünnetinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu kullanım sünneti, genel anlamda üslup başlığı altında; özel anlamda ise ifade çeşitliliği açısından belâğî kullanım başlığı altında ele almaktadır. Yukarıda çizilen genel tablodan sonra çalışma, metot açısından iki alanda araştırmayı gerekli kılmaktadır. Bu alanlardan biri, belâğatin üç temel alt ilim dalından olan meânî ilmin, îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr sanatlarının bilgi alanı çerçevesinde şekillenen teorik bakış açısıdır. Bu alan, söz konusu sanatların prensipleri, kullanımı, etkileri ve örnekleri gibi konuları kapsar. Diğer araştırma alanı ise, bu bilgi alanlarının Hz. Muhammed'in hadislerindeki yansımalarının tespit edildiği pratik boyuttur. Bu alan, hadislerin incelenmesi, değerlendirilmesi ve içerdikleri belâgat öğelerinin analiz edilmesi yoluyla gerçekleştirilir.

4. ARAŞTIRMADA KULLANILAN KAYNAKLAR

Çalışmamızın ana kaynağı Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim'in (ö. 261/875), *el-Câmi'us-sahîh* adlı eseridir. Günümüze kadar bu kaynağın birçok değişik baskısı yapılmıştır. Bu baskılar içerisinde Dârü İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî yayınevinin Beyrut baskısı esas alınmıştır. Zira bu baskı, *el-Mü'cemü'l-müfehres li elfâzi'l Hadisi'n-Nebevî* (Concordance) tarafından esas alınan numaralandırma sistemine uygundur. Ancak tekrara düşmemek için hadis tespitinde Ebû Muhammed Abdulazîm b. Abdulkavi el-Münzirî'nin (ö. 656/1258), *Muhtasaru Sahîh-i Müslim* adlı eserinin Dârü'l-Ma'rife, Beyrut, 2014 baskısı esas alınmıştır. Bu ana kaynak dışında çalışmada başvurulacak kaynaklar, klasik ve modern olarak iki kategoride değerlendirilebilir:

4.1. Klasik Kaynaklar

Çalışmada başvurulacak klasik kaynaklar; Câhiz'in (ö. 255/869) *el-beyân ve't-tebyîn*'i, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *eş-Şi'r ve's-şu'arâ* adlı eseri, el-Müberraîd'in (ö. 286/900) *el-Kâmil* ve *el-Belâga* adlı eserleri, Ebû Hilâl el-'Askerî'nin (ö. 400/1009'dan sonra) *Kitâbü's-sinâ'ateyn* adlı eseri, İbn Reşîk'in (ö. 456/1064) *el-'Umde*'si, İbn Sinân el-Hafâcî'nin (ö. 466/1073) *Sirru'l-fesâha*'sı, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) *Delâilü'l-i'câz* ve *Esrârü'l-belâga* adlı eserleri, es-

Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhü'l-'ulûm*'ü, İbnü'l-Esîr'in (ö. 637/1239) *el-Meselü's-sâir*'i, Hatib el-Kazvînî'nin (ö. 739/1338) *et-Telhîs* adlı eseri ve yine onun bu eser üzerine yazdığı şerh mahiyetindeki *el-İzâh* adlı eseri, Sa'düddîn et-Taftâzânî'nin (ö. 792/1390) *el-Mutavvel* ve *Muhtasarü'l-meânî* adlı eserlerinden de istifade edilmiştir. Bu kaynaklara ilaveten özellikle kavramsal açıdan yaptıkları orijinal değerlendirmeleriyle farklı bir bakış açısı getiren el-'Alevî'nin (ö. 749/1348) *et-Tirâz* isimli eseri ile Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *el-İtkân* adlı çalışmalarından yararlanılmıştır. Ancak, özellikle îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr kavramlarının tanımlanmasında, Sekkâkî'nin *Miftâhü'l-'ulûm* adlı çalışması ile birlikte başlayan ve belâgat ilmi standartlarının oluşup kavramların tanımlanmaya başlandığı safhanın en önemli eserlerinden olan Kazvînî'nin *et-Telhîs* ve *el-İzâh* adlı eserleri merkeze alınmıştır.

4.2. Modern Kaynaklar

Çalışmada yararlanılan modern kaynaklar ise, Ahmed el-Haşimî'nin (ö. 1943) *Cevâhirü'l-belâga*'sı, Mustafa el-Merâğî'nin (ö. 1952) *'Ulûmü'l-belâga*'sı, Abdulmuteal Saîdî'nin (ö. 1966) *Bugyetü'l-îzâh*'ı, Abdulazîz 'Atîk'in (ö. 1976) *İlmü'l-ma'ânî*'si, Abdurrahman Habenke'nin (ö. 2004) *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*'si, Şevkî Dayf'ın (ö. 2005) *el-Belâga tatavvur ve târîh* adlı çalışması ve Ahmed Matlûb'ün *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâgiyyeti ve tatavvuruha* adlı eseri ve diğer modern kitaplardır. Ayrıca ülkemizde Ali Bulut, Mehmet Edip Çağmar ve diğer belâgat hocaların eserlerinden de istifade edilmiştir. Son olarak îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr konuları ile ilgili tez ve makale çalışmalarından da yararlanılmıştır.

Araştırmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ilk olarak belâgat ilmi açısından hadislere yaklaşımın nasıl olması gerektiği ele alınmıştır. Bu alanda gerek Arap dünyası gerekse de ülkemizde yapılan çalışmalar gözden geçirilmiştir. Söz konusu kaynaklardan bazıları şunlardır. Kâzî 'İyâz'ın (ö. 544/1149) *İkmâlü'l-mü'lim*'i, İbnü'l-Cevzî'nin (597/1201) *Keşfü'l-müşkil*'i, Nevevî'nin (ö. 674/1277) *el-Minhâc*'ı, Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Burhân*'ı, İbn Hacer Askalânî'nin (ö. 852/1449) *Fethü'l-bârî* adlı şerhi, Bedreddîn 'Aynî'nin (ö. 855/1451) *'Umdetü'l-kârî* adlı eseri, İbn Hacer el-Heytemî'nin (ö. 974/1567) *el-Fethü'l-mübîn*'i, Buhârî ve Müslim

üzerine yapılmış şerhler. Burada özellikle ‘Aynî’nin Buhârî üzerine yazdığı ‘*Umdetü’l-kârî*’ adlı şerhi, çalışmanın temel kaynaklarından birisini oluşturmaktadır. Zira ‘Aynî özellikle sarf, nahiv, lügat ve belâgat açısından tahliller yapmış, bazen kendi tercihlerini ön plana çıkarmıştır. Yine hadislerdeki belâgat incelenirken başvurulan önemli kaynaklardan biri de, et-Tîbî’nin (ö. 743/1343)¹¹ *Şerhü’l-mişkât* adlı eseridir. et-Tîbî’nin edebî yönünün önemli bir sacayağını oluşturan bu eseri, hadisler üzerinde yapılan belâgat incelemelerinde önemli veriler sunmaktadır. Onun teorik olarak tanımlanan belâgat konularını hadislerde uygulama alanına sokarken, ez-Zemahşerî’den (ö. 538/1143) etkilendiği ve *el-Keşşâf*’ta yer alan edebî analizlerden faydalandığı görülmektedir. Bunun yanında Bedevî Tabâne (ö. 1965), Şahîn Laşîn (ö. 2009), Fazl Hasan ‘Abbâs (ö. 2011) gibi çağdaş yazarların eserlerinden de istifade edilmiştir. Ayrıca, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nin ilgili maddelerinden, konuyla ilgili diğer birçok eserden, tez ve makale gibi akademik çalışmalardan yararlanılmıştır.

Araştırmada yer alan âyet mealleri için ise komisyon tarafından hazırlanan *Diyanet Kur’an-ı Kerim Meâli*’nden istifade edilmiştir. Fakat bazı durumlarda belâgat âlimlerin konu ile ilgili görüşleri çerçevesinde meydana gelen ihtilafları yansıtabilmek için âyet mealleri konuya dair esas alınan şekle uyumlu bir formata dönüştürülmüştür.

Dipnot ve kaynakçada ise İsnad Atf 2. Edisyon, kelime kısaltmalarında Türk Dil Kurumu’nun “İmlâ Kılavuzu”, Arapça yazar ve eser isimlerinin yazımında DİA, bazı sesli harflere düzeltme işareti konulmasında da son dönemlerde takip edilen yaygın kullanım esas alınmıştır. Birden fazla eserlerin bulunduğu dipnotlarda müelliflerin ölüm tarihlerine göre kronolojik sıralamalar dikkate alınmıştır.

5. KONU İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Yapılan araştırmalarda *Sahîh-i Müslim*’deki hadisleri îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr belâgat sanatları açısından inceleyen kapsamlı bir çalışma tespit edilememiştir. Ancak gerek Buhârî’deki hadislerin belâgat yönünü ele alan gerekse genel olarak hadislerdeki belâgat ile ilgili yazılmış olup; konumuzu ilgilendiren bazı meselelere de

temas eden çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların bir kısmı burada kısaca tanıtılacak ve bunların çalışmamıza gre farklılıkları ortaya konulacaktır.

5.1. Kitaplar

1) Muhammed b. Hüseyin e-erif er-Rad, *el-Mecazt'n-nebeviyye*, Tashh: Mehdi Hsemend, Kahire: Dârü'l-Hadîs 1422/2001.

Eserde genel olarak hadislerdeki mecazlar ele alınmış, yer yer diğer belat konularına da temas edilmiştir. Çalışmamızdan farklı olarak meânî ilmi konularına değinilmemiştir.

2) ‘Amir b. Abdullah es- Subeyti, *Esâlîbü'l-kasri fi ehdfisi's-Sahîhayn*, Suudi Arabistan: el-Câmi‘atü'l-slmiyye, 1425/2004.

Eserde Buhârî ve Müslim’de yer alan hadislerdeki kasr sanatına değinilmiştir. Çalışmamızdan farklı olarak, kasr sanatının dildeki etkisinden ziyade hadisin toplumdaki yansımaları üzerinde durulmuştur.

3) Eşref Hasan Muhammed Hasan – ‘Ubeyr bint Ali Ahmed, *el-Belat'n-nebeviyye fi kitabi't-tefsir min Sahîhi'l-Buhârî 'ilm'l-me'ânî*, y.y, 1437/2016.

Eserde *Sahîh-i Buhârî*’nin sadece ‘‘Tefsir’’ babında yer alan hadisler meânî ilmi açısından incelenmiştir.

4) Muhammed es-Sabbâğ, *el-Hads'n-Nebevî (Mustalehuhu-belatuhu-kutubuhu)*, 4. Basım, Beyrut: el-Mekteb'l-slm, 1981.

Eserde Hz. Peygamber’in sünnetinin dil ve edebiyattaki yeri üzerine durulmuştur. Eserde belatin belli bir sanatı üzerine değil genel anlamda hadisin üslubu üzerine değerlendirmeler yapılmtır.

5) Kemal İzzeddin es-Seyyid, *el-Hads'n-Nebeviyyi'-erf mine'l-vicheti'l-beliyye*, Beyrut: Darü İkra, 1984.

Eserde hadislerin bel yönü ele alınmtır. Çalışmamızdan farklı hadislerdeki belli belat sanatlarını ayrı olarak ele almam olmasıdır.

6) Henna Mahmûd Şehâb, *el-Hitâbü't-talebî fi'l-Hadîsi'n-Nebevî eş-şerîf dirase belâğîyye fî metni Sahîhi'l-Buhârî*, Amman Ürdün: Dârû Ğayda, 2013.

Eserde Buhârî'de yer alan hadisler meânî ilmi alt başlıklarından hitâbü't-talebî konusu açısından ele alınmıştır. Çalışmamızdan farklı olarak îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr konularını değinmemiştir.

7) Şerefuddin Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed et-Tîbî, *Şerhü't-Tîbî 'alâ mişkâtî'l-mesâbîh*, Ed. Abdulhamid Hindâvî, Mekke: Mektebetu Nizâr el-Bâz, 1997.

Eser, geniş hacimli olup hadislerdeki bütün dil konularını ihtiva eder. Çalışmamızdan farklı *Miškâtü'l-mesâbîh*'te yer alan hadisleri dil yönünden ele almasıdır.

8) Muhammed Rıf'at Zencîr, *Dirâsât fi'l-beyânî'n-nebevî*, Dimeşk: Dârû İkra, 2007.

Eserde hadisler beyan ilminin alt başlıkları olan teşbih, mecaz ve kinaye açısından değerlendirilmiştir. Çalışmamızdan farklı olarak eserde meânî konularına değinilmemiştir.

5.2. Tezler

1) Duran Ekizer, *Belagat Açısından Buhari ve Müslim'de Mecaz İçeren Hadisler*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Çalışmada Buhârî ve Müslim sahihlerindeki hadislerden beyân ilmi alt başlıklarından mecâz içeren hadisler incelenmiştir. Ülkemizde bu alanda yapılmış ender çalışmalardan biridir. Eserin çalışmamızdan farkı, meânî ilmi konularına değinmemiş olmasıdır.

2) Ramazan Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Çalışmada hadis metinlerinin edebî üslubu konu edilmiştir. Çalışmamızdan farkı, îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr konularına değinmemiş olmasıdır.

3) Abdullah Gümüşsoy, *Buhârî'nin Sahîhinde İstifhâm Üslûbu*, Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Çalışmada Buhârî hadislerindeki Meânî ilminin alt başlıklarından istifham üslubu ele alınmıştır. Eserde Müslim'deki hadisler ve îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr konu edilmemiştir.

4) Bedir b. Abdurrahman en-Nefîse, *el-Belâgatü'n-nebeviyye fî kitâbi't-tevhîd min Sahîhi'l-Buhârî*, Suudi Arabistan: el-İmâm Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1432/2011.

Çalışmada *Sahîh-i Buhârî*'nin “Tevhid” kitabında yer alan hadislerin belâgat yönü ele alınmıştır. Eser sadece bir kitabı incelemekle sınırlı kalmıştır.

5) Muhammed Emin Görgün, *Hadislerde Üslûbu'l-Hakîm Sanatı ve Buhârî Örneği*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Çalışmada Buhârî hadislerindeki bedi' ilmi alt başlıklarından üslûb-i hakîm sanatı konu edilmiştir. Çalışmada meânî konularına değinilmemiştir.

6) Durriyye Yasîn Abdurrahman Ahmed, *el-Îcâz ve'l-itnâb fî'l-hadîsi'n-nebeviyyi's-şerîf*, Sudan: Ondurman İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1427/2006.

Çalışmada Hz. Peygamberin hadislerindeki îcâz ve itnâb sanatları değerlendirilmiştir. Ancak çalışmada bu konulardaki sınırlı hadisler ele alınmış ve konuya dil açısından yaklaşımı nadir olmuştur. Öte yandan kasr sanatı konu edilmemiştir.

7) Halid Abdulazîz ez-Zevî', *el-Belâgatü'n-nebeviyyetu fî'l-erbe'ini'n-neveviyyeti*, Sudan: Ondurman İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2009/1430.

Çalışmada sadece erba'ın diye tabir edilen hadislerin belâğî yönü incelenmiştir.

8) Sare Ahmed Marûf, *el-Hazf fî hadisi'n-nebeviyy's-şerif (Dirâse nahviyye delaliyye vasfiyye tahliliyye tatbikiyye fî Sahîhi'l-Buhârî)*, Sudan: Ondurman İslam Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Çalışmada nahiv ilmi açısından hazf içeren hadisler incelenmiş olup belâgat konularına fazla değinilmemiştir..

9) Fadlullah Yahya el-Hasan, *el-Kasr fî Sahîh-i Müslim*, Sudan: Ondurman İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.

Çalışmada Müslim'de yer alan hadisler kasr sanatı açısından incelenmiştir. Ancak bütün hadisler tespit edilmemiştir. Ayrıca çalışmada tespit edilen hadislerin belâğî yönünden ziyade topluma etkisi üzerinde durulmuş, kasr sanatının vecihleri üzerinde durulmamıştır.

10) Nuveyr 'Îd Merzûk el-Fureydî, *Belâğatü't-terâkîb fî kitâbi'l-îmân min Sahîh-i Müslim*, Suudi Arabistan: Kassîm Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1436/2015.

Çalışmada *Sahîh-i Müslim*'in “İman” kitabında yer alan hadisler belâgat açısından incelenmiştir. Çalışmamızdan farkı, sadece bir kitapla sınırlı kalmış olmasıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

BELÂGAT İLMİ VE HADİSLERDE BELÂGAT

1.1. BELÂGAT İLMİNE GENEL BİR BAKIŞ

Belâgat ilminin müstakıl bir ilim haline gelmesi, sarf ve nahiv ilimlerinin teşekkülünden sonraki süreçlere tekabül etmektedir.¹ Maksudı güzel sözlerle ifade etme sanatını konu edinen bu ilmin temeli, yaratılışından beri iletişim hâlinde olan insanın dili kullanma yetisini elde etme çabalarına dayandırılmaktadır.² Zira insanlar, yaratılış gereği birbirleriyle iletişim hâlinde olmak zorundandılar. İletişim, temelde konuşmaya dayalı olan bir ihtiyaçtır. Konuşma da dil ile bağlantılı bir husustur ki insanı diğer canlılardan ayıran özelliklerinden biri, konuşabilen bir yapıya sahip olmasıdır. İnsanlar, söz konusu ihtiyaca ilaveten dili, meziyetlerini ortaya koyma, kültürlerini nesilden nesle aktarma, geleneklerini canlı tutma ve hasımlarına karşı üstünlük kurma aracı olarak kullanmışlardır. Bütün bu sebeplerden ötürü diller tarih boyunca insanın odak noktasında yer almıştır.

Dili önemseyen toplumlardan biri olan Araplar, sosyal saiklerin etkisiyle dili güzel kullanma konusunda kendilerini geliştirmişlerdir.³ Bu da doğal olarak dillerinin gelişmesini beraberinde getirmiştir. Nitekim câhiliye dönemi Arapları, herhangi bir ilmi çalışmaları veya sanat eserleri bulunmamasına rağmen fesâhat ve belâgat sanatlarındaki maharetleriyle tanınmışlardır.⁴

Arapların câhiliye döneminden itibaren yaygın şekilde kullandıkları söz sanatlarının başında îcâz gelmekteydi. Bu bağlamda anlam daralmasının ve cümle bozukluğunun meydana gelmediği durumlarda hazfine dair karine bulunan harf,

¹ Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh fî 'ulûmi'l-belâga*, thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî (Beyrut: Dârü'l-Cîl, ts), 1/137; Abdurrahman b. Hasan el-Meydânî Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye* (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1996), 1/131; Hulusi Kılıç, "Belâgat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/380-383.

² Semira Karuko, *el-Câhiz ve belâgat* (İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2014), 27.

³ Kadriye Yılmaz Orak, *Belâgat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-ı Osmânî* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013), 18.

⁴ Kazvînî, *el-Îzâh*, 1/137.

kelime ve cümleleri anlam bütünlüğüne hâlel getirmeyecek şekilde hazfetmekteydiler. Fakat bunu herhangi bir kurala dayanıp tekellüfe gitmeden kelâmı kısa tutmaya yönelik tabiatlarında bulunan selika ile yapmaktaydılar. Bununla birlikte teşbih, istiare, kinâye, tibâk, mukabele vb. sanatları da kullanmaktaydılar.⁵ Belâgatin müstakil ilim haline gelmesi ile içinde meânî, beyân ve bedî‘ olmak üzere üç alt bölümü ihtiva ederek gelişim göstermiştir. İcâz meânî dalında, teşbih, istiare ve kinâye beyân dalında, tibâk ve mukabele ise bedî‘ dalında incelenmeye başlanmıştır.⁶

Belâgatin, müdevven bir ilim halini almadan önce edebî tenkit yöntemi olarak başladığı konusunda âlimler büyük oranda hemfikirdirler. Söz konusu tenkitler Arap yarımadasında kurulan panayırarda icra edilen şiir yarışmalarına kadar uzanmaktadır. Bu panayırarda alanında otorite kabul edilen şairlerce, şiirler tenkit edilip değerlendirmeye tabi tutulur, dereceye girenler ödüllendirildi. Örneğin Mekke’de kurulan Ukâz panayırında dereceye giren şiirler Kâbe duvarına asılarak bir sene boyunca bekletilirdi, böylece şair onurlandırıldı.⁷

Kur’an-ı Kerim, Arap dilinin gelişimine bağlı olarak Arapların gerek nesir gerekse nazımda ileri bir seviyeye ulaşp hitabette mahir oldukları bir dönemde nazil olmuştur. Böylelikle onların fesâhat ve belâgatine meydan okuyarak mucizeviliğini ortaya koymuştur. Zira Ahmed Cevdet Paşa’nın (ö. 1895) dediği gibi “Bir asırda her ne ki halkın gözünde itibar bulmuş ve meşhur olmuşsa, o asırda gönderilen Peygamberin mucizeleri de ona göre olmuştur.”⁸ Nitekim Kuran-ı Kerim’in üslubundaki güzellik Arap şairlerini bile hayrete düşürmüştür. Ayrıca Hz. Peygamber’in hadisleri de Kuran-ı Kerim’den sonra fesâhat açısından en zirvedeki yerini almıştır. Öyle ki bunun karşısında hem sahabeler hem de diğer Araplar hayranlıklarını ve şaşkınlıklarını gizleyememişlerdir.⁹ Dolayısıyla dilin kullanımı dinin mucizevi yönünü teşkil etmiştir.¹⁰

⁵ Abdulkadir Hüseyin, *el-Muhtasar fî tarihi’l-belâğa* (Kahire: Dâru Garîb, 2001), 7.

⁶ Hüseyin, *el-Muhtasar*, 7.

⁷ Karuko, *el-Câhiz ve belâgat*, 29.

⁸ Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ* (İstanbul: Çile Yayınları, ts.), 1/80.

⁹ Hüseyin, *el-Muhtasar*, 8.

¹⁰ ‘Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn* (Beyrut: Mektebetü’l-Hilâl, 1423), 3/262; Mehmet Ali Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat* (İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2010), 18.

Edebiyatın zirvede olduğu bir dönemde nazil olan Kur'an-ı Kerim'in belâgat ilminin şekillenmesinde büyük tesiri olmuştur. Çünkü İslam âlimleri, Kur'an'ın öğrenilmesi kadar mucizevi yönlerinin kavranmasına da önem vermişlerdir. Bu doğrultuda da belâgate eğilmişlerdir. Bunun tabii bir neticesi olarak belâgat, Kur'an'ı anlama çabasıyla paralel bir şekilde gelişmiştir. Nitekim belâgat ilminin kurucularından olan Ebû Hilâl el-'Askerî (ö. 400/1009) âlimlerden nakille şöyle söylemiştir: "Öğrenilmesi gereken en önemli ilim belâgat ilmidir. Kişi bu ilimden yoksun olursa Kur'an'daki i'câzı anlayamaz. Dolayısıyla Allah'ın âyetlerdeki maksadının ne olduğunu tam manasıyla kavrayamaz."¹¹ İslam dininin yayılmasıyla birlikte diğer milletlerde de Arapçanın yaygınlaşması, bazı yanlış kullanımların ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Bunun önlenmesi için Arapça dil standartlarının belirlenmesine ihtiyaç duyulmuştur.¹² Bu ihtiyaç, dinin temel kaynağı olması hasebiyle doğru anlaşılması gereken Kur'an üzerine yoğun bir filolojik faaliyet gösterilmesi sonucunu doğurmuştur. Filhakika belâgat ilmi ile ilgili çalışmalar da Kur'an-ı Kerim'i anlamaya yönelik çabalarla başlamıştır.

Arap dili âlimleri, dil kurallarının tespitinde Kur'an-ı Kerim'i temel almışlardır. Bu çerçevede sarf ve nahiv kurallarıyla birlikte âyetlerdeki îcâz, itnâb, kasr, teşbih, mecâz, kinâye vb. birçok belâgat sanatlarını da incelemişlerdir.¹³ Mesela dilde uzman birer müfessir olan Ferrâ'nın (ö. 207/822) *Me'âni'l-Kur'ân*'ı, Ma'mer b. Müsennâ'nın (ö. 209/824) *Mecâzü'l-Kur'ân*'ı, İbn Kuteybe'nin (ö. 276/889) *Te'vîlu Muşkilü'l-Kur'ân*'ı, Bâkılânî'nin (ö. 403/1013) *İ'câzü'l-Kur'ân*'ı ve bunlara benzer daha nice eserler, Kur'an'ın genelde Arap dili kurallarına, özelde belâgat ilmine katkıda bulunmuşlardır.¹⁴

Kur'an'ın i'câzî yönüne (i'câzü'l-Kur'an) mahsus olarak telif edilmiş mezkûr çalışmalarda Kur'an ekseninde belâgat konuları ele alınarak daha sonraki dönemlerde olgunluk kazanacak olan belâgat ilminin temelleri yavaş yavaş atılmaya

¹¹ el-Hasen b. Abdillâh Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbü's-sinâ'ateyn*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, vd. (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1419), 1.

¹² Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'ân* (Kahire: y.y., 1967), 1/24; Kılıç, "Belâgat", 5/380/383; Mehmet Edip Çağmar, *İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı* (Diyarbakır, 2012), 20-21.

¹³ Kazvînî, *el-İzâh*, 1/5; Ali Bulut, *Belâgat Meânî - Beyân - Bedî'* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2015), 27.

¹⁴ Hüseyin, *el-Muhtasar*, 9.

başlanmıştır. Temelde Kur'an-ı Kerim'i lâıykıyla anlama amacına binaen telif edilmiş olan ilk dönem belâgat çalışmalarında, karışık bir şekilde tefsir, dil ve edebiyat, edebî tenkit ve kelâma ilişkin konuların tamamı ele alınmıştır.¹⁵ Ancak sonraki dönemlerde, bu konuların her biri farklı isimler altında müstakil birer ilim dalı olarak ortaya çıkmıştır.

İlk dönemlerde yapılmış çalışmalarda dil ve edebiyat bir bütün olarak ele alındığından belâgat kaideleri daha çok bu ilimler içerisinde incelenmekteydi. Mesela Sîbeveyhi (ö. 180/796), *el-Kitâb* adlı eserinde dil konularının yanında daha sonraki yüzyıllarda belâgat ilminin konuları olarak kabul edilen mûsned, mûsnedün ileyh, takdim-tehir, kıyasa muhalefet, ta'rîf-tenkîr, hazîf, emir ve nehiy gibi konuları da işlemiştir.¹⁶ Müberrid (ö. 286/900) *el-Kâmil*'inde dil ve edebiyat konularıyla birlikte birer belâgat konusu olan mecâz, temsil, emir, dua, istiare ve teşbihe değinmiş, hatta teşbihi çok ayrıntılı bir şekilde işlemiştir.¹⁷ Belâgatin vâzı'ı kabul edilen Câhiz (ö. 255/869), *el-Beyân ve't-tebyîn* adlı meşhur eserinde belâgatin bir ilim olmaktan ziyade fitrî bir yatkınlık (meleke) olduğunun üzerinde dururken lafızmana uyumu, teşbih, mecâz, istiare, kinâye, hüsn-ü taksîm, îcâz, itnâb, muktezâ-i hâl gibi konulara da genişçe yer vermiştir.¹⁸ Bununla birlikte o zamanda nadir de olsa bazı eserlerde sadece belâgat ilminin konuları incelenmiştir. Fakat bunlar sonraki dönemlerde müstakil şekilde teşekkül eden belâgat ilmi mahiyetinde değil, Arap dilinin güzel kullanımını ortaya koyma ekseninde ele alınmışlardır. Örneğin Sa'leb'in (ö. 291/904) kaleme aldığı *Kavâ'idü's-şî'r*'i ile İbnü'l-Mu'tez'in (ö. 296/908) *Kitâbü'l-bedî* isimli eseri böyledir. Bu açıdan bakıldığında bu eserlerin belâgat ilmine dair yazılmış ilk müstakil eserler oldukları ifade edilebilir.¹⁹

Belâgatin müstakil bir ilim dalı halini almaya ve terminolojisinin tebarüz etmeye başladığı hicrî 4. yüzyılın sonlarından itibaren yazılan eserlerde belâgat

¹⁵ Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

¹⁶ Detaylı bilgi için bk. Ebû Bîşr 'Amr b. Osman b. Kanber es-Sîbeveyhî, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1988).

¹⁷ Detaylı bilgi için bk. Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlî el-Müberrid, *el-Kâmil*, thk. Muhammed Ahmed ed-Dâli (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1997).

¹⁸ Şevkî Dayf, *el-Belâga tetavvur ve tarîh* (Kahire: Dâru'l-Me'ârif, ts), 56; Kılıç, "Belâgat", 5/380-383; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*, 19.

¹⁹ Kazvînî, *el-İzâh*, 2/189.

konuları ön plana çıkar olmuştur.²⁰ Örneğin Ebû Hilâl el-Askerî'nin *Kitâbü's-sinâ'ateyn*'i, İbn Reşîk'in (ö. 463/1070-71) *el-'Umde*'si, İbn Sinân el-Hafâcî'nin (ö. 466/1073) *Sırrü'l-fesâha*'sı ve Ebû Tâhir el-Bağdâdî'nin (ö. 517/1123) *Kânûnü'l-belâga*'sı işaret edilen eserlerin önemlilerinden birkaçıdır. Meânî ilminin kurucusu kabul edilen Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) *Delâ'ilü'l-i'câz* ve *Esrârü'l-belâga* adlı eserleri bu dönemde kaleme alınmış ve belâgat ilmine yeni bir bakış açısı getirmiş meşhur eserlerdendir.²¹ Nitekim Zemahşerî, (ö.538/1144) Cürcânî'nin adı geçen iki eserini esas alarak Kur'an-ı Kerim'in belâgatine genişçe yer veren *el-Keşşâf 'an hakâ'iki't-tenzîl* adlı tefsirini telif etmiştir.

Hicri 7. Yüzyılın sonlarına gelindiğinde belâgat ağırlıklı eserler yazılmaya başlamıştır. Böylelikle belâgat; meânî, beyân ve bedî' ilimlerinden müteşekkil olan tedavüldeki şeklini alma yoluna girmiştir.²²

Hicri 8. yüzyıl ortalarından 13. yüzyıl sonlarına kadar devam eden dönemde belâgat ile ilgili eserlerde meânî, beyân ve bedî' şeklindeki üçlü tasnif aynen devam etmiştir. Ancak diğer birçok ilim dalında olduğu gibi belâgat ilminde de bir duraklama söz konusu olmuş, metin türü müstakil eserlerden ziyade iktibas, ihtisar, şerh ve hâşiye türünden eserler yazılmıştır. Mesela Hatîb el-Kazvînî (ö. 739/1338), Sekkâkî'nin (ö. 626/1229) *Miftâhü'l-'ulûm* kitabını *Telhîsü'l-Miftâh* adı altında ihtisar etmiş, gerekli gördüğü yerlerde açıklama ve eklemeler yapmıştır. Bu eser üzerine farklı coğrafyalarda birçok müellif tarafından şerh, hâşiye ve ta'likâtlar yazılmıştır.²³

Hicri 13. yüzyılın sonlarından günümüze kadar devam edegelen dönem, belâgat ilminde birtakım yenilik arayışlarının söz konusu olduğu bir dönemdir. Müslümanların Avrupa ile temasa geçmesiyle birlikte başlayan bu arayış döneminde belâgat âlimleri iki gruba ayrılmışlardır. Bir grup diğer birçok ilim dalında olduğu gibi belâgat çalışmalarını klasik tarzda devam ettirmişken diğer grup bu ilme modern bir veçhe katma çabası içerisine girmişlerdir. Mesela Hüseyin b. Ahmed el-Mersafî

²⁰ Mehmet Edip Çağmar, *Alıştırmalarla Belagat* (İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım, 2013), 18.

²¹ Kılıç, "Belâgat", 5/380/383; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*, 23.;

²² Çağmar, *Alıştırmalarla Belagat*, 18; Kılıç, "Belâgat", 5/380-383.

²³ Nasrullah Hacımüftüoğlu, "Bedî'", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/320-322.

(ö. 1307/1889), *el-Vesîletü'l-edebiyye ile'l-'ulûmi'l-'Arabiyye*, Ahmed el-Hamlâvî (ö. 1932) *Zehrü'r-rebî*, Ahmed el-Hâşimî (ö. 1943), *Cevâhirü'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî*, Ahmed Mustafa el-Merâğî (ö. 1952), *Ulûmü'l-belâga*, İzzeddin et-Tenûhî (ö. 1966) *Tehzîbü'l-îzâh* isimli eserlerinde metin, şerh ve haşiyelerden yararlanarak bazı ilâvelerle klasik tarzı devam ettirenlerin başında gelmektedirler. Batı edebiyatından etkilenme neticesinde belâgatin edebî tenkit ile iç içe olmasını savunarak modern bir hüviyete büründürmek isteyenlerin başında İbrahim el-Mâzinî, (ö. 1949) Abbas Mahmûd el-Akkâd (ö. 1964) ve Tâhâ Hüseyin (ö. 1973) gelmektedir. Bunların çoğu belâgat bilgini olmadığı için doğrudan belâgatle ilgili eserler kaleme almamış, fakat yazı ve kitaplarında belâgat konularına sık sık yer vermişlerdir. Emîn el-Hûlî, (ö. 1966) *Fennü'l-kavl, el-Belâga ve 'ilmü'n-nefs*; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, (ö. 1968) *Difâ' 'ani'l-belâga*; Ali el-Cârim (ö. 1949) - Mustafa Emîn, (ö. 1997) *el-Belâgatü'l-vâdiha* adlı kitaplarında modern anlamda belâgat çalışmaları ortaya koyan belâgatçıların diğer bazılarıdır.²⁴

1.1.2. Belâgatin Fesâhat ile İlişkisi

Arapların belâgat açısından meşhur olmaları ve buna bağlı olarak belâgatin müstakil bir ilim hüviyetini alması fesâhatin göstergesi olmasındandır. Nitekim hadislerdeki îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr sanatları, belâgat konularını teşkil etmekle beraber Hz. Peygamber'in sahip olduğu eşsiz fesâhatin birer tezahürüdür. Bu sebeple belâgatin fesâhat ile ilişkisinin bilinmesi önem arz etmektedir.

Dil âlimleri, belâgat ve fesâhat ilişkisi konusunda iki görüş ortaya koymuşlardır. Bazı mütekaddimîn dil bilginlerine göre söz konusu iki kavram arasında elle tutulur bir fark yoktur. Bu sebeple İbnü'l-Mukkaffa', (ö.142/759) 'Amr b. 'Ubeyd, (ö. 144/761) ve 'Attâbî (ö. 220/835) gibi âlimler, fesâhat ile ilgili konuları işlerken fesâhat yerine belâgat kavramını kullanmışlardır. Hatta fesâhat kavramını kullanan ilk kişinin Câhiz olduğuna dair rivayetler bulunmasına rağmen kendisi iki kavramı ayrı manada değerlendirmemiştir.²⁵ Ebû Hilâl e-l' Askerî *Kitâbü's-sınâ'ateyn* adlı eserinin bir bölümünde fesâhatin lafızla, belâgatin ise manayla alakalı

²⁴ Kılıç, "Belâgat", 5/380-383; Çağmar, *Alıştırmalarla Belâgat*, 19.

²⁵ Abdül'ati Garib Ali 'Allâm, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye beyne'n-nakidayni'l-hâlidayn Abdülkâhir el-Cürcânî ve İbn Sinân el-Hafâcî* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1993), 46.

olduğunu ifade etmiş olmakla birlikte başka bir bölümde belâgat ile fesâhatin kelime yapısı itibariyle farklı asıllara sahip olduğunu, fakat aynı manaya delalet ettiklerini belirtmiştir.²⁶ Abdülkâhir el-Cürcânî ise fesâhati, “manasındaki bir meziyet sebebiyle kelâma ait bir vasıf”, belâgati ise “kelâmın manaya en güzel bir şekilde delâlet etmesi”²⁷ şeklinde nitelendirdikten sonra fesâhat, belâgat, beyân ve berâat gibi kavramların aynı manaya geldiklerini belirtmiştir.²⁸

İbn Sinân el-Hafâcî ve Ziyâeddin İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239) gibi bazı bilginler ise belâgat ile fesâhati ayrı değerlendirmişlerdir. Hafâcî, *Sırrü'l-fesâha* adlı eserinde şunları söylemiştir: “Fesâhat ile belâgat farklı kavramlardır. Fesâhat sadece lafızların vasfıyla ilgiliyken, belâgat lafızların hem anlam hem de vasıflarıyla ilgilidir.”²⁹ İbnü'l-Esîr fesâhatin lafız, belâgatin hem lafız hem de manayla alakalı olduğunu belirtmiştir. Dolayısıyla onlara göre belâgat fesâhatten kapsamlı olup her belîğ söz fasihtir; fakat her fasih söz belîğ değildir. Sekkâkî ve Kazvîni gibi müteahhirin âlimler bu görüşü benimsemişlerdir.³⁰

1.1.2.1. Fesâhat

Fesâhat, sözlükte “فَصَحْ” fiilinin mastarı olup “açık seçik olma, belirgin olma, ortaya koyma” manalarına gelmektedir.³¹ İstilahta ise fesâhat, belâgatle ilişkisi konusundaki görüşlerle bağlantılı olarak muhtelif şekillerde değerlendirilmiş olmakla birlikte yapılan değerlendirmelere istinaden “cümleyi oluşturan lafızların akıcı olup kulağa hoş gelmesi ve manasının açık olması”³² veya “sözü teşkil eden kelimelerin her birinde lafız, mana ve ahenk bakımından kusur bulunmaması”³³ şeklinde tanımlanması mümkündür. Bu özelliklere sahip olan kişiye ve söze sıfat-ı müşebbehe

²⁶ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ‘ateyn*, 7-8.

²⁷ Ebûbekir ‘Abdülkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâilü'l-i‘câz*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2004), 442.

²⁸ Cürcânî, *Delâilü'l-i‘câz*, 35.

²⁹ İbn Sinan el-Hafâcî, *Sırrü'l-fesâha* (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1982), 59.

³⁰ Ebü'l-Feth Nasrullâh b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve ş-şâ‘ir*, thk. Ahmed el-Hüfî - Bedevî Tabâne (Kahire: Dârü'n-Nahdati'l-Mısr, ts.), 94.

³¹ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu‘cemü'l-vasîl* (Mısır: Dârü'd-Da‘ve, ts.), 2/690; Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî Murtedâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-‘arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Komisyon (Küveyt: Dârü'l-Hidâye, ts.), 7/18.

³² Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâga funûnuhâ ve efnânuhâ ilmü'l-meânî* (Ürdün: Dârü'l-Furkân, 2004), 17; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, 37; Bulut, *Belâgat*, 37.

³³ Mehmet Sadi Çöğenli, *Âyet ve Hadîs Örnekli Arapça Belâgat* (Erzurum: Eser Ofset Matbaa, 2012), 9.

formunda فصيح denir.³⁴ Buna göre fesâhat, kelime, kelim ve mütekellim için geçerli olan bir niteliktir. Bu itibarla fesâhat, şu kısımlardan müteşekkildir:

a) Kelimenin fesâhati; bir kelimenin fasih olabilmesi için tenâfürü'l-hurûf,³⁵ garâbet³⁶ ve muhalefetü'l-kıyâsi'l-lugavî³⁷ şeklindeki üç kusurdan hâli olması gerekir.³⁸

b) Kelamın fesâhati; Kelamın fasih olabilmesi için da'fû't-te'lîf,³⁹ tenâfürü'l-kelimât⁴⁰ ve ta'kîdden⁴¹ arınık olması gerekmektedir.⁴²

c) Mütekellimin fesâhati; konuşan kişinin maksadını fasih bir lafızla ifade edebilme melekesidir.⁴³ Buradaki melekedden maksat, kişinin zihninde bulunan övgü, yergi vb. meramını fasih bir söz ile ifade edebilmeye güç yetirebilmesi durumudur.⁴⁴

³⁴ Kazvînî, *el-Îzâh*, 19.

³⁵ Tenâfürü'l-hurûf (Harflerin Uyumsuzluğu): Kelimeyi oluşturan harflerin aynı veya yakın mahrece sahip olmasından kaynaklanır. Buna göre tenâfürü'l-hurûf, benzeşen harflerin bitişik veya birbirine yakın gelmesi neticesinde meydana gelen telaffuz zorluğu ve zevki selim ile anlaşılabilen ses uyumsuzluğudur. Detaylı bilgi için bk. Kazvînî, *el-Îzâh*, 1/2; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Meânî* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1960), 13; Bulut, *Belâgat*, 38.

³⁶ Garâbet: Kelimenin az kullanım sebebiyle manasının açık olmaması ve herkes tarafından bilinmemesi yani garip olmasıdır. Detaylı bilgi için bk. Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *el-Mutavvel 'ala't-talhîs* (İstanbul: Dersaadet, 1310), 16.

³⁷ Muhalefetü'l-kıyas (Kıyasa Aykırılık): Kelimenin dil kurallarına aykırı olarak kullanılmasıdır. Detaylı bilgi için bk. Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/113.

³⁸ Kazvînî, *el-Îzâh*, 21.

³⁹ Da'fû't-te'lîf: Kelamın nahiv âlimleri nezdinde meşhur olan nahiv kurallarına aykırı düşmesidir. Detaylı bilgi için bk. Ahmed b. Mustafa el-Merâğî, *'Ulümü'l-belâga (el-me'ânî, el-beyân, el-bedî')* (y.y.: y.y., ts.), 28; Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî, *el-Atvel*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.), 1/11; Muhammed b. 'Arafe ed-Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî 'alâ mühtasari'l-me'ânî*, thk. Abdülhamid Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y.), 173.

⁴⁰ Tenâfürü'l-kelimât: Yalın hali fasih olan kelimelerin bir araya (yan yana) gelmeleriyle telaffuz zorluğunun oluşmasıdır.⁴⁰ Bu da ileri düzeyde ve hafif boyutta olmak üzere iki türlü olabilir. Detaylı bilgi için bk. Kazvînî, *el-Îzâh*, 1/5; Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Meânî* (İstanbul: Eser Kitabevi, 1960), 17; Bulut, *Belâgat*, 42.es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), 32; Merâğî, *'Ulümü'l-belâga*, 1/25; Abdülmuteal es-Sa'îdî, *Bugyetü'l-îzâh li telhîsi'l-miftâh fi 'ulûmi'l-belâga* (Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 2005), 1/18; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/117; Abdülaziz 'Atîk, *'İlmü'l-me'ânî* (Beyrut: Darü'n-Nehdati'l-'Arabiyye, 2009), 20.

⁴¹ Ta'kîd: Kelamın herhangi bir engelden ötürü kastedilen manayı açık bir şekilde ifade etmemesidir.⁴¹ Bu da lafzî ve manevî olmak üzere iki şekilde meydana gelmektedir. Lafzî ta'kîd, kelimelerin tertibindeki karmaşıklık sebebiyle muhatabın sözü anlayamamasına yol açan kapalılıktır. Manevî ta'kîd ise kelamın barındırdığı lafızlardan birinin manaya delaletindeki kapalılıktır. Detaylı bilgi için bk. Kazvînî, *el-Îzâh*, 1/31; Sa'îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 20-21; Bulut, *Belâgat*, 44.

⁴² Kazvînî, *el-Îzâh*, 1/28.

1.1.2.2. Belâgat

Belâgat; بَلَّغَ fiilinin mastarı olup “sözün fasih olması, güzel açıklanması ve tesirinin güçlü olması” manalarına gelmektedir.⁴⁵ Bazı kaynaklara bakıldığında “varmak/ulaşmak, olgunlaşmak, ergenlik çağına gelmek” gibi anlamlara gelen بَلَّغَ fiilinin mastarı olduğu da ifade edilmiştir.⁴⁶ Ancak belâgat kaynaklarının genelinde bu detaya dikkat çekilmemiştir.⁴⁷ Nitekim Câhiz, Müberrid ve Ebu Hilâl el-‘Askerî gibi mütekaddimîn dil âlimleri, belâgatin lügat itibariyle “erişmek, olgunlaşmak” manasında olduğunu ifade etmişlerdir.⁴⁸ Yapılan araştırmalar neticesinde بَلَّغَ fiilinden türemesinin daha güçlü bir ihtimal olduğu kanaatine varılmıştır. Zira بَلَّغَ fiilinin mastarı بَلَّوْغ ve بَلَغ şeklinde gelmekte iken بَلَّغ fiilinin mastarı بَلَاغَة biçiminde gelmektedir.⁴⁹ Kaldı ki Arapların, zihnindeki düşüncesini karşısındakine fasih ifadelerle aktaran kişiyi رَجُلٌ بَلِيغ, aktardığı sözü de كَلَامٌ بَلِيغ diye nitelendirmeleri, بَلَاغَة kelimesinin bâb itibariyle de بَلَّغ fiilinden türediğini pekiştirmektedir.⁵⁰ Çünkü بَلَّغ fiili, birinci bâbdan müteaddî bir fiil olduğundan ism-i fâili بالغ formunda gelir. Oysa بَلَّغ fiili beşinci bâbdan lâzımî bir fiil olduğu için ism-i fâile dönüşmez. Onun yerine sıfat-ı müşebbeh (فِعْل - فَعِيل) sîgasına dönüşür.⁵¹

Belâgatin terim anlamına gelince; daha önce ifade edildiği üzere ilk dönem belâgat âlimleri, belâgatin tanımını muhtelif şekillerde yapmışlardır. Örneğin Câhiz, *el-Beyân ve 't-tebyîn* adlı eserinde, belâgatle ilgili yapılmış birçok tanımı zikrettikten sonra içlerinde “lafız ile mananın güzellikte yarışarak lafzın manadan önce kulağa ulaşması, mananın da lafızdan önce zihne erişmesidir” şeklindeki tarifi beğendiğini ifade etmiştir.⁵² Müberrid belâgati, “sözün manayı bütünüyle kuşatması, güzel sözcüklerin seçilmesi, kelimelerin şekil ve mana cihetiyle uyumlu şekilde dizilmesi, uzak mananın akla yakınlaştırılması ve gereksiz ifadelerin cümleden atılmasıdır”

⁴³ Kazvînî, *el-Îzâh*, 1/40.

⁴⁴ Hâşimî, *Cevâhirü 'l-belâğa*, 38.

⁴⁵ Mustafa vd., *el-Mu 'cemü 'l-vasît*, 69.

⁴⁶ Ahmed Matlûb, *Mu 'cemü 'l-mustalahâti 'l-belâgiyyeti ve tatavvuruhâ* (Beyrut: Dârü'l-‘Arabiyyeti li'l-Mevsû'ât, 2006), 1/402.

⁴⁷ Çağmar, *Alıştırmalarla Belagat*, 14.

⁴⁸ Matlûb, *Mu 'cemü 'l-mustalahâti 'l-belâgiyye*, 1/403-404.

⁴⁹ Ahmed Muhtâr Abdulhamîd Ömer, *Mu 'cemü 'l-lügati 'l-‘Arabiyyeti 'l-mu 'âsira* (Kahire: ‘Alemü'l-kutub, 2008), 241-242.

⁵⁰ İsfârâyînî, *el-Atvel*, 1/158.

⁵¹ Abdulhamîd Ömer, *Mu 'cemü 'l-lügati 'l-‘Arabiyyeti 'l-mu 'âsira*, 1/241-242.

⁵² Câhiz, *el-Beyân ve 't-tebyîn*, 1/115.

şeklinde tanımlamıştır.⁵³ Rummânî (ö. 384/994) belâgatın tarifini, “lafız ile mananın zihne en güzel şekilde ulaştırılmasıdır” şeklinde yapmıştır.⁵⁴ Ebû Hilâl el-‘Askerî ise “manayı muhatabın zihnine en güzel şekilde ulaştırıp mütekellimde yer edinmiş olduğu gibi muhatapta da yer edinmesini sağlayan her şeydir” şeklinde tarif etmiştir.⁵⁵ Cürcânî ise aralarında net bir fark gözetmeksizin fesâhat, belâgat, beyân ve beraati, “birbirlerine üstünlük sağlamak için insanların maksatlarını ve niyetlerini muhataplarına iletme amacıyla kullandıkları ifadeler” şeklinde tanımlamış olmakla birlikte⁵⁶ fesâhatin, manasında meziyet bulunan kelâma ait bir vasıf, belâgatın ise kelâmın manaya en güzel bir şekilde delâlet etmesi olduğunu belirtmiştir.⁵⁷ Kısacası Cürcânî’ye göre bu kavramların anlamı, cümleyi iyi bir şekilde vasıflandırmak, en güzel, akıcı ve etkileyici bir biçimde ifade etmektir.⁵⁸ Râzî (ö. 606/1210) ise belâgati, “kişinin, kelâmı anlaşılabilir kılacak şekilde kısaltmaktan ve sıkıcı olacak biçimde uzatmaktan kaçınarak zihninde olan şeyi söz aracılığıyla mükemmel bir tarzda ortaya koymasındır” şeklinde tarif etmiştir.⁵⁹

Sekkâkî’nin belâgat tanımına bakıldığında mezkûr tanımlardan daha ayrıntılı olduğu görülmektedir. Ona göre belâgat, “mütekellimin, manaları ifade ederken cümle dizilişinde bulunması gereken özelliklerin hakkını verebilecek ve mecâz, teşbih, kinâye türlerini uygun kullanabilecek düzeye ulaşmasıdır.”⁶⁰ Görüldüğü üzere tanımın birinci kısmında meânî ilmine, ikinci kısmında da beyân ilmine işaret edilmiştir. Kazvînî belâgati, kelâmın belâgati ve mütekellimin belâgati olmak üzere iki ayrı şekilde ele almıştır.⁶¹ Kazvînî’den önce belâgati bu şekilde ayrıma tâbi tutan bir âliminin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla günümüzde belâgat ile ilgili ıstılahların birçoğu, Kazvînî ve onu takip eden Teftâzânî’nin (ö. 792/1390) tanımı

⁵³ Ebû’l-Abbas Muhammed b. Yezîd el-Muberrred, *el-Belâga* (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Dîniyye, 1985), 70.

⁵⁴ Ebû’l-Hasan Ali b. İsa b. Ali er-Rummânî, *en-Nüket fî i’câzi’l-Kur’an*, thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm (Mısır: Dârü’l-Me’ârif, 1976), 75.

⁵⁵ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ’ateyn*, 10.

⁵⁶ Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz*, 35.

⁵⁷ Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz*, 442.

⁵⁸ Cürcânî, *Delâilü’l-i’câz*, 35.

⁵⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Nihâyetü’l-îcâz fî dirâyeti’l-i’câz*, thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu (Beyrut: Dârü’s-Sâdır, 2004), 31.

⁶⁰ Ebû Yakup Yusuf b. Ebi Bekir b. Muhammed b. Ali es-Sekkâkî, *Miftâhü’l-‘ulûm* (Beyrut: Dârü’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1987), 415.

⁶¹ Kazvînî, *el-Îzâh*, 1/41-49.

çerçevesinde şekillenmiştir.⁶² Bu sebeple Kazvî'nin tanımlarına biraz daha detaylı değinmek yerinde olacaktır:

1) Kazvî'ye göre kelamın belâgati, sözün hem fasih hem de muktezâ-i hâle (yer ve zamana) uygun olmasıdır.⁶³ Tanımdaki muktezâ-i hâlden maksat, sözün söyleneceği mekân ve makam ile muhatabın durumudur. Dolayısıyla sözün fasih olabilmesi için söylendiği mekâna, makama ve muhatabın kapasitesine uygun şekilde ifade edilmesi gerekmektedir. Örneğin kelamın, muhatabın zekâ seviyesine göre îcâz, itnâb, müsâvât, kasr vb. hususları içermesi belâgattir.⁶⁴

2) Kazvî'ye göre mütekellimin belâgati, konuşan kişinin belîğ cümle oluşturmaya güç yetirme melekesine sahip olmasıdır.⁶⁵ Buna göre mütekellimin belâgatinden söz edilebilmesi için kişinin, zihnindeki fikir ve düşüncelerini mekân ve makama uygun şekilde muhatabına eksiksiz biçimde aktarabilme becerisine sahip olması gerekmektedir.

Kazvî, aktardıklarından iki hususun ortaya çıktığını ifade etmiştir. Birincisi kelam veya mütekellim olması fark etmeksizin her belîğ fasihtir, her fasih belîğ değildir. İkincisi kelimadaki belâgatin hedefi, amaçlanan anlamın ifade edilmesinde yanlıştan kaçınmak ve fasih olan ile olmayanı birbirinden ayırmaktır.⁶⁶

1.1.3. Belâgat İlminin Alt Dalları

Belâgat, Arap dili ilimleri içinde en geç müstakil hale gelen ilim dalıdır. Birçok araştırmacıya göre meânî ve beyân ilimlerinin temelleri hicri 4. yüzyılın sonlarına doğru Cürcânî tarafından atılmış olsa da⁶⁷ Cürcânî'den önceki ulemanın yaptığı taksimat da belâgat terimlerinin tasnifi açısından son derece önemlidir. Örneğin İbnü'l-Mu'tez, ilk belâgat eseri olarak kabul edilen *Kitâbü'l-bedî'* adlı

⁶² Duran Ekizer, *Belagat Açısından Buhari ve Müslim'de Mecaz İçeren Hadisler* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 32.

⁶³ Kazvî, *el-İzâh*, 1/41.

⁶⁴ Kazvî, *el-İzâh*, 1/43.

⁶⁵ Kazvî, *el-İzâh*, 1/49.

⁶⁶ Kazvî, *el-İzâh*, 1/49; Sedat Şensoy, "Hatîb el-Kazvî'de Fesâhat ve Belâgat Kavramları", *İslâm Araştırmaları Dergisi* 17 (2007), 45.

⁶⁷ Muhammed Zağlûl Sellâm, *Târîhü'n-nakdi ve'l-belâga hatta'l-karni'r-râbi'i'l-hicrî* (İskenderiyye: Menşetü'l-Ma'arif, ts.), 23; Mustafa Abdurrahman İbrahim, *fi'n-Nakdi'l-edebi'l-kadîm 'inde'l-'Arab* (Mekke: Mekketu'n li'tiba'e, 1998), 185.

kitabında, bugün bedî' ilminin ıstılahları olarak kabul edilen terimleri belâgat için kullanmıştır. Nitekim eserinde belâgat konularını beş bölüme ayırmış, beyân ve bedî' ilmi kapsamında olan sanatları içi içe ele almıştır.⁶⁸ İbnü'l-Esîr ise *el-Meseli's-sâir* isimli eserinde belâgat yerine beyân tabirini kullanmıştır. Eserini mukaddime ve iki makale bölümlerine ayıran İbnü'l-Esîr, mukaddime bölümünde genel hatlarıyla belâgat konularını tartışırken birinci makalede lafızla, ikinci makalede manayla ilgili konuları işlemiştir.⁶⁹

Zikri geçen mütekaddimîn âlimler, eserlerinde belâgat konularını gerek taksimat gerekse tertip açısından düzensiz ve dağınık bir şekilde ele almışlardır. Bu durum Sekkâkî ve Kazvînî'ye kadar devam etmiştir. Fakat Sekkâkî *Miftâhü'l-'ulûm* adlı eserinde belâgati meânî ve beyân olmak üzere iki kısma ayırmış, akabinde lafız ve mana güzelliklerini ifade eden bedî' konularına değinmiştir.⁷⁰ Sekkâkî'nin bu eseri üzerine alanında ün yapmış sonraki âlimler tarafından kısaltma ve şerh türünden birçok çalışma yapılmıştır. Bunların en önemlilerinden biri Kazvînî'nin *Telhîsü'l-miftâh* adlı kısaltma özellikli eseridir. Kazvînî daha sonra bu eserine *el-Îzâh* adında bir şerh de yazmıştır.

Kazvînî, *Telhîs*'te belâgat konularının tasnifini yaparken şu ifadeleri kullanmıştır:

Belâgat, istenilen manayı ifade etmede hatadan korunmak ve fasih olanı olmayandan ayırmaktır. Fasih olanı olmayandan ayırmak, lügat, sarf veya nahiv ilimlerinde açıklanır ya da his ile bilinebilir. Manayı ifade etmede hatadan korunmak meânî ilminin, ta'kîdi maneviden sakınmak beyân ilminin, kelâmı güzelleştirme yollarını bilmek ise bedî' ilminin konusudur. Birçok âlim bu üç ilme beyân demişlerdir. Kimisi ise birinci kısmı meânî diğer iki kısmı beyân ilmi olarak isimlendirmişlerdir. Bu üç ilmin hepsine bedî' diyenler de olmuştur.⁷¹

⁶⁸ Ebu'l-Abbas Abdullah b. Muhammed el-Mu'tezzu bi'l-lâh b. el-Mutevekkil b. el-Mu'tesim İbnü'r-Reşîd, *el-Bedî' fî'l-bedî'* (Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1990), 22.

⁶⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-sâir*, 24.

⁷⁰ Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 7.

⁷¹ Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb el-Kazvînî, *Telhîsü'l-miftâh* (Pakistan: Mektebetü'l-Büşra, 2010), 10-11.

Kazvîni'nin yaptığı bu taksimata binaen âlimler belâgat ilmini meânî, beyân ve bedî' olmak üzere üç alt dal şeklinde değerlendirmişlerdir. Çalışmamızda ele alınacak olan hususlar ise meânî ilminin konularındandır. Bu sebeple ağırlıklı olarak meânî ilmi üzerinde durulması yerinde olacaktır. Fakat öncesinde konunun bütünlük arz etmesi açısından belâgatin diğer iki alt dalı olan beyân ve bedî' ilimlerine kısaca değinmekte fayda vardır.

1.1.3.1. Beyân İlmi

Beyân (بيان); sözlükte aslı بين (be-ye-ne) olan بان fiilinin mastarı olup “açıklamak, açık seçik olmak, ortaya çıkmak, anlaşılır hale gelmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁷² Bir belâgat terimi olarak ise beyân, “maksadı açık bir şekilde ve değişik yollarla ifade etme usullerini inceleyen ilim dalıdır.”⁷³ Örneğin bir kimsenin kurnaz olduğu, “kurnazdır, kurnazlıkta tilki gibidir, tilki gibidir, tilkidir” şeklinde farklı cümlelerle anlatılabilir. İlk cümle diğerlerinden daha açık olmakla birlikte cümlelerin en zayıfıdır. Son cümle ise diğer cümlelere göre açıklık derecesi en az olmasına rağmen en kuvvetlileridir. İşte beyân ilminin konusu bu tür anlatım yollarını incelemektir.

⁷² Ebü'l-Fazl Camâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1414), 13/69; Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, 1/79.

⁷³ Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 162; İsferyânî, *el-Atvel*, 1/71; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 216; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *'Ukûdü'l-cumân fî ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân*, thk. Abdulhamid Dahâ (Kahire: Dârü'l-İmâm Muslim, 2012), 73; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa*, 207; Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 5/3; Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Hüseynî et-Tâlibî el-'Alevî, *et-Tirâz li esrâri'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1423), 1/10; Sa'îdî, *Bugyetü'l-izâh*, 3/379; Hasan b. İsmail el-Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2006), 15; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/126; Muhammed Ali es-Serrâc, *el-Lubâb fî kavâ'idü'l-lugati ve'l-âlâti'l-edebi'n-nahvi ve's-sarfî ve'l-belâgati ve'l-urûdi ve'l-lugati ve'l-mesel* (Dimeşk: Dârü'l-Fıkr, 1983), 171; Muhammed Ahmed Kasım - Muhyiddin Dîb, *'Ulûmü'l-belâğa (el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî)* (Trablus/Lübnan: el-Muessesetü'l-Hadîse, 2003), 139.

Beyân ilmi, kelimenin gerçek (hakikat) manasının dışındaki anlamlarda kullanılmasıyla ilgilenir. Bu itibarla beyânın konuları, teşbîh,⁷⁴ mecâz⁷⁵ ve kinâyedir.⁷⁶ Ancak bir kelimenin teşbîh, mecâz ve kinâî anlamlarını bilebilmek için hakikat manasının bilinmesi gerekmektedir. O bakımdan belâgat kitaplarında hakikat de beyân konuları arasında zikredilmiştir.

1.1.3.2. Bedi‘ İlmi

Bedi‘ (بدیع); sözlükte; بدع kökünden türemiş sıfat-ı müşebbehe olup “benzersiz bir şeyi icat eden ya da icat edilen benzersiz şey” anlamlarına gelmektedir.⁷⁷ Belâgat terimi olarak ise bedi‘, “muktezâ-i hâle uygun sözün nasıl güzel kullanılacağını

⁷⁴ Teşbih; lügatte “benzetmek” anlamına gelir. Belâgat terimi olarak ise teşbih, aralarında bir veya daha fazla nitelikte ortak nokta bulunan iki şeyden birini diğerine mahsus edatlarla benzetmektir. Teşbihe konu olan özelliğin benzetilende daha baskın olması gerekir. Söz gelimi “Ahmet aslan gibidir” denilebilmesinin sebebi, cesaret niteliğinin aslanda daha baskın olmasıdır. Teşbih, müşebbeh (benzeyen), müşebbehün bih (kendisine benzetilen), vechü’s-şebih (benzetme yönü) ve edâtü’t-teşbih (benzetme edatı) olmak üzere dört unsurdan meydana gelir. Benzeyen ile benzetilene tarafeyi’t-teşbih (teşbihin iki tarafı) de denir. Benzetme edatları da harf, isim ve fiil olabilir. Harfler ك ve كَانَ dir. İsimler, شبه, نظير, مثل, نحو, vb.dir. Fiiller ise يماثل, يماظر, يظن, يشبه, vb. fiillerdir. Detaylı bilgi için bk. Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 310; İsferyânî, *el-Atvel*, 1/73; Sa‘îdî, *Bugyetü’l-îzâh*, 3/384; İsmail Durmuş, “Teşbih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/553-556; Çağmar, *Alıştırmalarla Belagat*, 150.

⁷⁵ Mecâz lügatte, “yürüyerek bir yerden bir yere geçmek veya gelip geçilen yol” anlamlarına gelmektedir. İstilahta ise, “aralarındaki bir alaka ve bir karneden dolayı lafzın asıl konulduğu mananın dışında kullanılmasıdır.” Mecâz, aklî ve lugavî olmak üzere iki kısımdır. Mecâz-ı aklî; aralarındaki alakaya binaen bir işin asıl failinin dışındaki birine isnâd edilmesidir. Buna mecâz-ı isnâd, isnâdî mecâz de denilmiştir. Mecâz-ı lugavî ise mürsel ve istiare şeklinde kendi içerisinde iki kısma ayrılmaktadır. Mecâz-ı mürsel; konulduğu mananın dışında kullanılan ve alakası müşabehet dışındaki bir şey olan lafızdır. İstiâre; alakası teşbih olan mecâzdır. Detaylı bilgi için bk. Cürçânî, *Esrârü’l-belâga*, 352; Sekkâkî, *Miftâhü’l-‘ulûm*, 272; Kazvînî, *el-Îzâh*, 202; Ali Cârîm - Mustafa Emin, *el-Belağatü’l-vâdiha* (Beyrut: Dâru’l-Fecr, 2014), 141.

⁷⁶ Kinâye; lügatte “bir şeyi örtmek, kapalı hale getirmek, gizlemek, açıkça söylememek” manalarına gelmektedir. İstilahta ise hakiki anlama gelebilmesine mani herhangi bir karine bulunmamasına rağmen, bir sözün konulduğu manada değil de onun dışındaki bir manada kullanılmasıdır. Detaylı bilgi için bk. Sekkâkî, *Miftâhü’l-‘ulûm*, 402-413; İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir*, 3/58-75; Takyuddîn Ebubekir b. Ali b. Abdullah İbn Hiccet el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve Gayetü’l-ereb* (Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hilâl, 2004), 2/263-265; Hâşimî, *Cevâhirü’l-Belâga*, 286-297; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâga*, 301-314; Habenneke, *el-Belağatü’l-‘arabiyye*, 2/133-151; Bulut, *Belâgat*, 275-284; Çağmar, *Alıştırmalarla Belagat*, 216-229.

⁷⁷ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 8/6; Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasîl*, 1/43.

öğreten ilim dalıdır.”⁷⁸ Bedî‘ ilmi, muhassinât-ı lafziyye⁷⁹ ve muhassinât-ı maneviyye⁸⁰ olmak üzere iki kısma ayrılır.⁸¹

1.1.3.3. Meânî İlmî

Meânî (معاني); sözlükte عنى fiilinin “özen gösterilen, kastedilen şey, durumun varıldığı yer” anlamındaki ismi-i mef’ûlü olan معنى kelimesinin çoğuludur.⁸² Belâgat terimi olarak ise meânî, “lafızların muktezâ-i hâle (mekâna ve makama) uygun kullanılmasını sağlayan ilim” şeklinde tarif edilmiştir.⁸³ Diğer bir ifadeyle meânî, sözün mütakellim tarafından hem yerinde hem de muhatabın durumuna uygun bir şekilde kullanılmasını sağlayan kurallar bütününden müteşekkil ilim dalıdır.⁸⁴ Meânînin bir belâgat tabiri olarak ortaya çıktığı zamanla ilgili net bir bilgi olmamakla beraber beyân ve bedî‘ tabirlerinden sonra ortaya çıktığı hususunda ittifak vardır.⁸⁵

Meânî kavramının, nakdû’s-şi‘r, nahiv ve i‘câzü’l-Kur’an ilimleriyle yakın ilgisi bulunmaktadır. Nitekim bu kavram, meânî’s-şi‘r türü eserlerde şiir temaları anlamında, meânî’l-Kur’an türü eserlerde ise lügat, etimoloji ve gramer ağırlıklı olan tefsir ve te’vil yerine kullanılmıştır.⁸⁶ Konuları itibariyle belâgatteki meânî ilminin temeli sayılabilecek bir başka terim ise meânî’n-nahiv tabiridir ki bunu ilk defa

⁷⁸ Kazvînî, *el-İzâh*, 1/50; İsferyînî, *el-Atvel*, 2/365; Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 4/5; Sa’idî, *Bugyetü’l-izâh*, 4/571; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 298; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 318.

⁷⁹ Muhassinât-ı lafziyye; ister nazım ister nesir türünden olsun lafızla ilgili güzelleştiricilerdir. Bunlar cinas, iktibas, seci, müvâzene, reddü’l-‘acz ‘ala’s-sadr vb. üsluplardan müteşekkildir.

⁸⁰ Muhassinât-ı maneviyye ise mana ile ilgili güzelleştiricilerdir. Bunlar da tevriye, tıbak, mukâbele, hüsnü’t-ta’lîl, te’kidü’l-medhi bimâ yuşbihü’z-zem, te’kidü’z-zemmi bimâ yuşbihü’l-medih, üslûbu’l-hakîm ve tecâhül-i ârif gibi üsluplardır.

⁸¹ Detaylı bilgi için bk. ‘Alevî, *et-Tirâz*, 2/184-214; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 298-344; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 318-378; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/371-544; Cârîm - Emin, *el-Belâgatü’l-vâdiha*, 490-565; Kasım - Dîb, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 61-136; Bulut, *Belâgat*, 288-450.

⁸² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 4/3146; Halil b. Ahmed Ferâhîdî, *Kitabü’l-‘ayn*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: Dârü’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2003), 3/243; Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Faris İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsu’l-luga* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1979), 4/146.

⁸³ Sekkâkî, *Miftâhü’l-‘ulûm*, 161; Kazvînî, *el-İzâh*, 23; Kazvînî, *Telhîsü’l-miftâh*, 10; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 1/138; İsmail Durmuş, “Meânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/204-206.

⁸⁴ Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, 55.

⁸⁵ Nasrullah Hacı müftüoğlu, *Belâgat İlmi ve Kur’ân*, ts., 23.

⁸⁶ Durmuş, “Meânî”, 28/204-206.

Aristo mantığını ileri süren Mettâ b. Yûnus'a (ö. 328/940) karşı Arap dil mantığını savunan Ebû Said es-Sîrâfî (ö. 368/979) kullanmıştır.⁸⁷

Meânî ilmini ilgilendiren konular Sîbeveyhî başta olmak üzere ilk dönem âlimler tarafından dağınık bir şekilde ele alınmış, olgunluk dönemine girmeye başlaması Cürcânî'nin *Delâilü'l-i'câz* adlı eseriyle olmuştur. Onun içindir ki Cürcânî, meânî ilminin kurucusu kabul edilmiştir. Cürcânî'den sonra Zemahşerî, Râzî ve Mutarrizî gibi âlimler, her ne kadar meânî ve beyânı birer ilim ismi olarak kullanmışlarsa da tanımlarını yapmamışlardır. Meânî terimini, belâgatın bağımsız bir alt dalı anlamında ilk defa kullanan kişi, *Miftâhü'l-'ulûm* adlı eserinde Sekkâkî olmuştur. Sekkâkî adı geçen eserinde belâgat ilmini meânî, beyân ve muhassinât olmak üzere üçe ayırarak tarif etmiştir.⁸⁸

Sekkâkî'nin *Miftâhü'l-'ulûm* adlı eserini *Telhîsü'l-miftâh* adıyla ihtisar eden Kazvînî, onun belâgat ile ilgili olan üçüncü bölümde yaptığı tanımı birçok cihetten eksik bulmuş ve bazı yenilikler yaparak sekiz başlık altında incelediği meânî ilmini yeniden tanımlamıştır. Kazvînî'den sonra gelen ve *Telhîs* şârihleri olarak adlandırılan sonraki belâgat âlimleri bu konuyu geniş bir şekilde tartışmışlardır. Şârihlerden Kazvînî'ye bazı eleştiriler yöneltenler olmuşsa da çoğu onu destekleyip metodunu takip etmişlerdir.⁸⁹

Meânî ilminin konusuna gelince; bu ilmin konusu, genel olarak cümle ve çeşitleri, cümlelerin yer, zaman ve muhataplarına göre ifade biçimidir. Bu itibarla

⁸⁷ Ali b. Muhammed b. Abbas et-Tevhîdî Ebû Hayyân, *el-İmta' ve'l-muâne* (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1424), 96; Durmuş, "Meânî", 28/204-206.

⁸⁸ Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâgiyye*, 3/276-279.

⁸⁹ Kazvînî, *Telhîsü'l-miftâh*, 10; Durmuş, "Meânî", 28/204-206; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 168-170; Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 1/281.

meânî ilmi, haberî⁹⁰-inşâî⁹¹ kelimâ ve çeşitlerini, isnâd, müsned-müsnedün ileyhî hallerini,⁹² müteallikât-i fiilin hallerini,⁹³ vasıl-fasıl,⁹⁴ îcâz-itnâb-müsavat, kasr gibi konuları ve bunların yapılış keyfiyetlerini inceleyen ilim dalı olarak tanımlanmıştır.⁹⁵ Ancak çalışmamızın muhtevası gereği olarak burada sadece îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr konuları işlenecektir.

⁹⁰ Haber, “doğru veya yalan/yanlış olması muhtemel bir hüküm bildiren sözdür.” Haber cümlesi, faide-i haber ve lazım-i faide-i haber olmak üzere iki gayeyle kurulur. Faide-i haber, muhatabın bilmediği bir durumu bildirmek demektir. Lazım-i faide-i haber ise muhataba konunun bilindiğini göstermek demektir. Haber cümlesinde muhatabın durumu göz önünde bulundurularak ibtidâî, talebî ve inkârî şeklinde kurulur. İbtidâî haber, muhatabın konuya dair bilgisinin olmaması ve tereddütsüz kabul eden birisi olması halinde cümlemin yalın/tekitsiz bir şekilde kurulmasıdır. Talebî haber, muhatabın zihninde biraz şüphe ve tereddüt bulunması durumunda onu ikna etmek için cümlemin hafif tekitle kurulmasıdır. İnkârî haber, muhatabın verilecek hükmü inkâr edecek durumda olması halinde cümlemin birçok tekit ile pekiştirilerek kullanılmasıdır. Detaylı bilgi için bk. Kazvînî, *Telhisü'l-miftâh*, 13; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 58; Çağmar, *Alıştırma ve Belâgat*, 27-28; Bulut, *Belâgat*, 106-107.

⁹¹ İnşâ, “doğru veya yalan/yanlış olma ihtimalini barındırmayan sözdür.” İnşâ, talebi ve gayri talebi olmak üzere iki kısma ayrılır. Talebî inşânın kısımları, emir, nehiy, istifham ve nidâ iken gayri talebi inşânın kısımları medih-zem, yemin lafızları, taaccüb fiilleri, bazı mukârebe fiilleridir. Detaylı bilgi için bk. Kazvînî, *Telhisü'l-miftâh*, 12; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 37; ‘Atîk, *‘İlmü'l-me‘ânî*, 69.

⁹² Sözlükte haber, söz, fiil veya suç türünden bir olguyu birine nispet etmek anlamına gelen isnâd, belâgat terimi olarak, tek başlarına doyurucu anlam ifade etmeyen kelimelerin tam bir anlam ifade edebilmeleri için birbirlerine bağlanmalarını ve bu bağlanmadan doğan cümlemin öğeleri arasındaki ilişkiyi ifade etmektedir. Isnad neticesinde oluşan haberî veya inşâî cümlemin iki temel ögesi bulunur. Bunlar nispet olunan müsned ve nispet edilen müsnedün ileyhîdir. Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/161; Çağmar, *Alıştırma ve Belâgat*, 58; Bulut, *Belâgat*, 56.

⁹³ Müsned olan fiilin müsnedün ileyhî dışında ilişkili olduğu başka öğeler de vardır. Müteallikât-i fiil” adı altında incelenen bu öğeler; mef’ûller, hâl, temyîz, müstesnâ, zarf ve câr-mecrûden müteşekkildir. Müteallikât-i fiil konusu üç kısımda ele alınmıştır; 1) Mef’ûlü bihin hazfedilmesi; bu iki şekilde olur: Birincisi maksadın sadece fiilin olumluluk veya olumsuzluk durumunu göstermek için fâile isnâd edilmesi hali: Bu durumda muteaddî/geçişli fiil lazımı/ geçişsiz fiil mesabesinde alınır ve mef’ûl hazfedilir. İkincisi maksadın, fiilin herhangi bir fâil tarafından yapılp yapılmadığını bildirmek değil de fiilin meydana gelip gelmediğini vurgulanması hali: Bu durumda am/genel veya has/özel bir karinenin delaletiyle mef’ûl takdir edilir ve bu mef’ûl bazı sebeplerden⁹³ dolayı hazfedilir. 2) Mef’ûlü bihin takdim edilmesi: Arapçada fiil cümlesinin tertibinde asıl olan, önce fiil, ardından fâil, sonra mef’ûl veya benzerleri olan hal, zarf, câr-mecrûr şeklindeki öğelerin gelmesidir. Dolayısıyla mef’ûlü bih ile benzerlerinin rütbesi fiilden sonradır. Ancak bazı durumlarda⁹³ sözü daha belîğ kılmak amacıyla mef’ûl fiilin önüne geçirilebilir. 3) Mef’ûl benzerinin bazılarının diğerlerine takdim edilmesi: Bu yöntem, bazı belâğî maksatları⁹³ gerçekleştirmek için uygulanır. Kazvînî, *el-Îzâh*, 2/154-161; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 150-157.

⁹⁴ Belâgat kitaplarında vasıl-fasıl farklı şekillerde tanımlanmış olsa da genel kabul gören tanıma göre vasıl; “Bazı cümleleri diğer bazı cümlelere vav harfî ile atfetmektir.” Fasıl ise “Cümleleri atfetmemektir.” Belâgat âlimleri cümlelerin birbirine vasıl edilmesinin temel iki nedenin bulunduğunu dile getirmişlerdir. Bunlar, kemâlu'l-inkitâ‘ meâ'l-îhâm ve kemâlu'l-ittisâldir. Cümleler arasında fasıl yapılmasının ise temel beş nedene bağlı olduğu ifade edilmiştir. Bunlar: Kemâlu'l-ittisâl, kemâlu'l-inkitâ‘ bilâ îhâm, şibh kemâli'l-ittisâl, şibh kemâli'l-inkitâ‘ ve tevessut beyne'l-kemâleyendir. Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/97; İsfârâyînî, *el-Atvel*, 2/3; Sa‘îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 2/278; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 179.

⁹⁵ Kazvînî, *Telhisü'l-miftâh*, 12; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 37; Bulut, *Belâgat*, 55.

1.1.3.1.1. Îcâz, İtnâb, Müsâvât

Arapçada lafız ve mana arasındaki ilişki büyük bir öneme sahiptir. Bu açıdan belâgat âlimleri sözcük sayısının, anlamı ifade etmedeki rolünü ve ehemmiyetini ortaya koymak için belli başlı bazı taksimler yapmışlardır. En belirgin ilke olarak durum ve vaziyete göre sözcüğün kemiyetiyle mananın keyfiyeti arasında bir insicamın bulunması gerektiği varsayılmaktadır. Şu hâlde belâgat ilminin kriterlerine göre bu insicamın sağlanması için karşımıza üç alternatif çıkmaktadır:

a) Îcâz: Anlamı bozmaksızın maksadı daha az lafızla ifade etmektir. Bu meyanda az sözcükle daha çok anlam ifade edilir.⁹⁶

b) İtnâb: Bir faydaya binaen sözü asıl anlamdan daha çok lafızla ifade edilmesidir. Burada edebî bir fayda sağlanmak amaçlanmaktadır.⁹⁷

c) Müsavat: Maksadı insanların alışık olduğu lafız ve ifadelerle ifade etmektir. Başka bir ifadeyle sözün ve mananın eşdeğer/eşit olmasıdır.⁹⁸ Cümlede asıl olan budur. Nitekim genel olarak cümleler bu şekilde ifade edilir.

Bazı belâgat âlimleri bunu kişiye nispeten bir elbiseye benzetmişlerdir; Örneğin: bazen elbise tam oturur buna müsavât, bazen bol gelir buna itnâb, bazen de dar gelir buna da îcâz demişlerdir.⁹⁹ Zira ağızdan çıkan söz muktezâ-i hâle uygun olmadığı sürece belîğ sayılmaz. Söz gelimi itnâb gerektiren yerde îcâz veyahut müsavat yapılması sözü belîğ olmaktan çıkarır.¹⁰⁰

1.1.3.1.1.1. Îcâz

Îcâz (إيجاز) lügatte; “sözün kısa olması” anlamındaki وجز kökünden if’âl babından mastar olup “bir şeyi çabuk yapmak, azaltmak hızlandırmak, az ve öz konuşmak, sözü kısa kesmek, kısa tutmak”¹⁰¹ anlamlarına gelmektedir. İstılahta ise,

⁹⁶ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/171; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 195.

⁹⁷ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/171.

⁹⁸ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/173.

⁹⁹ ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/176.

¹⁰⁰ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 195.

¹⁰¹ Ferâhîdî, *Kitabü'l-‘ayn*, 4/348-349; İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 6/4771; Matlûb, *Mu‘cemü'l-mustalahâtü'l-belâgiyye*, 1/344.

belâgat kitaplarına bakıldığında âlimler tarafından farklı şekillerde tanımı yapılmıştır. Bu tanımları şu şekilde sıralayabiliriz; “maksadı en az ibare ile ifade etmek”,¹⁰² “birçok anlamı az lafızla ifade etmek”,¹⁰³ “çok manayı az lafzın altına sığdırmak”,¹⁰⁴ “maksadını bilinen az lafızla ifade etmek”,¹⁰⁵ “meramını anlamından daha az lafızla dile getirmektir.”¹⁰⁶ Bütün bu tanımlara bakıldığında kısacası îcâzın tanımı, “bilinen ve açıkça anlaşılan az sözle maksadı ifade etmektir”¹⁰⁷ şeklinde yapılabilir. Öte yandan îcâz ile söylenen söz, kısa olmakla birlikte amaçlanan anlamı tam olarak karşılayacak özellikte olmalıdır. Aksi takdire söylenen söz, maksadı tam olarak yansıtamayacak düzeyde kısa ise bu îcâz olmaz, “ihlâl”¹⁰⁸ olur.¹⁰⁹

Araplar îcâzı câhiliye döneminden beri geniş bir yelpazede kullanmışlar ve Arapçanın en önemli üsluplarından biri olarak kabul etmişlerdir. Onlar genel olarak uzatma ve ayrıntıya girmeyi hoş karşılamamışlardır.¹¹⁰ Hatta onların zihin dünyasında belâgatın îcâz kavramına tekabül ettiği söylenebilir. Ancak bir belâgat terim olarak bu konuya ilk defa Sîbeveyhi, Ebû Ubeyde Ma‘mer b. Musennâ ve Ferrâ gibi dil ve nahiv âlimleri işaret etmişlerdir. Konuyu belâgat açısından ele alan ilk kişi Câhiz olmuşsa da îcâzı bugün bilinen taksimatıyla (îcâz-ı kısar - îcâz-ı hazf) ele almamış; daha çok örnekler vererek konuyu ifade etmeye çalışmıştır. Bugün bilinen taksimi yapan ilk kişi *en-Nuket fî îcâzi'l-Kur'an* adlı risalesinde er-Rummânî olmuştur.¹¹¹ Daha sonra Ebû Hilâl el-‘Askerî, Cürcânî, Râzî, İbnü'l-Esîr gibi âlimler tarafından işlenen îcâz sanatı zamanla Sekkâkî, Kazvînî ve Teftâzânî gibi âlimler tarafından geliştirilerek günümüzdeki son hâlini almıştır.

¹⁰² ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/176.

¹⁰³ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 197.

¹⁰⁴ Merâğî, *‘Ulûmü'l-belâğa*, 183.

¹⁰⁵ Sa‘îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 2/324.

¹⁰⁶ Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 236.

¹⁰⁷ Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 277; Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/171.

¹⁰⁸ **İhlâl (اخلال)**: Lügate “çarpıklık bozukluk,” manasına gelen “halel” (خلل) kökünden türetilmiş ve “bir şeye halel getirmek, bir şeyi bozmak” anlamına gelmektedir. İstilahta ise “temel anlamın eksik anlaşılmasına neden olacak derecede sözün kısa tutulmasıdır.” Detaylı bilgi için bk. Kazvînî, *el-Îzâh*, 139; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 481.

¹⁰⁹ Kazvînî, *el-Îzâh*, 139; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 481.

¹¹⁰ Matlûb, *Mu‘cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 1/344.

¹¹¹ Hafâcî, *Sirrü'l-fesâha*, 211.

Mütekaddimîn bazı âlimler îcâzın hangi üslupları içerdiğine dair birçok kısım zikretmişlerdir.¹¹² Ancak îcâz-ı kısar ve îcâz-ı hazif olmak üzere iki kısım hakkında ittifak etmişlerdir.¹¹³

1.1.3.1.1.1.Îcâz-ı Kısar

Îcâz-ı kısar, sözde herhangi bir hazif olmadan az lafızla çok manalar ifade etmektir.¹¹⁴ Bazı belâgat âlimleri îcâz-ı kısarı; “sözü kısaltmayla manayı çoğaltmaktır” şeklinde tarif ederken bazıları da “sözün manaya nispetle genellikle bilinen seviyesinden az olmasıdır” şeklinde tarif etmişlerdir.¹¹⁵ Hâsılı cümleden herhangi bir hazif olmadan özlü bir şekilde maksadın ifade edilmesidir. Câhiz, îcâz ve hazfın arasındaki farkı anlatmak için şu ifadeleri kullanır:

Mûcîz bir kelim okuduğunda ne kadar güzel kısaltma yapıldığı, az lafızlarla ne kadar da çok anlam ifade edildiği hissedilir. Örneğin: Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de cennetteki içkiyi tasvir ederken “لَا يُصَدَّعُونَ عَنْهَا وَلَا يُنْزِفُونَ” *..içmekle başlarının dönmeyeceği ve sarhoş olmayacakları..*”¹¹⁶ âyetinde sadece iki kelimeyle dünyadaki içkinin ne tür kötülöklere neden olduğunu ifade etmiştir.¹¹⁷

Bu sanatın önemine binaen bazı belâgat âlimleri “belâgat îcâz-ı kısardır” demişlerdir.¹¹⁸ Îcâz-ı hazifte de belâgat sanatı olmasına karşın derece itibarıyla îcâz-ı kısardan daha düşük seviyededir. Nitekim genel olarak “veciz söz” tabiri îcâz-ı kısar

¹¹² İbnu'l-Esîr ve et-Tîbî gibi bazı ulema îcâzı hafifli ve hafifsiz olara iki kısma ayırıyorlar. Hafifsiz îcâzı da kendi içinde üç kısma ayırıyorlar; 1. Îcâz-ı kısar: “lafzın manadan daha az olmasıdır.” 2. Îcâz-ı takdir: “söylenen sözden daha fazla anlamın takdir edildiği cümledir.” Aynı şekilde buna îcâz-ı tadyîk de denir. 3. Îcâz-ı câmi': “lafzın birçok anlam ihtiva ettiği cümledir.” Detaylı bilgi için bk. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Şu'ayb el-Arnevûtî (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2008), 529-530; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâgiyye*, 1/347-349.

¹¹³ Süyûtî, *el-İtkân*, 529; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâgiyye*, 1/347.

¹¹⁴ Kazvînî, *el-İzâh*, 3/181; Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim (Mısır: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1957), 3/221; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/29; İsferyînî, *el-Atvel*, 1/66; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâga*, 188; Sa'îdî, *Bugyetü'l-izâh*, 2/332; Süyûtî, *el-İtkân*, 529.

¹¹⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 529; es-Seyyid Ali Sadruddin İbn Ma'sûm el-Medenî, *Envârü'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*, thk. Şakir Hadi Şükür (Necef: Matbaatu'n-Nu'mân, 1968), 490; Sa'îdî, *Bugyetü'l-izâh*, 2/332.

¹¹⁶ *Kur'an-ı Kerim meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Vâkıa 56/19.

¹¹⁷ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 2/16; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâgiyye*, 1/361.

¹¹⁸ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 199.

için kullanılmıştır.¹¹⁹ Îcâz-ı kısarın belâgat ilminde güzel görünmesinin sebebi fesâhati iyi barındığındandır. Hz. Peygamber'in أَوْتِيْتُ جَوَامِعَ الْكَلَمِ “ben cevâmi‘u’l-kelim olarak gönderildim”¹²⁰ hadisi bu bağlamda değerlendirilmiştir.¹²¹

1.1.3.1.1.2.Îcâz-ı Hazif

Îcâz-ı hazif, cümlede hazfedilene delalet eden bir karineden dolayı, kendileri olmadan da mananın tamam olduğu cümlede bulunan bir veya birkaç kelimenin ya da bir veya birden fazla cümlelerin hazfedilmesidir.¹²² Ma‘mer b. Musennâ buna “el-mecâzü’l-muhtasar”¹²³ derken, Câhiz “el-îcâzü’l-mahzûf” ve “el-keîâmü’l-mahzûf”¹²⁴ demiştir. Habenneke, Cürcânî’nin, “bir ibarede bir isim hazfedilecekse mutlaka hazif zikirden daha güzel olmalı” dediğini nakletmiştir.¹²⁵ Bu nevi îcâza genellikle malum olan veya tahmin edilebilen hususların zikriyle ibareyi uzatmak istememek, algıyı asıl önemli tarafa yönlendirmek, anlam zenginliği oluşturmak için var olan karine sayesinde hazfedilen şeyi muhatabın düşünce ve hayal gücüne bırakmak, çok kullanılan kelimeyi hafzetmek suretiyle sözü basitleştirmek, azarlamak için dili ondan korumak vb. sebeplerle başvurulur.¹²⁶ Îcâz-ı hazif üç başlık altında değerlendirilebilir.

1.1.3.1.1.2.1. Hazfın Faydası

Genel olarak araştırmacılar bu faydanın on bir olduğunu¹²⁷ söylemişlerse de Habenneke bunları dokuz başlık altında zikretmiştir. Bunlar şu şekilde sıralanabilir:

¹¹⁹ Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 199; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me‘ânî*, 176; Mehmet Ali Yekta Saraç, “Îcâz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/392-393; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, 393.

¹²⁰ Ebü’l-Hasan Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü’rî Müslim, *el-Câmi‘ü’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki (Beyrut: Dârü İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, t.y), “el-Mesâcid ve mevâdi‘ü’s-salât” 7, (1/372).

¹²¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 529.

¹²² Kazvînî, *el-İzâh*, 3/184; Sa‘îdî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/335; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/29; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me‘ânî*, 179; Saraç, “Îcâz”, 21/392-393.

¹²³ Ma‘mer b. el-Musennâ et-Teymî el-Basrî Ebû ‘Ubeyde, *Mecâzü’l-Kur‘ân*, thk. Mehmet Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1381), 1/47, 1/247, 1/301, 2/143.

¹²⁴ Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, 2/278.

¹²⁵ Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/40.

¹²⁶ İbn Ma’sûm el-Medenî, *Envârü’r-rebî‘ fî envâ’i’l-bedî‘*, 491; Saraç, “Îcâz”, 21/392-393.

¹²⁷ İbn Ma’sûm el-Medenî, *Envârü’r-rebî‘ fî envâ’i’l-bedî‘*, 491; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/40.

1. İfadeyi iktisatlı kullanmak. Örneğin haber Allah’a has bir sıfat olduğunda mübteda hazfedilir. Aynı şekilde zikredilmesi ile hazfedilmesi aynı derece olacak kadar meşhur olan bir ifadenin hazfedilmesi de bu kabildendir.¹²⁸

2. Konuşurken vaktin hazfedilen şeyi zikredecek kadar bol olmadığına uyarıda bulunmak. Tahzîr ve iğrâ konusunda bu hazfin önemi daha çok ortaya çıkmaktadır. Örneğin “فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ نَاقَةَ اللَّهِ وَسُقْيَاهَا/Allah’ın elçisi onlara, ‘Allah’ın verdiği deveye ve onun su hakkına (dokunmayın)’ demişti.”¹²⁹ âyetinde Hz. Sâlih’in kavmine deve hakkındaki uyarısı anlatılırken tahzîr fiili olan ذُرُوا hazfedilmiştir.¹³⁰

3. Yüceltmek, tazim etmek veya abartmak. Bu gibi haziflere daha çok hayrete düşürme ve korkutma için söylenen sözlerde başvurulur. Örneğin وَسِيقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَىٰ جَهَنَّمَ زُرَّاءٌ حَتَّىٰ إِذَا جَاؤُهَا فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا.../Gerçekleri inkâr etmiş olanlar gruplar halinde cehenneme sevk edilecek; nihayet oraya vardıklarında cehennemin kapıları açılacak..¹³¹ âyetinin takdiri لَرَأَوْا شَيْئًا عَظِيمًا جَدًّا şeklinde olup cevâbü’ş-şart hazfedilmiştir.¹³²

4. Konuşma kolaylığını sağlamak. Bu gibi hazifler günlük hayatta çok kullanılan kelimelerde olur. Örneğin nida harfi olan yânın, يَكُن kelimesi meczûm olduğunda sondaki nûnün ve yâ-i mütekellimin düşmesi bu kabildendir.¹³³

5. Hazfedilene verilen değeri vurgulamak için onun adını zikretmemek.¹³⁴ Örneğin Kur’an-ı Kerim’de birçok yerde geçen ve peygamberler tarafından dile getirilen أَمْرُتُ/emrolundum kelimesinde emredenin Allah olduğunu ifade etmek ve değerini vurgulamak için fail hazfedilmiştir.

6. Hazfedilenin değersizliğini vurgulamak. Örnek صُمُّ بَكْمٌ عُمِيٌّ/Sağırlardır, dilsizlerdir ve körlerdir..¹³⁵ Bu âyette değersizleştirmek ve dili onların adıyla

¹²⁸ İbn Ma’sûm el-Medenî, *Envârü’r-rebî’ fî envâ’i’l-bedî’*, 491; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/40.

¹²⁹ eş-Şems 91/13.

¹³⁰ İbn Ma’sûm el-Medenî, *Envârü’r-rebî’ fî envâ’i’l-bedî’*, 491; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 2/55; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/41.

¹³¹ ez-Zümer 39/71.

¹³² Hafâcî, *Sirri’l-fesâha*, 210; Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/188.

¹³³ Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 199; Kasım - Dîb, *‘Ulümü’l-belâğa*, 359.

¹³⁴ Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/42.

¹³⁵ el-Bakara 2/18.

kirletmemek için mübtada olan münafıklar/onlar hazfedilmiştir. Takdiri هم ya da المنافقون şeklindedir.¹³⁶

7. Mahzûf kelimenin geniş yelpazeli bir anlam içerdiğine işaret etmek. Örneğin el-Fâtiha suresinde اِيَّاكَ نَسْتَعِيْنُ/Yalnız senden yardım dileriz.”¹³⁷ denilirken hangi konu yardım dilendiği açıklanmamıştır. Bu da dilenen yardımın geniş yelpazede olduğu ve bunun hem dünya hem de ahiret ile ilgili olduğu ifade edilmiştir.¹³⁸

8. Fasılalar arasındaki ahengi sağlamak. Örneğin ed-Duhâ suresinde geçen وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَىٰ مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ/Yemin olsun, kuşluk vaktine; kararır sakinleştiğinde geceye ki; Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı.”¹³⁹ âyetler arasındaki ahengın sağlanması için وَمَا قَلَىٰ kelimesinin sonundaki ك (kef) harfi düşmüştür. Aslı وَمَا قَلَاكَ şeklindedir.¹⁴⁰

9. Kelimeyi hazfe götürüp dinleyicinin dikkatini zikredilene çekmek. Örneğin وَلَوْ شَاءَ ٱللَّهُ لَهَدَىٰكُمْ سَبِيلًا مُّسْتَقِيمًا/Allah dileseydi hepinizi doğru yola iletirdi.”¹⁴¹ âyeti bu kabildendir. Takdiri وَإِذْ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ، ولو شاء هدايتكم لسبيلكم للاختيار ولجعلكم مجبورين، 142 şeklindedir.

1.1.3.1.1.2.2. Hazfin Şartları

Arapça bir cümlede herhangi bir parçanın atılması bazı şartlara bağlanmıştır. Bu şartlar genel olarak iki başlık altında değerlendirilmiştir. Birincisi; hazfedilen kelimenin yerine herhangi bir şeyin geçmemesidir. Ancak bu hazif, maksadın bilinmemesine sebep olmamalıdır. Onun için bir cümlede hazif olacaksa o cümlede mutlaka mahzûfa işaret edecek bir karinenin olması gerekir. İkincisi; hazfedilen

¹³⁶ Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. ‘Alî b. ‘Abdilkâfi el-Mısri es-Subkî, ‘Arûsü’l-efrâh fî şerhi Telhîsi’l-Miftâh, thk. Abdulhamid Hindâvî (Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 2003), 1/158; İbn Ma’sûm el-Medenî, Envârü’r-rebî‘ fî envâ’i’l-bedî’, 491.

¹³⁷ el-Fâtiha 1/5.

¹³⁸ İbn Ma’sûm el-Medenî, Envârü’r-rebî‘ fî envâ’i’l-bedî’, 491; Habenneke, el-Belâgatü’l-‘Arabiyye, 2/42.

¹³⁹ ed-Duhâ 93/1-3.

¹⁴⁰ Sekkâkî, Miftâhü’l-‘ulûm, 230; Kazvînî, el-İzâh, 2/158; Muhammed Muhammed Ebû Musa, Hasâisü’l-terâkib dirasetün tahliliyyetün li mesâilî ‘ilmi’l-me’âni (Kahire: Mektebetu Vehbe, ts.), 359.

¹⁴¹ en-Nahl 16/9.

¹⁴² Habenneke, el-Belâgatü’l-‘Arabiyye, 2/40-42.

misafirlerin: “نسلم عليك سلاما” şeklinde selam vermelerine karşın, Hz. İbrahim’in de “سلام عليكم أنتم قوم منكرون”¹⁵⁰ cevap vermesi şeklinde oluşur.

c) Ya da akli gereklilikten meydana gelen bir delildir.¹⁵¹ Misal: “مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعاً/Her kim şan ve şeref istiyorsa bilsin ki, şan ve şeref bütünüyle Allah'a aittir.”¹⁵² Bu âyette birçok öge hazfedilmiş ve bu da iyi bir düşünceyle fark edilir ki mealen şöyledir; “Her kim şan ve şeref istiyorsa Allah’a iman etsin, bunları Allah’tan istesin, Allah’ın rızasını kazanma yoluyla bunları elde etmeye gayret etsin. Çünkü iyi bilsin ki, şan ve şeref bütünüyle Allah'a aittir.”¹⁵³

Son olarak hazfedilen öge cümlelerin umdesi/temel unsurlardan değil, fazla/kayıt/yardımcı öge konumundaysa ve hazfedilmesiyle ne anlamda ne de lafızda herhangi bir hâlel söz konusu değilse hazfedilmesi için herhangi bir şartın olmasına gerek yoktur.¹⁵⁴

1.1.3.1.1.2.3. Hazfin Çeşitleri

Hazfedilen, harf olabileceği gibi müfred (cümlelerin bir ögesi), cümle veya birden fazla cümle de olabilir. Söz konusu hazfin birçok alt türü bulunmaktadır. Şöyle ki:

a) Harfin hazfi; buradaki harften maksat Arapça’daki kelimenin kısımlarından olan hurûfî’l-meânî/edatlar olabileceği gibi hurûfî’l-mebânî de olabilir. Örneğin “قَالُوا تَاللَّهِ تَقْتُلُوا تَذْكُرُ يَوْسُفَ حَتَّى تَكُونَ حَرَضاً أَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِكِينَ/Oğulları, ‘Allah’a andolsun ki, sen ‘Yûsufum!’ diye diye sonunda ya hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın!’ dediler.”¹⁵⁵ âyetinin aslı لَا تَقْتُلُوا şeklinde olup nefiy harfi olan لَا hazfedilmiştir. Aynı şekilde “قَالَتْ أَنَّى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكْ بِغِيًّا/Meryem, Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım halde, benim nasıl

¹⁵⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/113; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabîyye*, 2/44.

¹⁵¹ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/187; Subkî, *‘Arûsü’l-efrâh*, 1/591; Matlûb, *Esâlibün Belâğîyyetün*, 212; Hâmid ‘Avnî, *el-Minhâcû’l-vâzih li’l-belâğa* (Mısır: el-Mektebetü’l-Ezheriyye, ts.), 2/136.

¹⁵² el-Fâtır, 35/10.

¹⁵³ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/113; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabîyye*, 2/45.

¹⁵⁴ Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî el-Mısırî İbn Hişâm, *Muğni’l-lebîb ‘an kütübi’l-e-‘arîb* (Dimeşk: Darü’l-Fikr, 1985), 787; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/113.

¹⁵⁵ Yûsuf 12/85.

çocuğum olabilir? dedi.”¹⁵⁶ âyetinde yer alan وَلَمْ ifadesinde mebânî harflerden ن (nûn) hazfedilmiştir Aslı “وَلَمْ أَكُنْ” şeklindedir.¹⁵⁷

b) Müfredin hazfi; burada müfretten maksat anlamlı cümle olmayan kelime veya kelimelerdir. Dolayısıyla hazfedilen tek kelime olabileceği gibi birden fazla kelime de olabilir. Öte yandan cümlelerin bir parçası olan kelime/kelimeler doğal olarak cümleden daha fazla kullanıldığı için daha fazla hazf olunur. Bunun da birçok çeşidi vardır. Bunlar;

1) Müsnedün ileyhinin hazfi: “فَصَبْرٌ جَمِيلٌ/Artık (bana düşen) güzelce sabretmektir.”¹⁵⁸ âyetinde أَجْمَلُ veya أَمْرِي kelimeleri takdir edilir. Birinci kelime baz alındığında müsnedün ileyhi hazfedilmiş kabul edilir.¹⁵⁹

2) Müsnedin Hazfi: “وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ” وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَيَقُولَنَّ اللَّهُ /Şayet o inkârcılara, ‘Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı yasalarına boyun eğdiren kimdir?’ diye soracak olsan, hiç tereddütsüz ‘Allah’tır’ derler. O halde haktan nasıl yüz çevirirler?”¹⁶⁰ Âyette müsned olan خَلَقَ ve سَخَّرَ fiilleri hazfedilmiştir.¹⁶¹

3) Muzâfın hazfi: “وَسُئِلَ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا” /Bulunduğumuz kent halkına sor.”¹⁶² Bu âyette muzâf hazfedilmiştir. Aslı “وَسُئِلَ أَهْلَ الْقَرْيَةِ” şeklindedir.¹⁶³

4) Muzâfun ileyhinin hazfi: “وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ” /Mûsâ’ya otuz gece süre belirledik, buna on (gece) daha kattık.”¹⁶⁴ Burada muzâfun ileyhi hazfedilmiş olup takdiri “وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ لَيَالٍ” şeklindedir.¹⁶⁵

¹⁵⁶ Meryem, 19/20.

¹⁵⁷ ‘Avnî, el-Minhâcî’l-vâzih, 2/133; Hâşimî, Cevâhirü’l-belâğa, 199; Kasım - Dîb, ‘Ulûmü’l-belâğa, 359; Çağmar, Alıştırmalarla Belagat, 133.

¹⁵⁸ Yûsuf 12718.

¹⁵⁹ Sekkâkî, Miftâhü’l-‘ulûm, 135; İsferyânî, el-Atvel, 1/37; Subkî, ‘Arûsü’l-efrâh, 1/306; ‘Alevî, et-Tirâz, 2/64.

¹⁶⁰ el-Ankebût 29/61.

¹⁶¹ Düsûkî, Hâşiyetü’l-düsûkî, 2/18; Hâşimî, Cevâhirü’l-belâğa, 127; ‘Atîk, ‘İlmü’l-me’ânî, 129.

¹⁶² Yûsuf, 12/82.

¹⁶³ İbnü’l-Esîr, el-Meseli’s-sâir, 56; Subkî, ‘Arûsü’l-efrâh, 1/591; ‘Alevî, et-Tirâz, 2/57; Habenneke, el-Belâgatü’l-‘Arabîye, 1/93.

¹⁶⁴ el-A’râf, 7/142.

¹⁶⁵ Hâşimî, Cevâhirü’l-belâğa, 199; Kasım - Dîb, ‘Ulûmü’l-belâğa, 359; Çağmar, Alıştırmalarla Belagat, 133.

karşısında durdurulduklarında...”¹⁷³ âyetinde geçen şart edatının cevabı “لَرَأَيْتَ”¹⁷⁴ şeklindedir ve hazfedilmiştir.

9) Kasemin hazfi: “لأحجَّ البيت الحرام/Allah’a yemin ederim ki Kâbe’yi hac için ziyaret edeceğim” Burada kasem hazfedilmiş olup aslı لأحجَّ والله şeklindedir.¹⁷⁵

10) Cevâbü’l-kasemin hazfi Arapçada cevâbü’l-kasem yaygın olarak hazfedilir. Örnek: ¹⁷⁶ وَالْفَجْرِ وَلَيَالٍ عَشْرٍ وَالشَّفْعِ وَالْوَتْرِ وَاللَّيْلِ إِذَا يَسَّرَ Tan yerinin ağarmasına, on geceye, çifte ve teke, geçip giden geceye andolsun.” Bu yeminlerin cevabı “لتعذبنَّ يا كفار مكة/Ey Mekke müşrikleri azaba uğrayacaksınız.” şeklindedir ve hazif olunmuştur.¹⁷⁷

11) Müteallikât-i fiilin hazf; ¹⁷⁸ لَا يُسْأَلُ عَمَّا يَفْعَلُ وَهُمْ يُسْأَلُونَ/Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir.” Âyetinin takdiri وهم يسألون şeklinde olup fiilin mütealliklerinden olan câr-mecrûr hazfedilmiştir.¹⁷⁹

12) Mâtufun hazfi örnek: ¹⁸⁰ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتِلٌ/İçinizden, fetihten önce harcayanlar ve savaşanlar, (diğerleri ile) bir değildir.” bu âyetin devamı olan ¹⁸¹ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدُ وَقَاتَلُوا/ Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir.” ifadesinden de anlaşıldığı üzere burada mâtuf hazfedilmiş olup şu şekilde takdir edilir ¹⁸¹ fetihten sonra ¹⁸¹ /ومن أنفق من بعده وقاتل/ Burada atıf harfinin düşmesi kelime hazfine örnek teşkil ederken matufun düşmesi cümleinin hazfine örnek teşkil eder.

c) Cümleinin hazfi; hemen ifade edilmelidir ki burada cümleden maksat başka kelamın devamı olmayıp kendi başına bir kelam olan ve anlam ifade eden cümledir. Bu da birkaç şekilde olur.

¹⁷³ el-En’âm, 6/27.

¹⁷⁴ ‘Avnî, *el-Minhâcü’l-vâzih*, 2/135; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 199; Habenneke, *el-Belâgatü’l-Arabiyye*, 2/42.

¹⁷⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir*, 2/250; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 2/63; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me’ânî*, 182.

¹⁷⁶ el-Fecr, 9/1-4.

¹⁷⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir*, 2/250; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 185; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me’ânî*, 182.

¹⁷⁸ el-Enbiyâ 21/23.

¹⁷⁹ Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/740; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 209.

¹⁸⁰ el-Hadîd, 57/10.

¹⁸¹ Kazvînî, *el-İzâh*, 3/186-191; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 183-186; Sa’îdî, *Bugyetü’l-izâh*, 2/335-341; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me’ânî*, 179-184; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 238-240.

1) Hazfedilen cümle bir sebebin müsebbibi/sonucudur. Örneğin: “لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ /وَيُبَيِّنَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ/Bu, suçlular hoşlanmasa da Allah'ın hakkı ortaya çıkarması ve batılı ortadan kaldırması içindi.”¹⁸² âyeti sebeptir müsebbibi hazif olmuştur oda “فَعَلَ اللهُ مَا فَعَلَ/Allah yapacağını yaptı” şeklindedir.¹⁸³

2) Sebeplere olan cümlelerin hazfedilmesi örneğin: “فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ /مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا/Biz de, ‘Asanı kayaya vur’ demiştik, böylece kayadan on iki pınar fışkırmıştı.”¹⁸⁴ Burada sebep olan “فَضْرَبَ بِهَا/O da asasıyla vurdu.” cümlesi hazfe gitmiştir.¹⁸⁵

3) Herhangi bir şeye sebep veya müsebbep olmayan cümlelerin hazfedilmesidir. Örnek: “فَنِعْمَ الْمَاهِدُونَ/Biz ne güzel döşeyiciyiz.”¹⁸⁶ âyetinde sebep veya müsebbep olmadığı halde cümle düşmüştür ki düşen cümle “هَمْ نَحْنُ” şeklindedir.¹⁸⁷

d) Birden fazla cümlelerin hazfi:

إِذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْفِهِ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ قَالَتْ يَا أَيُّهَا الْمَلَأُ إِنِّي أُلْقِيَ إِلَيْكِ كِتَابٌ
/Benim şu mektubumu götür onlara at, sonra da yanlarından ayrıl ve ne sonuca varacaklarına bak. (Sebe kraliçesi Belkıs) dedi ki: Ey ileri gelenler! Bana çok önemli bir mektup atıldı.”¹⁸⁸ Burada iki âyet arasında birden fazla cümle düşmüştür. Şu şekilde takdir edilebilir: إِذْهَبْ بِكِتَابِي هَذَا فَأَلْفِهِ إِلَيْهِمْ ثُمَّ تَوَلَّ عَنْهُمْ فَانْظُرْ مَاذَا يَرْجِعُونَ – فَأَخَذَ الْكِتَابَ /Benim şu mektubumu götür onlara at, sonra da yanlarından ayrıl ve ne sonuca varacaklarına bak. -Kitabı alıp Belkıs’a götürdü. Belkıs kitabı alıp okuyunca- dedi ki: Ey ileri gelenler! Bana çok önemli bir mektup atıldı.”¹⁸⁹

¹⁸² el-Enfâl, 8/8.

¹⁸³ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/191; İsferyânî, *el-Atvel*, 1/67; Subkî, ‘*Arûsü’l-efrâh*, 1/595; İbn Ma’sûm el-Medenî, *Envârü’r-rebî‘ fî envâ’i’l-bedî‘*, 491.

¹⁸⁴ el-Bakara, 2/60

¹⁸⁵ İbnü’l-Esrî, *el-Meselü’s-sâir*, 2/225; Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/192; Düsûkî, *Hâşiyetü’d-düsûkî*, 2/673; Merâğî, ‘*Ulûmü’l-belâga*, 186.

¹⁸⁶ ez-Zâriyât, 51/48.

¹⁸⁷ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/191-192; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 240-241; Merâğî, ‘*Ulûmü’l-belâga*, 186; Sa’îdî, *Bugyetü’l-îzâh*, 341; ‘Atîk, ‘*İlmü’l-me’ânî*, 184.

¹⁸⁸ en-Neml, 27/28-29.

¹⁸⁹ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/192; Merâğî, ‘*Ulûmü’l-belâga*, 186; Sa’îdî, *Bugyetü’l-îzâh*, 341; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 241; ‘Atîk, ‘*İlmü’l-me’ânî*, 184.

1.1.3.1.1.2. İtnâb

İtnâb (اطناب); lügatte: “طُنْب” (tunb) isminden if’âl babının mastarı olup “sözü uzatmak, bir şeyin sonu görülmeyecek kadar çoğalması, bir mekâna uzun bir müddet yerleşmek, çadır ipi, alışılmıştan fazla vb.” anlamlara gelmektedir.¹⁹⁰ İstılahta ise: herhangi bir faydayı elde etmek için manayı, bilinen ibareden fazla ibare ile dile getirmektir.¹⁹¹ Başka bir ifade ile herhangi bir fayda için gereksiz abartıya ve uzatmaya kaçmadan insanların normal şartlarda kullandığı lafızlardan daha fazla lafızla manayı ifade etmektir.

Klasik belâgat âlimlerin eserlerine bakıldığında itnâbı değişik şekillerde tanımladıkları görülür. Söz gelimi Câhiz, itnâb ve itâleyi îcâzın karşıtı olarak eş anlamlı kabul edip “ihtiyaç halinde, durulması gereken yeri geçen bütün sözlerdir” şeklinde tanımlamıştır.¹⁹² İbnü’l-Esîr ise îcâz, itnâb ve tatvîli varılmak istenen bir menzile giden yollara benzetmiş ve şöyle demiştir: “İcâz gidilebilecek en kısa yoldur. İtnâb ve tatvîl ise uzaklık bakımından aynı mesafedeler ancak, itnâb daha sade ve faydalı bir yol iken tatvîl faydasızdır.”¹⁹³ Sekkâkî itnâbı “maksadı bilinenden daha fazla ibareyle dile getirmektir”¹⁹⁴ şeklinde tanımlarken Kazvînî “bir faydadan ötürü maksadı fazla lafızlarla ifade etmektir”¹⁹⁵ şeklinde tanımlamıştır.

Bütün bu tanımlara bakıldığında aslında cümleler ayrı olsa da hepsinin vardığı sonuç hemen hemen aynıdır. Daha sarîh bir ifadeyle uzatmanın herhangi bir faydaya binaen olması gerekmektedir. Aksi takdirde kelimadaki fazlalık yararsız ve belirsiz ise bu tatvîl olur ki bu “sözü faydasız bir şekilde uzatmak” şeklinde tanımlanmıştır. Buna örnek olarak Hutaye’nin (ö. 59/678) şu şiiri örnek verilir:

¹⁹⁰ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsu’l-luga*, 3/426; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/532; Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, 2/567.

¹⁹¹ Kazvînî, *Telhîsü’l-miftâh*, 54-57; Kazvînî, *el-İzâh*, 3/196; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 291; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 201; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me‘ânî*, 186; Cârim - Emin, *el-Belağatü’l-vâdiha*, 464; İsmail Durmuş, “İtnâb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/215-219; Ömer Kara, “Belâgat İlminde İki İfade Biçimi: İtnâb-İcâz (I) -Kur’an Metninin Anlaşılmasındaki Rolü Üzerine Bir Deneme-”, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2000), 360.

¹⁹² ‘Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Hayevân* (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1424), 6/322.

¹⁹³ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir*, 217-218.

¹⁹⁴ Sekkâkî, *Miftâhü’l-‘ulûm*, 277; İsferyânî, *el-Atvel*, 1/65; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me‘ânî*, 188.

¹⁹⁵ Kazvînî, *el-İzâh*, 128.

أَلَا حَبْدًا هِنْدٌ وَأَرْضٌ بِهَا هِنْدٌ / وَهِنْدٌ أَتَى مِنْ دُونِهَا النَّأْيُ وَالْبُعْدُ

“Hint ne iyidir, Hind’in bulunduğu mekân ne iyidir,

Hind’in dışında gelir uzaklık ve yalnızlık.”¹⁹⁶

Şiirde geçen النَّأْيُ ve الْبُعْدُ kelimeleri “uzak” anlamına gelmekte, ikisinin bir arada zikredilmesinde bir nevi tatvîl vardır. Çünkü söz uzatılmıştır.¹⁹⁷ Binaen aleyhi bu, itnâb değil tatvîl olmuştur.

Öte yandan kelimadaki fazlalık belirli ise bu haşv olur. Haşv, anlamı bozup bozmama konusunda iki kısma ayrılır.

Birincisi: anlamı bozmayan haşv, Örnek:

ذَكَرْتُ أَخِي فَعَاوَدَنِي / صَدَاغَ الرَّأْسُ وَالْوَصَبُ

“Hatırlayınca kardeşimi depreşti yine

Baş ağrım ve rahatsızlığım.”¹⁹⁸

Şiirinde geçen ve “baş ağrısı” anlamına gelen صَدَاغ sözcüğü ile “baş” anlamına gelen الرَّأْس belli olan fazlalıktır.¹⁹⁹

İkincisi: anlamı bozan haşv (haşv-i sakit), örnek:

وَلَا فَضْلَ فِيهَا لِلشَّجَاعَةِ وَالنَّدَى / وَصَبَرَ الْفَتَى لَوْلَا لِقَاءُ شُعُوبِ

“Gencin cesareti, cömertliği ve sabrı,

Yoktur değeri ölümle yoksa buluşması.”²⁰⁰

¹⁹⁶ el-Hutaye, *Dîvân (Şerhu İbn Sikkit)*, thk. Emîn Tâhâ Fa’mân (Kahire: Matba’atu Mustafa el-Bâbî, ts.), 140.

¹⁹⁷ Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 252.

¹⁹⁸ Ebu Ali el-Hasan el-Kayrevânî İbn Reşîk, *el-‘Umdetu fî mehâsini’s-şî’ri ve âdâbihi*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Dâru’l-Cîl, 1981), 2/72.

¹⁹⁹ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ’ateyn*, 35; Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/177; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 242; Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219.

²⁰⁰ Ebû’l-Bekâ Abdullâh b. el-Hüseyn el-‘Ukberî, *et-Tibyân fî şerhi’d-Dîvân (Şerhu Dîvânî’l-Mütenebbî)* (Kahire: Matba’atu Mustafa el-Babî, 1926), 1/50.

Şiirde ölüm olmasa cesaretli olmak, cömert olmak ve sabretmenin bir anlam ifade etmeyeceği anlatılmıştır. Ancak bu düşünce cesaret ve sabır için uygun olsa da cömertlik için uygun bir düşünce değildir. Dolayısıyla şiirde geçen الندى kelimesi anlamı bozduğu için burada haşiv vardır.²⁰¹

Belâgat kitaplarına bakıldığında âlimler itnâb konusunu işlediklerinde farklı bakış açılarıyla değişik taksimlerde bulunmuşlardır. Kimisi cümlelerin yapısına göre taksim yaparken kimisi de gayesine bakarak taksim yapmıştır. Bazısı da bu iki bakış açısını göz önüne alarak taksime gitmiştir. Örneğin İbnü'l-Esîr gibi âlimler itnâbı, her bölümünü de kendi içerisinde birkaç alt bölüme ayırarak önce tek bir cümlede ve birden fazla cümlede oluşan şekilde iki bölüm olarak zikretmiş, ardından cümledeki itnâbı, hakiki ve mecâzi olarak ikiye ayırmıştır.²⁰²

Süyûtî, ifade edilen sözde fazlalığın bulunup bulunmamasını dikkate alarak itnâbı önce bast/uzatmak ve ziyade/eklemek şeklinde ikiye ayırmış, ardından ziyadeli itnâbı yirmi bir alt başlığa kadar çıkarmıştır.²⁰³ Ancak ne İbnü'l-Esîr'in ne de Süyûtî'nin yaptığı taksimat belâgat uleması nezdinde Kazvînî'nin yaptığı taksimat kadar şöhret bulamamıştır. Kazvînî, gayesine göre itnâbı sekiz başlık altında şöyle sıralamıştır; “el-Îzâh ba'de'l-ibhâm, Zikrû'l-hâss be'de'l-'âmm, Tekrîr, Îğâl, Tezyîl, Tekmîl, Tetmîm, İ'tirâz.” Bu taksimat *Telhîs* şârihleri ve sonraki belâgat âlimleri tarafından günümüze kadar kullanılmıştır. Aynı şekilde muasır belâgat hocalarının da genel olarak Kazvînî'nin taksimatını kullandıklarını görüyoruz.²⁰⁴ Ancak muasır âlimlerden Habenneke, bu sekiz kısma yedi tane daha ekleyerek bunları on beşe çıkarmıştır. Habenneke'nin ekledikleri şu şekildedir: tard ve 'aks, istiksâ, ta'lîl, tefsir, vazü'l-ismi'z-zâhir mevzi'al müzmer, te'kîd ve ziyâdetu ba'zı't-tavâbi'i fi'l- kelâm.²⁰⁵

Kazvînî'nin yaptığı sekiz taksimat genel kabul görülen taksimat olduğu için bir sonraki başlıkta bu sekiz kavramın mahiyeti detaylı bir şekilde ele alınacaktır.

²⁰¹ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/176.

²⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâir*, 2/346-351.

²⁰³ Detaylı bilgi için bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 548-569.

²⁰⁴ Yasin el-Eyyûbî, “el-İtnâb fi'l-lugati ve'l-belâga”, *et-Turâsü'l-'Arabî Dergisi* 44 (1999), 48.

²⁰⁵ Detaylı bilgi için bak. Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/91-119.

1.1.3.1.1.2.1. el-Îzâh Ba'de'l-İbhâm

Îzâh; if'âl babından mastar olup “açıklamak” manasındadır. Karşıtı ise kendisiyle aynı babtın olan “kapalılık” anlamındaki ibhâm'dır. Belâgat âlimleri, -bazı âlimler tarafından sadece “el-îzâh” olarak ifade edilen-²⁰⁶ el-îzâh be'de'l-ibhâmı, itnâbın türlerinden saymış ve “söylenen bir sözün, önce kapalı bir şekilde ifade edilmesi, ardından açıklığa kavuşturulması” şeklinde tanımlamışlardır.²⁰⁷ el-Îzâh be'de'l-ibhâm; muhatabın merakını uyandırarak sözü tam kavramasını sağlamak, konuşulan konunun önemine vurgu yapmak, söylenen şeyin büyüklüğüne veya tehlikeli olduğuna dikkatleri çekmek için uygulanan bir üsluptur.²⁰⁸ Arap dilinde yaygın olarak kullanılan bu üslup Kur'an'da da mevcuttur. Mesela “وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَلِكَ” *Lût'a şu hükmü bildirdik: Onlar, sabah vaktine girerken son ferdine kadar yok edilmiş olacaktır!*”²⁰⁹ âyetinde önce “الْأَمْرُ” kelimesi kullanılarak kapalı bir şekilde Lût'a (a.s.) bir durumun bildirildiği belirtilmiş, ardından “أَنَّ دَابِرَ هَؤُلَاءِ مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ” cümlesiyle Hz. Lût'a bildirilen hususun ne olduğu açıklığa kavuşturulmuştur.

Yukarıda anlatılanların dışında iki konu daha el-îzâh be'de'l-ibhâm'ın konusu olarak kabul edilmiştir. Bunlar;

1) نِعَم (ni'me) ve بئس (bi'se) konusudur.²¹⁰ Burada “mahsûs” mahzûf bir mübtedaya haber olabileceği gibi haberi hazfedilmiş mübtada da olabilir.²¹¹ Örneğin: نِعَمَ الرَّجُلِ خَالِدٍ (Halit ne de iyi adamdır.) ve بئسَ الرَّجُلُ أَبُو جَهْلٍ (Ebû Cehil ne de kötü adamdır.) Her iki örnekte de kelam iki cümleden meydana gelmiştir; birincisi medih

²⁰⁶ Abdülazîz b. Serâyâ Safiyyüddîn el-Hillî, *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye*, thk. Nesîb Neşâdî (Beyrut: Dâr Sâdır, 1992), 2014.

²⁰⁷ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/196; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/477; İsferyânî, *el-Atvel*, 2/81; Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 2/686; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 202; Merâğî, *'Ulümü'l-belâğa*, 192; Sa'îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 2/346; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/66; 'Atîk, *'İlmü'l-me'ânî*, 188; Kasım - Dîb, *'Ulümü'l-belâğa*, 363; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 243.

²⁰⁸ Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219.

²⁰⁹ el-Hicr, 15/66.

²¹⁰ Ni'me ve bi'se konusunun îdâh be'de'l-ibhâm dışında bir diğer güzelliği de cümlelerin tam icâz ve tam itnâb ortası mutedil bir şekilde olmasıdır. Bu tür cümle tam anlamıyla icâz değildir çünkü bunda îdâh be'de'l-ibhâm vardır, tam anlamıyla itnâb da değildir çünkü bu gibi yerlerde mübtada hazfe gider. Ya da bir başka yoruma göre, bu tür cümleye hem icâz hem de itnâbtır denilebilir. Detaylı bilgi için bk. Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/198; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 243; Merâğî, *'Ulümü'l-belâğa*, 193; Sa'îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 2/347.

²¹¹ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/198; İsferyânî, *el-Atvel*, 2/83; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 244.

veya zemme delalet eden ve müphem olan fiil cümlesi, ikincisi ise medih veya zemme mahsus olan açıklayıcı isim cümlesidir. Bu cümlelerde şayet ihtisar yapılmak istenseydi direkt *خالد نعم* ve *بئس أبو جهل* şeklinde ifade edilebilirdi.

2) Tevşi‘

Tevşi‘, lügatte; *وشع* kökünden tef‘îl babının mastarı olup “harmanlanmış pamuğu birbirine dolamak sarmak” anlamına gelmektedir.²¹² Belâgat âlimlerinin ıstılahına göre ise; “cümledeki müphem olan tesniyenin veya cem‘in iki veya daha fazla müfretle açıklanmasıdır.”²¹³

Tevşi‘, hadislerde çokça kullanılan bir üsluptur. Örneğin: *يُشِيبُ ابْنُ آدَمَ وَتَشِيبُ فِيهِ* “*Âdemoğlu yaşlanır, ancak onda bulunan iki haslet ise, gençleşir. Onlar: hırs ile tûl-ı emeldir.*”²¹⁴ hadisinde önce *خصلتان* kelimesi müsennâ olarak getirilmiş ardından da müfred kelimeler olan *الحرص* ve *وطول الأمل* ile açıklanmıştır.

Aralarında Kazvîni’nin de bulunduğu belâgat âlimlerinin geneli tevşi‘ kavramını meânî ilminin bir alt kısmı olan itnâbın çeşitlerinden el-îzâh ba‘de’l-ibhâm’ın parçası olarak değerlendirmişlerdir.²¹⁵ Bu çalışmada yaygın kanaat esas alınarak söz konusu kavram el-îzâh ba‘de’l-ibhâm’ın bir kısmı olarak burada zikredilmiştir. Ancak bazı araştırmacılar tevşi‘i el-îzâh ba‘de’l-ibhâm’ın bir bölümü olarak değil, doğrudan itnâbın çeşitlerinden saymıştır.²¹⁶ Hatta İbn Ebi’l-İsba‘ el-Mısri (ö. 654/1256), Bedreddin b. Mâlik et-Tâî (İbnü’n-Nâzım) (ö. 686/1287) ve Ali

²¹² Cârullâh Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü’l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil Uyûnu’s-Sûd (Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-İlmiyye, 1998), 2/336.

²¹³ Kazvîni, *el-Îzâh*, 3/199; Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/693; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 244; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, 1/244.

²¹⁴ Bu hadis Câhiz’in *el-Beyân ve’t-tebyîn* adlı eserinde geçiyor. Detaylı bilgi için bk. Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, 3/95.

²¹⁵ Kazvîni, *el-Îzâh*, 3/199; İsferyîni, *el-Atvel*, 2/85; Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/692; Sa‘îdî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/346; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/67; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me‘ânî*, 189; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 244.

²¹⁶ Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, 1/239; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 202; Kasım - Dîb, *‘Ulümü’l-belâğa*, 363; Çağmar, *Ahştırmalarla Belâgat*, 136; Bulut, *Belâgat*, 191.

b. Masum el-Medenî (ö. 1120/1707) gibi kimi bazı âlimler ise tevşî‘ sanatını meânî ilminin değil, bedî‘ ilminin bir konusu olarak incelemişlerdir.²¹⁷

1.1.3.1.1.2.2. Zikrû'l-Hâss Be'de'l-‘Âmm

Zikrû'l-Hâss be'de'l-‘Âmm; “Âmm bir ifadenin ardından onun bir parçası olan hâss bir unsurun zikredilmesidir. Bu tür itnâb, zikredilen unsurun yeri ve önemini vurgulamak için vasıftaki farklılığın zattaki farklılık seviyesine çıkarmak amacıyla âmm olandan ayrı bir türmüş gibi ayrı zikredilmesiyle yapılır.”²¹⁸ Örnek: “حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ”/Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah’a gönülden boyun eğerek namaza durun.”²¹⁹ Bu âyette salat/namaz genel bir şekilde zikredilmiş, ardından sanki öncesinde geçen namazın bir unsuru değilmiş gibi önemine binaen orta namaz tekrar zikredilmiştir.

Bu konuda genel olarak belâgat kitaplarındaki isim ve tanıma bakıldığında bazı eksikliklerin olduğu görülebiliyor; Örneğin isimde “zikrû'l-hâss be'de'l-‘âmm” gibi genel bir ifade kullanılmıştır. Hâlbuki buradaki kullanımın vasıf veya bedel yoluyla değil, sadece atıf yoluyla olması gerekir. Bundan dolayı; atfû'l-hâss ‘ale'l-‘âmm “özelin genele atfı” şeklinde isimlendirilseydi daha açık olurdu.²²⁰ Öte yandan genel olarak belâgat kitaplarında bu çeşit itnâbın yerine, önemine dikkat çekilmektedir. Bu durumda, hâss sadece olumlu örnekleriyle ilişkilendirilmiş gibi görünse de, aslında olumsuz örnekleri de ön plana çıkarmıştır. Örneğin: لعن الله الكافرين وأبا جهل (Allah kâfirlere ve Ebu Cehil’e lanet etsin.) cümlesinde zikrû'l-hâss be'de'l-‘âmm sanatı kötü vasıflar için kullanılmıştır.²²¹

²¹⁷ Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mâlik İbnü'n-Nâzım, *el-Misbâh fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî‘ (el-Misbâh fi'htisâri'l-Miftâh)*, thk. Hüsnî Abdülcelîl Yûsuf (Mısır: Mektebetü'l-Âdâb, 1989), 173; Abdülazîm (Abdüsselâm) b. Abdilvâhid İbn Ebü'l-İsba‘ el-Mısırî, *Bedî‘ü'l-Kur‘ân*, thk. Hafnî Muhammed Şeref (Mısır: Dâru Nahdat Mısır, 2008), 2/79; İbn Ma’sûm el-Medenî, *Envârü'r-rebî‘ fi envâ'i'l-bedî‘*, 6/181.

²¹⁸ Kazvînî, *el-İzâh*, 3/200; İsferyânî, *el-Atvel*, 2/86; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 202; Merâğî, *‘Ulümü'l-belâğa*, 193; Sa‘îdî, *Bugyetü'l-izâh*, 2/348; Habenneke, *el-Belâgatü'l-‘Arabiyye*, 2/69; ‘Atîk, *‘İlmü'l-me‘ânî*, 190; Kasım - Dîb, *‘Ulümü'l-belâğa*, 362; Çağmar, *Alıştırmalarla Belâgat*, 135; Bulut, *Belâgat*, 193.

²¹⁹ el-Bakara, 2/238.

²²⁰ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 292.

²²¹ Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 2/695.

Tekrar, ihtiyaç duyulan yerde yapılıyorsa bu makbul ve gerekli olan tekrardır. Bundan dolayı Hattâbî (ö. 388/998) tekrarı makbul ve mezmûm diye iki kısma ayırmıştır. Mezmûm olan, birinci söze hiçbir anlam ve fayda sağlamayan ve ihtiyaç duyulmayan tekrardır. Makbul olan ise, tekrarlanmaması durumunda cümle eksik veya yanlış anlaşılacak, değeri bilinmeyecek veya unutulacak olan önemli şeylerin tekrarıdır.²²⁸

Tekrar ile itnâb çeşitli amaçlarla yapılmaktadır bunlardan bazıları şöyledir.²²⁹

1) Mananın tekit edilmesini ve zihinde yerleşmesini sağlamak. Örnek: “ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ /Hayır; ileride bileceksiniz! Hayır, hayır, ileride bileceksiniz.”²³⁰ Burada tekrar edilen cümlelerin başında “ثُمَّ” olması ikinci uyarının daha belîğ ve daha şiddetli olduğu anlamına gelir ki bu da tekit olmuş olur.²³¹

2) Mütakellim tarafından doğru olduğunu kanıtlamak maksadı ile suçlamayı reddetmek. Örnek: “ وَقَالَ الَّذِي آمَنَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُونِ أَهْدِيكُمْ سَبِيلَ الرَّشَادِ يَا قَوْمِ إِنَّمَا هِذِهِ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا /O inanan kimse dedi ki: Ey kavmim bana uyun ki, sizi doğru yola ileteyim. Ey kavmim şüphesiz bu dünya hayatı ancak (geçici) bir yararlanmadır.”²³² Bu âyetten nidanın tekrarı yukarıda anlatılan maksat içindir.²³³

3) Uzayan cümlede uzakta kalmış kısmı hatırlatmak (zihinde canlı tutmak).²³⁴ Örnek: “ ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ /Sonra, şüphesiz ki Rabbin; cahillik sebebiyle kötülük yapan, sonra bunun ardından tövbe eden ve durumunu düzeltenlerden yanadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da elbette çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²³⁵ Burada “إِنَّ” ile haberi

²²⁸ Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Büstî el-Hattâbî, *Beyânü i‘câzi'l-Kur‘ân*, thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm (Kahire: Dârü'l-Me‘ârif, t.y.), 47.

²²⁹ Matlûb, *Mu‘cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 1/237; Sa‘îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 2/348.

²³⁰ et-Tekâsür, 102/3-4.

²³¹ Sa‘îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 2/249; Matlûb, *Mu‘cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 1/237.

²³² el-Mü‘min, 40/38-39.

²³³ Süyûtî, *el-İtkân*, 553; Sa‘îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 2/349; Matlûb, *Mu‘cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 1/237.

²³⁴ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, ^203.

²³⁵ en-Nahl, 16/119.

arasına uzun bir fasıla girdiği için bir bakıma zihin tazelemek için “إِنَّ رَبَّكَ” tekrar edilmiştir.²³⁶

4) Yüceltmek veya korkutmak. Örnekler: “ وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْخَافَةِ ”²³⁷ Burada tekrarda yüceltme vardır. “ مَا أَصْحَابُ الْخَافَةِ ”²³⁸ Gerçekleşecek olan; (Evet) nedir o gerçekleşecek olan? ”²³⁸ âyetlerinde ise tekrarda korkutmak vardır.²³⁹

Tekrîr/tekrar iki kısma ayrılır; Birincisi hem lafzen hem de manen tekrar. Örneğin seslenilen birine أَسْرِعْ أَسْرِعْ (acele et acele et) denildiğinde burada lafzen tekrar olduğu gibi manen de tekrar vardır. İkincisi manen tekrar. Bu bir ifadenin sözlük anlamı dışında dolaylı veya ima yoluyla aynı mesajı ileten bir yan anlamın olduğunu ifade eder. Örneğin birine أَطِيعْنِي وَلَا تُعْصِنِي (bana itaat et, isyan etme) ifadesinde, lafzî tekrar olmasa da manen tekrar vardır. Zira itaat emri, “isyan etmemeyi” de içerir. Dolayısıyla tekrar vardır.²⁴⁰ Ancak eğer tekrar sadece lafızda olup manada değilse, yani birinci lafzın manası ile tekrar edilen lafzın anlamı farklı ise belâgat âlimleri bu tür tekrara “terdîd” adını vermişlerdir.²⁴¹ Terdîd yoluyla yapılan tekrar yukarıda zikredilen amaçların yanı sıra cinas ve umum-husus ilgisi gibi amaç ve yararlar için de yapılır.²⁴²

Terdîd ve tekrîr arasında ince bir nüans fark bulunmaktadır. Tekrîr sanatında, tekrar edilen öge bir önceki ögenin açıklayıcısı olabileceği gibi önceki öge de tekrar edilen ögeyi izah edebilir. Terdîd sanatında ise tekrar edilen öge aynı lafız olmasına karşın taşıdığı anlam birinci ögeden farklı bir anlamdır.²⁴³ Bir başka ifadeyle tekrîr sanatında tekrarlanan şey lafzen olduğu gibi manen de olması gerekirken, terdîd

²³⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, 553; Sa’îdî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/349; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 1/237.

²³⁷ el-Vâkıa, 56/27.

²³⁸ el-Hâkka, 69/1-2.

²³⁹ Süyûtî, *el-İtkân*, 553; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 1/238.

²⁴⁰ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir*, 3/3.

²⁴¹ Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 203; İbn Ma’sûm el-Medenî, *Envârü’r-rebî‘ fî envâ’i’l-bedî‘*, 257; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/47.

²⁴² Sa’îdî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/349-350; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 237/238; Süyûtî, *el-İtkân*, 554; Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219.

²⁴³ Takyuddîn Ebubekir b. Ali b. Abdullah İbn Hiccet el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb ve Gayetü’l-ereb* (Beyrut: Dâru Mektebeti’l-Hilâl, 2004), 1/359.

sanatında tekrar sadece lafzidir.²⁴⁴ Örneğin er-Rahmân suresinde “فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ/O halde, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?”²⁴⁵ cümlesi farklı nimetlerin ardından otuz bir yerde tekrar edilmesi, aynı şekilde el-Mürselât suresinde değişik kıssaların ardından “وَيَلَّيْ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ/O gün vay yalanlayanların haline.”²⁴⁶ tekrarlanması “tekrar” değil “terdîd” sanatıdır. Zira her iki surede her ne kadar ayetler tekrar edilmiş gibi göründe de er-Rahmân suresinde her bir “O halde, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?” âyet önceki ayette geçen nimetlerle ilgili olup anlam bakımından farklıdır. Aynı şekilde el-Mürselât suresinde farklı kıssalar zikredilmiş ve her kıssadan sonra “O gün vay yalanlayanların haline” denilerek o kıssayı yalanlayanlar kastedilmiştir. Dolayısıyla kelimeler aynı olsa da anlamları farklıdır.²⁴⁷

1.1.3.1.1.2.5. İğâl

İğâl; lügatte وغل “ve-ğ-a-le” harflerinden if’âl babının mastarı olup “derine inmek, en uzak ve en uç yere gitmek, bir yere hızlı girmek” gibi anlamlara gelmektedir.²⁴⁸ İstilahta ise; “bir beytin anlamı tamam olduktan sonra o beytin içeriğini pekiştirmek ya da açıklamak, güzelleştirmek veya mübalağa yapmak gibi bir fayda için sonuna ekleme yapmaktır.”²⁴⁹ Tanımdan anlaşıldığı üzere genel olarak belâgat uleması iğâlin sadece şiire mahsus olduğunu ifade etmişlerdir. Ancak bazı kaynaklarda bunu şiirde olduğu gibi nesirde de olabileceğini zikredenler vardır.²⁵⁰ Buna örnek olarak Kur’an-ı Kerim’de yedi âyette iğâl olduğunu söylemişlerdir.²⁵¹

²⁴⁴ ‘Atîk, ‘İlmü’l-me’ânî, 184.

²⁴⁵ er-Rahmân, 55/13.

²⁴⁶ el-Mürselât, 77/15.

²⁴⁷ Süyûtî, el-İtkân, 3/226.

²⁴⁸ İbnü’l-Esîr, el-Meselü’s-sâir, 3/210; Zerkeşî, el-Burhân, 1/96; İbn Manzûr, Lisânü’l-‘Arab, 11/732; Mustafa vd., el-Mu‘cemü’l-vasît, 2/1045; Habenneke, el-Belâgatü’l-‘Arabiyye, 2/76; ‘Alevî, et-Tirâz, 3/71; Cenâcî, el-Belâgatü’s-sâfiyye, 246.

²⁴⁹ Ebû Hilâl el-‘Askerî, es-Sinâ’ateyn, 380; İbn Reşîk, el-‘Umde, 2/60; Kazvînî, el-İzâh, 3/202; ‘Alevî, et-Tirâz, 3/71; Zerkeşî, el-Burhân, 1/96; Hâşimî, Cevâhirü’l-belâğa, 204; Merâğî, ‘Ulûmü’l-belâğa, 194; Sa‘îdî, Bugyetü’l-izâh, 2/350; Habenneke, el-Belâgatü’l-‘Arabiyye, 2/76; ‘Atîk, ‘İlmü’l-me’ânî, 192; İsferyînî, el-Atvel, 2/88; Düsûkî, Hâşiyetü’l-düsûkî, 2/703; Cenâcî, el-Belâgatü’s-sâfiyye, 246.

²⁵⁰ Kazvînî, el-İzâh, 3/204; Hafâcî, Sirrü’l-fesâha, 155; Zerkeşî, el-Burhân, 1/96; İbn Hiccet el-Hamevî, Hizânetü’l-edeb, 2/28; Düsûkî, Hâşiyetü’l-düsûkî, 2/703; ‘Alevî, et-Tirâz, 3/71; Sa‘îdî, Bugyetü’l-izâh, 2/351; Habenneke, el-Belâgatü’l-‘Arabiyye, 2/76.

²⁵¹ Yukarıda örnek olarak verdiğimiz âyetin dışında iğâla örnek olarak verilen diğer âyetler şunlardır; el-Bakara 2/16, Âl-i İmrân 3/111-112, en-Neml 27/80, el-Fâtır 35/8, Yâsîn 36/20-21, ez-Zâriyât 51/23.

Örnek: “أَفَحُكُّمَ الْجَاهِلِيَّةِ يَبْعُونَ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ حُكْمًا لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ”/Onlar hâlâ câhiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Kesin olarak inanacak bir toplum için, kimin hükmü Allah’inkinden daha güzeldir?”²⁵² âyetin sonunda yer alan لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ cümlesi anlamı pekiştirmek için getirilmiştir. Öte yandan âyetin bu fasıla ile bitmesi siyak ve sibaka uygun olmuştur. Sonuç olarak bu cümle olmasa da âyetin anlamı tamdır.

Îğâl, bir belâgat terimi olarak kullanılmadan önce nakdü’s-şî’r konularında incelenmiştir. Îğâl adını kullanmayıp buna temas eden ilk kişi Asma’î (ö. 216/831) olmuştur.²⁵³ Sa’leb de isim vermeden الأبيات الغر (parlak beyitler) adı altında konuyu ele almıştır.²⁵⁴ Bu ismi *Nakdü’s-şî’r* adlı eserinin “kafiyenin beytin muhtevasıyla olan uyumu” bölümünde İbn Kudâme (ö. 337/948) kullanmıştır.²⁵⁵ Ebû Ali el-Hâtimî (ö. 388/998) ve onu takip edenler îğâl yerine تبليغ (teblîğ) ifadesini kullanmışlardır.²⁵⁶ İbn Reşîk ise îğâlî kafiyelere mahsus bir mübalağa türü olarak nitelendirir.²⁵⁷ Belâgat ilminin üç kısma (meânî-beyân-bedi‘) ayrılmasından itibaren Kazvînî ve kendisinden sonra gelen *Telhîs* şârihleri ile çoğu belâgat âlimleri “el-îğâl bi’l-itnâb” şeklinde ifade ederek, îğâlî bir itnâb çeşidi olarak incelemişlerdir.²⁵⁸

Îğâl birkaç maksat ile yapılır bunlar;

a. Mübalağa ve pekiştirmeyi artırmak. Hansâ’nın (ö. 24/645) şu beyti buna örnektir:

وَأِنْ صَحْرًا لَتَأْتِمَ الْهُدَاةُ بِهِ / كَأَنَّهُ عَلِمَ فِي رَأْسِهِ نَارُ

“Gerçekten Sahr öyle biridir ki, yol göstericiler doğru ona uyarlar.

O, zirvesinde ateş olan yüce bir dağ gibidir.”²⁵⁹

²⁵² el-Mâide, 5/50.

²⁵³ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, 2/57; Hafâcî, *Sirrü’l-fesâha*, 155; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 1/229; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/76.

²⁵⁴ Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 1/229; Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219.

²⁵⁵ Ebü’l-Ferec b. Ca’fer el-Bağdâdî Kudâme, *Nakdü’s-şî’r*, thk. Muhammed Abdülmün‘îm Hafâcî (Beyrut: Dâru İhyâi’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, ts.), 168.

²⁵⁶ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, 2/57; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 1/230.

²⁵⁷ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, 2/57.

²⁵⁸ Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 1/230.

²⁵⁹ Tumâdır bint Amr b. el-Hâris el-Hansâ, *Dîvânü’l-Hansâ* (Dârü’l-Ma‘rife, 2004), 46.

Beytin ikinci mısrasında geçen ve dağ anlamına gelen “علم” kelimesindeki mübalağa ve pekiştirmeyi daha da artırmak için “zirvesinde ateş var” anlamındaki “في رأسه نار” ifadesi, îğâl maksadıyla kullanılmıştır. Bu beyitte Hansâ övgü için kardeşi Sahr’ı yüce bir dağa benzetmiş ve burada anlam tam olmasına rağmen övgüsünü pekiştirip mübalağa yapmak için böyle bir üsluba başvurmuştur.²⁶⁰

b. Teşbihi gerçekleştirmek. İmruülkays’ın (ö. Miladi 540 dolayları) şu beyti gibi:

كَأَنَّ عُيُونَ الْوَحْشِ حَوْلَ خَبَائِنَا / وَأَرْحُلُنَا الْجَزَعِ الَّذِي لَمْ يُنْقَبْ

“Çadırlarımızın ve hayvan takımlarımızın etrafındaki yabani hayvanın gözleri, delinmemiş Yemen boncukları gibidir.”²⁶¹

Burada İmruülkays جزع (Yemen boncuğu) ile teşbih yapmış, anlam tam olmasına rağmen teşbihi daha da pekiştirmek için boncuğu لَمْ يُنْقَب (delinmemiş) ifadesiyle niteleyerek îğâl yapmıştır.²⁶²

1.1.3.1.1.2.6. Tezyîl

Tezyîl; lügatte ذيل “ze-ye-le” harflerinden tef’îl babının mastarı olup “her şeyin en sonu, elbisenin aşağı kısmı, kitabın eki” gibi anlamlara gelmektedir.²⁶³ İstılahta ise; “lafız veya manayı pekiştirmek için bir cümleye aynı manayı içeren başka bir cümle ilave etmektir.”²⁶⁴ Birinci cümleyi pekiştirmek veya daha iyi anlaşılmasını sağlamak için yapılan ilavede ilk cümledeki lafızların bir kısmı tekrarlanabilir.²⁶⁵

²⁶⁰ Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/699; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 194; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtü’l-belâgiyye*, 1/230-231.

²⁶¹ İmruülkays, *Dîvânu İmruülkays* (Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 2004), 78.

²⁶² Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 194.

²⁶³ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 11/260; Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, 1/318.

²⁶⁴ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ‘ateyn*, 373; Hafâcî, *Sirrü’l-fesâha*, 219; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/68; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/61; İsferâyînî, *el-Atvel*, 2/90; İbn Hiccet el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb*, 1/242; Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/704; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 204; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 195; Sa‘idî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/352; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/86; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me‘ânî*, 197; Kasım - Dîb, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 364; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 247.

²⁶⁵ Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtü’l-belâgiyye*, 1/233; Durmuş, “İtnâb”, 19/215/219.

Mütekaddimîn belâgat âlimleri tezyîli adlandırırken farkı ifadeler kullanmışlardır. Örneğin Ebû Hilâl el-‘Askerî tezyîlin tanımında “aynı anlamı taşıyan müteradif lafızların tekrarlanmasıdır” şeklindeki ifadeyi kullandıktan sonra bunun işaret ve ta‘rîzin zıddı olduğunu ve avam tabakası içinde kullanılması gerektiğini ifade etmiştir.²⁶⁶ Bâkılânî “tezyîl bir çeşit tekittir” derken²⁶⁷ İbn Sinân el-Hafâcî “tezyîl, lafzın manadan daha fazla ve değerli olmasıdır” şeklinde dile getirmiştir.²⁶⁸ Hatîb et-Tebrîzî (ö. 502/1109), Ebû Hilâl’in tanımını kullanarak “işaretin zıttıdır” demiş, İbn Münkız (ö. 584/1188) ise “makablini pekiştiren kelimedir” diye ifade etmiştir.²⁶⁹

Kazvînî, tezyîli itnâbın bir çeşidi olarak “el-itnâb bi’t-tezyîl” şeklinde adlandırdıktan sonra yukarıda ifade ettiğimiz tanım yapmıştır. *Telhîs* şârihleri ve daha sonra gelen belâgat âlimleri Kazvînî’ye uyarak bu tanım ve adlandırmayı yapmışlardır.²⁷⁰

Tezyîl iki kısma ayrılır;

a) Darbimesel konumunda olup yaygınlaşanlar:

Bu gibi yerlerde ikinci cümle tıpkı atasözünde olduğu gibi birinci cümleden bağımsız bir anlam bildirir. Örnek: “وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا”/De ki: *Hak geldi, batıl yok oldu. Gerçekten batıl, yok olmaya mahkumdur.*”²⁷¹ Bu âyette geçen “وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ” cümlesi tam bir anlam ifade ettiği için (batılın ayakta duramayacağı), atasözü gibi önceki cümleden bağımsızdır ve onu pekiştirmek için getirilmiştir.²⁷²

b) Darbimesel konumunda olmayıp yaygınlaşmamış olanlar:

²⁶⁶ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ’ateyn*, 373.

²⁶⁷ Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkılânî, *Î‘câzü’l-Kur’ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr (Mısır: Dârü’l-Me‘ârif, 1997), 102.

²⁶⁸ Hafâcî, *Sirrü’l-fesâha*, 219.

²⁶⁹ Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, 1/233-234.

²⁷⁰ Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, 1/235; Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219.

²⁷¹ el-İsrâ, 17/81.

²⁷² İsfârâyînî, *el-Atvel*, 2/92; Düsûkî, *Hâşiyetü’d-düsûkî*, 2/707-708; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 248; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâti’l-belâgiyye*, 1/235; Kasım - Dîb, *‘Ulümü’l-belâga*, 364; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me‘ânî*, 201; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/86; Sa‘îdî, *Bugyetü’l-izâh*, 2/353; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 205.

Bu gibi yerlerde ise ikinci cümle maksadı bağımsız bir şekilde bildirmeyip birinci cümleye bağlıdır. Örnek: “ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ/Nimetlere karşı nankörlük etmeleri sebebiyle onları işte böyle cezalandırdık. Biz (bu şekilde) ancak nankörleri cezalandırırız.”²⁷³ Âyetteki “وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ” cümlesinde geçen cezadan maksat genel anlamdaki ceza-mükâfat değil, önceki âyette geçen cezalardır - ki genel olarak tefsirler bu şekilde anlam veriyorlar- çünkü Arapçada ceza hem sevap hem de günah karşılığı anlamına gelir. Dolayısıyla bu cümle tek başına bir anlam ifade etmez ve atasözü konumunda değildir.²⁷⁴

Son olarak tezyîl mantûkun tekidi ve mefhûmun tekidi olmak üzere de iki kısma ayrılır. Örneğin: “وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا/De ki: "Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkûmdur.”²⁷⁵ âyetinde tezyîl olan “إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا” cümlesi lafzı pekiştirdiği için mantûkun tekididir. “ذَلِكَ جَزَيْنَاهُمْ بِمَا كَفَرُوا وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ/Nimetlere karşı nankörlük etmeleri sebebiyle onları işte böyle cezalandırdık. Biz (bu şekilde) ancak nankörleri cezalandırırız.”²⁷⁶ âyetinde ise “وَهَلْ نُجَازِي إِلَّا الْكَفُورَ” cümlesi önceki cümlelerin anlamın pekiştirdiği için mefhûmun tekididir.²⁷⁷

1.1.3.1.1.2.7. Tekmîl

Tekmîl lügatte; كمل “ke-me-le-“ harflerinin tef’îl babından mastarı olup “bir şeyi tamamlamak” anlamındadır.²⁷⁸ Belâgat âlimlerinin ıstılahında ise; “sözde, maksadın yanlış anlaşılması ihtimalini ortadan kaldırmak için bir ilavenin getirilmesidir.” Buna aynı şekilde “ihtirâs” da denir.²⁷⁹

²⁷³ es-Sebe’, 34/17.

²⁷⁴ İsferyînî, *el-Atvel*, 2/90-91; Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/706; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 248; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, ^205; Kasım - Dîb, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 365; Sa’idî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/352; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtü’l-belâgiyye*, 2/235; Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219.

²⁷⁵ el-İsrâ, 17/81.

²⁷⁶ es-Sebe’, 34/17.

²⁷⁷ İsferyînî, *el-Atvel*, 2/91; Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/708-711; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 248; Sa’idî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/354; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtü’l-belâgiyye*, 1/236; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/86-87.

²⁷⁸ İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsu’l-luga*, 5/139; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 3930.

²⁷⁹ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/208; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 195; Sa’idî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/355; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/84; Kasım - Dîb, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 365; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 249.

Yukarıdaki tanım Kazvîni ve genel olarak onu takip eden *Telhis* şârihleri ve belâgatçıların yaptığı tanımdır. Ebû Hilâl el-Askerî ve Bâkılânî التتميم والتكميل (et-tetmîm ve t-tekmîl) şeklinde iki terimi birleştirerek tek başlık altında incelerken²⁸⁰ Zerkeşî (ö. 794/1392) ve İbn Hicce el-Hamevî (ö. 837/1434) gibi belâgatçılar bunun için sadece “ihtirâs” terimini kullanmışlardır.²⁸¹ Tehânevî (ö. 1158/1745’ten sonra) “ihtiras” terimini kullanıp “buna tekml de demişler” şeklinde ifade kullanmıştır.²⁸² Habenneke ise ihtiras ve tekmlin aynı anlama gelen müradif iki kelime olduğunu dile getirmiştir.²⁸³ Diğer birçok edebiyat ve belâgat uleması da tekmlî “tetmîm” ile müradif saymışlardır.²⁸⁴

Tekml ile itnâb iki şekilde yapılır;

a) Cümle arasına getirilen ilave ile. Buna örnek olarak Tarafe b. Abd’ın: (ö. 564) aşağıdaki beyti örnek verilebilir;

فَسَقَى دِيَارَكَ غَيْرَ مُفْسِدِهَا / صَوَّبَ الرَّبِيعَ وَدِيمَةً نَهْمِي

“İlkbahar yağmurları sakın ve sürekli yağışlarla senin diyarını -bozmadan-sulasın”²⁸⁵

Beyitte غَيْرَ مُفْسِدِهَا (bozmadan) kaydı olmasaydı devamında gelen sürekli yağıştan her tarafı yıkıp bozan sel sularının da anlaşılması ihtimali olurdu. Bu da dua değil beddua olarak algılanabilirdi. İşte cümle arasında getirilen bu kayıt sayesinde tekml ile itnâb yapılmış ve böyle bir yanlış algı ortadan kaldırılmıştır.²⁸⁶

b) Cümle sonuna getirilen ilave ile. Örneğin: “فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٍ” Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki, Allah

²⁸⁰ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ ‘ateyn*, 389; Bâkılânî, *Î‘câzü ‘l-Kur’ân*, 143.

²⁸¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/64; İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü ‘l-edeb*, 559.

²⁸² Muhammed A‘lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî et-Tehânevî, *Keşşâfû istilâhâtü ‘l-fünûn ve ‘l-ulûm*, thk. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996), 108.

²⁸³ Habenneke, *el-Belâgatü ‘l-‘Arabiyye*, 2/60.

²⁸⁴ Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219.

²⁸⁵ Tarafe b. Abd, *Dîvânu Tarafe b. Abd*, thk. Mehdi Muhammed Nâsiruddîn (Beyrut: Dârü’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 2002), 79.

²⁸⁶ Kazvîni, *el-Îzâh*, 3/209; Matlûb, *Mu‘cemü ‘l-mustalahâtü ‘l-belâgiyye*, 1/239; Merâğî, *‘Ulûmü ‘l-belâga*, 195; Sa‘idî, *Bugyetü ‘l-izâh*, 2/355; Cenâcî, *el-Belâgatü ‘s-sâfiyye*, 249; Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219; Bulut, *Belâgat*, 199.

onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar.”²⁸⁷ âyetinde cümlelerin sonuna *أَعَزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ* kaydı getirilmeseydi bir önceki kısımda geçen müminlere karşı alçak gönüllü olmalarının bir güçsüzlük ve zayıflıktan kaynaklı olduğu intibası olacaktı. İşte cümle sonunda getirilen bu kayıt sayesinde tekmîl ile itnâb yapılmış ve yanlış anlaşılabilir bir intiba ortadan kaldırılmıştır.²⁸⁸

1.1.3.1.1.2.8. Tetmîm

Tetmîm lügatte; تم “te-me-me” harflerinden tef’îl babının mastarı olup “bir şeyi tamamlamak” anlamına gelir.²⁸⁹ İstılahta ise; murâd edilen şeyin aksine bir intiba vermeyen cümlede, bir nükteden²⁹⁰ dolayı cümlelerin ana unsurlarından olmayan (mef’ûl, hal, câr-mecrûr, temyiz vb.) bir ögenin cümleye eklenmesidir.²⁹¹

Tetmîm terimini kullanmadan onu “bir beyitte noksan manayı tamamlamak” maksadıyla söze ilave yapmak şiirin ve kelâmın güzelliklerindendir” şeklinde dile getiren ilk kişi İbnü’l-Mu‘tez olmuştur.²⁹² Bu terimi ilk kullanan kişi ise Ebû Alî el-Hâtimî olmuştur.²⁹³ Ebû Hilâl el-Askerî ve İsmâüddîn el-İsferâyînî (ö. 945/1538) tetmîme “tekmîl” de derken²⁹⁴ İbn Reşîk (ö. 463/1070-71) ise tetmîme “temettüm” de denildiğini ifade etmiştir²⁹⁵ İbn Hicce el-Hamevî ise, tetmîmin adının “temâm” olduğunu aktarmıştır.²⁹⁶

²⁸⁷ el-Mâide, 5/54.

²⁸⁸ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/210; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâga*, 196; Sa’îdî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/355; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 249; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtü’l-belâğîyye*, 1/239; Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219.

²⁸⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 12/67; Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, 1/89; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/57.

²⁹⁰ Birçok belâgat ulemasına göre bu nükteden maksat ya daha fazla mübalağa kastetmek ya da hataya düşme ihtimaline karşın korunma veyahut sadece vezin uygunluğunu gözetektir. İlk iki gaye makbul iken üçüncüsü yani sadece vezin uygunluğunu gözetmek için yapılan tetmîm haşiv olacağı için bu söz kusurlu kabul edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/57-58; Bulut, *Belâgat*, 200.

²⁹¹ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, 2/50; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ‘ateyn*, 389; Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/212; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/70; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/57; İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb*, 1/271; İsferyânî, *el-Atvel*, 1/71; Düsûkî, *Hâşiyetü’d-düsûkî*, 2/580; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâga*, 196; Sa’îdî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/358; Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219; Bulut, *Belâgat*, 200.

²⁹² İbnü’r-Reşîd, *el-Bedî‘ fî’l-bedî‘*, 152.

²⁹³ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb*, 1/271.

²⁹⁴ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ‘ateyn*, 389; İsferyânî, *el-Atvel*, 1/71.

²⁹⁵ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, 2/50.

²⁹⁶ İbn Hicce el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb*, 1/271.

Tetmîm için örnek: “وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَىٰ حَيْثُ مَسْكِنًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا”/Onlar, seve seve yiyeceği yoksula, yetime ve esire yedirirler.”²⁹⁷ Âyette geçen الطَّعَامَ kelimesi ile cümledeki يُطْعَمُونَ nin anlamını pekiştirmek için tetmîm yapılmıştır. Aynı şekilde âyetteki sevmesine rağmen anlamındaki عَلَىٰ حَيْثُ ibaresi ile de tetmîm yapılmıştır. Burada kendilerinin de muhtaç olduğu ve sevdiği yemeği karşılarına çıkan miskin, yetim ve esire yediyorlar. Çünkü insan sevdiği şeyleri ikram etmekle cömertliğin en üst mertebesine varabilir.

1.1.3.1.1.2.9. İ‘tirâz (Ara Cümle)

İ‘tirâz lügatte; عرض “a-ra-za” harflerinden ifti‘âl babının mastarı olup “bir şeyin ortasına girmek” anlamına gelmektedir.²⁹⁸ İstılahta ise; “bir cümle arasına veyahut birbirine bağlı peş peşe gelen iki söz arasına, cümledeki kapalılığı kaldırmanın dışındaki başka bir gayeden ötürü, irapta mahalli olmayan bir ya da daha fazla ara cümle getirmektir.”²⁹⁹

Belâgat âlimlerinin eserlerine bakıldığında birçoğunun i‘tirâz terimini kullanmayı tercih ettikleri görülmüştür. Ancak kimi ulemanın da i‘tirâz yerine “iltifat”,³⁰⁰ “istidrâk”,³⁰¹ “rücû”, “haşv”³⁰² vb. terimleri de kullandıkları görülmüştür.

İ‘tirâz cümlesi çeşitli gayelerle getirilir bunlardan bazılarını şu şekilde sıralayabiliriz:

a) Tenzîh ve Ta‘zîm:

²⁹⁷ el-İnsân, 76/8.

²⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-‘Arab*, 7/168; Habenneke, *el-Belâgatü'l-‘Arabiyye*, 2/80.

²⁹⁹ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ‘ateyn*, 394; İbn Reşîk, *el-‘Umde*, 2/45; Sekkâkî, *Miftâhü'l-‘ulûm*, 428; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 3/40; Kazvînî, *el-İzâh*, 3/214; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/56; İbn Hicet el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb*, 2/280; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 2/89; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 203; Merâğî, *‘Ulûmü'l-belâğa*, 196; Sa‘îdî, *Bugyetü'l-izâh*, 2/359; Habenneke, *el-Belâgatü'l-‘Arabiyye*, 2/80; ‘Atîk, *‘İlmü'l-me‘ânî*, 194; Kasım - Dîb, *‘Ulûmü'l-belâğa*, 364; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 250; Matlûb, *Mu‘cemü'l-mustalahâtü'l-belâgiyye*, 1/227; Çağmar, *Alıştırmalarla Belagat*, 137; Bulut, *Belâgat*, 202.

³⁰⁰ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, 2/45; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/56; İbnü'r-Reşîd, *el-Bedî‘ fi'l-bedî‘*, 32.

³⁰¹ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, 2/45.

³⁰² Sekkâkî, *Miftâhü'l-‘ulûm*, 428; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 3/40; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 2/89; İbn Hicet el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb*, 2/280.

“وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ”/Onlar, kızları Allah’a nispet ediyorlar -ki O bundan uzaktır- kendilerine ise, canlarının istediğini.³⁰³ âyetteki “سُبْحَانَهُ” (ki O bundan uzaktır) kısmı Allah’a nispet edilen vasıflardan münezzehtir olduğunu bildirmek için mu‘teriza/ara cümle olarak getirilmiştir.³⁰⁴

b) Dua:

إِنَّ الثَّمَانِينَ- وَبُلَّغَتْهَا- / قَدْ أَحْوَجْتُ سَمْعِي إِلَى تَرْجُمَانٍ

“Seksen yaşı -sen de ona eresin-.

Kulağımı bir tecümana muhtaç etti.”³⁰⁵

Şiirde ‘Avf b. Muhallim eş-Şeybânî (ö. 580) ihtiyarlığın kendisine verdiği zararları anlatırken cümle arasındaki “وبلغتھا” kısmını mu‘teriza olarak muhataba dua maksadıyla getirmiştir.³⁰⁶

c) Uyarı:

وَاعْلَمْ -فَعِلْمُ الْمَرْءِ يَنْفَعُهُ- / أَنَّ سَوْفَ يَأْتِي كُلُّ مَا قُدِّرَ

“Şunu bil ki -zira kişinin bilgisi ona fayda sağlar-

Takdir edilen her şey meydana gelecektir.”³⁰⁷

Beyitte i‘tirâz cümlesi olan “فَعِلْمُ الْمَرْءِ يَنْفَعُهُ” ile ilmin faydasına dikkat çekmek için uyarı yapılmıştır.³⁰⁸

d) Zikredilen iki kişiden birinin daha fazla hak sahibi olduğunu belirtmek:

³⁰³ en-Nahl, 16/57.

³⁰⁴ Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/81; Sa'îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 2/360; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-belâgiyye*, 1/227; 'Atîk, *'İlmü'l-me'ânî*, 194; Kasım - Dîb, *'Ulûmü'l-belâga*, 364; Çağmar, *Alıştırmalarla Belagat*, 137.

³⁰⁵ Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât* (Beyrut: Mektebetü'l-Âdâb, 1997), 145.

³⁰⁶ Ebû Hilâl el-'Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 394; Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/215; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-belâgiyye*, 1/227; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 250; Sa'îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 2/360; 'Atîk, *'İlmü'l-me'ânî*, 195.

³⁰⁷ Cürcânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât*, 145.

³⁰⁸ Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 251; Bulut, *Belâgat*; Çağmar, *Alıştırmalarla Belagat*, 137.

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حَمَلَتْهُ أُمُّهُ وَهْنًا عَلَى وَهْنٍ وَفِصَالُهُ فِي عَامَيْنِ أَنِ اشْكُرْ لِي وَلِوَالِدَيْكَ إِلَيَّ “
المصير/İnsana, anne babasına iyi davranmasını emrettik. -Annesi onu her gün biraz
daha güçsüz düşerek karnında taşımıştır. Onun süttten kesilmesi de iki yıl içinde
olur.- (İşte onun için) insana şöyle emrettik: Bana ve anne babana şükret. Dönüş
banadır.”³⁰⁹ âyetteki i’tirâz cümlesiyle anne hakkının babaninkinden daha fazla
olduğu dolaylı yolla anlaşılmaktadır.³¹⁰

e) Durumu muhatabın zihnine yerleştirmek:

وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْلِعِي وَغِيضَ الْمَاءُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ “
للقوم الظالمين/Ey yeryüzü yut suyunu. Ey gök tut suyunu denildi. -Su çekildi, -iş
bitirildi. -Gemi de Cûdî’ye oturdu.- Zalimler topluluğu Allah’ın rahmetinden uzak
olsun! denildi.”³¹¹ Tanımda da ifade edildiği üzere bazen birden fazla i’tirâz cümlesi
gelebiliyor. İşte bu durumu muhatabın zihnine daha iyi yerleştirmek için âyette peş
peşe üç i’tirâz cümlesi getirilmiştir.³¹² Hatta ortadaki “وَقُضِيَ الْأَمْرُ” cümlesi diğer iki
i’tirâz cümlesinin arasında ikinci bir i’tirâz cümlesi olarak gelmiştir.³¹³ İ’tirâz
cümlesi yukarıda zikredilen gayelerin dışında başka geyeler için de getirilebilir.
Ancak konuyu daha fazla uzatmamak adına bunlarla iktifa edilmiştir.³¹⁴

1.1.3.1.1.3. Müsâvât

Müsâvât lügatte; سوي “se-vi-ye” harflerinin müfâ‘ale babından mastarı olup
“bir nesneyi bir nesneyle beraber/denk tutmak, aralarında adaleti sağlamak”
manasındadır.³¹⁵ Istılahta ise; “amaçlanan herhangi bir anlamı, eşit miktarda
kelimelerle ifade etmektir.”³¹⁶ Başka bir ifade ile “maksadı, insanların alışa geldiği
sözlerle dile getirmektir.” Yani dile getirilecek olan ifadede, kelime veya kelime

³⁰⁹ Lokmân, 31/14.

³¹⁰ Sa‘îdî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/360; Bulut, *Belâgat*, 205.

³¹¹ Hûd, 11/44.

³¹² İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir*, 152; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabîyye*, 2/82; Bulut, *Belâgat*, 204.

³¹³ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir*, 152; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabîyye*, 2/82.

³¹⁴ Deyaylı bilgi için bk. Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabîyye*, 2/80-84; Sa‘îdî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/359-360; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me‘ânî*, 194-197; Bulut, *Belâgat*, 202-206.

³¹⁵ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, thk. Muhammed ‘İvad Mür‘ib (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-‘Arabî, 2001), 13/86; Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, 1/466.

³¹⁶ Kudâme, *Nakdü’s-sîr*, 55; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ‘ateyn*, 179; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/179; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 207; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me‘ânî*, 202; Kasım - Dîb, *‘Ulümü’l-belâğa*, 366.

gruplarını maksadı ifade edecek kadar kullanmaktır. Zaten cümle kurulurken asıl olan da budur. Bu, insanlar arasında en yaygın biçimde kullanılan üsluptur.

Ulaştığımız kaynaklara göre yukardaki tanımları yapan ilk kişi İbn Kudâme olmuş ve “müsâvât, lafzın mana ile eşit olmasıdır” şeklinde tanım yapmıştır.³¹⁷ Ancak müsâvât, eskiden beri belâgat ulemasının dikkatini çekmiştir. Örneğin Câhiz, terimi kullanmadan mananın lafızla, lafzın da manayla uyumlu olup ne eksik ne de fazla olması gerektiğini dile getirirken,³¹⁸ Müberrid, bazı beyitleri değerlendirirken müsâvâtı, “içinde manadan fazla bir kelime veya cümle olmayan sözdür” şeklinde ifade etmiştir.³¹⁹ Ebû Hilâl el-‘Askerî, îcâz ve itnâb arasında bir yol olarak belirttiği müsâvâtı, “lafız ve anlamın birbirine eşit olmasıdır” şeklinde tarif etmiştir.³²⁰ Rummânî, müsâvâtı îcâzın bir kısmı olarak görüp “lafzın manayla uyumu” şeklinde tanımlı yapmışken,³²¹ İbn Reşîk “müsâvât dedikleri bir anlama biçimidir” diye ifade etmiştir.³²² Kelâ‘î (ö.?)³²³ ise “lafız elbisesinin mana cesedi ile dikimidir” şeklinde ilginç bir o kadar da harika bir tarif yapmıştır.³²⁴ Bâkılânî İbn Kudâme’nin tarifini aktardıktan sonra müsâvâtın belâgatten sayıldığını dile getirmiştir.³²⁵ Müsâvâtı meânî ilminden sayan ilk kişi Sekkâkî olmuş ve bunun sıradan insanların kelimeleri olduğu için ne medih ne de zem edilen bir şey olduğunu ifade etmiştir.³²⁶ Ancak Kazvînî Sekkâkî’nin bu görüşünü reddederek müsâvâtın bir belâgat üslubu olduğunu ve bunun da ne nakıs ne de zaid olacak şekilde sözün murâd edilen anlama eşit olması gerektiğini söylemiştir.³²⁷

³¹⁷ Kudâme, *Nakdû’ş-şî’r*, 55.

³¹⁸ Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, 1/93.

³¹⁹ Müberrid, *el-Kâmil*, 1/42.

³²⁰ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ’ateyn*, 179.

³²¹ Rummânî, *en-Nüket fî i’câzi’l-Kur’an*, 78.

³²² İbn Reşîk, *el-‘Umde*, 1/250.

³²³ el-Kelâ‘î hakkında bilgi oldukça sınırlıdır. Ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamasına rağmen ulaştığımız kaynaklara göre hicri 6. Yüzyılın ortalarında olduğudur. Kendisi, Sevilla’da ilim, edebiyat ve vezâret ile tanınmış bir aileye mensuptur. Dedesi Muhammed b. Abdülğafur el-Mü’temed b. ‘Abbâd döneminde vezirlik yapmış, babası ise o dönemin meşhur edebiyatçılarındandır.

³²⁴ Ebû’l-Kâsim Muhammed b. Abdülğafur el-İşbîlî el-Endülüşî el-Kelâ‘î, *İhkâmu san’ati’l-keâm*, thk. Muhammed Rıdvân ed-Dâye (Beyrut: Dârü’s-Sekâfe, 1966), 89.

³²⁵ Bâkılânî, *İ’câzü’l-Kur’an*, 89.

³²⁶ Sekkâkî, *Miftâhü’l-‘ulûm*, ^133.

³²⁷ Kazvînî, *el-İzâh*, 177; Kazvînî, *Telhisü’l-miftâh*, 213; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 286; Süyûtî, *el-İtkân*, 2/53; İsferyânî, *el-Atvel*, 2/35.

Genel olarak belâgat âlimleri müsâvât hakkında iki görüştedirler. Birincisi; müsâvâtın îcâz ve itnâb arasında orta bir yol olarak kabul edilmesidir. Sekkâkî, ona tabi olanlar ve çoğu belâgat uleması bu görüştedirler. İkincisi; İbnü'l-Esîr ve diğer bazı âlimlerin görüşleridir. Onlar müsâvâtı îcâzın bir parçası sayarak îcâzı önce hazif ve gayri hazif diye ikiye ayırmışlardır.³²⁸ Ardından gayri hazif îcâzı da îcâz-ı kısar ve îcâz-ı takdîr diye ikiye ayırarak îcâz-ı takdîrin müsâvât olduğunu savunmuşlardır.³²⁹ Müsâvât için örnek: “وَمَا تُقِيمُوا لِأَنْفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ/Kendiniz için her ne iyilik işlemiş olursanız, Allah katında onu bulursunuz.”³³⁰ Âyette görüldüğü üzere manayla lafızlar arasında müsâvât söz konusudur. Burada bir kelime çıkarılırsa anlamda eksiklik söz konusu olacağı gibi bir kelime de eklense fazlalık olur ve ihlâl³³¹ meydana gelir.

Son olarak bir ifadenin belîğ olması ve muhatabı etkilemesi için fasih olmakla beraber makam ve mekâna göre, îcâz yapılması gereken yerde îcâz, itnâb yapılması gereken yerde itnâb, müsâvât yapılması gereken yerde de müsâvât yapılması gerektiğini ifade etmek isteriz.

1.1.3.1.2. Kasr

Kasr (قصر); sözlükte hem mastar hem de isim olarak kullanılmakta ve “engellemek, sınırlandırmak, hapsetmek, tahsis etmek, kısaltmak, karışmak, eklemek, köşk, amaç, ecel” gibi birçok anlama gelmektedir.³³² Belâgat ilminde ise kasr, tefsir ilmindeki “hasr” ve usûlü'l-fıkıh ilmindeki “tahsis”³³³ terimleriyle aynı anlamda kullanılıp “bir şeyi başka bir şeye özel bir yolla tahsis etmek” manasındadır.³³⁴ Muhatabın zihnindeki bütün şüpheleri gideren kasr, tahsisi ifade ettiği gibi îcâz ve tekidi de ifade eder. Zira kasr yapılırken iki cümleyle ifade

³²⁸ Îcâz hakkında geniş bilgi için bk. s. 60.

³²⁹ Merâğî, 'Ulûmü'l-belâga, 182; 'Atîk, 'İlmü'l-me'ânî, 202.

³³⁰ el-Bakara, 2/110.

³³¹ “İhlâl” hakkında daha önce bilgi verilmişti. Bk. s. 61.

³³² Ferâhîdî, Kitâbü'l-'ayn, 5/57; İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, 3645.

³³³ Dil alimleri genel olarak “hasr” ve “ihtisas” kelimeleri müteradif olarak zikretmişlerdir. Cürcânî, Delâilü'l-i'câz, 1/337; Kazvînî, el-İzâh, 3/4. Ancak Sîbevehi, “el-Kitâb” adlı eserinde buna itiraz ederek şöyle der: bir çok insan ihtisastan hasrı anlar ancak bu gerçekte böyle değildir. Hasr ayrı ihtisas ayrı şeydir Aralarında şöyle bir fark vardır; Hasr: zikredilmeyeni nefyedip zikredilene ispat etmektir. İhtisas ise: özelliği bakımından has olan şeyi kastetmektir. Detaylı bilgi için bk. Süyûtî, el-İtkân, 525.

³³⁴ Teftâzânî, el-Mutavvel, 381; İsferyânî, el-Atvel, 1/533; Hâşimî, Cevâhirü'l-belâga, 165.

edilebilecek bir husus tek bir cümleyle net olarak ifade edilmektedir.³³⁵ Kaynak kitaplara bakıldığında kasrın önceleri nahiv ilmi konuları içerisinde değerlendirildiği görülmektedir. Bunu bir belâgat ıstılahı olarak ortaya koyan ilk kişi Abdülkâhir el-Cürcânî olmuştur.³³⁶

1.1.3.1.2.1. Kasrın Özelliği

Bu çalışmada, *Sahîh-i Müslim*'deki hadislerde bulunan îcâz, itnâb ve müsâvât sanatlarıyla birlikte kasr sanatının incelenmesi, bu sanatın îcâz özellikli bir yapıya sahip olmasındandır.³³⁷ Zira kasr vurgusu taşımayan basit cümleler, olumlu veya olumsuz bir tek yargı bildirirlerken kasırla ifade edilen cümleler, biri olumlu diğeri olumsuz olan iki zıt yargıyı (nefiy ve ispat) bildirirler.³³⁸ Dolayısıyla kasr ile ifade edilen tek cümle, basit iki cümle mesabesinde. Bu da onun îcâz özellikli olduğunu ortaya koymaktadır. Kaldı ki kasırdaki kelimelerin ve cümlelerin sayısı azalmakla birlikte anlamda hiçbir daralmanın meydana gelmemesi îcâzı haiz olduğunu göstermesi bakımından yeterlidir.³³⁹

Kasr, iki zıt kelimeyi ya da cümleyi bir araya getirmekle tekit bildirir.³⁴⁰ Bu nedenle, kasr ile ifade edilen cümleler diğer cümlelere nispetle daha güçlüdürler. Şu var ki kasr üslubuyla yapılan tekit, *ع* harfiyle yapılan tekitten farklıdır. Zira *ع* ile tekit edilen cümleler hem sadece müspettirler hem de yalnızca akla ve mantığa hitap ederler. Oysa kasr ile ifade edilen cümleler bir yandan nefiy ve ispat içermektedirler diğer yandan akıl ile beraber kalp ve ruha da hitap etmektedirler. Kasr bu özelliğiyle muhatabın gönlünü harekete geçirmeyi ve onu doğruya yönlendirmeyi sağlar.³⁴¹ Onun için bazı araştırmacılar, kasrı yargıyı kuvvetli ifade eden üsluplar içerisinde

³³⁵ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 173; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 161; İsmail Durmuş, "Hasr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/392-393; Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, 70-72; Bulut, *Belâgat*, 150.

³³⁶ Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 1/337; Sa'îdî, *Bugyetü'l-izâh*, 1/9.

³³⁷ Durmuş, "Hasr", 16/392.

³³⁸ Abdülhakîm b. Şemsiddîn Muhammed es-Siyâlkûtî, *Hâşiyetü's-Siyâlkûtî 'alâ kitâbi'l-mutavvel*, thk. Muhammed es-Seyyid Osman (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 2/138.

³³⁹ Rabî'atü'l-ka'bî, *et-Terkîbü'l-istisnâi fî'l-Kur'âni'l-Kerîm: Dirâse nahviyye belâgiyye* (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 81.

³⁴⁰ Sa'îdî, *Bugyetü'l-izâh*, 2/3; Durmuş, "Hasr", 16/392.

³⁴¹ Sabbâh Abîd ed-Derrâz, *Esâlibü'l-kasr fî'l-Kur'âni'l-Kerîm ve esrâruha'l-belâgiyye* (Matbaatü'l-Emâne, 1406), 10.

zirve olarak görmüşlerdir.³⁴² Bütün bunlara ilaveten gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse hadislerde kasır ile ifade edilen cümlelere çokça yer verilmesi, Müslümanlar nezdinde bu üslubun önem ve değerini artırdığı söylenebilir.

1.1.3.1.2.2. Kasrın Öğeleri

Kasr cümlesi çoğu zaman üç öğeden oluşur. Bunlar maksûr (kasrolunan), maksûrûn aleyh (kendisine bir şey kasredilen) ve maksûrûn bihtir (kasr edatı). Bunların ilk ikisine kasrın tarafları anlamında tarafeyi'l-kasr denilir. Mübteda-haber, fiil-fâil, fâil-mef'ûl vb. cümlelerin bütün öğeleri, ana unsur olup olmaması fark etmeksizin maksûr ve maksûrûn aleyh olabilirler.³⁴³ Mesela “وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ”/ *Muhammed, ancak bir peygamberdir*”³⁴⁴ âyetinde mübteda olan مُحَمَّدٌ maksûr, haber olan رَسُولٌ ise maksûrûn aleyhtir. “إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ”/ *Allah'a karşı ancak; kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar*”³⁴⁵ âyetinde يَخْشَى الله maksûr, fâil olan الْعُلَمَاءُ ise maksûrûn aleyhtir. (Muhammed sadece bahçeyi seyretti) örneğinde fâil olan مُحَمَّدٌ maksûr, mef'ûl olan حديقَةً ise maksûrûn aleyhtir. ما أعطيْتُ مُحَمَّدًا (Muhammed'e sadece bir kitap verdim) örneğinde ما أعطيْتُ مُحَمَّدًا maksûr, mef'ûl olan كِتَابًا ise maksûrûn aleyhtir. Bu son örnek ما أعطيْتُ كِتَابًا إِلَّا مُحَمَّدًا (kitabı sadece Muhammed'e verdim) formuna çevrilirse ما أعطيْتُ كِتَابًا maksûr, مُحَمَّدًا ise maksûrûn aleyh olur. ما جاء رَاكضًا إِلَّا مُحَمَّدٌ (sadece Muhammed koşarak geldi) örneğinde sâhibü'l-hal olan مُحَمَّدٌ maksûr, ما جاء رَاكضًا ise maksûrûn aleyhidir. Yukarıda sayılanların dışındaki diğer müteallikât-i fiillerde de kasr yapılabilir. Şu istisnaıyla ki mastar-i muekked ve mef'ûlü ma'ahuda kasr yapılamaz. Çünkü mastar-i muekked ile fiil arasına kasr edatı giremez. Mef'ûlü ma'ahu da إِلَّا dan sonra gelemmez. Dolayısıyla ما سَرْتُ إِلَّا وَالْحَائِطُ³⁴⁶ ve ضَرَبْتُ إِلَّا ضَرْبًا³⁴⁷ denilemez.

³⁴² Derrâz, *Esâlîbü'l-kasr fi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve esrâruha'l-belâgiyye*, 9.

³⁴³ Matlûb, *Esâlîbün Belâgiyyetün*, 176-177.

³⁴⁴ Âli İmran 3/144.

³⁴⁵ el-Fâtir 35/28.

³⁴⁶ Bu sebeple “إِنْ نَظُنُّ إِلَّا ظَنًّا” (el-Câsiye 45/32) âyetindeki “ظَنًّا” kelimesi maksûr aleyhi değil, nev'i bildiren mef'ûlü mutlak olarak yorumlanmış ve takdirinin “ظَنًّا ضَعِيفًا” şeklinde olduğu ifade edilmiştir. bk. Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/448-449; Durmuş, “Hasr”, 16/392-393.

³⁴⁷ Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/448-449; Durmuş, “Hasr”, 16/392-393.

1.1.3.1.2.3. Kasrın Kısımları

Kasrın mahiyet ve keyfiyet itibariyle bazı kısımları vardır. Bunların şu şekilde sıralanması mümkündür:

1) Vakıya uygunluk açısından kasr çeşitleri: Bunun iki çeşidi bulunmaktadır:

a) Hakikî kasr; maksûrûn, maksûr-ü aleyhe tahsis (kasr) edilmesinin vakıya uygun olması ve tahsis edilen şeyin maksûr-ü aleyhin dışındaki bir kimsede bulunmamasıdır.³⁴⁸ Örneğin “اِنَّمَّا يَنْذَكُرُ اُولُوا الْأَلْبَابِ/ *Ancak akıl sahipleri anlar.*”³⁴⁹ âyetinde يَنْذَكُرُ maksûr, اُولُوا الْأَلْبَابِ ise maksûr-ü aleyhidir. Burada anlama vasfının akıl sahiplerine kasr edilmesi vakıya uygundur. Zira bu vasıf sadece akıl sahiplerine verilmiştir. Onun için bu hakikî kasırdır.

b) İzâfî (gayr-i hakiki) kasr; maksûrûn, vakıya uygunluk açısından değil, başka bir şeye nispetle maksûr-ü aleyhe tahsis edilmesidir.³⁵⁰ Örneğin: “وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ/ *Muhammed, sadece bir peygamberdir.*”³⁵¹ âyetinde³⁵² مُحَمَّدٌ maksûr, رَسُولٌ ise maksûr-ü aleyhidir. Bu örnekte Muhammed’in (s.a.s.) sadece bir peygamber olduğu beyan edilerek, müşriklerin iddia ettiği gibi sihirbaz, kâhin, deli olmadığı vurgulanmıştır. Yoksa Hz. Muhammed’in peygamberlik vasfının yanında daha birçok niteliğe sahip olduğu bilinen bir gerçektir.

Hakikî ve izâfî kasrın her birinin de tahkikî ve iddiaî olmak üzere iki alt kısmı vardır:

i) Tahkikî kasr; kasrın bildirdiği anlamın, eksik veya fazla olmaksızın vakıyayla tam örtüşmesi ve aksi yönde bir iddia içermemesi durumunda meydana gelen kasırdır.³⁵³ Örneğin “لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ/ *Onları (gaybı) O’ndan başkası bilmez*”³⁵⁴

³⁴⁸ Bulut, *Belâgat*, 154; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 2/449.

³⁴⁹ er-Ra’d 13/19.

³⁵⁰ Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 2/449; Bulut, *Belâgat*, 154.

³⁵¹ Âli İmran 3/144.

³⁵² Bu âyetin meali, Türkçe dil kurallarına göre yukarıda aktarıldığı gibidir. Ancak âyetteki kasr edatlarına göre âyetin meali, “*Muhammed bir peygamber olmaktan başka bir şey değildir*” şeklindedir.

³⁵³ Muhammed Muhammed Ebû Musa, *Delâlatü’l-terâkib dirâsetün belâgiyyetün* (Kahire: Mektebetu Vehbe, 1408), 46.

³⁵⁴ el-En’âm 6/59.

âyetinde hakikî kabilden bir tahkikî kasr vardır. Zira âyetteki nefiy, Allah'tan başka akla gelebilecek her şeyi kapsayacak nitelikte âmm olduğu için hakikidir. Diğer yandan âyetin bildirdiği “Allah'tan başkasının gaybı bilmediği anlamı”, vakıaya tamamen uygun olduğu için kasr tahkikidir.³⁵⁵ Buna karşın “وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ/Oysa sadece kendilerini aldatmaktadırlar”³⁵⁶ âyetinde³⁵⁷ izâfî kabilden bir tahkiki kasr mevcuttur. Çünkü münafıkların sadece kendilerini aldatmaları, bütün hususlar bakımından değil, Allah'ı ve müminleri aldatmaya çalışmaları itibariyle olduğu için kasr izâfîdir. Bu kasr vakıaya tam uygun olduğu için tahkikidir.

ii) İddiaî kasr; kasr ile ifade edilen cümlede vakıaya uygunluğu değil, mübalağanın amaçlanması durumunda meydana gelen kasırdır. Bu tür kasr bazı âyetlerde de mevcuttur. Fakat âyetlerde bulunan bu tür kasra, iddia kavramının Allah'a nispet edilmesi yakışıksız olduğundan mecâzî kasr denilmiştir. Mesela “إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ/Ancak âlim kulları Allah'tan korkarlar”³⁵⁸ âyetinde hakikî kabilden bir iddiaî kasr vardır. Âyette “Allah'tan korkma” fiili bir sıfat olarak âlimlere nispet edildiği için kasr hakikidir. Bu nitelik, sadece âlimlere tahsis edildiği için kasr iddiaîdir. Çünkü bu niteliğin başka kişilerde de bulunması muhtemeldir. Buna mukabil Mütenebbî'nin şairlik vasfının mükemmel, yazarlık vasfının ise düşük olduğunu kasteden kişinin söylediği مَا الْمَتْنَبِيُّ إِلَّا شَاعِر (Mütenebbî şair olmaktan başka bir şey değildir) sözünde izâfî kabilden iddiaî kasr söz konusudur. Bu sözde Mütenebbî'ye sadece şairlik nispet edildiğinden kasr izâfîdir. Çünkü Mütenebbî başka niteliklere de sahiptir. Sözde Mütenebbî'nin iyi bir yazar olmadığı kastedilirken yazarlık yeteneğinin hiçbir şekilde bulunmadığını düşündürecek bir tarzda ifade kullanıldığı için kasr iddiaîdir.³⁵⁹

Hülasa: Kasr sanatları vakıaya uygunluk açısından incelendiğinde, bazılarının vakıaya tamamen uygun olduğu, bazılarının ise böyle olmayıp çeşitli itibarlarla uygunluğunun iddia edildiği gözlenmektedir. Belâgat kitaplarında tahkikî ve iddiaî

³⁵⁵ Ebû Musa, *Delâlatü 't-terâkîb*, 39,46.

³⁵⁶ el-Bakara 2/9.

³⁵⁷ Bu âyetin Türkçe dil kurallarına göre meali, “kendilerinden başkasını aldatmazlar” şeklindedir. Kasrın araçları itibariyle meali ise yukarıda aktarıldığı şekildedir.

³⁵⁸ el-Fâtır 35/28.

³⁵⁹ ‘Amir b. Abdillâh es-Sübeyyî, *Esâlibü'l-kasri fî ehâdisi's-Sahîhayn* (Suudi Arabistan: el-Câmi‘atü'l-İslâmiyye, 1425), 31.

kasr, sadece hakiki kasra münhasır şekilde ele alınmışsa da³⁶⁰ bu tür kasırlar bir değerlendirme yapmayı gerektirdiğinden izâfî kasırda da söz konusu olabilmektedir.³⁶¹ Nitekim mezkûr örnekler bunu ortaya koymaktadır.

2) Tarafları itibariyle kasrın çeşitleri:³⁶² Bu itibarla kasrın iki çeşidi bulunmaktadır:

a) Mevsufun sıfata kasrı; bu tür kasr, mütekellime göre hakiki ise mevsuf başka hiçbir sıfata; izafî ise belirli bir sıfata geçmez.³⁶³ Mesela ما شوقي إلا شاعر (Şevki sadece şairdir) örneğinde hakiki kasr söz konusudur. Zira örnekteki شوقي lafzı mevsuf, شاعر kelimesi ise sıfattır. Burada Şevki'nin sadece şairlik niteliğine sahip olduğu belirtilerek âlimlik, hattatlık gibi özelliklerinin bulunmadığı ifade edilmiştir. Hemen ifade etmek gerekir ki mevsufun sıfata hakiki itibarla kasrı gerçekte imkânsız gibidir Çünkü insanı tek bir vasıfla sınırlandırmak mümkün değildir.³⁶⁴ “ وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا ” örneğinde izâfî kasr vardır. Zira Hz. Muhammed'in başka sıfatları olduğu halde bu âyette mevsuf olarak, sadece رَسُولٌ sıfatına kasr edilmiştir.³⁶⁵

b) Sıfatın mevsufa kasrı; bu çeşit kasr hakikiyse sıfat başka hiçbir mevsufa geçmez; izafiyse sıfat belirli bir mevsufa geçmez.³⁶⁷ Mesela ما شاعر في القرية إلا علي (Köyde Ali'den başka şair yoktur) sözünde hakikî kasr vardır. Çünkü şairlik vasfı sadece Ali'ye tahsis edilmiş olup köyde ondan başka şairin olmadığı ifade edilmiştir. (Dürüstten başka saygıdeğer kimse yoktur) örneğinde ise izâfî kasr mevcuttur. Zira sadece dürüst değil, güvenilir, samimi vb. kimseler de saygındırlar. Ancak örnekte yalancıya kıyasla yalnızca dürüst kimsenin saygın olduğu ifade edilmiştir.³⁶⁸

³⁶⁰ Kazvînî, *el-Îzâh*, 99; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 383.

³⁶¹ Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 31.

³⁶² Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/524; Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/7; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*; Kasım - Dîb, *'Ulûmü'l-belâğa*, 343.

³⁶³ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/6; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 163; Kasım - Dîb, *'Ulûmü'l-belâğa*, 343.

³⁶⁴ 'Atîk, *'İlmü'l-me'ânî*, 154; Kasım - Dîb, *'Ulûmü'l-belâğa*, 156; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 163.

³⁶⁵ Âli İmran 3/144.

³⁶⁶ Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 172; 'Atîk, *'İlmü'l-me'ânî*, 154.

³⁶⁷ Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 2/229; Kasım - Dîb, *'Ulûmü'l-belâğa*, 156; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa*, 156; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 163.

³⁶⁸ Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa*, 156.

Hemen belirtmek gerekir ki buradaki sıfat ve mevsuf nahiv ilmindeki gibi kendinden önceki ismi niteleyen vasıf değil, daha geniş yelpazede (vasıf, hal, hüküm, haber, fiil) değerlendirilen manevi sıfattır.³⁶⁹

3) Muhatabın durumu itibariyle kasrın çeşitleri: Bu cihetle kasrın üç çeşidi bulunmaktadır:³⁷⁰

a) Kasr-ı ifrâd; bir sıfattan birden fazla kişinin ortak olduğundan veya bir mevsufta birden fazla sıfatın bulunduğu şüphe eden veya düşünen muhatabın bu şüphesini veya düşüncesini ortadan kaldırmak için sıfatın mevsufa veya mevsufun sıfata kasr edilmesidir.³⁷¹ Örneğin: ما شاعرٌ في القرية إلا عليٌّ (Köyde Ali'den başka şair yoktur.) cümlesinde, muhatap köyde Ali'den başka kimselerin de şair olduğunu düşünüyor veya şüphe ediyorsa kasr kasr-ı ifrâd olur.³⁷² Öte yandan ما ابن المقفع إلا كاتبٌ (İbn Mukaffa' ancak kâtiptir) sözünde muhatap, İbn Mukaffa'nın (mevsuf) kâtiplikten başka şairlik veya âlimlik gibi vasıflara da sahip olduğunu düşünüyor veya şüphe ediyorsa kasr, kasr-ı ifrâd olmaktadır.³⁷³

b) Kasr-ı kalb; mütekellimin ortaya koyduğu hükmün tersini düşünen/iddia eden muhatabın bu inancını ortadan kaldırmak/tersine çevirmek için bir şeyi başka bir şeye tahsis etmektir.³⁷⁴ Örneğin: Zeyd'in ayakta değil de oturduğunu düşünen/iddia eden birine ما زيد إلا قائم (Zeyd ancak ayakta) denildiğinde, Zeyd'in oturmadığı; aksine ayakta olduğu ifade edilmiş olur. Ya da Zeyd'in değil de Ali'nin ayakta olduğunu düşünen/iddia eden birine ما قائم إلا زيد (ancak Zeyd ayakta) denildiğinde ayakta olma vasfının Ali'de değil de Zeyd'de olduğu vurgulanmış olur.³⁷⁵

³⁶⁹ Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/449.

³⁷⁰ Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 213; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 2/450.

³⁷¹ Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 288; Kazvînî, *el-İzâh*, 3/13; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 165.

³⁷² Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 164.

³⁷³ Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 165.

³⁷⁴ Sa'îdî, *Bugyetü'l-izâh*, 2/224; Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 1/618; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 166.

³⁷⁵ Kazvînî, *el-İzâh*, 3/16.

c) Kasr-ı ta'yîn;³⁷⁶ bir mevsufun birden fazla sıfattan hangisi ile vasıflandırıldığıyla veya bir sıfatın hangi mevsufa ait olduğuyula ilgili bir tereddüdü bulunan muhatabın bu tereddüdünü ortadan kaldırmak için yapılan kasırdır.³⁷⁷ Örneğin Mütenebbî'nin şair veya hatîb olduğu hakkında bilgisi olan, fakat Mütenebbî'nin bu iki vasıftan hangisine sahip olduğu konusunda tereddüt yaşayan muhataba ما المتنبي إلا شاعر (Mütenebbî ancak şairdir.) denildiğinde bu tereddüdü giderilmiş olur. Ya da iki kişiden birinin cesur olduğunu bilen, fakat bunun Ali mi yoksa Halit mi olduğu hususunda şüphesi bulunan muhataba ما شجاع إلا علي (ancak Ali cesurdur.) denildiğinde zihnindeki şüphe izale edilmiş olur.³⁷⁸

Belirtilmelidir ki belâgat âlimlerinin kahir ekseriyeti, muhatabın durumu itibariyle olan kasr çeşitlerini sadece izafî kasra münhasır şekilde incelemişlerdir. Yani sadece izâfî kasrı bu çeşitlere taksim etmişlerdir. Ancak Habenneke (ö. 2004) bu görüşe katılmayıp kasrın bütün kısımları için bu taksimatın geçerli olduğunu ifade etmiştir.³⁷⁹

1.1.3.1.2.4. Kasrın Yapılış Şekilleri

Kasrın yapılış şekilleri ifadesinden kastedilen, kasr yapılırken kullanılan üsluptur. Bu üslup konusunda belâgat âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Sekkâkî ve genel olarak onu takip eden belâgat âlimlerinin eserlerine bakıldığında genelde kasr konusunda dört şeklin olduğu görülmektedir. Bu dört yol; nefiy ve istisna edatları, إئما (innemâ) edatı, takdim ve bazı atıf harfleridir. Ancak gerek diğer belâgat kitaplarında gerek nahiv gibi dille ilgili eserlerde gerekse de hadis, tefsir ve usûlü'l-fıkıh literatüründe kasrın başka yollarından da bahsedilmiştir.³⁸⁰

³⁷⁶ Kaynak belagat kitaplarına bakıldığında Kazvîni'ye gelene kadar ulema muhatabın durumuna göre kasrı; iki kısım (kasr-ı ifrâd ve kasr-ı kalb) altında ele alınmıştır. Kazvîni ise bunlara üçüncü bir başlık olarak kasr-ı ta'yîni de eklemiştir. Kazvîni'den sonra gelen belagatçılar çalışmalarında Kazvîni'yi takip ederek kasrı üç kısma ayırmıştır. Detaylı bilgi için bk. Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa*, 157; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 186.

³⁷⁷ Kazvîni, *el-İzâh*, 3/16; Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 292; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 166; Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 2/225; Sa'îdî, *Bugyetü'l-izâh*, 2/224.

³⁷⁸ Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 166-167.

³⁷⁹ Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/529.

³⁸⁰ Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 288.

a) Zemahşerî, bunların dışında kelimedeki bazı harflerin yerinin değiştirilmesi, mûsnedin hazfedilmesi ve أنما (ennemâ) ile de kasr yapılabileceğini ifade etmiştir.³⁸¹

b) Babertî (ö. 786/1384), yukarıdaki dört şekle cümledeki iki kelimenin marife olarak gelmesi şeklinde yapılan kasrı da ekleyerek bunun beş olduğunu dile getirmiştir.³⁸²

c) Teftâzânî, dört meşhur yönteme ilaveten mûsnedin marifeliği ve zamîrû'l-faslın ortada gelmesinin de kasr olarak kabul edilebileceğini belirterek bu sayıyı altıya çıkarmıştır.³⁸³

d) Süyûtî (ö. 911/1505) ise *el-İtkân* adlı eserinde konuya kasrın yolları çoktur şeklinde giriş yaptıktan sonra bunları on dört³⁸⁴ olarak sıralamıştır.³⁸⁵

Ancak şu ifade edilebilir ki Teftâzânî'nin dile getirdiği altı yolun dışında kalanlar, ıstılahi olarak kasr sayılmazlar. Bunun nedeni, ya belli bir yolla kasrı ifade etmemeleri ya da bir şekilde ittifak edilen ilk dört üslubun altında değerlendirilmeleridir.³⁸⁶

Bu yolların en meşhurları şu şekilde sıralanabilir:

³⁸¹ Subkî, *Arûsü'l-efrâh*, 1/406-407.

³⁸² Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed el-Bâbertî, *Şerhü't-telhîs*, thk. Muhammed Mustafa Ramadan Sûfih (Trablus/Lübnan: el-Menşecetü'l-'Ammetu, 1983), 326.

³⁸³ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 210.

³⁸⁴ Süyûtî bu ondört kasr yolunu şöyle sıralamıştır: 1. Nefiy ve istisna ile yapılan kasr, bu da ancak muferrağ istisnada kasr ifade eder. Örnek: (لا إله إلا الله) 2. Innemâ (esreli) edatıyla yapılan kasr. Örnek: (قل إنما يوحى إليّ أنما) 3. Ennemâ (fethalı) edatıyla yapılan kasr. Örnek: (إنما حرم عليكم الميتة) 4. Atıf harflerinden لا "la" ve بل "bel" ile yapılan kasr. Örnek: (زيد شاعر لا كاتب) 5. Mamulun mukaddem olmasıyla yapılan kasr. Örnek: (إياك نعبد) 6. Damiru'l-fasl ile yapılan kasr. Örnek: (أنا قمت) 7. Mûsnedün ileyhinin mukaddem olmasıyla yapılan kasr. Örnek: (فأله هو الولي) 8. Mûsnedin mukaddem olmasıyla yapılan kasr. Örnek: (تميمي أنا) 9. Mûsnedün ileyhinin zikredilmesi ile yapılan kasr. Örnek: (الله يبسط الرزق) ancak bu, yedinci sırada geçen mûsnedün ileyhinin mukaddem olması bölümünden olabilir. 10. Cümledeki her iki cüzün marife olması ile yapılan kasr. Örnek: (الحمد لله) 11. (جاء زيد نفسه) örneği, bazı "*et-Telhîs*" şârihleri bu örneğin kasr ifade ettiğini dile getirmişlerdir. Dûsûkî, *Hâşiyetü'd-dûsûkî*, 2/241. 12. (إن زيدا لقائم) bir önceki bilgi burada da geçerli. 13. (زيد إما قائم أو قاعد) cümlesine verilen (قائم) cevabı da kasr ifade eder. 14. Kelimedeki bazı harfleri yerini değiştirmekle yapılan kasr. (والذين لجتنبوا الطاغوت) cümlesinde geçen (طاغوت) kelimesinde aynu'l-fiil ve lamu'l-fiillerin yerleri değiştirilerek kasr yapılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Süyûtî, *el-İtkân*, 521-524.

³⁸⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 521.

³⁸⁶ Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 1/37.

1) Nefiy ve istisna edatları

Kasr yollarının en meşhur ve en kuvvetli olanının “nefiy ve istisna” yolu ile yapılanın olduğu ifade edilmiştir.³⁸⁷ Bunun kasr şekillerinde asıl olduğu söylenebilir. Örneğin *ماجانني إلا علي* (Bana sadece Ali geldi) denildiğinde Ali’nin gelişi en belîğ ve tekitli şekilde ifade edilmiş olur. Kimi belâgat âlimleri buna tekit üzerine tekit demişlerdir.³⁸⁸ Burada kasr, bir hükmü bilmeyen ya da o hüküm hakkında vehim, tereddüt, şüphe ve inkâr içinde olan muhataba karşı yapılır. İstisna ise “istisna-i müferrağ”³⁸⁹ tarzında getirilir.³⁹⁰ Bu yolla yapılan kasırdaki istisna edatından önce geçen öge maksûr, ondan sonraki öge ise maksûr-ü aleyhidir. Örneğin: *ما علي إلا شاعر* (Ali ancak şairdir) cümlesinde Ali maksûr, şair ise maksûr-ü aleyhidir. Binaenaleyh, bu cümlede Ali’nin şairlik dışındaki hattatlık ve kâtiplik gibi niteliklere sahip olmadığı, yalnızca bir şair olduğu vurgulanmaktadır. Başka bir ifadeyle mevsuf sıfata kasr edilmiştir. *ما شاعر إلا علي* (Şair ancak Ali’dir) cümlesinde ise şair maksûr, Ali ise maksûr-ü aleyhidir. Bu cümlede vurgulanmak istenen anlam, sadece Ali’nin şairlik vasfını hak ettiği, şairlik sıfatıyla nitelenen diğer kişilerin ise bu niteliğe layık olmadığıdır. Şu hâlde sıfat mevsufa kasr edilmiştir. Son olarak nefiy, *ليس* ve diğer nefiy edatlarıyla; istisna ise *إلا*, *غير* ve *سوى* gibi edatlarla meydana gelmektedir.³⁹¹

2) *إنما* (innema) edatı

Bu edat, *إن* (inne) ve *ما* (mâ-i kaffe) edatlarının birleşmesiyle oluşmuştur. Maksûr-ü aleyhi her zaman sonda gelmesi gerekirken maksûr ise *innemâ*’dan sonra gelir.³⁹² Âmidî (ö. 371/981) ve Ebu Hayyân’ın (ö. 745/1344) da aralarında bulunduğu bazı âlimler dışında belâgat âlimlerinin çoğu *إنما* edatının kasr ifade ettiği

³⁸⁷ Durmuş, “Hasr”, 16/3 92-393; Hüseyin Arslan, “Bir Belâgat Üslûbu Olarak Kasr ve Kavramlaşma Süreci”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 23.

³⁸⁸ Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 1/38.

³⁸⁹ İstisna üç kısma ayrılır. Birincisi mu‘ceb cümleden istisna; genel kabul görülen görüşe göre bu tür istisnalar kasr ifade etmezler. İkincisi tam ve menfî olan cümleden istisna; bu tür istisnalarda her ne kadar genel kabul görülen görüşe göre kasr yoksa bile bazı âlimler, istisna-i müferrağda olduğu gibi bunun da kasr ifade ettiğini belirtmişlerdir. Üçüncüsü istisna-i müferrağ; bütün belâgat uleması bu tür istisnanın kasr ifade ettiği konusunda ittifak etmişlerdir. Detaylı bilgi için bk. Kazvînî, *el-İzâh*, 3/23; İsferyâinî, *el-Atvel*, 1/565; Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 1/41.

³⁹⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 521; Durmuş, “Hasr”, 16/392-393; Bulut, *Belâgat*, 158; Arslan, “Bir Belâgat Üslûbu Olarak Kasr”, 23.

³⁹¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 521.

³⁹² İsferyâinî, *el-Atvel*, 2/336; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/531; Durmuş, “Hasr”, 16/392/393.

konusunda ittifak etmişlerdir.³⁹³ Zemahşerî ve Beyzâvî (ö. 685/1286) tıpkı *إِنَّمَا* (kesreli) gibi *أَنَّمَا* (fethalı) edatının da kasr anlamını taşıdığını belirtmişlerdir. Bu konuda *قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ*/De ki: Bana ancak, ilahınızın yalnızca bir tek ilah olduğu vahyolunuyor.³⁹⁴ âyetinde geçen “*أَنَّمَا*” (ennemâ)yı örnek olarak zikretmişlerdir.³⁹⁵ *سِيبَةِ*’ye göre *إِنَّ* (inne) edatının geldiği her yerde *إِنَّمَا* (innemâ) edatı da gelebilir. *إِنَّمَا* (innemâ)’dan sonra gelen cümle ise *الَّذِي* (ellezî)de olduğu gibi sıladır ve kendisinden sonraki cümlede amel etmez.³⁹⁶

إِنَّمَا edatının kasr ifade etmesi için aşağıdaki şartların olması zorunludur;

Birincisi: *إِنَّمَا* edatı, birlikte kullanılan *مَا* ve *إِلَّا* edatlarının taşıdığı anlamı ifade eder. *إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهْلَ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ*./Allah, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah’tan başkası adına kesileni haram kıldı.³⁹⁷ âyetinde müfessirler *الْمَيْتَةَ* kelimesini mansûb okumuş ve *إِلَّا الْمَيْتَةَ* (size leşten başkası haram kılınmadı) şeklinde tevîl etmişlerdir.³⁹⁸

İkincisi: Nahiv âlimlerine göre *إِنَّمَا* edatı, kendisinden sonra gelen bilgiyi ispat eder; onun dışındakileri ise nefyeder.

Üçüncüsü: *إِنَّمَا* ile kullanılan cümlede olduğu gibi *إِلَّا* ile kullanılan cümlede de zamir munfasıl olarak kullanılabilir. Nasıl ki “*مَا يَضْرِبُ إِلَّا أَنَا*” denilebiliyorsa “*إِنَّمَا يَضْرِبُ أَنَا*” da denilebilir.³⁹⁹ Sekkâkî, bu konuda Ali b. İsa er-Rebî’î’ye (ö. 420/1029) isnat edilen önemli bir bilgi naklederek şöyle der:

“Müsned ile müsnedün ileyhi arasındaki isnâdı pekiştirmek için kullanılan *إِنَّ* (inne) kelimesine, -nahiv ilmüne vukufiyeti olmayanların zannettiği gibi zaide değil- tekit amacıyla kullanılan *مَا* (mâ) harfinin bitişmesiyle, pekiştirilmesi artmış ve kasr manasını ifade etmesi

³⁹³ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Cem‘ü’l-cevâmi‘* (Beyrut: Dâru’l Kutubi’l-İlmiyye, 2002), 24; Süyûtî, *el-İtkân*, 521.

³⁹⁴ el-Enbiyâ 21/108.

³⁹⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, 522.

³⁹⁶ Sîbeveyhî, *el-Kitâb*, 3/129-130.

³⁹⁷ el-Bakara 2/173.

³⁹⁸ Ebu Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 3/53.

³⁹⁹ Kazvînî, *el-İzâh*, 3/25; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 212; Merâğî, *‘Ulümü’l-belâğa*, 151; Sa’îdî, *Bugyetü’l-izâh*, 2/231; İsferyânî, *el-Atvel*, 1/48; Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/241.

uygun hale gelmiştir. Çünkü mevsufun sıfata kasrı ya da sıfatın mevsufa kasrı bir bakıma tekit üzerine tekit niteliğini taşımaktadır.”⁴⁰⁰

Öte yandan belâgat âlimlerine göre إنما edatı bütün yönleriyle kasr ifade eder. Tahkiki veya iddiaî olan hakiki kasrı ifade ettiği gibi ifrâd, kalb ve ta'yîn kısımları olan izafî kasrı da ifade eder.

3) Atıf

Kasr yollarından biri de atıf anlamının yanı sıra kasr da ifade eden لا – بل – لكن edatları ile yapılandır. Bu edatların kasr ifade edebilmesi için daha önce geçen olumlu hüküm olumsuz; olumsuz hüküm ise olumlu yapmaları gerekir.⁴⁰¹ Bu, önce geçen hüküm لا'da müspet ise sonra gelen hüküm menfi olur. Örnek, عليّ كاتب لا شاعر, (Ali kâtiptir şair değildir.) بل'de menfi ise bu durumda edattan sonra gelen hüküm müspet olur. Örneğin, ما عليّ شاعر بل كاتب (Ali şair değil bilakis kâtiptir.) Bu edatlardan لا ile yapılan kasırda maksûrün aleyhi atıf edatı olan لا dan önce gelirken, بل ve لكن ile yapılan kasırda ise maksûrün aleyhi bu iki edattan sonra gelir.⁴⁰²

Bu edatların atıf harfleri olmaları, dolayısıyla kasr ifade etmeleri için her birisinin özel bazı şartları vardır. Örneğin: لا harfinin kasr ifade etmesi için; kendisinden sonra gelen matûf cümle olmamalı, ondan önce olumlu, emir veya nida cümlesi olmalı, başka bir atıf harfiyle beraber gelmemelidir. لكن harfinin atıf ifade etmesi için; kendisinden sonra gelen matûf cümle olmamalı, ondan önce nefiy veya nehiy cümlesi geçmeli, و harfiyle beraber gelmemelidir. بل harfinin atıf için gelmesinin şartları ise; لا ve لكن de olduğu gibi kendisinden sonra gelen matuf; müfred olmalı, emir, nehiy veya nefiy cümlelerinden sonra gelmelidir. Bu bağlamda, بل eğer olumlu cümle veya emirden sonra gelirse idrâb (dönme/vaz geçme) anlamında olur. Eğer nefiy veya nehiyden sonra gelirse tıpkı لكن gibi istidrâk (tevehhümü gidermek) için olur.⁴⁰³

⁴⁰⁰ Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 291; Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/28; Kasım - Dîb, *'Ulûmü'l-belâga*, 152; Sa'îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 2/232.

⁴⁰¹ Kasım - Dîb, *'Ulûmü'l-belâga*, 344; Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 1/51.

⁴⁰² Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 1/51; Bulut, *Belâgat*, 162.

⁴⁰³ Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 2/242-246; Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 1/52-54; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 1/533-536.

4) Takdîm

Kasr yollarından birisi de takdîmdir. Bu, Arapça dil kurallarına göre cümle diziliminde, normalde sonra gelmesi gereken ögenin öne alınması suretiyle yapılan bir kasırdır. İsim cümlesinde mübtedanın (müsnedün ileyhi) önce, haberin (müsned) sonra gelmesi gerekirken haberin öne alınması; bunun haricinde fiil cümlesinde fiilin önce gelmesi gerekirken ma‘mullerinin öne geçmesi, aynı şekilde mef‘ûlün fâilden sonra ve diğer fiil müteallikâtlarının da mef‘ûlden sonra gelmesi gerekirken öne geçmesi bunlara örnek verilebilir.⁴⁰⁴ Takdim sadece kasr için değil, ihtimam, takrir, teşvik, tekit, hoşlanma, nefret, nazım, fasıla ve seci gibi birçok maksat için yapılabilir.⁴⁰⁵ Ancak konumuz kasr olduğu için takdimin sadece bu yönüne değinilmiştir.

Takdim ile yapılan kasr ancak dil zevkine (zevk-i selim) sahip olan kişiler tarafından bilinebileceği için buna “zevkî kasr” da denilmiştir. Diğer kasr yolları ise kasr için konulduklarından ötürü onlara “vaz‘î kasr” denmiştir.⁴⁰⁶

1.2. HADİSLERDE FESÂHAT VE BELÂGAT

1.2.1. Hadislerde Fesâhat ve Belâgatin Genel Özellikleri

Yüce Allah, insanları hidayete çağırmak için onlar içerisinde bazı kullarını peygamber olarak görevlendirmiştir. Bu görevi yerine getirmeleri için onları bazı özel sıfat ve donanımlara sahip kılmıştır. Örneğin, bu bağlamda Hz. Dâvûd’a açık konuşma yeteneği ve hikmet verilmiştir.⁴⁰⁷ Hz. Mûsâ dilindeki tutukluluktan ötürü kardeşi Hz. Hârûn’un kendisinden daha fasih konuştuğunu, bu sebeple kendisine yardımcı olarak verilmesini Allah’tan dilemiştir.⁴⁰⁸

Yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşıldığı üzere fesâhat ve belâgat bütün peygamberler için gerekli olduğuna göre Hz. Peygamberin nübüvvet görevini en iyi

⁴⁰⁴ Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/141; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 169; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 152; Sübeytî, *Esâlibü’l-Kasr*, 1/57.

⁴⁰⁵ Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/261; Sübeytî, *Esâlibü’l-Kasr*, 1/57; Durmuş, “Hasr”, 16/392-393.

⁴⁰⁶ Kazvînî, *el-İzâh*, 3/30; Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 214; Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/263; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 152; Sa‘îdî, *Bugyetü’l-izâh*, 2/233.

⁴⁰⁷ es-Sâd, 38/20.

⁴⁰⁸ el-Kasas, 28/34.

şekilde ifa etmesi, getirdiği delillerin açık ve güçlü olması için bu gereklilik O'nun için daha büyük önem arz etmektedir. Zira hem taşıdığı mesajların evrensel olması hem de kendisinin hâtemü'l-enbiyâ olması bunu gerektirirdi. Ayrıca bütün peygamberlerde olduğu gibi Hz. Muhammed'in de esas ve öncelikli görevinin tebliğ ve tebyîn olması hasebiyle daima konuşan ve hitap eden birisi olması iktiza ediyordu. Peygamberlik görevini ifa ederken muhataplarını ikna etmek için onların anlayıp kavrayabileceği ve ikna edici bir dil kullanması göz ardı edilemez bir gerçektir. Bunun da herkes tarafından anlaşılması için Hz. Peygamber'in fasih ve belîğ olması gerekirdi.

Öte yandan Rasûlullah'ın (s.a.s.) içinde bulunduğu toplumun Arap olması, Kur'an'ın Arapça olarak inmesinin önemli sebeplerindendir. Zira bu konuda ilâhî bir rahmet olarak her kavme kendi dilini konuşan bir peygamber gönderildiği Kur'an-ı Kerim'de açık bir şekilde belirtilmiştir.⁴⁰⁹ Kur'an âyetlerinin lafzının muhteşemliği, manasının açıklığı, siyak ve sibakın uyumluluğu, nazımının muhkemliği fesâhat ve belâgatın en üst seviyede olduğu bir dönemde Arap toplumunu adeta büyüleyip hayretler içerisinde bırakıyordu. İşte böyle muhteşem bir ilahi kitaba muhatap olan Hz. Peygamber'in maksadını en iyi şekilde açıklamak, muhatapları tarafından ileri sürülen fikirleri bertaraf etmek ve sağlam delillerle cevaplandırmak için elbette ki fesâhat ve belâgat konusunda belli bir seviyede olması gerekirdi.

Hz. Peygamber henüz risâlet ile görevlendirilmeden dil bakımından böyle bir alt yapıya sahip olmuştur. Çünkü daha çocuk iken sade Arapçayı öğrenmek, fasih ve belîğ bir meleke kazanmak için annesi tarafından dilin pek çok inceliğine sahip Beni Sa'd kabilesine verilmiş ve bu şekilde yetişmesine olanak sağlanmıştır. Onun için Hz. Peygamber “أنا أعر بكم أنا من قریش ولساني لسان بني سعد بن بكر/Ben sizlerin/Arapların en fasihiyim. Kureyş kabilesindenim ve lisanım Beni Sad b. Bekr kabilesinin lisanıdır.”⁴¹⁰ buyurmuştur. Hz. Ebubekir de “Ya Resûlallah (s.a.s.) Araplar arasında çok dolaştım fesâhatte önde gelenlerini dinledim ama senden daha fasihini

⁴⁰⁹ İbrâhîm 14/4.

⁴¹⁰ Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcîl'ârîfîn el-Haddâdî el-Münâvî, *Feyzü'l-kadîr şerhü'l-Câmi'i's-sağîr* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356), 3/44; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Câmi'ü's-sağîr fî ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 1/413; Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn S'ad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru's-Sadr, t.y), 1/113.

görmedim” deyince Hz. Peygamber, “أَدَّبَنِي رَبِّي وَ نَشَأْتُ فِي بَنِي سَعْدِ/Beni Rabbim terbiye etti ve Beni Sa’d kabilesi içinde yetiştirdim” şeklinde cevap vermiştir.⁴¹¹ Aynı şekilde Hz. Peygamber Benî Nehd kabilesinden bir heyetle onların lehçeleriyle konuşunca Hz. Ali: “Ey Allah’ın Resulü! Biz aynı babanın çocuklarıyız. Ancak senin bazı heyetlerle bizim çoğu kelimelerini anlamadığımız şekilde konuştuğunu görüyoruz.” demesi üzerine Hz. Peygamber, “أَدَّبَنِي رَبِّي فَأَحْسَنَ تَأْدِيبِي/Beni Rabbim terbiye etti de ne güzel terbiye etti”⁴¹² demiştir. Öte yandan zaten Kur’an, Hz. Peygamberin bu yeteneğinin olduğunu “وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا/Onlara kendileri hakkında belîğ söz söyle.”⁴¹³ emriyle açıklamaktadır.

Bir hatibin konuşmasındaki esas şey, maksadını net, kısa ve anlaşılır bir şekilde muhataplarına aktarabilmesidir. Nitekim Hz. Peygamber gereğinden fazla konuşmayı uygun görmeyip îcâz yapmanın daha hayırlı olduğunu,⁴¹⁴ güzel konuştuğunu belli etmek için dilini eğip böken kişileri Allah’ın hoş karşılamadığını⁴¹⁵ ifade etmiştir. Öte yandan Hz. Aişe Hz. Peygamberin hitabetini anlatırken şunları dile getirmiştir: “O, sizin gibi ara vermeden peş peşe hızlı konuşan biri değildi.”⁴¹⁶ “Muhatabının anlaması ve anlatılan hakkında herhangi bir şüphesinin kalmaması için kelimeleri tane tane söylerdi.”⁴¹⁷ “Öyle ki söylediklerini sıradan bir insan saymaya kalksa sayabilir hatta ezberleyebilirdi.”⁴¹⁸

Her bakımdan mûcîz bir kitap olan Kur’an’ın kendisine indirilmesi ve yukarıda ifade edilen özelliklerinden dolayı, Hz. Peygamberin hadisleri belâgat açısından zirvede yer almaktadır. Edebiyat alanında Kur’an-ı Kerim dışında fesâhat ve belâgat açısından hadislerin önüne geçen bir metin olmamıştır.⁴¹⁹ Çünkü tarih boyunca bütün edebiyatçıları susturmuş olan ilahi tebliğin ilk muhatabı ve

⁴¹¹ Münâvî, *Feyzû’l-kadîr*, 1/224.

⁴¹² Mustafâ Sâdık b. Abdirrezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkâdir er-Râfi‘î, *Î‘câzü’l-Kur’ân ve’l-belâgatü’n-nebeviyye* (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 2005), 215.

⁴¹³ en-Nisâ, 4/63.

⁴¹⁴ Şerefüddin Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed et-Tîbî, *Şerhü’l-mişkât (el-Kâşif ‘an hakâiki’s-sünen)*, thk. Abdulhamid Hindâvî (Riyad: Mektebetu Nizâr el-Bâz, 1997), 10/3107 (No. 4803).

⁴¹⁵ Ebû Abdillâh eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu‘ayb el-Arnaûti, vd. (y.y: Muessesetü’r-Risâle, 2001), 11/101 (No. 6543).

⁴¹⁶ Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe” 160, (4/1940).

⁴¹⁷ Münâvî, *Feyzû’l-kadîr*, 2/10.

⁴¹⁸ Müslim, “ez-Zühed” 71, (4/2298).

⁴¹⁹ Muhammed es-Sabbâğ, *el-Hadisü’n-Nebevî (Mustalehuu-belâgatuhu-kutubuhu)* (Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1981), 51.

uygulayıcısı olan Resûlullah (s.a.s.), aldığı bilgileri muhataplarının algılayıp uygulayabileceği bir seviye ve üslupla tebliğ etmiştir.⁴²⁰ Müttekaddimîn belâgat ulemasından Câhiz Hz. Peygamberin fesâhat ve belâgati hakkında şu güzel ifadeleri dile getirmektedir:

“Hz. Peygamber’in hadisleri öyle sözlerdir ki kelimeleri sayıca az, manaları çok, sanattan yüce, yüce Allah’ın “(De ki) ben olduğumdan başka türlü görünenlerden/yapmacık değilim”⁴²¹ âyetinde dediği gibi yapmacıktan uzaktı. O, (s.a.s.) bast yapılması gereken yerde sözü uzatmış, icâz yapılması gereken yerde ise kısaltmıştır. Vurgu yapılması gereken yerde vurgu yapmış, garip ve yabancı kelimeleri kullanmamış, sokak ağzı ile konuşmamıştır. O’nun konuştuğu her söz, hikmet dolu olup ismet sıfatı ile donatılmış, pekiştirme ile inşa edilmiş, başarı ile mevcut hale gelmiştir. O’nun hadisleri, yüce Allah’ın sevgisini yüklediği, insanlar tarafından beğenilip kabul görmüş, sözlerinde heybet, tatlılık ve güzel manaların bir arada olduğu, tekrardan uzak sözlerdir. O’nun sözleriyle ne kimsenin ayağı kayar, ne deliller yersiz kalırdı. Ne bir hasım onun karşısında durabilir, ne de bir hatip onu susturabilirdi. O, uzun hitabeleri az cümlelerle ifade ederken onları sadece doğruluk ile delillendirir, gerçekleri ifade ederken çekici ve cazibeli kelimelerden de yararlanmazdı. İnsanlar, O’nun sözünden daha faydalı, daha isabetli, daha vezinli ve düzgün, telaffuzu bakımından daha akıcı, kolay ve hoş, mana bakımından daha fasih ve açık bir sözü kesinlikle duymamışlardır.”⁴²²

1.2.2. Hz. Peygamber’in Belâgatine Tesir Eden Faktörler

Hz. Peygamber Arapçada dil belâgatının zirvede olduğu bilhassa şiir ve hitabet gibi alanlarda edebî zenginliklerin ileri bir seviyede ortaya konduğu Arap toplumu içerisinde dünyaya gelmiş ve yetişmiştir. Öte yandan Kur’an-ı Kerim’in de böyle bir toplumda nazil olması, Arapçanın edebî açıdan kazandığı ivme bu dil açısından bir dönüm noktası olmuştur. Bu zaviyeden bakıldığında Arap olarak yetiştiği çevrenin fesâhat ve belâgatini etkileyen faktörler ile Kur’an’ın kendisine indirilmesiyle peygamber olarak gelişen dini faktörler olmak üzere Rasûlullah’ın

⁴²⁰ Mustafa Ertürk, “Nebevî Sünnet’in Târihî Gerçeklikteki Konumu Açısından ‘Kur’ân İslâm’ı’ Söyleminin İlmî Değeri”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 1/1 (2003), 18.

⁴²¹ es-Sâd, 38/86.

⁴²² Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, 2/13.

(s.a.s.) belâgatine tesir eden faktörlerin iki ana konuda ele alınabileceği kanaatini taşımaktayız.

1.2.2.1. Yetiştği Çevrenin Hz. Peygamber'in Diline Etkisi

Kişinin dil özelliklerinin şekillenmesine en büyük etkenlerden biri hiç şüphesiz yetişip büyüdüğü çevre ve ortamdır. Dil gelişiminde çevrenin büyük önemi vardır. Kişi dil becerilerini doğup büyüdüğü ortamda etkileşim kurduğu çevresindeki insanlardan elde etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Rasûlullah'ın (s.a.s.) doğup yetiştiği çevre dilinin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır.⁴²³ O'nun yetiştiği çevre şiir ve hitabete büyük önem vermiş O da Allah'tan aldığı ilahi mesajı böyle bir topluma ulaştırmak için daima onlarla iletişim halinde olmuştur. Rasûlullah'ın (s.a.s.) bu özelliklerinden olacak ki أنا أفصح العرب demek kaydıyla kendisinin Arap toplumunun en fasihi olduğunu dile getirmekten çekinmemiştir.⁴²⁴

Hz. Peygamber'in yaşadığı döneme bakıldığında bilhassa çöl Araplarının dil konusunda özellikle şiir ve nesirde olağanüstü bir beceriye sahip oldukları görülmektedir. Bunun da en belirgin sebebi onların yaşam tarzlarının sadeliği ve hafızaları bulandıran şehrin karmaşık yapısından uzak bir zihin yapısına sahip olmalarıdır.⁴²⁵ Dolayısıyla bu ortam onların mizacına ve ifade biçimlerine önemli ölçüde yansımıştır.

Ayrıca Rasûlullah'ın (s.a.s.) hayatının iki devrede geçtiğini ve bunların risâlet sonrası asrısaadet ile risâlet öncesindeki câhiliye dönemi⁴²⁶ olduğunu unutmamak gerekir. Zira Arap edebiyat tarihçilerinin taksimatına göre Arap edebiyat tarihinin ilk dönemi olarak kabul edilen ve İslam'dan 150 sene öncesinde başlayan câhiliye

⁴²³ Sabbâğ, *el-Hadîsü'n-Nebevî*, 53.

⁴²⁴ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâilü'n-nubuvve*, thk. Abdulmulhik Kalacî (Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988), 3/432; Ali Ali Subh, *et-Tasvîrü'n-Nebevî li'l-kıyemi'l-hülkiyeti ve't-teşri'iyyeti fi'l-hadîsi's-şerîf* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2002), 4; Ekizer, *Buhari ve Müslim'de Mecaz*, 172.

⁴²⁵ Mustafa Fayda, "Bedevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/311-317.

⁴²⁶ Buradaki "Cahiliye" kavramının anlamı bilgisizlik değildir. Bu kavram özellikle Cahiliye Dönemi şiirlerden de anlaşıldığı üzere burada acelecilik, istikrarsızlık ve haddi aşma gibi manalarda kullanılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Şevkî Dayf, *Târihü'l-edebi'l-'Arabî (el-Asrû'l-câhili)* (Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 2003), 39.

döneminin yaklaşık son kırk yılı Hz. Peygamber'in hayatıyla kesişmektedir.⁴²⁷ Câhiliye dönemi Arap toplumu çölde yaşayan bedeviler ile şehirde yaşayan medeniler olmak üzere iki farklı hayat sürdürmekteydi. Şehirler arasında Mekke, hem içerisinde Kâbe'yi barındırması hem de ticaret merkezi olması ve bu itibarla orada panayırların yapılıyor olması ile diğer şehirlerden farklı bir konuma sahipti. Kurulan bu panayırlarda şiir ve hitabet yarışmaları yapılır ve Kureyş kabilesi tarafından değerlendirilirdi. İşte Hz. Peygamber'in Mekkeli olması hasebiyle bu panayırlarda bulunup Kuss b. Sâ'ide (ö. 600) gibi hatiplerin hutbelerini dinlemesi,⁴²⁸ çocukluğunu badiye diye nitelendirebileceğimiz Beni Sa'd kabilesinde geçirip bozulmamış saf Arapçayı öğrenmesi onun fesâhat ve belâgatine büyük etki etmiştir. Yine altı yaşından itibaren dedesi Abdülmuttalib ile o dönem Mekke'nin idare meclisi statüsünde olan Dârü'n-Nedve'de Mekke'nin ileri gelenleri tarafından kurulan ve halkının çeşitli problemlerinin konuşulup çözüm yollarının arandığı toplantılara katılması belâgatinde etkili olmuştur. Aynı şekilde dedesinin vefatından sonra onu himayesine alan amcası Ebû Tâlib'in ticaret için gittiği yerlere yanında Hz. Peygamber'i de götürmesi ve Resûlullah'ın oralarda farklı insanlarla bir araya gelmesi fesâhat ve belâgatinde rolü olmuştur.⁴²⁹

Öte yandan Arap dil âlimlerine göre Hz. Peygamber'in mensup olduğu Kureyş kabilesi Arapların en fasihi olarak kabul edilmiştir.⁴³⁰ Onun içindir ki Hz. Osman Kur'an'ı çoğaltmak için topladığı komisyona, Kur'an'ın Arapça ifadelerinde herhangi bir ihtilaf meydana geldiğinde Kureyş lehçesini merkeze almaları ve ona göre hareket etmelerini istemiş ve Kur'an'ın Kureyş lehçesiyle nazil olduğunu ifade etmiştir.⁴³¹

Sonuç olarak Hz. Peygamber'in yetiştiği toplum ve çevrenin gerçeklerini her zaman için göz önünde bulundurduğu ifade edilebilir. Bu itibarla ikinci ve üçüncü bölümlerde Rasûlullah'ın (s.a.s.) üslubunu incelerken getireceğimiz örneklerden de

⁴²⁷ Şevkî Dayf, *Târîhü'l-edebi'l-'Arabi* (Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 1995), 1/38.

⁴²⁸ Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 1/253.

⁴²⁹ Ahmed b. Abdülvehhâb Şehâbüddîn en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fînûnü'l-edeb* (Kahire: Dârü'l-Kutubi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002), 16/90.

⁴³⁰ 'Amr b. Bahr el-Câhiz, *er-Resâilü'l-edebiyye* (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2002), 306.

⁴³¹ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luga*, thk. Fuad Ali Mansur (Beyrut: Dârü'l Kutubi'l-'İlmiyye, 1998), 1/210.

anlaşılacağı üzere içinde yetiştiği toplumun dilini merkeze almış, o dilin üslup özelliklerini gözetmiştir.⁴³²

1.2.2.2. Risalet Görevinin Hz. Peygamber'in Diline Etkisi

Peygamberlik Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Peygamber ile son bulan bir müessesedir. Bu müessesenin doğal görevi ilahi vahyi muhataplara en iyi şekilde tebliğ etmektir. Bu vahiy, Hz. Peygamber'e yazılı olarak değil, şifahi olarak indiriliyordu. Böyle bir durumda ilahi mesajı muhataplara iletecek zatın dili en güzel şekilde kullanabilmesi, üstlendiği görev gereği gerçekleri en açık ve sade şekilde muhataplarına izah etmesi gerekir.⁴³³ Zira bir lafzın pratik değeri, gereğinin uygulanması ve muhatap kitle tarafından doğru anlaşılması ile orantılıdır.⁴³⁴ Onun için ilâhî bir rahmet olarak Allah her ümmete kendi dilini konuşan bir peygamber gönderildiğini Kur'an-ı Kerim'de bildirmiştir.⁴³⁵

Yukarıdaki bilgilerden hareketle ilâhî mesajın temelde dil ekseninde insanlığa ulaştığına göre bu mesajı iletecek şahısların da doğal olarak dil konusunda fasîh, belîğ ve mübîn olmaları gerekmektedir. Zira Allah tarafından verilen peygamberlik vazifesinin en büyük amacı, muhatap kitleyi küfür karanlığından iman aydınlığına çıkaracak bilgi ve hakikatleri onlara tebliğ etmektir. Bu bakımdan dikkat edilmesi gereken en önemli husus muhatap kesimin verilen mesajları en doğru şekilde anlamalarını sağlamaktır. Dolayısıyla Rasûlullah'ın (s.a.s.) ilk görevi ilâhî mesajı muhataplarına en açık ve sade bir şekilde ifade etmek olmuştur. Bundan dolayı Hz. Peygamber bu amacı gerçekleştirecek farklı yöntemlere başvurmuştur. Örneğin bazen meramını tek bir kelime ile ifade ederek îcâz yaparken bazen de bir ifadeyi üç defa tekrarlayarak itnâb yapabilmiştir.⁴³⁶ Aynı şekilde vereceği mesajın daha etkili olması için bazen bir konuya vurgu yapmak amacıyla kasr sanatını kullanmışken bazen de teşbih, istiare ve kinâye gibi üsluplardan faydalanmıştır. Örneğin “وَقِيلَ يَا أَرْضُ ابْلَعِي مَاءَكَ وَيَا سَمَاءُ أَقْلَعِي وَغِيضَ الْمَاءِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقِيلَ بُعْدًا لِلْقَوْمِ

⁴³² Dayf, *el-Asrû 'l-câhilî*, 144.

⁴³³ Taceddin Uzun, *Rasulullah'ın Belağatı* (y.y, t.y), 52.

⁴³⁴ Ekizer, *Buhari ve Müslim'de Mecaz*, 166.

⁴³⁵ İbrahim, 14/4.

⁴³⁶ Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi 'ü's-sahîh*, thk. Muhammed Zuheyr b. Nasır en-Nasır (Dâru Tükü'n-Necât, 2001), “İman”, 30 (No 95).

الظَّالِمِينَ/Ey yer suyunu yut! Ve ey gök (suyunu) tut! denildi. Su çekildi; iş bitirildi; (gemi de) Cûdî (dağının) üzerine yerleşti. Ve: O zalimler topluluğunun canı cehenneme! denildi.”⁴³⁷ âyetinde onlarca edebî sanat bulunmaktadır. İşte sürekli vahye muhatap olan ve onu tebliğ eden bir zatın dili ve konuşma tarzı elbette muhatap olduğu vahiyden etkilenmiştir.

Bu zaviyeden bakıldığında Hz. Peygamber’in fesâhat ve belâgat yönünden bu derece ileri seviyede olması, vahye muhatap oluşu sebebiyledir. Zira kendisine Kur’an inmeden önce yaşadığı çevrede edebî yönü ile ön plana çıkan bir şahsiyet olduğuna dair bilgiye herhangi bir kaynaktan rastlanmamaktadır. Hz. Peygamber’in edebî yönü ele alınırken O’nun (s.a.s.) her şeyden önce vahye muhatap olmuş bir elçi olduğu gerçeği hiçbir zaman göz ardı edilmemelidir. Binaenaleyh bir elçi olarak Rasûlullah’ın (s.a.s.) aldığı vahyi muhataplarına tebliğ etmesi ve içeriğini açık ve net olarak iletmesi gerekirdi. Çünkü bu, O’nun birinci göreviydi ve Allah tarafından kendisine emredilmişti. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de; “ وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ ” *İstisnasız her peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik ki onlara açık açık anlatsın.*”⁴³⁸ âyeti bu gerçeği bize net bir şekilde ifade etmektedir.

1.2.3. Hadislerde Hz. Peygamber’in Üslubu

Sözlük anlamı itibariyle benimsenen tarz ve takip edilen yol/yöntemi ifade eden üslup kavramı,⁴³⁹ dil ve edebiyat terimi olarak “kişinin muhatabını etkilemek üzere diğer insanlardan farklı olarak geliştirdiği anlatım tarzı” manasındadır.⁴⁴⁰ Bir başka ifadeyle “kişinin, ahlak ve şahsiyetine uygun olarak duygu ve düşüncesini ifade etmede dili kullanma biçimi” anlamındadır. Zira bir yazar veya konuşmacının duygu ve düşüncelerini karşı tarafa aktarırken dil becerilerini kullanma biçimi onun ahlak ve şahsiyetiyle yakından alakalıdır.⁴⁴¹

⁴³⁷ Hûd 11/44.

⁴³⁸ İbrahim, 14/4.

⁴³⁹ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 1/473; Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, 1/441.

⁴⁴⁰ Cürçânî, *Delâilü’l-i‘câz*, 1/468-469.

⁴⁴¹ Ahmed eş-Şâyib, *el-Üslûb* (Kahire: Mekteetü’n-Nehdeti’l-Mısriyye, 2003), 56; İsmail Durmuş, “Üslûp”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/383-385; Ekizer, *Buhari ve Müslim’de Mecaz*, 183; Ramazan Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 74.

Hz. Peygamber'in hadislerine bakıldığında üstün edebî özellikleri haiz kendisine özgü bir üslubunun olduğu açıkça göze çarpmaktadır. Zira O zamana, zemine, muhataba ve bağlama göre değişiklik arz eden bir üsluba sahipti. Yeni anlamlar yüklemek suretiyle dilde zaten var olan bazı kelimelere ilave anlamlar kazandırdığı gibi, bazı kelimeleri de ilk kez kullanarak dile dâhil etmiştir. Bununla birlikte bir kısım kelimeleri dildeki şekliyle kullanmış, fakat düşünmeye sevk eden daha etkileyici bir forma sokmuştur. O'nun dilinden anlaşılması zor kelimeler dökülmezdi. Her zaman muhatabının anlayabileceği derecede basit, bir o kadar edebî şekilde konuşurdu. Onun üslubuna dair bize ulaşan bilgilerden anlaşıldığı üzere fesâhat, belâgat ve beyân açısından en zirvede yer almış ve Arapların en fasihi olarak kabul edilmiştir. Hatta Süyûtî, mutlak manada tüm yaratılmışların en fasihi olduğunu belirtmiştir.⁴⁴² Öte yandan Rasûlullah'ın (s.a.s.) fesâhat ve belâgatinde dikkat çeken diğer bir takım hususiyetleri de şunlardır: O, yerinde, tatminkâr ve kişiye göre konuşmuş, beden dilini çok iyi kullanmış gerektiğinde tekrarlar yapmış, dikkat çekmek için sayılardan faydalanmış, ifadelerinde din dilini ön plana çıkarmış, kıssalar gibi yöntemlere başvurmuştur.⁴⁴³

Yukarıdaki bilgiler ışığında düşünüldüğünde belâgatın üç alt dalı olan meânî, beyân ve bedî' ilimlerinin alt başlıklarına göre bir sınıflandırma yapmak ve bu başlıklar içerisine giren bütün hadisleri değerlendirmek bu çalışmanın sınırlarını aşacağı için umumi manada Hz. Peygamberin üslubunda dikkat çeken özelliklerine temas etmek daha isabetli olacaktır. Bu özellikler maddeler halinde şu şekilde değerlendirilebilir:

1.2.3.1. Sözünün Muktezâ-i Hâle Uygun Olması

Belâgatın, "sözün fasih olmasıyla birlikte muktezâ-i hâle uygun olmasıdır" şeklinde tanımlanmıştır.⁴⁴⁴ Bu bağlamda hadislerin de canlı bir iletişim ortamında yerinde, yeterince ve muhatapların durumu göz önünde bulundurularak ifade edilen sözler olup belâgat ilminin başlıca unsuru olan muktezâ-i hâle göre değerlendirilmesi gerekir. Zira hadisler fıkıhçının gözünde şer-i bir nass iken hadisçinin gözünde senet

⁴⁴² Süyûtî, *el-Muzhir*, 1/165.

⁴⁴³ Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 74.

⁴⁴⁴ Kazvînî, *el-İzâh*, 1/41.

merkezli bir metindir. Ancak dil ve belâgat ulemasına göre, muhatabın durumunu göz önünde bulundurarak belli bir amaç için canlı bir iletişim ortamında çeşitli ifade üsluplarının kullanıldığı anlamların lafızlara döküldüğü ve Hz. Peygamberin kendisine has üslubunu yansıtan bir dil müktesebatıdır.⁴⁴⁵

Arapça ifadelerde muktezâ-i hâle uygunluk, belâgatin başlıca konularından birisini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda yerinde ve muhatabın durumunu göz önünde bulundurarak ifadeler kullanmak edebî bir yetkinlik gerektirmektedir. Hz. Peygamberin ağzından dökülen hadis metinlerine bakıldığında bu yetkinlik bariz bir şekilde görülmektedir. Örneğin bedevilerle muhatap olduğunda onların karakterlerini dikkate alarak daha açık ve net bir üslup kullanmıştır. Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayet edilen bir hadiste, bedevilerden biri mescide bevletmiş bunu gören ashap ona tepki gösterip engellemeye çalışınca Hz. Peygamber ona karışmamalarını ve ihtiyacını gidermesini beklemelerini istemiştir. Ardından bedeviyi yanına çağırarak ona: *إِنَّ هَذِهِ الْمَسَاجِدَ لَا تَصْلُحُ لِشَيْءٍ مِنْ هَذَا الْبَوْلِ، وَلَا الْقَذَرِ إِنَّمَا هِيَ لِذِكْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَالصَّلَاةِ وَقِرَاءَةِ الْقُرْآنِ.* “*Bu mescitler bevletmek ya da büyük abdesti yapmak gibi şeyler için uygun yerler değildir. Buralar ancak Allah'ı zikir, namaz ve Kur'an okumak içindir.*”⁴⁴⁶ demiş, ardından bir kova suyun getirilip bevledilen yere dökülmesini emretmiştir.

Bu olayda muktezâ-i hâl üslubunun en güzel şekilde kullanım örneğini bulmak mümkündür. Zira sahabeye adamın ihtiyacını gidererek rahatlamasını beklemelerini emretmiş ve üzerindeki psikolojik baskıyı kaldırmak için onu azarlamalarını engellemiştir. Ardından adamı yanına çağırarak onun düşüncesindeki mescide bevledilebileceği kanaatini izale etmek için mescitlerin diğer mekânlardan farklı olduğunu buralarda zikir ve ibadetlerin yapıldığı, buralara saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Öte yandan sahabenin, mescide saygı gösterilmesi, mescidin temiz tutulması, pis şeylerden korunması gerektiği hususundaki hassasiyetlerinin de farkındaydı. Ancak bu bilinçte olmayanlara karşı sert davranmamaları, onları kırmamaları ve kirlenen yerin temizlenebileceğini öğretmek için hemen devamında oranın bir kova su ile yıkanmasını emretmiştir. Hz.

⁴⁴⁵ Ekizer, *Buhari ve Müslim'de Mecaz*, 191.

⁴⁴⁶ Müslim, "et-Tahâre" 100, (1/236).

Peygamber karşısındakinin durumunu göz önünde bulundurarak muktezâ-i hâle göre belîğ bir şekilde konuşup hareket ediyordu.⁴⁴⁷

Ayrıca bazı hadislerde zahiren birbirine tezat gibi görünen ifadelerin bulunmasının en önemli sebeplerinden biri, muktezâ-i hâle uygun cevap olarak verilmesindendir. Örneğin içerik bakımından birbirine yakın olan “Hangi amel daha üstündür”, “Hangi amel Allah ve Resulüne daha sevimlidir” gibi sorulara farklı cevaplar vermesi zamanlarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü hükümler zamanlara göre farklılık gösterebilmektedir.⁴⁴⁸ Nitekim İslam’ın ilk yıllarında bu dinin ayakta kalması için cihâd amellerin en faziletlisi olduğu için bu konu hadislerde ön plana çıkarılmış ve çokça övülmüştür.⁴⁴⁹ Diğer taraftan cevaplar bazen soru soranın hallerine göre de değişiklik arz edebilmiştir. Örneğin “Amellerin en üstünü hangisidir” şeklinde farklı kişilerden gelen sorulara Hz. Peygamber birisine “Allah’a ve Resulüne imandır”⁴⁵⁰ demişken diğer birisine ise “Vaktinde kılınan namazdır”⁴⁵¹ şeklinde cevap vermiştir. Bu örneklerde muhtemeldir ki birinci soruyu soran kişinin kalbinde imanla ilgili bazı tereddütlerin olduğunu hissettiği için bu cevabı vermiştir. İkinci soruyu soran kişinin ise muhtemelen namazı vaktinde eda etme konusunda bazı aksaklıkları olduğunu bildiği için ona da en üstün amelin vaktinde kılınan namazdır şeklinde cevap vermiştir. Sonuç olarak cevapların değişik olması muktezâ-i hâlin farklı olmasından kaynaklanmaktadır.⁴⁵²

Başka bir açıdan araştırıldığında hadislerin her birisinin yerli yerinde ve aşırıya kaçmadan kullanıldığı görülmektedir. Bakıldığında bir belâğî tanım olan muhatabın durumunu göz önünde bulundurma konusu adalet ve denge mefhumları arasında kullanılmış ve söz israfından kaçınılmıştır. Bir başka ifadeyle sözün kısa tutulması gerektiği yerde îcâz, uzatılması gerektiği yerde itnâb, anlam ile dengeli

⁴⁴⁷ Osman Ayûd, “Belâgatü’l-üslûbî’n-Nebevî”, *Mecelletü’l-Ezher* 7/49 (1977), 897-901.

⁴⁴⁸ Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *ed-Dîbâc ‘alâ Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, thk. Ebu İshak el-Huveynî el-Eserî (Suudi Arabistan: Dârü İbn Affân, 1996), 1/98; Ahmet Şimşirgil - Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle* (İstanbul: KTB Yayınları, 2009), 119.

⁴⁴⁹ İbrahim Canan, “Resûlullah’ta Muhataba Göre Hareket ve Tedric Prensipleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993), 61-62.

⁴⁵⁰ Buhârî, “el-Hacc” 4, (No. 1519).

⁴⁵¹ Buhârî, “et-Tevhîd” 47, (No. 7534).

⁴⁵² Muhammed b. Ali el-Vellevî el-Etyûbî, *el-Bahrü’l-muhîtü’s-seccâc fî şerhi Sahîhi’l-İmâm Müslim bin el-Haccâc* (Kahire: Dârü İbnü’l-Cevzî, 1426), 2/665-670; Canan, “Resûlullah’ta Muhataba Göre Hareket ve Tedric Prensipleri”, 61-62.

olması gerektiği yerde de müsavat üslupları kullanılmıştır. Bu bağlamda boş yere sözün uzatılmaması gerekliliği kayda değer bir ölçüdür. Resûlullah (s.a.s.) bu ölçüyü kaçıranları zaman zaman uyarmıştır.⁴⁵³

Çalışmamızın ana konularından meânî ilminin üsluplarından olan îcâz, itnâb ve müsâvât özelliklerini barındıran yüzlerce hadis örneğini bulmak mümkündür. Yukarıda da ifade edildiği üzere Hz. Peygamber bazen tek cümle kullanmış, gerekli gördüğü yerde bazen uzatmış, bazen de müsâvât üslubunu kullanmıştır.

Îcâza misal verecek olursak: عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النُّعْمَانُ بْنُ قَوْقَلٍ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَرَأَيْتَ إِذَا صَلَّيْتُ الْمَكْتُوبَةَ، وَحَرَمْتُ الْحَرَامَ، وَأَخْلَلْتُ الْحَلَالَ، أَدْخُلُ الْجَنَّةَ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَعَمْ. “Câbir”den (r.a.) rivayetle Nu‘man b. Kavkal Resûlullah’a geldi ve dedi ki: ‘Ey Allah’ın Resulü ne dersin, farz namazları kılıp Allah’ın haram kıldığını haram; helal kıldığını helal kabul edersem cennete girer miyim?’ Resûlullah (s.a.s.) cevaben: ‘Evet’ dedi.”⁴⁵⁴ Bu hadiste hakikat net bir şekilde ortaya çıktığı için muktezâ-i hâle uygun olarak Hz. Peygamber îcâz üslubu kullanarak tek bir kelimeyle cevap vererek söz israfından kaçınmıştır.

Hz. Peygamber bazen uzun konuşmalar da yapmıştır. Bu tür konuşmaları genelde o günkü devlet başkanlarına gönderdiği mektuplarda veyahut geçmiş Peygamber ve kavimleriyle ilgili kıssaları anlatırken tercih ettiği görülmektedir.⁴⁵⁵ İtnâb ile ilgili bölümde ifade edildiği üzere itnâbın birçok çeşidi vardır. Hz. Peygamber bunların birçoğunu kullanmıştır. Bu konuyla ilgi bazı örnekler vermek yerinde olacaktır.

1) Tekrar; itnâbın çeşitlerinden olan tekrar, nahiv ilminde te’kîd-i lafzi olarak isimlendirilir. Bu üslup, anlamı muhatabın zihnine iyice yerleştirmek veya onun konu hakkındaki tereddütlerini bertaraf etmek, dolayısıyla mütekellimin kendisine

⁴⁵³ Bu konu ile ilgili hadis şu şekildedir: “حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ نُمَيْرٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ، عَنْ تَمِيمِ بْنِ طَرَفَةَ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ، أَنَّ رَجُلًا خَطَبَ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ، فَقَدْ رَشَدَ، وَمَنْ يَعْصِيهِمَا، فَقَدْ غَوَى، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَسُنَّ الْخَطِيبُ أَنْتَ، قُلْ: وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ/Adiy b. Hâtim (r.a.) dedi ki: bir adam Resûlullah’ın yanında konuşma yapıyordu, (sözü uzatarak): “Kim Allah ve Resûlü’ne itaat ederse doğru yolu bulur, her kim o ikisine isyan ederse yoldan çıkmış olur.” dedi. Bunun üzerine Resûlullah: “Sen ne kötü bir hatipsin! (Sözü gereksiz yere uzatmak yerine) şöyle de: “Kim Allah ve Resûlüne isyan ederse...” Müslim, “Cuma” 48, (2/594).

⁴⁵⁴ Müslim, "el-Îmân" 16, (1/44).

⁴⁵⁵ Muhammed b. Hasan ez-Zîr, *el-Kasas fi'l-hadisi'n-Nebevî* (Riyad: y.y., 1985), 66.

aktarmak istediği yargıyı yakînî bir şekilde kabul etmesini sağlamak için kullanılır. Örnek: قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رَغِمَ أَنْفُهُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْفُهُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْفُهُ قِيلَ: عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: “Ebu Hüreyre’nin (r.a) rivayet ettiği hadiste Resûlullah (s.a.s.) bir defasında şöyle buyurmuştu: ‘Burnu sürtülsün, burnu sürtülsün, burnu sürtülsün!’ Dendi ki: ‘Kimin ya Resûlallah?’ Dedi ki: ‘Yaşlı oldukları halde anne babasından birisine veya her ikisine birden yetişip te cennete girememiş kişinin.’”⁴⁵⁶ Bu hadiste muhatabın konu hakkında daha dikkatli olması için “burnu sürtülsün” bedduası üç defa tekrarlanmıştır.

2) Kıssalar; gerçek, hayal veya hem gerçek hem de hayal olan olaylardan nakledilen uzun nesir şeklindeki hikâyeler olan kıssalar, edebî metinlerin parlak türlerindendirler. Bu tür metinler insan psikolojisi üzerinde büyük etkiler yaratır. Nitekim Yüce Allah Hz. Peygamber’e biz sana kıssaların en güzelini aktarıyoruz şeklinde haber vermiştir.⁴⁵⁷ Kıssalar, kişinin dini ile ilgili vermek istediği mesajı karşı tarafa iletmek için kullandığı güçlü anlatım şekillerinden biridir. Çünkü kıssa ve mesellerden yararlanılarak tarihî olaylar anlatılırken din, aynı zamanda bu olayların ardında yatan şeyin mahiyetine nüfuz eder.⁴⁵⁸ Ayrıca kıssaların dağılan zihinler üzerinde uyarıcı bir tesiri vardır. Bu şekilde aktarılan bilginin zihinlerde kalma süresi daha fazladır.⁴⁵⁹ Onun için kimi ulema kıssanın bu özelliklerini dikkate alarak “kıssalar Allah’ın ordularından bir ordudur” demek şekliyle onu orduya benzetmişlerdir.⁴⁶⁰

Edebî kıssaların genel gayesi, heyecan uyandırma, rahatlatma ve ilham vermektir. Bu durum Kur’an’da olduğu gibi hadislerdeki kıssalarda da göze çarpmaktadır. Çünkü kıssaların kullanım amacı, istenilen faydayı basit ve sade bir dille ifade ederek kolayca iletmektir.⁴⁶¹ Hz. Peygamber’in hadislerinde geçen kıssaların sadeliği ve açıklığı göz önüne alındığında, Resûlullah’ın (s.a.s.) sözlerini

⁴⁵⁶ Müslim, "el-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb" 10, (4/1978).

⁴⁵⁷ Yûsuf, 12/3.

⁴⁵⁸ Turan Koç, *Din Dili* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1998), 132; Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 141.

⁴⁵⁹ Koç, *Din Dili*, 132.

⁴⁶⁰ Muhammed es-Sabbâğ, *Târîhü'l-kussâs ve eseruhum fi'l-hadis* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985), 12.

⁴⁶¹ Zîr, *el-Kasas fi'l-hadisi'n-Nebevî*, 164.

sıkça kıssalarla desteklediğini söylemek mümkündür.⁴⁶² Ayrıca, Hz. Peygamber'in hadislerinde sık sık öğütler, örnekler ve kıssalar aracılığıyla İslam'ın temel prensiplerini anlattığı da bilinmektedir. Bu yolla, insanlara daha iyi anlayabilecekleri ve akıllarında kalıcı izler bırakacak öğretiler sunmuştur. Bazı kıssaları değişik zaman ve mekânlarda farklı maksatlarla tekrar tekrar dile getirdiği de olmuştur. Hatta bazen iyiliğe teşvik gibi maksatları olan kıssaları başkasından da dinlemiş ve dinlemeyi teşvik de etmiştir.⁴⁶³

3) Sayılar; bütün dillerde sayıların önemli bir yeri haizdir. Fakat bazı sayılar vardır ki gelenek ve kültür farklılıklardan dolayı bazı dillerde sıklıkla kullanılırken bazısında ise daha az kullanılmıştır. Arapça üzerinden gidilecek olursa bazı sayıların çokluk ifade etmek için kullanıldığı görülebilir. Örneğin 40, 100 ve 7, 70, ve 700 katları gerçek manasının dışında çokluk ifade etmek için kullanılmıştır.⁴⁶⁴ Resûlullah (s.a.s.) bu tür sayıları kullanarak konunun daha iyi anlaşılmasını amaçlamıştır.⁴⁶⁵

Öte yandan Hz. Peygamber'in tevşî' diye adlandırılan, bir kelamın arkasından onu açıklayan ve birbirine atıfla bağlı açıklayıcı iki veya daha fazla müfred unsurun getirilmesi üslubunu da çokça kullandığını görüyoruz. Örneğin: *يشيب ابن آدم وتشب فيه*. Örneğin: *“Âdemoğlu yaşlanır, ancak onun içinde iki haslet: hırs ile tûl-ı emel gençliğini korur”*⁴⁶⁶ hadisinde olduğu gibi önce *خصلتان* kelimesini tesniye olarak getirmiş ardından da müfred kelimeler olan *الحرص* ve *وطول الأمل* ile açıklamıştır.

1.2.3.2. Cevâmiu'l-Kelim Olması

Cevâmiu'l-kelim, “az lafızla çok manalar ifade etmek” anlamına gelmektedir.⁴⁶⁷ Hz. Peygamber “*Bana cevâmiu'l-kelim verildi*”,⁴⁶⁸ “*Cevâmiu'l-kelim*

⁴⁶² Zîr, *el-Kasas fi'l-hadîsi'n-Nebevî*, 163; Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 142.

⁴⁶³ Zîr, *el-Kasas fi'l-hadîsi'n-Nebevî*, 82.

⁴⁶⁴ Konuyla ilgili bazı âyetler için bk. el-Bakara, 2/261; el-En'âm, 6/160.

⁴⁶⁵ Konuyla ilgili bazı hadisler için bk. Buhârî, “İmân” 35; Müslim, “Zekât” 91.

⁴⁶⁶ Bu hadis Câhiz'in *elbeyân ve't-tebyîn* adlı eserinde geçiyor. Detaylı bilgi için bk. Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3/95.

⁴⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 8/53; Tehânevî, *Keşşâf*, 1/547; Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, 3/264; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 78; 'Alevî, *et-Tirâz*, 2/49.

⁴⁶⁸ Müslim, “el-Mesâcid ve Mevâd'ü's-salât” 5, (1/371).

olarak gönderildim”⁴⁶⁹ şeklinde bu özelliğin kendisine verildiğini belirtmiştir. Bu gibi sözler Hz. Peygamberin şahsına ait olup daha önce dile getirilmemiş ifadelerdir.⁴⁷⁰ Bu tip hadisler az sözle çok mana ifade etmeleri bakımından bir sonraki başlık altında değerlendireceğimiz îcâzlı sözler kategorisine girseler de bunlar, daha çok şer’î ve ahlâkî ağırlıklı konularda kullanılmıştır. Bu tür anlatım tarzı kısa ve dikkat çekici olduğundan muhatap üzerinde daha fazla etkili olduğu için hem anlatan hem de dinleyen açısından her zaman büyük öneme sahip olmuşlardır. Nitekim bazı hadisler emsal kitaplarında zikredilerek emsal olarak kabul edilmişlerdir. Örneğin, temizlik konusu ele alınacaksa الطُّهُورُ شَطْرُ الْإِيمَانِ “*Temizlik imanın yarısıdır*”,⁴⁷¹ dürüstlük işlenecekse قُلْ آمَنْتُ بِاللَّهِ فَاسْتَقِيمْ “*Allah’a iman ettim de ve dosdoğru ol*”,⁴⁷² gibi cevâmiu’l-kelim vâfına sahip hadislerin her zaman referans gösterildiğini ifade edebiliriz.⁴⁷³

Bu tür hadislerden bazıları birçok konuya işaret ettiği için Kur’an’dan sonra hüküm çıkarmada önemli bir yeri haizdir. Örneğin, çalışmamızın ana konusunda da değineceğimiz üzere إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ “*Ameller ancak niyete göredir*”⁴⁷⁴ hadisi fıkıh ilminde yaklaşık yetmiş ayrı meselede delil olarak kullanılmıştır. Bu hadisler İslam’ın birden fazla ana konularını az lafızla ifade edip özetledikleri için “Usûlü’l-İslam”, “Usûlü’l-d-din”, “Usûlü’s-sünne” gibi isimlerle anılmışlardır. Çünkü bu tür hadisler, bir bakıma İslam’ın özeti mesabesinde oldukları için uygulamada Müslümanların istifade ettikleri umdelerdir.⁴⁷⁵ Ayrıca لَا ضَرَرَ وَلَا ضِرَارَ “*Zarar görme ve zarara karşılık zarar verme yoktur*”⁴⁷⁶ gibi cevâmiu’l-kelim özelliğinden dolayı ahkâm konularını içeren bazı hadisler fıkıh usulündeki bazı küllî kaidelerde kullanılmıştır.⁴⁷⁷

⁴⁶⁹ Müslim, "el-Mesâcid ve Mevâdi‘ü’s-salât" 7-8, 1/372.

⁴⁷⁰ Ekizer, *Buhari ve Müslim’de Mecaz*, 188.

⁴⁷¹ Müslim, "et-Tahâre" 1, (1/203).

⁴⁷² Müslim, "el-Îmân" 62, (1/65).

⁴⁷³ Muhammed b. ‘Alân es-Sadîkî el-Eş‘arî, *el-Fütûhâtü’r-Rabbâniyye ‘ale’l-ezkârî’n-Nevâbiyye* (Kahire: Cem‘iyyeü’n-Neşri ve’t-Te’lîfî’l-Ezheriyye, ts.), 1/187.

⁴⁷⁴ Müslim, "el-Îmâre" 155, (3/1515).

⁴⁷⁵ Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 102.

⁴⁷⁶ Mecelle, md. 19.

⁴⁷⁷ Ebü’l-Hasen (Ebü’l-Kâsım) Seyfüddîn Ali es-Sa‘lebî Âmidî, *el-İhkâm fî usûli’l-ahkâm*, thk. Abdurrezzâk ‘Afîfî (Beyrut: el-Mektebü’l-İslâmî, ts.), 3/286.

1.2.3.3. Beden Dilini Kullanması

Hatip ve eğitimciler gibi dikkatleri üzerine çeken kişiler görevlerini icra ederken muhataplarının üzerinde daha etkili olmak ve dikkatlerinin dağılmaması için bazı bedensel davranış ve hareketlerde bulunurlar. Jest ve mimikle yapılan bu hareketlere beden dili denir.⁴⁷⁸ Hadis metinlerine bakıldığında Hz. Peygamber'in bu tür beden diline başvurduğu görülmektedir. Örneğin “ *المُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِ كَالْبُنْيَانِ يَشُدُّ بَعْضُهُ* ” *Mümin diğer mümin için, bir kısmı diğer kısmını kenetleyen duvar gibidir buyurdu ve parmaklarını birbirine geçirdi.*⁴⁷⁹ hadisinde olduğu gibi konuşma esnasında el ve parmaklarını çokça kullanmıştır.⁴⁸⁰ Aynı şekilde mimiklerden de çok faydalanmıştır. Ağırlıklı olarak yüzünden tebessüm eksik olmaz iken duruma göre bazen yüz ifadelerinin farklılaştığı olmuştur. Örneğin, Üsâme b. Zeyd hırsızlık yapmış bir kadını Hz. Peygamber'in affetmesi için aracılık yapmaya kalkınca, yüzü renkten renge girmiş ve “ *أَتَسْفَعُ فِي حَدِّ مَنْ حُدِّدَ اللَّهُ؟* ” *Allah'ın hudutları konusunda mı aracılık ediyorsun* ” diyerek tepkisini dile getirmiştir.⁴⁸¹ Bu sayede hitabetinin ciddiyeti anlaşıldı.⁴⁸²

1.2.3.4. Tekitli İfadeler Kullanması

Arap dilinde sözü tekit etmenin birçok yöntemi vardır. Bunlar, daha önceden de ifade edildiği üzere bazen lafız veya mana tekrarıdır. Bazen de edatlarla yapılan tekittir. Bu tür tekitler muhataba göre değişiklik arz edebilmektedir.

Hiz. Peygamber'in hadislerine bakıldığında muktezâ-ı hâle göre çeşitli tekit edatlarının kullanıldığı görülmektedir. Örneğin: *أَلَا أَنْبِئُكُمْ بِأَكْبَرِ الْكِبَائِرِ؟ ثَلَاثًا الْإِشْرَاكُ بِاللَّهِ، وَعُقُوقُ الْوَالِدَيْنِ، وَشَهَادَةُ الزُّورِ - أَوْ قَوْلُ الزُّورِ - وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَكِنًا، فَجَلَسَ فَمَا زَالَ يُكْرِّرُهَا حَتَّى قُلْنَا: لَيْتَهُ سَكَتَ* “Size günahların en büyüğünü haber vereyim mi?” üç defa tekrar etti “Allaha şirk koşmak, anne-babaya haksızlık etmek ve yalan yere şahitlik

⁴⁷⁸ Gülcan Üstünsel, *Etkili İletişim Becerileri ve Beden Dili* (Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 50.

⁴⁷⁹ Müslim, "el-Birr ve 's-Sıla ve'l-Âdâb" 65, (4/1999).

⁴⁸⁰ Şihâbüddin Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379), 5/99.

⁴⁸¹ Hadisin tamamı için bk. Müslim, "Hudûd" 9, (3/1315).

⁴⁸² İbn S'ad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1/377.

etmektir.” Bu sırada bir yere dayanırken doğruldu, oturdu ve durmadan tekrar etmeye başladı, öyle ki keşke sussa dedik.⁴⁸³

Görüldüğü üzere hadisteki tekit üslubu tekrar ile yapılmıştır. Bu hadiste Hz. Peygamber muhataplarının dikkatini çekmek için sözlerine soru ile giriş yapmış, ardından onların üzerinde derin ve kuvvetli bir tesir bırakmak için hem tembih edatını kullanmış hem de tekrar yapmıştır. Hadisin devamında sahabenin keşke sussa temennileri bir usanmışlık değil, kalplerindeki endişeden dolayıdır. Çünkü Rasûlullah’ın (s.a.s.) bu kadar tekrar etmesi muhataplarda derin bir etki bırakmıştır.

1.2.3.5. Yapmacıktan Uzak İfadeler Kullanması

İnsanoğlunun hâl, hareket ve sözlerinde yapmacık davranışlardan uzak durması insan tabiatı gereği bir davranıştır. Muhatabını etkilemek, kendini beğendirmeye çalışmak için dili eğip bükmek, yapmacık konuşmalar yapmak değil bir peygamber, sıradan bir insan için bile şık olmayan bir hitabet biçimidir.

Bu nedenle Resûlullah (s.a.s.) hiçbir şekilde edebiyat yapma adına dilini eğip bükmemiş, sözü yok yere süslememiş ve bu gayelerle gereksiz secilere başvurmamıştır. Bu doğallık O’nun tebliğ ve tebyîn görevindeki başarısında önemli bir yeri haizdir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’deki “وَمَا أَنَا مِنَ الْمُتَكَلِّفِينَ”(Resulüm!) *De ki: ben, olduğundan başka türlü görünenlerden değilim.*⁴⁸⁴ emri gereği de Hz. Peygamber yapmacıktan uzak bir şekilde konuşarak tebliğ görevini yerine getirmiştir. Ancak hemen ifade edilmelidir ki özellikle dua yapmayı öğretmek istediğinde az sayıda bedî‘ ilmi sanatlarından olan seci‘ üslubunu kullandığı görülmüştür. Bu seci‘ler kâhinlerin kullandığı zoraki ve yapmacık değil tabii olan seci‘lerdir.⁴⁸⁵ O’nun, bu üslubu kullanırken sanat gayesi ile değil, muhataplarının bu duaları ezberlemelerini kolaylaştırma gayesiyle yaptığı ifade edilmektedir.⁴⁸⁶

⁴⁸³ Müslim, "el-Îmân" 143, (1/91).

⁴⁸⁴ es-Sâd, 38/86.

⁴⁸⁵ Adnan Muhammed Zarzûr, “Simâtü’l-belâgati’n-Nebeviyye beyne’l-Câhiz ve’r-Râfi‘i ve’l-‘Akkâd”, *Mecelletu Merkezi Buhûsi’s-Sünneti ve’s-Sîre* 1410-1411 (1991), 272.

⁴⁸⁶ Detaylı bilgi için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 11/139.

1.2.3.6. Yeni ve Orijinal Kelimeler Kullanması ve Bazı Kelimelere Yeni Anlamlar Yükleme

Dil, zamanla zenginlik kazanıp gelişmiş ve insanlığın en temel iletişim aracı olmuştur. Arap dilinin bugün bu denli canlı kalıp dünya dilleri içinde önemli bir konuma sahip olmasında ve bu denli yaygın olmasında İslam'ın büyük rolü vardır. Çünkü Kur'an ve hadislerin Arap dilinin en değerli metinleri olması ve bu metinlerin anlaşılması için ortaya konulan çabalar Arap dilinin gelişimine büyük katkı sağlamıştır.⁴⁸⁷

Bu bilgiler ışığında bakıldığında Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği İslam dininin mesajlarının tam anlamıyla insanlara ulaşması için bazen mevcut Arapça kelimeler yeterli gelmemiştir. Bu nedenle kelimeler, ya yeni anlamlarda kullanılmış veya anlamları daraltılmış ya da genişletilmiştir. Örneğin *لا صُرُورَةَ فِي الْإِسْلَامِ* “İslam’da nikâhı terk etmek/evlenmemek yoktur”⁴⁸⁸ hadisinde geçen *صُرُورَةَ* kelimesi “men”, “hapis” gibi pek çok şeyden mahrum olma anlamlarında iken Hz. Peygamber buna “evlenmemek”, “nikâhlanmamak” manalarında kullanarak anlamını daraltmıştır. Aynı şekilde *هَلْ غَسَلْتَ سَوَاتِكَ إِلَّا بِالْأَمْسِ* “Dün ile hariç, çirkin olan ayıbını temizledin mi?”⁴⁸⁹ geçen *سَوَاة* kelimesi Kur'an’da da geçtiği manasına göre “avret mahalli” anlamına gelirken Hz. Peygamber bunu anlam bakımından daha geniş bir perspektifte ele alıp ona “söz ve davranış olarak ortaya çıkınca mahcup olunacak her çirkin şey” anlamını kazandırmıştır.⁴⁹⁰

Hz. Peygamber yukarıda da ifade edildiği üzere var olan kelimelere farklı anlamlar kazandırdığı gibi daha önce Arapların kullanmadığı orijinal ifadeleri de kullanmıştır. O’nun kullandığı bu ifadelerin bir kısmı daha sonra darbimesel olarak ön plana çıkmıştır. Bu tür ifadeler Arapça açısından büyük zenginlik olarak görülmüş

⁴⁸⁷ Kazan, *Edebi Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 82.

⁴⁸⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/312.

⁴⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/215.

⁴⁹⁰ Ebü’s-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye fî garibi’l-hadis ve’l-esser* (Kahire: Dârü İhyâi’l-Kutubi’l-Arabî, 1963), 2/416; Ebu ‘Ubeyd el-Kasım b. Sellâm el-Herevî, *Garibü’l-Hadis* (Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1976), 1/153.

ve emsâlü'l-hadîs eserlerinde bir araya getirilmiştir.⁴⁹¹ Örneğin haccın menâsiki gereği yapılması gereken tırnakları kesmek, bıyığı kısaltmak, saç kesmek, etek tıraşı olmak, şeytanı taşlamak ve kurban kesmek gibi anlamlar için التَّغْتُ فِي الْمَنَاسِكِ tabirini ilk defa kullanarak Arapça'ya kazandırmıştır. Zira bu kavramın Resûlullah'tan önce hiç kimse tarafından kullanılmadığı belirtilmektedir.⁴⁹²

Hiz. Peygamber ümmi olmasına karşın Arap dili konusunda benzersiz bir melekeye sahipti. Bu melekeyi elde etmesinde yetiştiği ortamın yanı sıra bir peygamber olarak sahip olduğu vasıfların da önemli bir rolü vardır. Çünkü O'nun hadislerine bakıldığında derin manaların karşısındakilere, onların kavrayabileceği en açık ve sade bir şekilde ifade edildiği bunun ekseninde de "teblîğ" kavramı olduğu görülecektir. Bu nedenle O'nun ağzından çıkan ifadelere bakıldığında bunların kendisine ait özgün üslup oldukları çok rahat bir şekilde anlaşılabilmektedir.

Sonuç olarak görülüyor ki Resûlullah (s.a.s.), Arapçaya bazı yeni kavramlar kazandırdığı gibi, bazı kelimelerin anlamlarının daralmasında, bazısının da anlamının genişlemesindeki rolü büyük olmuştur. Araplar bu tip kavramları ilk defa Hiz. Peygamberden duymuşlardır. Bu bağlamda Hiz. Peygamber Arapçayı sadece kullanmakla kalmayıp gelişmesinde ve canlılığını korumasında da de büyük rol oynadığı ifade edilebilir.

1.2.3.7. Tane Tane Konuşması ve Manaları Açık Olan Kelimeler Kullanması

İlahi mesajları muhataplarına aktaran bir elçi olarak Hiz. Peygamberin en temel gayelerinden biri kullandığı sözlerin açık, net ve etkileyici olmasıdır. Bu da konuşurken tane tane, açık, anlaşılır ve garip olmayan kelimelerin kullanılmasıyla ancak mümkün olurdu. Bu bağlamda Hiz. Peygamberin hitabet üslubuna bakıldığında tane tane ve yavaş konuştuğu, böylece mesajları eksiksiz bir şekilde muhataplarına ulaştırdığı görülmektedir. Bu konuda Hiz. Aişe şunları dile getirmektedir: "Peygamber (s.a.s.) öyle konuşurdu ki; kelimelerini saymak isteyen bir kişi (rahatça)

⁴⁹¹ Detaylı Bilgi için bk. Mahmut Abdülmecid Abdülmecid, *Nazarâtün fıkhiyye ve't-terbeviyye fi emsâli'l-hadîs* (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992); Muhammed Câbir Feyyâd el-'Alvânî, *el-Emsâl fi'l-hadîsi'n-Nebevî* (Riyad: el-Ma'hehü'l-'Alemin li'l-Fikri'l-İslâmî, 1993).

⁴⁹² Süyûtî, *el-Muzhir*, 1/240.

sayabilirdi.”⁴⁹³ “Resûlullah’ın (s.a.s.) kelamı, dinleyen herkesin anlayacağı şekilde açık ve netti”⁴⁹⁴ Câbir (r.a.) ise Resûlullah’ın (s.a.s.) kelamında tertîl ve tersîl⁴⁹⁵ olduğunu ifade etmiştir.⁴⁹⁶

Öte yandan Hz. Peygamber her zaman açık ve sade kelimeler tercih etmiştir. Bu sebeple ağızından çıkan her söz muhatapları tarafından net bir biçimde anlaşılmıştır. Onun içindir ki Resûlullah’ın (s.a.s.) bu tür ta’kîdden⁴⁹⁷ uzak arınmış ifadeleri, belâgat konularında ve darbimesellerde örnek olarak getirilmiş ve bu alandaki uygun misaller olarak ele alınmıştır.⁴⁹⁸

1.2.3.8. Kur’an Dili ile Örtüşen Dili Kullanması

Din dili denilen olgu; bir toplumun inançlarına ve ibadetlerine ilişkin farklı bakış açılarının, belirli bir yaşam ve düşünce tarzına dayalı olarak, belli bir dilde ve belli standartlar kapsamında ifade edilmesidir.⁴⁹⁹ Kur’an-ı Kerim’e bakıldığında iletişimin ana ekseninde yer alan dile çokça vurgu yapıldığı görülmektedir. Zira insan, dili kullanarak kendisini Allah’a ve diğer varlıklara ifade edebilmektedir.

Hz. Peygamber’in hadisleri ele alındığında, kendine has ilahi vasıflara sahip olması hasebiyle dil ve üslup açısından elbette ki Kur’an ile mukayese edilemez. Ancak başvurduğu edebî sanatlar açısından Kur’an ile benzerlik arz ettiği inkâr edilemez bir gerçektir. Zira Rasûlullah’ın (s.a.s.) Kur’an’ın ilk muhatabı olma sebebiyle ondan etkilenmesi tabii bir sonuçtur. Öte yandan Hz. Peygamber’in risâlet sonrası hayatına bakıldığında hep Kur’an merkezli olduğu görülmektedir. Çünkü peygamber olduktan sonra kendisine gönderilen ilahi mesajları muhataplarına tebliğ etmesi emredilmiş, bunun tabii bir sonucu olarak hayatının her alanını Kur’an ile

⁴⁹³ Müslim, "ez-Zühd ve'r-Rekâik" 71, (4/2298).

⁴⁹⁴ Süleyman b. el-Eş‘es el-Ezdî es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.), "Edeb" 21, (No. 4839).

⁴⁹⁵ **Tertîl**: tane tane okumak. **Tersîl**: acele etmeden okumak. Detaylı bilgi için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 11/265,282; Mustafa vd., *el-Mu‘cemü'l-vasîf*, 1/344.

⁴⁹⁶ Tîbî, *Şerhü'l-Mişkât*, 12/3709.

⁴⁹⁷ **Ta’kîd**: kelamın kastedilen mana ve murada açık bir şekilde delalet etmemesidir. Detaylı bilgi için bk. s.12.

⁴⁹⁸ Zarzûr, "Simâtü'l-belâgati'n-Nebeviyye beyne'l-Câhiz ve'r-Râfi‘î ve'l-'Akkâd", 270; Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 80.

⁴⁹⁹ Koç, *Din Dili*, 27; Kazan, *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*, 129.

geçirmiştir. Nitekim Hz. Aîşe'ye sorulduğunda خُلِقَهُ الْقُرْآنُ “O’nun ahlakı/yaşantısı Kur’an’dır”⁵⁰⁰ şeklinde cevap vermiştir.

Hz. Peygamber’in kendisine has bir üslubunun olmasının yanında zaman zaman Kur’an’dan da kelimeler kullanmıştır. Örneğin: مَنْ أَتَى هَذَا الْبَيْتَ، فَلَمْ يَرْفُتْ، وَلَمْ يَفْسُقْ، رَجَعَ كَمَا وَلَدَتْهُ أُمُّهُ. “Her kim Allah (rızası) için buraya gelir/hac yapar, fahiş sözler söylemez (cinsi münasebette bulunmaz) ve (Allah’a itaatten) çıkmaz ise annesinden doğduğu gün gibi (günahsız olarak) evine döner.”⁵⁰¹ Hz. Peygamber bu hadiste makbul hac ile ilgili kullandığı ifadeler Kur’an’ın “الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفُتَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ/Hac bilinen aylardadır. Kim o aylarda hacca karar verip niyet ederse, bilsin ki hac sırasında kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve tartışıp çekişmek yoktur. Ne hayır işleseniz Allah onu bilir. Azık edinin; kuşkusuz azığın en hayırlısı takvâdır. Öyleyse bana saygı duyun, ey akıl sahipleri!”⁵⁰² âyeti ile birebir örtüşmektedir. Bu ve benzeri hadislerden anlaşıldığı üzere Resûlullah (s.a.s.) Kur’an’dan çokça alıntı yapmıştır.

Bu bölümdeki bilgiler ışığında Rasûlullah’ın (s.a.s.) fesâhat ve belâgatiyle ilgili netice olarak şunlar ifade edilebilir:

Hz. Peygamber dil hususunda benzersiz bir dehaya sahipti. O’nun bu dâhiliğinin sebeplerinden birisi çocukluğundan itibaren dilin belîğ bir şekilde konuşulduğu ortamlarda büyümesidir. Zira O, henüz bebek iken fasih bir dil melekesini kazanması için dilin saf ve fasih olarak konuşulduğu Beni Sa’d kabilesine verilmiştir. Gençliğini ise Mekke’nin bulunduğu konum itibarıyla bütün kabilelerle iletişim halinde olan Kureyş kabilesinde geçirmiştir. Öte yandan edebiyatın zirvede olduğu bir dönemde edebî yönden herkesi susturup kendine hayran bırakan Kur’an’a muhatap olmuş ve onun tebliğ ve tebyîni ile görevlendirilmiştir. Onun için kendisi “Ben Arapların en fasihiyim üstüne üstün Kureyş kabilesindenim.”⁵⁰³ “Ben dâd

⁵⁰⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 6/575; Bedruddin Mahmud b. Muhammed el-‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyai’t-Turâsî’l-Arabî, ts.), 16/112.

⁵⁰¹ Müslim, “el-Hacc” 438; (2/983).

⁵⁰² el-Bakara 2/197.

⁵⁰³ ‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 16/65.

harfî ile konuşanların en fasihiyim”⁵⁰⁴ demiştir. Nitekim Hz. Peygamber’in hadisleri fesâhat ve belâgat alanında Kur’an’dan sonra sözlerin en üstünü ve en fasihi olarak kabul edilmiştir.⁵⁰⁵

⁵⁰⁴ Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Meîâtihü'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420), 69; Merâgî, *'Ulûmü'l-belâga*, 42.

⁵⁰⁵ İbn Reşîk, *el-'Umde*, 1/580.

İKİNCİ BÖLÜM

SAHÎH-İ MÜSLİM'DE İCÂZ, İTNÂB VE MÜSÂVÂT İÇEREN HADİSLER

2.1. İCÂZ İÇERİKLİ HADİSLER

Hız. Peygamber, sözlerinde muhataplarının durumunu göz önünde bulundurarak onların kavrayış seviyesi, halet-i ruhiyesi vb. hallerine göre cümleler kurmuştur. Bu çerçevede bazen icâz bazen itnâb veya müsâvât edebî sanatını tercih etmiştir. Bu başlık altında *Sahîh-i Müslim*'deki icâz içeren hadisler ele alınıp değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Çalışma neticesinde tespit edilebildiği kadarıyla *Sahih Müslim*'de yer alan hadislerin yaklaşık %3,5'inde icâz mevcuttur. Bu hadislerin %24'ü inanç esasları, %34'ü ibâdât, %9'u muâmelât ve %33'ü fezâil ile ilgilidir. Söz konusu hadislerin bazılarında icâz kelimele bulunmakta iken diğler bazılarında cümlele bulunmaktadır.

2.1.1. İcâz-ı Kısır İçeren Hadisler

İslam'ın temel kaynaklarından olan hadislerde, icâz-ı kısırın birçok örneğine rastlamak mümkündür. Aynı durum *Sahîh-i Müslim*'de yer alan hadisler için de geçerlidir.

Tespit edilebildiği kadarıyla *Sahîh-i Müslim*'de yer alan hadislerin yaklaşık %1,5'inde icâz-ı kısır bulunmaktadır. Bunların %25'i inanç esasları, %36'sı ibâdât, %7'si muâmelât ve %32'si fezâil ile ilgilidir. Söz konusu hadislerde uygulanan üslup göz önünde bulundurulduğunda icâz-ı kısır içeren hadislerin büyük çoğunluğunda cümlele icâz yönteminin uygulandığı görülmektedir.

1. Örnek:

...قَالَ: فَأَخْبِرْنِي عَنِ الْإِحْسَانِ، قَالَ: أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ...

“...Bana ihsandan haber ver dedi. Resûlullah (s.a.s.): *‘İhsan, Allah’ı görüyormuşçasına ona kulluk etmendir. Sen onu görmüyorsan da O seni mutlaka görüyor’* buyurdu...”⁵⁰⁶

Kaynaklarda Cibril hadisi olarak anılan bu hadiste, Hz. Peygamber, Cebrail (a.s.) tarafından kendisine yöneltilen bazı sorulara cevaplar vermiştir. Bunlardan biri de “İhsan nedir?” sorusuna verdiği “*Allah’ı görüyormuşçasına ona kulluk etmendir. Sen onu görmüyorsan da O seni mutlaka görüyor*” şeklindeki cevabıdır. Bu cevap, îcâz-ı kısar üslubunun en güzel kullanımına örneklik teşkil etmektedir. Zira oldukça kısa olmasına rağmen uzun cümlelerle ifade edilebilecek geniş anlamlar barındırmaktadır. Dolayısıyla uzun bir cümlenin yerine kullanılmıştır.⁵⁰⁷ Şöyle ki: Yüce Allah, kullarına bazı şeyleri emretmiş, bazı şeyleri yasaklamıştır. İslam dünyevî ve uhrevî olmak üzere çift yönlü bir müeyyide sistemine sahiptir. İslam’ın uhrevî boyuta sahip olması, Allah’ın emir ve yasaklarına uyanlar için ahirette sevap/mükâfat/cennet; uymayanlar için günah/azap/cehennem öngörmesindendir. Dünyevî boyuta sahip olması ise Allah’ın emir ve yasaklarına uymayanlar için dünyada belirli bazı cezalar takdir etmesindendir. Ancak iki sebepten ötürü İslam’ın uhrevî boyutunun daha baskın olduğu söylenebilir. Birincisi Allah’ın emirlerine uyanlar için dünyevî bir mükâfat beklentisi söz konusu olmayabiliyor. İkincisi Allah’ın emirlerine uymayanların çoğu durumlarda dünyevî cezadan kurtulabilmeleri mümkün iken uhrevî gûnahtan kurtulmaları mümkün değildir. Nitekim İslam tarihi boyunca Müslüman toplumları zapturapt altına alan, İslam’ın dünyevî müeyyide yönünden ziyade uhrevî müeyyide yönü olmuştur. Tam bu noktada murakabe denilen Allah’ın gözetimi altında olunduğu şuuru devreye girmektedir. Zira ahirette cezaya çarptırılacağını bilen ve her daim inandığı Rabbi tarafından gözetildiğinin idrakinde olan bir birey, Allah’ın buyruklarına itaatsizlik edip O’na karşı isyankâr bir tutum sergileme cesaretinde bulunamaz. İşte Hz. Peygamber, vahiy ile aldığı ilahi buyrukları insanlara teblîğ etmekle kalmamış, Allah’ın emir-yasaklarına uyulmadığında ne gibi sonuçların meydana geleceğini ve kulların sürekli olarak Allah tarafından gözetlediğini bildirmiştir. Söz konusu hadiste de özlü ifadelerle

⁵⁰⁶ Müslim, "el-Îmân" 1, (1/36).

⁵⁰⁷ Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu sahîhi Müslim b. Haccâc* (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, 1392), 1/157.

bütün bu hususları özetlemiştir. Şöyle ki: “İnsanoğlu öncelikle Allah’ın güç ve kuvvetinin sosuz olduğu bilincinde olmalıdır. Aynı şekilde mükafatının da sonsuz olduğunu bilmelidir. Öte yandan insanı ilgilendirecek her şeyin Allah’ın emrinde olduğunu ve Allah’ın murakabesi altında olduğunu düşündüğünde ibadetini daha titiz yapmalı, isteyerek yapmalıdır. Böyle bir ibadet onu amacına ulaştırır. Bunun sonucunda dünya hayatında doğru yolu bulur, ruhen ve aklen düzelir. Kendisine ve çevresine faydalı olur. Allah ondan razı olur. Böyle birisi Allah’ın sürekli onu kontrol ettiğini düşündüğü için topluma da zararlı olan işleri yapmaz. Böylece hem ferd hem de toplum huzur bulur.” Bu hadisin geniş anlamının böyle olduğu söylenebilir.

İnsanoğlu, fitrat olarak maddî veya manevî açıdan kendisinden üstün olana karşı saygı gösterir. Bazen sevgiden, bazen de korkudan kaynaklanan bu saygı, dikkatli davranışı beraberinde getirir.⁵⁰⁸ Nitekim bir kimsenin devlet başkanının huzurunda nasıl bir tutum sergileyeceği ya da bir çalışanın patronunun bulunduğu ortamda ne şekilde davranacağı bilinen bir gerçektir. Bundan ötürü mütekaddimîn âlimler, ibadetlerini hocalarının huzurunda yaparlardı. Böylece utançtan bile olsa ibadetlerini vakarlı bir şekilde eda etme gayretinde bulunurlardı. Hz. Peygamber, bu hadiste, ahiret kurtuluşunun formülünü sunmuştur. Çünkü insanoğluna bütün yaşantısında Allah’ı görüyormuşçasına davranmasını öğütlemiştir. Kişinin bu bilinçte olması ise ibadetini en derin huşu içerisinde eksiksiz bir şekilde eda etmesini ve kendisine çeki düzen vermesini sağlayacaktır. Zira insanın bu şekilde hareket etmesi, yaptığı bütün ibadetlerinde samimi olmasına ve diğer tasarruflarında titiz davranmasına vesile olacaktır.⁵⁰⁹ Hülâsa bu hadis, Kâzî İyâz’ın (ö. 544/1149) da ifade ettiği üzere zahirî ve batınî ibadetlerin iman esasları, azalarla yapılan ameller, kalpte gizli olan ihlas ve amellerin afetlerinden korunma gibi bütün vazifelerini içermektedir. Öyle ki şer’î bütün ilimler bu hadise dayanmaktadır.⁵¹⁰ İbn Hacer Askalânî (ö. 852/1449), hadisin bu kısmı ile ilgili şöyle söylemiştir: “Bu hadisin ifade ettiği husus, dinin temel ilkelerinden biri olup Müslümanların önemli bir kuralı,

⁵⁰⁸ Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Hüseynî et-Tâlibî el-‘Alevî, *el-Kevkebü’l-vehhâc ve’r-ravdü’l-behhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Dârü’l-Minhâc, 2009), 2/42.

⁵⁰⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, 1/157.

⁵¹⁰ Mûsa Şâhin Lâşîn, *Fethü’l-mün’im şerhu Sahîhi Müslim* (Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 2002), 1/31; Nevevî, *el-Minhâc*, 1/158.

sıddıkların dayanağı, sâliklerin arzusu, ariflerin hazinesi ve sâlihlerin yoludur. Bu yönüyle hadis, Hz. Peygamber'e verilen cevâmiu'l-kelim (az sözlerle çok anlam ifade etme) özelliğini en güzel şekilde yansıtan örneklerden biridir.”⁵¹¹

2. Örnek:

(المُسْلِمُ) مَنْ سَلَّمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ.

“Müslüman, elinden ve dilinden Müslümanların selâmette (güvende) olduğu kişidir.”⁵¹²

Müslim; if'âl babından ismi fâil olup “Hz. Muhammed'in peygamberliğini tasdik eden, peygamberliğine rıza gösterip kabul eden ve İslam'ın şartlarını yerine getiren kimse” anlamlarına gelmektedir.⁵¹³

Hadiste, Müslümanların hayatları boyunca kendilerine rehber edinecekleri ve aralarında ülfet ile muhabbeti artıracak İslamî ahlak bir cümlede veciz bir şekilde ifade edilmiştir.⁵¹⁴ Zira Müslümanın, İslam'ın bütün iyi ve güzel hasletlerini kendisinde toplayan ve gerek söylemlerinde gerekse eylemlerinde diğer Müslümanlara zarar vermeyen kişi olduğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda kişinin yaratıcısına karşı güzel muamelede bulunmasına işaret edilmiştir. Çünkü insanlarla iyi geçinen onların yaratıcısıyla da iyi geçinir. Bu hadisin geniş anlamı, “inanmak için bir kısım farzların yerine getirme ve bazı haramlardan sakınmanın yeterli olmadığı ve yaratılmışların özellikle de Müslümanların kendisinden eziyet görmemesi gerektiğidir. Kişinin ancak bununla İslamiyet'inin tamam olduğudur.” Bu hadiste böyle olmayanın İslamiyet'inin olmadığına dair kinaye ile bir tariz vardır.

Hadiste özellikle dilin zikredilmesinin sebebi, gıybet, yalan vs. birçok hata ve zarara muhtevi olmasındandır. Elin zikredilmesi vurma, öldürme, çalma vb. zararların onunla yapılmasındandır. Dilin öncelemesi ise onunla yapılan kötülüklerin daha kolay ve şiddetli olmasındandır. İslam'dan maksat hakiki İslam'dır. Hakiki İslam ise Allah'a tam anlamıyla teslim olmak, ibadetleri kâmil bir şekilde yerine

⁵¹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 1/120.

⁵¹² Müslim, "el-İmân" 64, (1/65).

⁵¹³ Abdulhamîd Ömer, *Mu'cemü'l-lügati'l-'Arabîyyeti'l-mu'âsira*, 2/1101; Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasît*, 1/446.

⁵¹⁴ Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî 'İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*, thk. Yahya İsmail (Mansûra/Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1998), 1/277.

getirmek ve hem yaratıcının hem de kulların haklarını gözetmekle tahakkuk eder. Bu ise kişinin kendisi için istediği şeyi Müslüman kardeşi için de istemesiyle mümkün olur.⁵¹⁵ Bunun yolu, insanları dilden ve elden emin kılmaktan geçmektedir. Dolayısıyla Müslümanların kişinin kötü söz ve davranışlarından emin olması onun İslam'ının kâmil olduğunun bir göstergesidir.⁵¹⁶

Hadiste geçen ...المسلم من سلم... زيد الرجل cümlesi, زيد الرجل cümlesinin ifade ettiği anlam kabilindendir. Zira Zeyd'in erkek olduğu zaten bilindiğinden زيد الرجل ifadesi Zeyd'in erkek olduğu değil, kâmil/cesur bir erkek olduğunu ifade etmektedir. İşte tıpkı bunun gibi ...المسلم من سلم... ifadesi, ...المسلم الكامل من سلم... "kamil Müslüman..." anlamındadır. Buna göre iman ettiği halde insanların dilinden ve elinden emin olmadıkları kimse, gayrimüslim olmaz; ancak İslam'ı kâmil olmayan bir Müslüman olur. Nitekim Kâzî İyâz ve diğer bazı âlimler, kişi söz ve fiillerinde Müslümanlara eziyet etmediğinde kâmil İslam'a sahip olur demişlerdir.⁵¹⁷ İmam Buhârî, hadisin "İslam nedir?" sorusuna cevap olarak vârid olmasının bu tevili güçlendirdiğini dile getirmiştir.⁵¹⁸ Hattâbî, Müslümanların kendisinden emin olduğu kimseden maksadın kâmil Müslüman olduğu, aksi takdirde kendisinden emin olunmayan kimsenin Müslüman sayılmayacağı gibi bir anlamın çıkacağını, hadisin maksadının ise bu anlam olmadığını ifade etmiştir.⁵¹⁹

Son tahlilde hadiste, Müslümanlara hiçbir konuda eziyet edilmemesine teşvik vardır. Dolayısıyla insanlarla iyi geçinmeye ve günahlardan kaçınmaya işaret edilmiştir. Çünkü sadece insanlarla iyi geçinip günahlardan kaçınan kişinin dilinden ve elinden emin olunur. Hasan Basrî'nin (ö. 110/728) dediği gibi "Müslüman karıncaya eziyet etmeyen, kötülüğü kabul etmeyen kişidir"⁵²⁰ Buna göre Hz. Peygamber, bu hadiste Müslümanın genel karakterlerini az lafızla belîğ ve fasih bir şekilde ifade etmiştir. Bu da belâgat açısından icaz-ı kısardır.

⁵¹⁵ Müslim, "el-İmân" ,71 (1/67).

⁵¹⁶ Ebû Abdullah Abdurrahman b. Nasır es-Sa'dî, *Behcetü kulûbi'l-ebrâr ve kurretü 'uyûni'l-ahyâr fî şerhi Cevâmi'i'l-ahbâr*, thk. Abdülkerim b. Resmî ed-Derimî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2002), 1/23.

⁵¹⁷ Kâzî İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, 1/276.

⁵¹⁸ Buhârî, "el-İmân", 3 (No. 10).

⁵¹⁹ Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Büstî el-Hattâbî, *A'lâmü'l-hadîs fî şerhi Şahihi'l-Buhârî* (Mekke: Merkezü'l-Bühûsi'l-İlmiyye ve İhyâi't-Turâsi'l-İslâmî, 1998), 1/146.

⁵²⁰ 'Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 1/132.

3. Örnek:

وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُفْلِحْ خَيْرًا أَوْ لِيَسْكُتْ.

“Allah’a ve ahiret gününe iman eden kimse, ya hayır söylesin veya sussun.”⁵²¹

Hiz. Peygamber’in cevâmi‘ü’l-kelim olduğunun en güzel örneklerinden biri olan bu hadiste, imandan sayılabilecek birçok güzel haslet, az lafızlarla veciz şekilde ifade edilmiştir. İslam, gerek iman ve ahlâk gerekse ibadetlere dair getirdiği yükümlülüklerle insanın bilinçli bir birey olmasını amaçlamaktadır. Buna göre Müslüman kimse, İslam’ın öngördüğü bilinç çerçevesinde davranış sergilemelidir. Bu davranış, vâcibâtı yerine getirmek, haramlardan sakınmak ve hakkı söylemek gibi Allah’a karşı sorumluluklar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bazen de misafirperverlik, komşularla iyi ilişkiler kurmak, onlara zulmetmemek gibi insanlara karşı olan sorumluluklarımızda kendini gösterebilmektedir. Bu çerçevede hadisin geniş anlamı şu şekilde ifade edilebilir: “Allah’a ve ahiret gününe iman, Müslümanı fiil ve düşüncelerinde sınırladığı gibi sözlerinde de sınırlandırmaktadır. Konuşurken dile getirdiklerinin gereksiz olmamasına ve başkasına zarar vermemesine dikkat etmelidir. Zira Allah’a ve ahiret gününe iman, Allah’ın insanı hesaba çekeceği ve insanın ahirette cezayla karşılaşabileceğini ifade etmektedir.” Buna rağmen böyle yapmanın imanında sorun olduğuna dair kinaye yoluyla tariz vardır.

İnsan, Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde bilinçli ve şuurlu hareket etmeye davet edilmiştir. Dilin kullanımında da söylenecek sözün hayır olup olmadığı bilincine davet edilen Müslüman, öncelikle hayrın ne olduğunu tespit edecek olgunluğa ulaşmak zorundadır. İnsan, ağızdan çıkan sözün esiri olmak istemiyorsa daima hayrı söylemeye gayret etmelidir. Bu konuda Enes’ten (r.a.) rivayet edilen bir hadiste; Kalp istikamet üzere olmadıkça imanın istikamet üzere olamayacağı, dilin de istikamet üzere olmadıkça kalbin istikamet üzere olamayacağı⁵²² vurgulanarak dilin istikametinin îmânî bir haslet olduğu açık bir şekilde vurgulanmıştır.

Sonuç olarak Hiz. Peygamber birkaç cümlede ifade edilebilecek bir konuyu kısa ve öz şekilde bir cümlede ifade etmiştir. Dolayısıyla burada îcâz-ı kısar vardır.

⁵²¹ Müslim, "el-Îmân", 75, (1/68).

⁵²² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/343 (No. 13048).

4. Örnek:

عَنْ تَمِيمِ الدَّارِيِّ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: الدِّينُ النَّصِيحَةُ قُلْنَا: لِمَنْ؟ قَالَ: لِلَّهِ وَلِكِتَابِهِ وَلِرَسُولِهِ وَلِأَيِّمَةِ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتِهِمْ.

“Peygamberimiz, ‘Din nasihattir (samimiyet ve hayır istemektir.)’ buyurdu. Biz (sahabeler) kendisine: Kime karşı nasihattir?’ dedik. Peygamber Efendimiz: ‘Allah’a, kitabına, Resulüne, müminlerin yöneticilerine ve tüm Müslümanlara’ buyurdu.”⁵²³

Bu hadis cami‘ ve veciz hadislerdendir. Zira Allah’ın, Peygamber’in ve bütün Müslümanların haklarının tümünü aynı anda barındıran النصيحة kelimesiyle beyan etmiştir. Dolayısıyla birden fazla lafızla ifade edilebilecek bir manayı tek kelimele birleştirmiştir. O nedenle Arap dilinde النصيحة kelimesi kadar çok anlama gelebilen başka bir kelimeye rastlanılmadığı belirtilmiş ve isimlerin en vecizi, cümlelerin en kısası olduğu ifade edilmiştir.⁵²⁴ Ayrıca Resûlullah’ın burada mübteda ve haberi marife olarak kasr yoluyla ifade etmesi, nasihatın hem önemini hem de dinin bütün konularına şamil geldiğini vurgulamak içindir.⁵²⁵

Hadiste geçen النصيحة kelimesi نصح “ne-sa-ha” kökünden türemiş olup “samimi olmak, dürüst olmak, arındırmak, başkasının hayrını istemek” anlamlarına gelen bir isim olup çoğulu نصائح (nesâih) şeklindedir.⁵²⁶ İyiliğe çağrı, kötülükten sakındırma anlamlarını barındıran bir sözcüktür.⁵²⁷ Bu kelime, muhataba iyilik dilemek için sarf edilebilecek bir cümlenin yerine kullanılır. Bu kelimenin dışında bu anlamı ifade edecek başka bir kelime yoktur.⁵²⁸ Öte yandan نصح الرجل ثوبه “adam elbisesini iğneyle diki” cümlesinden müştak olduğu ifade edilebilir. Bu durumda hadis “nasihat edilen ıslah edilmiş” anlamına gelir. Ya da نصحت العسل “Balı mumdan arındırdım” cümlesinden müştak olduğu söylenebilir. Bu takdirde nasihat edileni

⁵²³ Müslim, "el-Îmân", 95, (1/74).

⁵²⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, 2/37; ‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 1/321; İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 2/61.

⁵²⁵ Muhammed Abdülaziz b. Ali eş-Şâzilî el-Havlî, *el-Edebü’n-Nebevî* (Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 1423), 21.

⁵²⁶ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/63; Murtedâ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 7/175.

⁵²⁷ Abdulhamîd Ömer, *Mu‘cemü’l-lügati’l-‘Arabiyyeti’l-mu‘âsira*, 3/2219.

⁵²⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 2/616.

aldatma ve ihanet karışımından arındırma anlamı çıkar.⁵²⁹ Burada “din samimiyet ve hayır istemektir” den maksat “hac arefedir”, “dua ibadettir” gibi cümlelerde olduğu gibi samimiyetin dindeki en değerli ve en mükemmel olgu olduğudur. Dolayısıyla bu ifadeyle dinin samimiyet ve hayır istemek üzerine kurulduğuna vurgu yapılmaktadır.⁵³⁰

Bu bağlamda hadisin geniş anlamı şu şekilde ifade edilebilir: Din, Allah’a Resulüne, diğer zikredilenler hakkında samimi olmak ve iyi olanı istemektir. Allah’a karşı samimiyet; onu ilah kabul etmek, vahdaniyeti konusunda dürüst bir itikada sahip olmak, dinini korumak, ibadetlerde ihlaslı olmaktır. Kitaba samimiyet; onun Allah’ın kelamı olduğuna, beşer kelamına benzemediğine, içindeki hükümlere amel etme ve onun insanları en doğru yola hidayet ettiğine iman etmektir. Peygambere samimiyet; onun peygamberliğine ve haber verdiklerine iman etmek, sünnetini yerine getirmek, emir ve nehiylerine itaat etmektir. İslam imamlarına karşı samimiyet; hak yolunda onlara itaat edip yardımcı olmak, yanlışlara karşı onları uyarmak, onlara karşı kalpleri ısındırmaktır. Tüm Müslümanlara karşı samimiyet ise dünya ve ahiret işlerinde onları iyiliğe sevk etmek, onlara iyiliği emredip onları kötülüğe karşı uyarıp doğru yola yönlendirmektir.⁵³¹ Kısacası İslam’da Müslümanın Müslüman üzerine olan bütün hakları bu kategoriye girdiği söylenebilir.

Hiz. Peygamber yukarıdaki bu sayılanların tamamını kısa bir cümleyle fasih bir şekilde ifade etmektedir. Bu itibarla hadis lafız bakımından her ne kadar kısa olsa da sağladığı fayda ve mana açısından son derece geniştir. Zira hadis, usûl ve fîrû’ bütün konularını bir şekilde barındırmaktadır.⁵³² Onun için Ebû Dâvûd (ö. 275/889); fikhın beş hadis⁵³³ etrafında şekillendiğini ve bu hadislerden birinin de “din samimiyettir” hadisi olduğunu ifade etmiştir.⁵³⁴

⁵²⁹ Ebu’l-Ferec Abdurahman İbnu’l-Cevzî, *Keşfü’l-muşkil min hadîsi’s-Sahîhayn*, thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb (Suudi Arabistan: Dârü’n-Neşr, 1997), 4/219; Murtedâ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, 7/175.

⁵³⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, 2/37.

⁵³¹ İbnu’l-Cevzî, *Keşfü’l-Muşkil*, 4/219; Nevevî, *el-Minhâc*, 2/37.

⁵³² Ahmed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu’l-mübîn fî şerhi’l-Erba’în* (Cidde: Darü’l-Minhâc, 2008), 258.

⁵³³ Bu hadisler: 1) “Ameller ancak niyete göredir.” 2) “Helal da açıktır haram da açıktır.” 3) “Sizi uyardıklarımın sakının, size emrettiklerimi yapın.” 4) “Zarara uğramak ta zarara uğratmak da yoktur.” 5) “Din samimiyettir.”

⁵³⁴ İbnu’l-Cevzî, *Keşfü’l-Muşkil*, 1/85.

5. Örnek:

التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ.

“Tahiyyât, salavat ve tayyibât Allah içindir.”⁵³⁵

Bu hadiste geçen التَّحِيَّاتُ kelimesi تحية sözcüğünün çoğulu olup selam, beka, büyüklük, kötülük ve noksanlıktan uzak, mülk, yaşamak, gülmek, sevinçli olmak gibi anlamlara gelir.⁵³⁶ Hattabî'ye göre bu ifade, Arapların, padişahları selamlamak için kullandıkları cümlelerin genel bir adıdır. Onlarda her bir padişah için “Lanetlenecek bir şey yapmadın”, “On bin yıl yaşa” gibi özel bir selamlama vardır. Bu cümlelerin hiçbirinin Allah’a sena için kullanılması uygun değildir.⁵³⁷ Ancak şu söylenebilir: Allah, padişahlara atfedilen büyüklüklerin tamamından fazlasına layıktır. Enes (r.a.) esmaü'l-hüsna'yı okurken التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ بِهَذِهِ الْأَسْمَاءِ (bu isimlerle büyüklük Allah’a aittir) demiştir. Hadisteki الصَّلَوَاتُ, beş vakit namaz, ibadetler, dua, istiğfar ve rahmet gibi anlamlara gelmektedir.⁵³⁸ الطَّيِّبَاتُ ise güzel söz, fiil, vasıf, özelde Allah’ı zikretme ve genelde sâlih ameller anlamına gelir.⁵³⁹ Ebü'l-Berekât Hâfız Nesefî (ö. 710/1310) التَّحِيَّاتُ'ı kavli ibadetler, الصَّلَوَاتُ'ı fiili ibadetler, الطَّيِّبَاتُ'ı ise mali ibadetler diye taksim etmiştir.⁵⁴⁰

Bu hadiste îcâz-ı kısar üslubu en güzel şekilde icra edilmiştir. Zira tek kelime olan (التَّحِيَّاتُ) ile sayılmayacak kadar güzel anlamlar ifade edilmiştir. Aynı şekilde الصَّلَوَاتُ ve الطَّيِّبَاتُ kelimeleri de birçok anlam taşımaktadırlar.⁵⁴¹ Kısacası hadiste yer alan bu kelimelerin her birinde müstakil olarak îcâz sanatı uygulanmıştır.

6. Örnek:

وَإِنَّ مِنَ النَّبَيَّانِ سِحْرًا.

“Gerçekten/kesinlikle beyanın bazıları sihirdir.” veya “Gerçekten/doğrusu beyandan sihir olanı vardır.”⁵⁴²

⁵³⁵ Müslim, “es-Salât”, 55, (1/301).

⁵³⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/183; Murtedâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 37/515.

⁵³⁷ ‘Aynî, *‘Umdetü'l-kârî*, 6/11.

⁵³⁸ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/50; Murtedâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 38/438.

⁵³⁹ Murtedâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 3/284; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 1/563-564.

⁵⁴⁰ ‘Aynî, *‘Umdetü'l-kârî*, 6/11.

⁵⁴¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 2/364.

⁵⁴² Müslim, “el-Cum‘a”, 47, (2/594).

Hadiste yer alan سحر kelimesi mastar olup “aldatmak, bir şeyi olduğundan başka türlü göstermek, oyalamak, birinin ilgisini çekmek, gönlünü çelmek” anlamlarına gelmektedir.⁵⁴³ Ayrıca isim olarak da “hile, aldatma, sebebi gizli kalan iş” manalarında kullanılmaktadır.⁵⁴⁴ Öte yandan beyan ise sözlükte; بين “be-ye-ne” kökünden olup “açık seçik olmak, açıklamak, ortaya çıkmak, anlaşılır hale getirmek, maksadı en belîğ şekilde ifade etmek” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁴⁵ Hadiste geçen وَإِنَّ مِنَ الْبَيَانِ سِحْرًا cümlesinde îcâz-ı kısar vardır. Bu cümlede az lafızla birçok anlam kastedilmiştir. Ebû Hilâl el-‘Askerî’nin de dediği gibi bu cümleyi kaldırıp aynı anlamı ifade etmek isteyen birisi bundan kat kat fazla cümle kurmak zorundadır.⁵⁴⁶ Oysa belâğî konularda az lafızla çok anlam ifade etmek olan îcâzın daha çok makbul olduğu konusunda âlimler arasında ittifak vardır.⁵⁴⁷

Hadisteki bu cümle hakkında âlimler ihtilaf ederek hadisi iki şekilde tevîl etmişlerdir. Birinci tevile göre bu cümle ile beyan zem edilmiştir. Çünkü beyanın bir kısım kalpleri cezbeder. Bir bakıma onları istediği tarafa çekmek suretiyle tıpkı sihir gibi mezmûn olana girmesine sebep olur. İmam Mâlik’in (ö. 179/795) *el-Muvatta’* adlı kitabında bu hadisi mekruh sözler babında⁵⁴⁸ zikretmesini delil gösteren Maliki mezhebi uleması bu görüşü savunmuşlardır. Onlara göre Hz. Peygamber sözü uzatmak, ayrıntıya girmek ve batılı hak suretinde göstermek gibi anlamlara gelen beyanı, azı da çoğu da haram olan ve İslam’da zem edilen sihire benzetmiştir.⁵⁴⁹ İkinci tevile göre hadisteki bu cümle ile beyan medih edilmiştir. Bu görüşte olanlar, Abdullah b. Ömer’den (r.a) rivayet edilen فعجب الناس لبيانيهما “onların beyanı insanların hoşuna gitti”⁵⁵⁰ hadisini delil getirmişlerdir. Çünkü ancak hoş olan ve kulağa güzel gelen şeylerden hoşlanılır. Hadiste beyanın sihire benzetilmesinde bir medih vardır. Zira beyanda kendine çekme/meylettirme vardır ve doğal olarak kişiyi

⁵⁴³ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/346; İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh (Tâcü’l-luga ve sihâhu’l-‘Arabiyye)*, thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr (Dârü’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1987), 2/679; Abdulhamîd Ömer, *Mu‘cemü’l-lügati’l-‘Arabiyyeti’l-mu‘âsira*, 2/1041.

⁵⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, 4/348; Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, 1/419.

⁵⁴⁵ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/174; Cevherî, *es-Sihâh*, 5/2083; Abdulhamîd Ömer, *Mu‘cemü’l-lügati’l-‘Arabiyyeti’l-mu‘âsira*, 1/275.

⁵⁴⁶ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ‘ateyn*, 178.

⁵⁴⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 10/238.

⁵⁴⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki (Beyrut: Dâru İhyai’t-Turasi’l-Arabî, 1985), “Kelâm”, 7 (2/986).

⁵⁴⁹ Alî b. Halef İbn Battâl, *Şerhu’l-Câmi‘i’s-sahîh (Şerhu İbn Battâl ‘alâ Sahîhi’l-Buhârî)*, thk. Yasir b. İbrahim Ebu Temîm (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 2003), 9/447.

⁵⁵⁰ Buhârî, “et-Tıbb”, ?, (No. 5767).

kendine çeken şey bir bakıma ona sihir yapmış olmaktadır.⁵⁵¹ Bu iki teville ek olarak iki tevil daha söz konusu olabilir. Birincisi; hadiste medih ve zem değil, sadece durum tespiti yapılmış olabilir. İkincisi; hadiste beyan ne tam medih ne de tam zemmedilmiş olabilir.

Cevâmiu'l-kelim ve belâgat konusunda insanların en mümtazı olan Hz. Peygamber, hadiste bir söz hoşuna gittiği ve tasvip ettiği için onu sihire benzetmiştir. Ömer b. Abdülaziz ihtiyacını ince ve mûcîz bir şekilde dile getiren bir adamın sözlerinden dolayı “bu helal olan sihirdir” demiştir. Kaldı ki Kur'an-ı Kerim'de “خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ الْبَيَانَ/İnsanı yarattı. Ona beyanı (düşünüp ifade etmeyi) öğretti.”⁵⁵² âyetinde Allah, beyanı bir nimet olarak saymıştır.⁵⁵³

Kanaatimizce hadiste beyan ne tamamen yerilmiş ne de tamamen övülmüştür. Zira إن من البيان لسحراً cümlesindeki من harfi Arap gramer âlimlerine göre bir kısım (tab'îz) anlamında kullanılmaktadır.⁵⁵⁴ Buna göre hadis, “beyanın bazısı sihirdir” anlamındadır. Sonuç olarak bir şey bazen iyi bazen kötü veya bazen güzel bazen çirkin olabildiği gibi beyan da güzel/iyi ve kötü/çirkin olabilir. Şayet beyan, hakkı güzelleştiriyorsa ve onun için bir açıklayıcı niteliği taşıyorsa iyi sayılır ki Ömer b. Abdülaziz'in “bu helal sihirdir” dediği şey tam budur. Öte yandan “beyan sihirdir” ifadesi, beyanın bilinen haram ve batıl olan sihir olduğu anlamında değil, sihir gibi cazibeliğinin bulunduğu anlamındadır.

7. Örnek:

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ.

“Allah kimin için hayır dilerse onu dinde fakih (anlayış sahibi) kılar.”⁵⁵⁵

Hadiste yer alan يُفَقِّهْ fiili فقه “fe-ka-he” köklerinden türemiş olup özellikle diğer ilimlerden daha üstün olan dini ilimlerde “tam anlayışlı kılar, iyi ve güzel anlamasını sağlar, bilgi sahibi eder, bilgisini güzelleştirir” gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁵⁶ Hadiste geçen “يُفَقِّهْهُ/onu dinde fakih kılar” cümlesinde îcâz-ı

⁵⁵¹ Nevevî, *el-Minhâc*, 6/159; İbn Battâl, *Şerhu'l-Câmi 'i's-sahîh*, 9/447.

⁵⁵² Rahman 55/3-4.

⁵⁵³ İbn Battâl, *Şerhu'l-Câmi 'i's-sahîh*, 9/448.

⁵⁵⁴ Tîbî, *Şerhü'l-Mişkât*, 10/3097.

⁵⁵⁵ Müslim, “ez-Zekât”, 100, (2/719).

⁵⁵⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 13/522; Mustafa vd., *el-Mu'cemü'l-vasîl*, 2/698.

kısa vardır. Çünkü dinde fakih olmanın Allah’a karşı gelmekten sakındırma ve bunun sonucunda ahirette bahtiyar olmaya vesile olma gibi birçok fazileti tek bir cümlede ifade edilmiştir.⁵⁵⁷ Şu halde hadiste, Allah’a karşı gelmekten sakındırdığı için dinde fakih olmaya teşvik vardır.⁵⁵⁸ Fıkıhtan maksat da şer’i hükümlerdir.⁵⁵⁹ Dinde fakih olmayan, İslam’ın hükümlerindeki detay ve nükteleri anlamaktan mahrum kalmıştır. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de de ifade edildiği üzere “*Kulları içinden ancak âlimler, Allah’tan (gereğince) korkar.*”⁵⁶⁰ Buna göre hadiste, ilim insanı Allah’tan korkmaya, ibadetleri yerine getirmeye ve günahlardan kaçınmaya sevk ettiği için Allah katında âlimlerin diğer insanlardan, fıkıhın da diğer ilimlerden üstün olduğuna açık bir işaret vardır.⁵⁶¹ Öte yandan bu hadis, ilmin faziletini, faydalı ilmin sahibine dünya ve ahirette huzur vereceğini ve yüce Allah’ın onun için dinde hayır dileyeceğini en iyi şekilde ortaya koymaktadır. Buradaki dinden maksat, Cibril hadisinde Rasûlullah’ın (s.a.s.) sınırlarını çizdiği imanın usulleri, İslam’ın hükümleri ve ihsanın gereklilikleridir.⁵⁶²

Bütün bu değerlendirmelerden sonra hadisin geniş anlamı şu şekilde ifade edilebilir: Allah kimin için dünya ve ahirette iyilik ve huzur isterse, onu din ile ilgili işlerde veya ilimlerde tam, sağlam, doğru bilgi ve anlayış sahibi kılar. O da ona göre dünya ve ahiret işlerinde kendisine iyi olanı seçer ve onunla amel eder. Bu şekilde dünyada huzur bulur, ahirette de mükafat alır.

8.Örnek:

مَنْ أَحَدَّثَ فِي أَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ.

“Kim bizim bu dinimizde olmayan bir şey ortaya çıkarırsa, o şey kabul edilmez.”⁵⁶³

Bir başka rivayette:

مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ.

⁵⁵⁷ Kâdî ‘İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim*, 3/570.

⁵⁵⁸ Nevevî, *el-Minhâc*, 7/128.

⁵⁵⁹ İbnü’l-Esîr, *en-Nihâye*, 3/465; Râzî, *Mefâtihü’l-gayb*, 18/391.

⁵⁶⁰ Fâtır 35/28.

⁵⁶¹ İbn Battâl, *Şerhu’l-Câmi’i’s-sahîh*, 1/151; ‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 2/52; ‘Alevî, *el-Kevkebü’l-vehhâc*, 20/287.

⁵⁶² Sa’dî, *Behcetü kulûbi’l-ebrâr*, 1/32.

⁵⁶³ Müslim, "el-Akziye/Hükümler" 17, (3/1343).

*“Kim bizim emretmediğimiz bir şeyi yaparsa, o şey kabul edilmez.”*⁵⁶⁴

Hadiste, bidat ve hurafelerin dinde yeri olmadığı, İslam’ın temel taşlarının Allah’ın kitabı ve Rasûlullah’ın sünneti olduğu gibi birçok temel kural az sözle çok anlam taşıyan bir cümlede veciz bir şekilde dile getirilmiştir. O bakımdan hadiste îcâz-ı kısar vardır.

Hadiste İslam’ın temel bir prensibi özlü bir şekilde ifade edilmiştir. Hurafelerden ve keyfilikten korunmuş, dinin aslına uygunluğu vurgulanmış, din dışı unsurların ihmal edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu hadis, İslam’ın esas kurallarından birini kapsamlı bir şekilde yansıtmaktadır. İmam Nevevî (ö. 676/1277), bu hadisin İslam’ın en büyük ilkelerinden biri olduğunu ve Hz. Peygamber’in cevâmî‘ü’l-kelim olduğunun en güzel örneği olduğunu belirtirken,⁵⁶⁵ İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) ise yarar bakımından İslam’ın en büyük ve en geniş kuralı olduğunu dile getirmiştir.⁵⁶⁶ İleride gelecek olan إنما الأعمال بالنيات hadisi iç âlemdeki ameller için bir denge iken bu hadis dışı vuran ameller için bir denge unsurudur. Zira إنما الأعمال بالنيات hadisinde yapılan işler ve eda edilen ibadetlerin mükafat ve cezasında kalbî bir amel olan niyetin önemine dikkat çekilirken bu hadiste ibadetler dahil yapılan bütün işlerin görünüşte Kur’an ve sünnet esaslarına uygun olması gerektiği öğretilmektedir. Ebü’l-Hasen Alî b. Hucr es-Sa’dî (ö. 244/858-59), “dinin usulü-fürûu, zahiri-batini bütün konuları bu iki hadiste toplanmıştır. Zahiri ve bâtni, kavli ve fiili bütün amellerin olmazsa olmazı kulun ihlaslı şekilde Peygambere tabi olmasıdır ki bu husus bu iki hadiste vurgulanmaktadır.”⁵⁶⁷ Dolayısıyla Allah rızası için olmayan amellerin Allah katında sevabı olmadığı gibi Allah ve Resulünün emirlerine ters düşen bütün işler makbul değildir. Onun için İslam’ın emirlerinin dışına çıkan bütün yenilikler dinde kabul edilemez. Bu konuda Hz. Peygamber bir gün hutbede: *“En doğru söz Allah’ın kitabıdır, en hayırlı hidayet Muhammed’in hidayetidir, en kötü iş bunlara yapılan eklemedir”*⁵⁶⁸ buyurmuştur.

Sonuç olarak bu hadiste dine ihtimam edilmesi gerektiği, şer’i bir delile dayanmadan yapılan ibadetlerin kabul olunmayacağı, dini kanunlara muvafık

⁵⁶⁴ Müslim, “el-Akziye/Hükümler” 18, (3/1343).

⁵⁶⁵ Nevevî, *el-Minhâc*, 12/16.

⁵⁶⁶ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu’l-mübîn*, 227.

⁵⁶⁷ Sa’dî, *Behcetü kulûbi’l-ebrâr*, 13.

⁵⁶⁸ Müslim, “el-Cum’a”, 43, (2/592).

olmayan bir şeyin dinde icat edilmesinin günah olduğu, dolayısıyla bunun kabul edilmeyeceği ve İslam dininin eksiksiz bir din olduğu veciz bir şekilde ifade edilmiştir. Bu bağlamda mükelleflerin amellerinin şer'i hükümle bağdaşması halinde kabul edileceği, aksi takdirde kabul edilmeyeceği vurgusu yapılmıştır. Bu bağlamda hadisin geniş anlamı şu şekilde ifade edilebilir: Kim dini ve dünyevi hayatımızla ilgili bir şey söyler veya yaparsa, bu yaptığı bizin yanımızda kabul edilemez. Zira yaptığı şey bizim dinimiz ve dünya hayatımızın prensiplerini bozar. Onun için yapılanlar İslam'ın emirleri dışında olmamalı, dünya hayatıyla ilgili de Müslümanların rızasına uyumlu olmalıdır.

9.Örnek:

بَيِّزُوا وَلَا تُنْفَرُوا، وَيَبِّزُوا وَلَا تُعْصِرُوا.

“Müjdeleyin, nefret ettirmeyin. Kolaylaştırın, zorlaştırmayın.”⁵⁶⁹

Başka bir rivayette:

يَبِّزُوا وَلَا تُعْصِرُوا، وَسَكِّنُوا وَلَا تُنْفَرُوا.

“Kolaylaştırın, zorlaştırmayın. Teskin edin, nefret ettirmeyin.”⁵⁷⁰

Bu hadis nasihat içermektedir. Nasihat da bazen îcâz makamıdır. Bu gibi yerlerde mütekellimin az lafızla çok anlam ifade etmesi gerekir. Cevâmi‘ü'l-kelim olan Hz. Peygamber, dünya ve ahiretin en hayırlı işlerini mûcîz bir şekilde iki cümleyle ifade etmiştir. Dünya amel yeri, ahiret ise yapılan amelin karşılığının verildiği yerdir. Hem dünyada hem de ahirette rahmet olan Resûlullah, (s.a.s) dünya ile ilgili bölüm için kolaylaştırmayı emrederken ahiret ile ilgili bölümü için ise müjdeleyin emrini vermiştir.⁵⁷¹ Bu hadiste belâgat açısından; hem îcâz-ı kısar vardır. Zira dünya ve ahiret ile ilgili birçok konu dört kelimede ifade edilmiştir. Hem îcâz-i hazif vardır. Çünkü hadisteki dört fiilin de mef'ûlû hazfedilmiştir. Hem de bedî' sanatları bakımından mukabele vardır. Zira karşıt anlamlı kelimeler bir arada

⁵⁶⁹ Müslim, "el-Cihâd ve's-Siyer", 6 (3/1358).

⁵⁷⁰ Müslim, "el-Cihâd ve's-Siyer", 8 (3/1359).

⁵⁷¹ Muhammed b. Yûsuf Şemseddin el-Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsî'l-Arabî, 1981), 2/34; Muhammed b. İsmail el-Emîr es-San'ânî, *et-Tenvîr şerhü'l-Câmi'i's-sağîr*, thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim (Riyad: Mektebetu Dârü's-Selâm, 2011), 11/200.

zikredilmiştir. Ancak buradaki mukabele manevidir. Zira تَنْفَرُوا nün mukabili وَلَا تَنْفَرُوا değil استَنْفَرُوا değil سَكَنُوا nün mukabili وَلَا تَنْفَرُوا değil تَنْفَرُوا şeklindedir.⁵⁷²

Hadiste iki zıt şeyin aynı anda zikredilmiş olması bir hikmete binaendir. Yoksa hayatı boyunca insanlara karşı zorlaştırmacı tavır sergileyen bir kimse sadece bir veya birkaç defa kolaylaştırmayla bu vasiyeti yerine getirmiş olacaktı. Oysa burada maksat bütün durumlarda eziyeti ve zorluğu ortadan kaldırmaktır. Nitekim onun için “zorlaştırmayın” ifadesi eklenmiştir.⁵⁷³

İslam dini, hem ibâdât hem de muâmelât konularında kolaylaştırmayı ilke edinen bir dindir. Bu sebeple الضرورات تبيح المحظورات “zaruretler yasakları mubah kılar”, الحاجات ترتفع الكراهات “İhtiyaçlar mekruhatı ortadan kaldırır.” gibi külli kaideler ortaya çıkmıştır. Örneğin sefer, hastalık, ihtiyarlık vb. ruhsat isteyen durumlar bunun altında değerlendirilebilir. Nitekim Kur’an’ı-Kerim’de yer alan يُرِيدُ “Allah size kolaylık diler, zorluk dilemez.”⁵⁷⁴ ve وَمَا جَعَلَ “O (Allah), din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi.”⁵⁷⁵ âyetleri bu durumu teyit etmektedir.

10. Örnek:

عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْحَرْبُ خَدْعَةٌ.

Bir başka tarikten:

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْحَرْبُ خَدْعَةٌ.

“Savaş hiledir.”⁵⁷⁵

Hadisteki خَدْعَةٌ kelimesi خدع “ha-de-‘a” kökünden türemiş olup “bir şekilden bir şekle girmek, sözünde durmamak” anlamlarına gelmektedir.⁵⁷⁶ Hadiste geçen bu kelime خَدْعَةٌ “ha harfi fetha ile”, خَدْعَةٌ “ha harfi zamme ile” ve خَدْعَةٌ “dal harfi sakin değil fetha ile” biçiminde olmak üzere üç şekilde okunmuştur. İmam Nevevî en fasih olanın birincisi olduğunu söylemiştir. Zebîdî’de (ö. 1205/1791) fetha ile okunmasının

⁵⁷² Nureddin Ebü’l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî Molla Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih şerhu Mişkâti’l-mesâbîh* (Beyrut: Dârü’l-Fikr, 2002), 6/2421.

⁵⁷³ Nevevî, *el-Minhâc*, 12/41; Şemseddin el-Kirmânî, *el-Kevâkibü’l-derâî*, 2/34.

⁵⁷⁴ Bakara 2/185.

⁵⁷⁵ Müslim, “el-Cihâd ve’s-Siyer” 17-18, (3/1361-62).

⁵⁷⁶ Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, 1/220.

daha fasih olduğunu ifade etmiştir.⁵⁷⁷ Hatta Sa‘leb⁵⁷⁸ ve diğer bazı âlimler bunun (fetha ile okumanın) Resûlullah’a (s.a.s) has bir okuma biçimi olduğunu söylemişlerdir.⁵⁷⁹ Hz. Peygamber, veciz olduğu için bu terimi çok kullanmıştır.⁵⁸⁰ Bu kelime savaş meydanında bir kere bile olsa mümkün olduğunda hile yapılabileceği anlamına gelmektedir. İşte bu tek bir kelime olmasına rağmen birçok anlamı ifade etmektedir. Bu kelimenin mastar-ı bina merre⁵⁸¹ olarak getirilmesi şuna delalet etmektedir: “Savaşta hile yapanlar Müslümanlar iseler bir kere de olsa hile yapmaya teşvik edilmişlerdir. Şayet hile yapanlar kâfiler isler, yaptıkları hile bir kere de olsa Müslümanlar uyarılmışlardır.” Bu hadiste, savaşın hilelerle dolu olduğu, onun tehlikelerine ve düşmanın tuzaklarına karşı dikkatli olunması gerektiği konusunda Müslümanlara bir uyarı vardır.⁵⁸²

11. Örnek:

في حديث هرقل ... ثُمَّ دَعَا بِكِتَابِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَرَأَهُ فَإِذَا فِيهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ إِلَى هِرَقْلَ عَظِيمِ الرُّومِ، سَلَامٌ عَلَى مَنْ اتَّبَعَ الْهُدَى، أَمَّا بَعْدُ، فَإِنِّي أَدْعُوكَ بِدَعَايَةِ الْإِسْلَامِ أَسْلِمَ تَسْلَمَ، وَأَسْلِمَ يُؤْتِكَ اللَّهُ أَجْرَكَ مَرَّتَيْنِ، وَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْأَرَبِيِّينَ، ...

“...Rahman ve Rahim olan Allah’ın adıyla. Allah’ın resülü Muhammed’den Roma’nın büyüğü Herakleios’a Hidayete tabi olanlara selam olsun! Şimdi, seni İslam’a davet ediyorum. Müslüman ol, kurtul! Müslüman ol, Allah mükâfatını iki kat versin. Eğer kabul etmezsen halkının günahı senin boynunadır...”⁵⁸³

Hadiste geçen أَسْلِمَ تَسْلَمَ cümlesindeki kelimeler سلم “se-li-me” kökünden türemiş olup “uzak olmak, kurtulmak” anlamlarına gelmektedir. Bu cümlede meânî açısından îcâz-ı kısar vardır. Zira az sözle çok anlam kastedilmiştir. Îcâz-ı hazif vardır çünkü câr-mecrûr hafzedilmiştir. Aslı تَسْلَمَ فِي النَّبَا وَالْآخِرَةِ şeklindedir. Bedi‘ açısından ise cinâs-i iştikâk vardır. Zira kök harfleri aynı olan iki kelime bir arada

⁵⁷⁷ Murteâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 20/483.

⁵⁷⁸ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Zeyd b. Yesâr (Seyyâr) eş-Şeybânî, Kûfe dil âlimlerinden olup 291/904 senesinde doksan küsur yaşlarında vefat etmiştir. Detaylı bilgi için bk. Ebu Abdillâh Yakût b. Adbillâh el-Hamevî, *Mu‘cemü'l-edibbâ* (, Beyrut: Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993), 2/536.

⁵⁷⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, 12/45.

⁵⁸⁰ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 6/158; Etyûbî, *el-Bahrü'l-muhît*, 20/259.

⁵⁸¹ **Mastarı bina merre:** Bir fiilin kaç kere yapıldığını gösteren mastardır.

⁵⁸² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 6/158.

⁵⁸³ Müslim, "el-Cihâd ve's-Siyer", 74, (3/1393).

zikredilmiştir.⁵⁸⁴ Bu bağlamda hadisin geniş anlamı şöyle ifade edilebilir: “Üzerinde olduğun dini ve olumsuz davranışları bırak, İslam’a gir ve onu yaşa ki dünyada ve ahirette selamette olasın.”

Hadisteki اَسْلَمَ (Müslüman ol) kelimesinden anlaşılan İslam; söz, fiil ve itikatta Allah’a teslim olmak, dürüst olmaktır. Söylemde dürüst olmak; konuşmada doğru söz söylemek, İtikatta dürüst olmak; hakkın hak ve batılı batıl bilmektir. İbadette dürüst olmak; Allah’ın emrettiği ibadetleri ne eksik ne de fazla yapmaktır. Bunlar yapıldığında sâlih amel işlenmiş ve halka karşı adil davranılmış olunur. Bu hadiste sadece Herakleios’a⁵⁸⁵ özgü bir durum yoktur. İslam’a giren herkes için dünya ve ahiret sıkıntılarından kurtulma müjdesi vardır.⁵⁸⁶

Hadiste yer alan تَسَلَّمَ (kurtul) ifadesiyle hem dünya hem de ahiret kurtuluşu kastedilmiştir. Dünya kurtuluşu; savaş, esaret, ölüm, cizye, vb. durumlardan emin olmaktır. Ahiret kurtuluşu ise cehennem azabına çarptırılmamaktır.⁵⁸⁷ Şu halde Hz. Peygamber’in اَسْلَمَ تَسَلَّمَ sözü dinin bütün konularına bir şekilde işaret eden mûcîz bir cümledir. Bu cümleyle Allah’ın emirlerini yerine getirenin hem dünyadaki sıkıntılardan hem de ahiretteki azaptan kurtulacağı vecîz bir şekilde ifade edilmiştir.

12.Örnek:

عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ ، قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الرَّجُلِ يُقَاتِلُ شَجَاعَةً، وَيُقَاتِلُ حَمِيَّةً، وَيُقَاتِلُ رِيَاءً، أَيُّ ذَلِكَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا، فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.

Ebû Musa el-Eş‘arî’den rivayetle; Resûlullah’a (s.a.s.) cesurluk, hamiyyet/akrabalık ve riya için çarpışan kimsenin hükmü soruldu. Bunların hangisi Allah yolundadır? (denildi.) Resûlullah (s.a.s.) de: “Kim, Allah’ın sözü yücelip hâkim olsun diye savaşırsa o, Allah yolundadır.”⁵⁸⁸

Bu hadiste Hz. Peygamberin verdiği cevapta belâgat açısından îcâz-ı kısar vardır. Çünkü Resûlullah (s.a.s) sorunun lafzına değil, anlamına ve soruda

⁵⁸⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 1/38; Etyûbî, *el-Bahrü’l-muhît*, 31/45.

⁵⁸⁵ Bir Bizans imparatoru olan Hirekl için bk. Işın Demirkent, “Herakleios”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/210-215.

⁵⁸⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 8/221.

⁵⁸⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, 12/108; ‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 1/100; Lâşîn, *Fethü’l-mün’im*, 7/224.

⁵⁸⁸ Müslim, “el-İmâre”, 150, (3/1513).

bulunmayan ilave hususlara cevap vermiştir. Lafzına değil anlamına diyoruz zira kişi bazen Allah rızası için cesur olabileceği gibi akrabalığını da koruyabilir. Şayet sorunun lafzına bağlı kalarak cevap verseydi sorulan kişilerin durumunu ayrı ayrı açıklaması gerekirdi ki bu durumda cümle uzardı. Bunun yerine “*Kim, Allah’ın sözü yücelip hâkim olsun diye savaşırsa o, Allah yolundadır*” buyurmak suretiyle kısa cevap vermiştir.

Hadiste geçen “Allah’ın sözü” ifadesinden maksat, İslam dinidir. Yücelmeden maksat ise dinine davet edilmesidir ki dine davet Allah’ın emridir. Dolayısıyla davet niteliğine olan savaş, Allah’ın emri gereğince yapılmalıdır. Buna göre hadiste, canın ortaya konulduğu savaş dahi her türlü amelin ancak kalpteki iman ve sâlih niyetle yapılması halinde kabul görüleceğidir. Müslümanı böyle bir işe sevk eden şeyin; ganimet elde etme, adını ve şöhretini insanlara duyurma, cesaret ve kahramanlığını gösterme ve ırkının veya aşiretinin üstünlüğünü ispat etme gibi dünyalık bir maksat değil, ihlas olması gerektiği vurgulanmaktadır.⁵⁸⁹ Şu var ki cumhura göre bir amel Allah rızası için yapılmaya başlandığında, ortaya başka maksatların çıkmasında bir mahzur yoktur.⁵⁹⁰

Amellerin fazileti ve sevabının büyüklüğü ameli işleyen kişinin kalbindeki iman ve ihlas nispetinde değerlendirilir. Öyle ki samimi bir niyete sahip kişi arızı bir nedenden dolayı bir ameli işlemese de sevaba mazhar olur. Nitekim bu konuda Kur’an’ı-Kerim’de: “*Kim Allah’a ve Peygamberine hicret etmek amacıyla evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse, şüphesiz onun mükâfatı Allah’a düşer. Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.*”⁵⁹¹ buyrulmuştur. Hadis-i şerifte ise “*Bir kimse hastalanması veya (cihâd ve hayır için) yola çıkması nedeniyle, yapageldiği ibadetlerini yerine getiremezse, ona sağlıklı iken yaptığı amellerin sevabı gibi sevap yazılır.*”⁵⁹² buyrulmuştur. İnsan bir iyilik yapmaya niyetlenip sonra onu yapmaya muvaffak olamazsa yine de o ameli işlemiş gibi sevap alır. İnsanlara söz, fiil ve mal ile yardım etmek Allah katında sevap elde etmeye neden olur. Niyet samimi olunca sevap katlanarak artar. İnsan sâlih bir niyetle adetlerini dahi ibadete çevirebilir. Örneğin yeme, içme, uyuma ve rızkını kazanma gibi günlük hayatta âdeten

⁵⁸⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 6/28.

⁵⁹⁰ ‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 2/197.

⁵⁹¹ en-Nisa 4/100.

⁵⁹² Buhârî, “el-Cihâd ve’s-Siyer”, 133, (No. 2996).

yapageldiği şeyleri halis bir niyetle yaparsa sevap elde eder.⁵⁹³ Sonuç olarak bu hadis cevâmi‘ü’l-kelim olup bütün iyi işleri kapsamaktadır. Bu bakımdan iyiliği ve kurtuluşu isteyen her müminin bu hadisin anlamını bilmeli, bütün hal ve vakitlerinde bunu kendisine rehber edinmelidir.

13. Örnek:

إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ.

“Ameller ancak niyete göredir.”⁵⁹⁴

Hadisteki amellerden maksat amellerin kendisi değil, hükmüdür. Zira ameller niyetsiz de yapılabilir. ⁵⁹⁵ Hadiste, Âdemoğlunun söz ve eylemlerinin tamamını kapsayan külli bir gerçek, belâgat üslubunun dilde sağladığı anlam genişlemesi sayesinde gayet vecîz bir şekilde ifade edilmiştir. Hadisin barındırdığı bu üslup özelliğinden olacak ki kimi kaynaklarda İmam Şafii (ö. 204/820) ve İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) gibi meşhur bazı âlimlerden nakledilen rivayetlere göre bu hadis İslam’ın üçte birine tekabül etmektedir.⁵⁹⁶ İbnü’l-Esîr’e göre bu hadis fıkhıdaki ahkâm hadislerinin tamamını bir şekilde barındırmaktadır.⁵⁹⁷ Hadise kasr edatı olan إِنَّمَا ile başlanmasıyla niyetin amellerde esas olduğuna vurgu yapılmıştır.

Hadiste îcâz-ı kısar üslubu vardır. Çünkü amellerden maksat ya mükelleflerin amelleridir. Bu durumda şari‘in muhatap almadığı kişiler hadisin kapsamına girmezler. Ya da amellerden maksat ibadetlerdir. Bu durumda ise Müslüman olmayanların ibadeti hadisin kapsamı altına girmez. Zira iman etmedikleri için yaptıkları ameller Allah katında geçersiz sayılacaktır.⁵⁹⁸ Ayrıca hadisteki الأعمال kelimesinden maksat bütün amellerdir. Bu konuda birçok delil vardır. Örneğin: “ وَمَا /Halbuki أَمَرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقِيَمَةِ onlara, ancak dini Allah’a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O’na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru

⁵⁹³ Sa’dî, *Behcetü kulûbi’l-ibrâr*, 1/16.

⁵⁹⁴ Müslim, "el-İmâre", 155, (3/1515); Buârî’de بالنيات şeklinde çoğul olarak getirilmiştir. Burada ameller ve niyetler şeklinde karşılıklı iki çoğul kelimenin kullanılması niyetlerin de amellere göre çeşitlilik gösterebileceğini vurgulamaktadır. (Detaylı bilgi için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 1/12.)

⁵⁹⁵ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 1,14.

⁵⁹⁶ ‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 1, 51.

⁵⁹⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir*, 2/110.

⁵⁹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 1,15.

*dindir.*⁵⁹⁹ âyetinde ibadetin şartının ihlas/dini Allah’a has kılmak olduğu vurgulanmıştır. İhlas ise ancak niyetle olabilir. Öte yandan hadiste insanoğlunun kavli ve fiili eylemlerinin tamamını ihtiva eden umumi bir gerçeklik, gayet veciz bir şekilde ifade edilmiştir.

Yukarıdaki değerlendirmelerden hareketle hadisin geniş anlamı şu şekilde ifade edilebilir: “Ameller niyete göre makbul veya merduttur. Bu bağlamda kişinin namazı, orucu vb. ibadetleri olsa bile niyet Allah rızası için değilse Allah katında hiçbir değeri yoktur. Yine rahatsız edici şeyleri yoldan atmak gibi sıradan bir iş bile olsa, niyet Allah rızası içinse o amel makbul olur, dolayısıyla kişi onun sayesinde mükafat alır.”

Sonuç olarak Hz. Peygamber, insanlığa kasıtlı olarak işledikleri her türlü fiilin niyet açısından önemli olduğunu ve amellerinin makbul olması için yalnızca Allah rızasını hedeflemeleri gerektiği mesajını vermektedir.

14. Örnek:

إِنَّمَا مِثْلِي وَمِثْلُ أُمَّتِي كَمِثْلِ رَجُلٍ اسْتَوْقَدَ نَارًا، فَجَعَلَتْ الدَّوَابُّ وَالْفَرَاشُ يَقَعْنَ فِيهِ، فَأَنَا آخِذٌ بِحُجْرَتِكُمْ وَأَنْتُمْ تَقَحَّمُونَ فِيهِ.

*“Benimle ümmetimin misali ateş yakan bir adamın misali gibidir. Ki hayvanlar ve kelebekler onun içine düşmeye başlarlar. Ben sizin izar bağlama yerinizden tutuyorum, sizse onun içine atılıyorsunuz.”*⁶⁰⁰

Bu hadiste, Hz. Peygamber, ümmetinden kendisine muhalefet edenleri kelebeklere, onların cehenneme girmelerini kelebeklerin buldukları ateşe atılmalarına ve bunda ısrar etmelerine, kendisinin ümmetini koruma isteğini de ateş başında oturup kelebeklerin ateşe düşmelerini engellemeye çalışan adama benzetmiştir. Bu hususlar arasındaki cami‘ heva ve heves peşine düşme, durumu kavrayamama ve her iki tarafın kendisini feda etme hırısıdır. Bu hadiste, insanların kendilerini helak etmek için değil bilakis kelebekte olduğu gibi faydalanmak için ateşe atıldıkları, ancak

⁵⁹⁹ el-Beyyine 98/5.

⁶⁰⁰ Müslim, “el-Fezâil” 17, (4/1789).

sonucun böyle olmadığı temsili bir şekilde ifade edilmiştir.⁶⁰¹ Râmhürmüzî'nin (ö. 360/971) de dediği gibi hadiste veciz, belîğ ve özlü bir şekilde temsil yapılmıştır.⁶⁰²

Hadiste Hz. Peygamber'in ümmetine karşı şefkati, merhameti ve onları koruma hırsı temsili bir şekilde anlatılmıştır. Nitekim Kuran'ı Kerim'de “*Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.*”⁶⁰³ buyrulmuştur. Filhakika bütün peygamberler, ümmetleri onları inkâr etmelerine, onlara eziyet etmelerine, onları dışlamalarına rağmen onların kurtuluşu için var güçleriyle çalışmışlardır.⁶⁰⁴

15.Örnek:

مَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَاجْتَنِبُوهُ، وَمَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ فَافْعَلُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ.

“Size yasakladıklarımın sakının. Size (yapmanızı) emrettiğim şeyi gücünüz ölçüsünde yapın.”⁶⁰⁵

Bu hadis, İslam'ın en önemli kurallarından birini teşkil etme özelliğinin yanında Hz. Peygamber'in ne kadar belîğ biri olduğunun, az lafızla sayısız anlam ve ahkâm ifade edebildiğinin en güzel örneklerinden biridir. Bu hadisin önemi, İslamî kanunların -ki bunlar emir ve nehiylerdir- sınırlarının ifrat-tefrit, mübalağa- ihmal yapılmadan Kur'an ve sünnetin açıklamaları ışığında belirlenmesi gerektiği açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.⁶⁰⁶ Bu konuda İmam Nevevî, “Bu hadis İslam'ın en önemli kurallarından biri olup sayısız ahkâmı ihtiva etmektedir. Bu ise Hz. Peygamberin cevâmi‘ü'l-kelim olduğunu ortaya koymaktadır”⁶⁰⁷ demiştir.

Hadiste yer alan مَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَاجْتَنِبُوهُ cümlesindeki مَا şartiye olup umum ifade etmektedir. Dolayısıyla buradaki nehiy emrin nakizi olup nehyedilenlerden hiçbirinin yapılmaması istenmektedir. Hatta tek bir tanesi bile yapıldığında Peygamber'in emrine muhalefet edilmiş olur, dolayısıyla günaha girilmiş olur. Öte yandan مَا اسْتَطَعْتُمْ

⁶⁰¹ ‘Aynî, ‘Umdetü'l-kârî, 16/17.

⁶⁰² el-Hasen b. Abdîrahmân er-Râmhürmüzî, *Emsâlü'l-hadisi'l-mervîyye*, thk. Ahmed Abdulfettâh Temmâm (Beyrut: Muessetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1409), 27.

⁶⁰³ et-Tevbe 9/128.

⁶⁰⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 11/318; Lâşîn, *Fethü'l-mün'im*, 9/111.

⁶⁰⁵ Müslim, "el-Fezâil", 130, (4/1830).

⁶⁰⁶ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-mübîn*, 273.

⁶⁰⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, 9/101.

cümlesindeki ما ise ya mevsûledir. O taktirde hadisin anlamı “yapabildiğinizi yapın.” Ya da masdariyedir. O taktirde manası “gücünüzün yettiği kadarını yapın” şeklinde olur.⁶⁰⁸

Hadis, mefsedetten sakınmanın maslahatı yapmaktan daha evla olduğunu, maslahat ile mefsedet çatıştığında önce mefsedetin def edilmesi gerektiğini ve dolayısıyla Şâri’in menhiyatın def’ini öncelediğini gözler önüne sermektedir. Zira Hz. Peygamber, “Size yasakladıklarımın sakının” buyurarak kesin bir ifade kullanılmışken “Size emrettiğim şeylerden gücünüz nispetinde yapın” buyurarak müsamahaya delalet eden bir ifade kullanmıştır. Dolayısıyla sıkıntı/zorluk durumunda me’muratta müsamaha gösterilmişken menhiyatta zaruret olmadığı sürece herhangi bir müsamahaya gidilmemiştir. Şu halde hadisten net bir şekilde anlaşılan, nehyin emirden daha öncelikli olduğudur. Zira emirde istita’a/yapabilme kaydı düşülmüşken nehyde hiçbir şekilde ruhsata gidilmemiştir. Nitekim “hem dindar hem de günahkâr iyilik yapar, ama sadece dürüst insan günahlardan sakınır”⁶⁰⁹ sözün bu ilkeden neşet ettiği söylenebilir.

Tüm bu değerlendirmelerden sonra hadisin geniş anlamı şu şekilde ifade edilebilir: “İçki, kumar, zina vb. bütün haramlardan sakının bunları yapmayın. Size emrettiklerimden yapabileceğiniz şeyleri veya gücünüz yettiği müddetçe yapın.” Burada ما’ların umumiliği sözün îcâz-ı kısar olmasını sağlamıştır.

16. Örnek:

عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: جَاءَنِي امْرَأَةٌ، وَمَعَهَا ابْنَتَانِ لَهَا، فَسَأَلَنِي فَلَمْ تَجِدْ عِنْدِي شَيْئًا غَيْرَ تَمْرَةٍ وَاحِدَةٍ، فَأَعْطَيْتُهَا إِيَّاهَا، فَأَخَذَتْهَا فَفَسَمَتْهَا بَيْنَ ابْنَتَيْهَا، وَلَمْ تَأْكُلْ مِنْهَا شَيْئًا، ثُمَّ قَامَتْ فَخَرَجَتْ وَابْنَتَاهَا، فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَحَدَّثَنِي حَدِيثَهَا، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ ابْتُلِيَ مِنَ الْبَنَاتِ بِشَيْءٍ، فَأَحْسَنَ إِلَيْهِنَّ كُنَّ لَهُ سِتْرًا مِنَ النَّارِ.

Hiz. Aişe (r.anha) anlatıyor: “Yanıma bir kadın girdi. Beraberinde iki kız çocuğu vardı. Bir şeyler istedi. Yanımda bir hurmadan başka bir şey yoktu. Onu verdim. Kadın aldı ve ikiye bölerek kızlarına taksim etti. Kendine pay ayırmadı. Çıkıp gittiler. Arkadan Resûlullah (s.a.s.) girdi. Durumu kendisine anlattım. Dedi ki:

⁶⁰⁸ Etyûbî, *el-Bahrü'l-muhît*, 37/741-742.

⁶⁰⁹ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-mübîn*, 271.

“Kim bu şekilde kızlarla imtihan edilir o da onlara iyi davranırsa, kızlar, onun için, ateşe karşı perde olurlar.”⁶¹⁰

İslam dini, hayatın her merhalesinde kadına değer vermiştir. Bu kapsamda anneye, eşe/hanıma ve kız çocuğuna değer vermiştir. Kız çocuklarının diri diri toprağa gömüldüğü dönemde -ki Arap câhiliye döneminin bazı adetleri böyleydi- İslam’ın kız çocuklarını cennete girmeye vesile kılması, bu hadisin anlamlarına daha farklı anlamlar kazandırmıştır.

Hadiste geçen *فَأَحْسَنَ إِلَيْهِنَّ كُنَّ لَهُ سِتْرًا مِنَ النَّارِ* cümlesindeki “ihsan” kelimesi değişik anlamlarda yorumlanmıştır. Kimine göre hadisteki ihsandan maksat, kız çocuklarını yetiştirmede sabretme, yedirme, içirme ve giydirmedir.⁶¹¹ Kimine göre onlara infak etme, evlendirme ve güzel yetiştirmedir.⁶¹² Bazılarına göre ise onlarla iyi geçinme, onlar hakkında Allah’tan korkmadır.⁶¹³ Kısacası ihsan, kız çocuklarının eğitimleri, geçimleri, beslenmeleri, yetiştirilmeleri, evlenmeleri, vb. hayatlarında önlerine çıkabilecek şeylerin üstlenilmesi ve bunun sonuncunda af olunup sâlih kullardan olmak için yapılan şeydir. İşte bu vasıfların tamamını bu kelimeyle ifade eden Hz. Peygamber’in tek lafızla çok anlam ifade etmiştir. Ayrıca hadiste yer alan *سِتْرًا* kelimesinde de îcâz vardır. Zira *سِتْر* somut bir engeldir. Engel kalkmadığı müddetçe insan onu aşamaz. Bu itibarla hadis, Hz. Peygamber’in cevâmi‘ü’l-kelim olduğunun en güzel örneklerindendir.

Bu değerlendirmeler ışığında hadiste geçen *فَأَحْسَنَ* lafzının geniş anlamı: “yedirse, içirse, giydirse, terbiye ederse, severse, onların ihtiyaçlarını karşılasa, onlara zulüm etmese, büyütse” şeklinde ifade edilebilir.

17. Örnek:

لَا يُدْعُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ.

“Mümin aynı delikten iki defa sokulmaz/ısırılmaz.”⁶¹⁴

Bu hadisin sebab-i vurudu şöyledir: Ebû İzze/Ğurre el-Cümeihî adında bir şair, Bedir savaşında müslümanların eline esir düşmüş, Hz. Peygamber’e acziyetini

⁶¹⁰ Müslim, "el-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb", 147, (4/2027).

⁶¹¹ Lâşîn, *Fethü'l-mün'im*, 10/132.

⁶¹² ‘Alevî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 24/476.

⁶¹³ Lâşîn, *Fethü'l-mün'im*, 10/132.

⁶¹⁴ Müslim, “ez-Zühd”, 63, (4/2295).

arz etmiştir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s) bir daha Peygambere ve Müslümanlara hiciv yapmaması şartıyla onu fidyemiz serbest bırakmıştır. Ancak Mekke'ye dönen el-Cumehî, "ben Muhammed'i kandırdım" deyip hicivlerine devam etmiştir. Nihayet Uhud gazvesinde de esir düşünce aczini yine dile getirmiştir. Ancak Hz. Peygamber "Ben senin Mekke'ye gidip 'ben Muhammed'i iki defa kandırdım' demene musamaha göstermeyeceğim" deyip ölüm fermanını vermiş, akabinde "*Mümin aynı delikten iki defa ısırılmaz.*" buyurmuştur.⁶¹⁵

Hadis cümle itibariyle ihbarî olsa da anlam bakımından inşâî olup nehiy içermektedir. Zira hadisin manası, "mümin basiretli olsun, en ufak bir gaflete düşüp ikinci defa aynı yerden kandırılmasın" şeklindedir. Bu kandırılma dünya işlerinde olabileceği gibi dini konularda da olabilir. Fakat vasıl yapılarak كَذَّبَ kelimesinin meksûr olarak okunduğu da rivayet edilmiştir. Bu durumda cümle inşâî olup nehiy anlamı ortaya çıkmış olur.⁶¹⁶ Hz. Peygamber hadiste ümmetinin akıllı ve zeki olması, bir yerden zarar geldiğinde oraya tekrar dönmemesi gerektiğini belîğ bir şekilde ifade etmiştir.

Bu değerlendirmelerden hareketle hadisin geniş anlamı şöyle ifade edilebilir: "Mümin ferasetli olur, olayların ve işlerin sadece zahirine bakarak karar vermez. Hayatı boyunca bir defa bile olsa yanlış gördüğünde onu unutmaz. Bir daha aynı hataya düşmez. Zira kişi ilk defa başına gelen bir işten dolayı hataya düşebilir. Ancak ikinci defa ibret alıp aynı hataya tekrar düşmemelidir."

2.1.2. İcâz-ı Hazif Sanatını İçeren Hadisler

Bir önceki başlıkta ifade edildiği üzere Hz. Peygamber, hadislerinde edebî birçok sanatı kullanmıştır. Bu sanatlardan biri de icâzın bir türü olan icâz-ı haziftir. İcâz-ı hazifte hazfedilen şey harf, müfret (cümlelerin bir parçası), bir veya birden fazla cümle olabilir. Hazfedilen müfred; müsnedün ileyihi, müsned, muzâf, Muzâfun ileyihi, mevsuf, sıfat, cevâbü's-şart, kasem, cevâbü'l-kasem, matuf, müteallikât-i fiil,

⁶¹⁵ İbn Battâl, *Şerhu'l-Câmi 'i's-sahîh*, 9/307; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 10/530; Kâdî 'İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, 8/547; İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-mübîn*, 10/609; 'Alevî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 26/435.

⁶¹⁶ 'Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 22/173.

emir, nehiy, temenni ve istifhamın cevabındaki şart olabilir. Hazfedilen cümle ise müsebbep ve sebep olabileceği gibi sebep müsebbep olmayan cümle de olabilir.

Tespit edilebildiği kadarıyla sahih Müslim’de yer alan hadislerin %2’si civarında îcâz-ı hazif bulunmaktadır. Bu hadislerin %24’ü inanç esasları, %32’si ibâdât, %10’u muâmelât, %34’ü fezâil ile ilgilidir. Söz konusu hadislerde uygulanan üslup göz önünde bulundurulduğunda îcâz-ı hazif içeren hadislerin büyük çoğunluğunda kelimede îcâz yönteminin uygulandığı görülmektedir.

2.1.2.1. Harfin Hazfi

Belâgat âlimleri, îcâz kapsamında olan hazif (îcâz-ı-hazif) çerçevesinde kelime, cümle ve birden fazla cümlelerin hazfedilebileceği konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak bir harfin hazif edilip edilemeyeceği hususunda farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Kimine göre harfin hazfedilmesi kıyasa aykırıdır. Çünkü harfler belirli kelime veya cümlelerin yerine kullanılmış olmaları sebebiyle zaten ihtisarı sağlamaktadırlar. Dolayısıyla ayrıca bir ihtisar için hazif edilemezler. Şayet hazfedilecek olurlarsa muhtasar olan bir cümlelerin tekrardan ihtisar edilmesi durumu vaki olur ki bu durumda zorlama söz konusu olur. Örneğin; ما قام زيد cümlesinde bulunan ما harfi, fiil cümlesi olan أنفى yerine, إلا cümlesindeki قام القوم إلا زيداً harfi أستثنى cümlesi yerine, و cümlesindeki قام زيد وعمرو vav أعطى yerine, ليت لي مالا cümlesindeki ليت harfi أتمنى yerine, هل قام أخوك harfi أستفهم yerine kullanılmıştır. Bu gibi yerlerde zaten ihtisar yapıldığı için tekrar cümleyi bozarak ihtisar yapmak makbul değildir.⁶¹⁷

Bazı âlimlere göre ise harfin hazfedilmesinde herhangi bir beis yoktur. Çünkü Araplar bu yöntemi kullanmışlardır. Nitekim mana bildiren harflerin cümlelerde çok kullanılıyor olması, îcâz için hazfedilmelerini kaçınılmaz kılmaktadır.⁶¹⁸ Öte yandan Zerkeşî’nin dediği gibi bir harfin bazı yerlerde hazfedilmesi, orada ona delalet eden bir şeyin var oluşundandır.⁶¹⁹ Kaldı ki Arap belâgatının zirvesi sayılacak bir dönemde, bütün üsluplarıyla Arapları aciz bırakacak kadar mûcîz olan ve dil

⁶¹⁷ Ebü’l-Feth Osmân el-Mevsîlî el-Bağdâdî İbn Cinnî, *el-Hasâis* (Kahire: el-Heyetü’l-Mısriyyetü’l’Ammetu li’l-Kitâb, ts.), 27275.

⁶¹⁸ ‘Alevî, *et-Tirâz*, 2/59.

⁶¹⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/210.

“Meryem oğlu İsa hırsızlık yapmakta olan bir adam gördü. Ona: Hırsızlık mı yaptın, diye sordu. Adam: Kendisinden başka ilah bulunmayan Allah’a yemin ederim ki hayır, dedi. Bunun üzerine İsa: Allah’a iman ettim, kendimi yalanladım dedi.”⁶²⁴

Hadiste geçen سرقت fiili ile ilgili farklı yaklaşımlar sergilenmiştir; Kurtûbî (ö. 671/1273) gibi bazı âlimlere göre ilgili fiil ihbarîdir. Dolayısıyla Hz. İsa, söz konusu kişinin hırsızlık yaptığını kesin bir ifadeyle dile getirmiştir. Çünkü belâgat kuralları gereği fiilin haberi bir cümle olması, eylemin kesin olduğuna delalet eder. Bu durumda adam “hayır” demekle ya aldığı malın kendisine ait olduğunu veya izinli bir şekilde aldığını söylemiştir. Dolayısıyla burada herhangi bir hazif söz konusu değildir. Kastallânî’nin (ö. 923/1517) aralarında olduğu bazı âlimlere göre ise söz konusu fiil ihbârî formda olsa da inşâ bildiren istifham manasındadır. Dolayısıyla fiilin takdiri أسرفت şeklinde olup istifham edatı olan hemze hazfedilmiştir. Buna göre Hz. İsa, adama hırsızlık yapıp yapmadığını sormuş, adam da “hayır” diyerek cevap vermiştir. Nitekim hadisin Buhârî’deki varyantında istifham hemzesinin mezkûr olması bu görüşü desteklemektedir.⁶²⁵ Şu halde hadiste, istifham hemzesi hazfedilmiştir. Bu ise belâgat ilmi açısından icâz-ı haziftir.

2.1.2.1.2. Yâ’nın Hazfî

2.1.2.1.2.1 Nidâ harfî Olan Yâ’nın Hazfî

1. Örnek:

عَنْ أَنَسٍ، - فِي حَدِيثٍ حَمَّادٍ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا دَخَلَ الْخَلَاءَ وَفِي حَدِيثٍ هُشَيْمٍ، - أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا دَخَلَ الْكَنِيفَ قَالَ: اللَّهُمَّ إِنِّي أَعُوذُ بِكَ مِنَ الْخُبْثِ وَالْخَبَائِثِ.

“Ey Allah’ım! Her türlü pislikten ve necasetten sana sığınırım.”⁶²⁶

Hadiste geçen اللَّهُمَّ münadadır. Başındaki nida harfî olan يا düşmüştür. Arapça dil kurallarına göre ya harfinin düşmesi caizdir. Bu konuda birçok âyet delil gösterilebilir. Mesela Yûsuf suresi 29. âyette geçen عن هذا يوسف أعرض عن هذا cümlesinin başındaki ya düşmüş olup aslı يوسف ya şeklindedir. Ancak şunun ifade

⁶²⁴ Müslim, "el-Fezâil", 149, (4/1838).

⁶²⁵ ‘Alevî, *el-Kevkebü’l-vehhâc*, 23/272; ‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 16/37; Kâdî ‘İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim*, 7/339.

⁶²⁶ Müslim, "el-Hayz" 122, (1/283).

edilmesi gerekir ki bu hazif nida edatlarından sadece يا harfine mahsus bir durumdur. Diğer nida harfleri için böyle bir hazif söz konusu değildir. Hadiste ya harfinin düşmesi belâgat ilmi açısından îcâz-ı haziftir.⁶²⁷

اللَّهُ kelimesinde hazfın olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır. Aralarında Halil b. Ahmed (ö. 175/791) ve Sîbeveyhi'nin bulunduğu cumhura göre hazif söz konusu değildir. Zira kelimenin sonundaki şeddeli mim, düşen يا yerine ivazdır. Dolayısıyla kelime اللَّهُ ile aynı anlamdadır. Ancak Ferrâ bu görüşe katılmamıştır. Bazen اللَّهُ şeklinde yâ ve mimin aynı anda kullanıldığını dile getirmiş ve iddiasını يَا اللَّهُمَا أو سَبَّحْتَ: يَا اللَّهُمَا ile desteklemiştir. Şu halde Ferrâ'ya göre hadiste ya hazfedilmiştir.⁶²⁸

2. Örnek

عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، كَانَ إِذَا عَادَ مَرِيضًا يَقُولُ: أَذْهَبِ الْبَاسُ، رَبَّ النَّاسِ، اشْفِهِ أَنْتَ الشَّافِي، لَا شِفَاءَ إِلَّا شِفَاؤُكَ، شِفَاءٌ لَا يُعَادِرُ سَقَمًا.

“Ey insanların Rabbi olan Allah'ım! Zararı gider, şifa ver, şifayı veren sensin, senin şifandan başka şifa yoktur, bu ardında hastalık bırakmayan şifadır.”

Hadiste geçen رَبَّ النَّاسِ cümlesinin aslı يَارَبَّ النَّاسِ şeklindedir. Fakat başındaki nida harfi olan يا düşmüştür. Buna delalet etmesi içinde رَبَّ kelimesi mansub okunmuştur. Zira bu gibi yerler mürakabe makamı kabul edildiği ve münada/seslenilen yakın addedildiği için nida harfi hazfedilir.⁶²⁹ Binaenaleyh hadiste belâgat açısından îcâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır.

2.1.2.1.2.2. Yâ-i Mütakellimin Hazfi

1. Örnek

قَالَ رَجُلٌ لِابْنِ عُمَرَ كَيْفَ سَمِعْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: فِي النَّجْوَى؟ قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ: " يُدْنِي الْمُؤْمِنُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ رَبِّهِ عَزَّ وَجَلَّ، حَتَّى يَضَعَ عَلَيْهِ كَنَفَهُ، فَيَقَرُّهُ بِذُنُوبِهِ، فَيَقُولُ: هَلْ تَعْرِفُ؟ فَيَقُولُ: أَيْ رَبِّ أَعْرِفُ، قَالَ: فَإِنِّي قَدْ سَتَرْتُهَا عَلَيْكَ فِي الدُّنْيَا، وَإِنِّي أَعْفُوهَا لَكَ الْيَوْمَ، فَيُعْطَى صَحِيفَةً حَسَنَاتِهِ، وَأَمَّا الْكَفَّارُ وَالْمُنَافِقُونَ، فَيُنَادَى بِهِمْ عَلَى رُءُوسِ الْخَلَائِقِ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَذَبُوا عَلَى اللَّهِ.

⁶²⁷ 'Aynî, 'Umdetü'l-kârî, 2/270.

⁶²⁸ İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, 13/470.

⁶²⁹ Münâvî, Feyzü'l-kadîr, 2/150.

“Kıyamet günü mümin, Rabbine öyle yaklaşır ki, Allah onu rahmeti ile örter ve günahlarını kendisine itiraf ettirir ve şöyle der: ‘Yapmış olduğun filan günahı biliyor musun? Mümin: Biliyorum ya Rab.’ der. Allah Teâlâ: ‘Bu günahı dünyada örtmüştüm, bugünde mağfiret ediyorum.’ buyurur. Bunun üzerine o kimseye hasenatının yazılı olduğu defter verilir. Kafir ve münafığa gelince işte Allah’a iftira atanlar bunlardır diye ilan edilecekler.”⁶³⁰

Hadiste geçen *أَيُّ رَبِّ أَغْرَفْتُ* cümlesinde yer alan *رَبِّ* kelimesi münada-i muzâf olup hazfedilmiş olan ya-i mütekellime izafe edilmiştir. Aslı *أَيُّ رَبِّي أَغْرَفْتُ* şeklindedir. Dolayısıyla hadiste îcâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır.

Bu hadis kıyamet gününde münafık, kâfirin ve mümin kulların Allah katındaki konumunu açıklamaktadır. O gün Allah mümin kulu kendisine yaklaştırır, onu korur ve onunla gizli konuşur. et-Tekâsür 8. Âyette belirtildiği gibi o gün herkes gibi mümin kul da kendisine verilen nimetlerden ve yaptığı günahlardan hesaba çekilecektir. Ancak bu sorgu kapsamında sorulan sorular mümin için bir hesap ve intikam değil, ikrar sorusu olacaktır. Çünkü hadisten anlaşıldığı üzere yüce Allah önce mümine yaptığı günahı ikrar ettirecek, ardından onu affettiğini bildirecektir.⁶³¹ İşte böyle bir günaha sahip olan mümin kendisine karşı işlediği günahın mahcubiyetinden olacak ki rabbiyle muhatap olduğunda onu kendisine nispet edip *أَيُّ رَبِّي* (ey rabbim) deme yerine *أَيُّ رَبِّ* (ey rab) diye hitap edecektir. Dolayısıyla burada yâ harfi hazfedilmiştir.

2.1.2.2. Müfredin Hazfi

2.1.2.2.1. Müsnedün İleyhin Hazfi

Müsnedün ileyhinin hazfedilmesini gerektirecek birçok etken vardır. Bu etkenler ya lafzidir veyahut manevidir. Lafzi etkenin altında ya cümleyi kısaltma amacı yatar ya seci’i bozmamak veyahut manzum bir cümlemin nazmını korumak vardır. Manevi etkenlere bakıldığında ise burada birçok etkenin varlığı göze çarpmaktadır. Bunlar; müsnedün ileyhinin muhatap tarafından bilinmesi, mütekellimin müsnedün ileyhiyi tanımaması, mütekellimin müsnedün ileyhiyi

⁶³⁰ Müslim, "et-Tevbe", 52, (4/2120).

⁶³¹ ‘Aynî, ‘Umdetü’l-kârî, 12/287.

muhabata bildirmek istememesi, mütekellimin müsnedün ileyhiyi yüceltme veya verme isteği, mütekellimin müsnedün ileyhinin şerrinden emin olma isteği ve müsnedün ileyhinin zikredilmesiyle cümlede herhangi bir maksadın oluşmaması şeklinde sıralanabilir.⁶³²

2.1.2.2.1.1. Mübtedanın Hazfî

Cürcânî müsnedün ileyhinin hazfî ile ilgili detaylı bilgi ve örnekler verdikten sonra şunları söylemiştir:

“Mübtedanın hazfedilebildiği bu durumlar öğrenildikten sonra bilinmelidir ki müsnedün ileyhinin hazfî bütün öğeler için geçerlidir. Nitekim ismin de fiilin de hazfedilebildiği durumlar vardır. Bu hususta öğenin hazfedilebileceği durum doğru bir şekilde tespit edilmeli, akabinde hazfînin gerekli olduğu yerde hazfî yoluna gidilmelidir. Zira bazı hallerde müsnedün ileyhinin hazfî zikrinden evla olmaktadır.”⁶³³

1.Örnek:

اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُفَوِّقَاتِ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا هُنَّ؟ قَالَ: الشِّرْكُ بِاللَّهِ، وَالسَّحَرُ، وَقَتْلُ النَّفْسِ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ، وَأَكْلُ مَالِ الْيَتِيمِ، وَأَكْلُ الرِّبَا، وَالتَّوَلَّى يَوْمَ الرَّحْفِ، وَقَذْفُ الْمُحْصَنَاتِ الْعَافِيَّاتِ الْمُؤْمِنَاتِ.

“Yedi helâk ediciden kaçın!” Oradakiler: Ey Allah’ın Resulü! Bunlar nelerdir? diye sordular. Hz. Peygamber: “Allah’a ortak koşmak, sihir yapmak, Allah’ın haram kıldığı bir nefsi haksız yere öldürmek, yetim malı yemek, faiz yemek, savaş meydanından kaçmak, evli, namuslu ve hiç bir şeyden haberi olmayan mümin kadınlara zina isnâd etmektir.”⁶³⁴

Arap dil kurallarına göre cümlede karine olması halinde müsnedün ileyhi olan mübteda hazfedilebilir. Örneğin devlet başkanının ofisinde olan birisi “geldi” dediğinde gelenin devlet başkanı olduğu anlaşılır.⁶³⁵ Söz konusu hadiste de geçen أحدها/أولها kelimesi cümlesinde müsnedün ileyhi (mübteda) olan الشريك بالله

⁶³² Detaylı bilgi için bk. ‘Avnî, *el-Minhâcû’l-vâzih*, 4/72-77; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me‘ânî*, 126; Çağmar, *Alıştırmalarla Belagat*, 59-60.

⁶³³ Detaylı bilgi için bk. Cürcânî, *Delâilü’l-i‘câz*, 146-152.

⁶³⁴ Müslim, “*el-Îmân*” 145, (1/92).

⁶³⁵ ‘Avnî, *el-Minhâcû’l-vâzih*, 2/21.

hazfedilmiştir. Cümlelerin takdiri أحدها/أولها الشرك بالله şeklindedir. Zira cümlelerin akışından bu anlaşılmaktadır. Aynı durum hadisin devamında zikredilen diğer hususlar için de geçerlidir.⁶³⁶ Dolayısıyla bu hadiste Hz. Peygamber müsnedün ileyhiyi zikretmeyerek îcâz-ı hazif sanatını uygulamıştır.

Hadiste Hz. Peygamber yedi helak ediciden sakındırırken احرزا اتركوا veya احذرزا gibi emir kiplerini değil, ifti‘âl babından اجتنبوا sigasını kullanmıştır. Bu sigayı tercih etmesinin sebebi diğerlerinden çok daha belîğ olmasındandır. Çünkü اجتنبوا emrinde, yaklaşmayı men etmek anlamı var iken diğerlerinde terk etmek/sakınmak manası vardır. Kur‘an‘ın birçok yerinde geçen ولا تقربوا (yaklaşmayın) emri de bu kabildendir. Bir şeye yaklaşmayı yasaklamak ise onu yapmayı yasaklamaktan daha ileri boyutta bir sakındırmadır.⁶³⁷

2. Örnek:

أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ؟ كُلُّ ضَعِيفٍ مُتَضَعِّفٍ، لَوْ أَقْسَمَ عَلَى اللَّهِ لِأَبْرَهُ، أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ النَّارِ؟ كُلُّ جَوَاطِ زَنِيمٍ مُتَكَبِّرٍ.

*“Size cennet ehlini haber vereyim mi? Her zayıf olan ve tarafından zayıf görülen kimsedir. Allah’a yemin etse, muhakkak ki Allah onu yemininde doğru çıkarır. Size cehennem ehlini de haber vereyim mi? Her katı yürekli, şımarık, kibirli olan kimsedir.”*⁶³⁸

Bu hadiste yer alan كُلُّ ضَعِيفٍ sözü, merfû olarak gelmiş ve mahzûf bir mübtedaya haber olmuştur. Takdiri ya هُمْ كُلُّ ضَعِيفٍ veya هُمْ أَهْلُ الْجَنَّةِ كُلُّ ضَعِيفٍ şeklindedir. Zira öncesinde geçen أَلَا أُخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ؟ cümlesi buna delalet etmektedir. Dolayısıyla Hz. Peygamber, ilgili hadiste mübtedayı (müsnedün ileyhi) zikretmeyerek îcâz-ı hazif sanatına başvurmuştur.

Hz. Peygamber, bu hadiste zayıf ve güçsüz kimsenin cennet ehli olduğunu beyan etmiştir. Hadisteki ضَعِيف kelimesinden maksat, bedenî değil, maddî zayıflıktır. Devamında gelen مُتَضَعِّف kelimesi meşhur görüşe göre (muteza‘af) şeklinde

⁶³⁶ ‘Aynî, ‘Umdetü’l-kârî, 14/61; Lâşîn, Fethü’l-mün‘im, 1/290.

⁶³⁷ ‘Aynî, ‘Umdetü’l-kârî, 14/61; Lâşîn, Fethü’l-mün‘im, 1/291.

⁶³⁸ Müslim, "el-Cenne" 47, (4/2190).

meftûhtür. Bu durumda dünyadaki maddi durumundan dolayı insanlar tarafından zayıf ve hakir görünen kişi anlamındadır. متضعف şeklinde meksûr olan görüşe göre ise mütevazı olan kişi manasındadır. Her iki durumda da maksat, güç/kuvvet bakımından zayıf olan değil, mali açıdan zayıf olduğundan insanların hakir gördüğü veya tevazu gösteren kişi anlamındadır. Her iki görüşe göre varılmak istenen sonuç, insanların dünyadaki tavır ve durumundan ötürü zayıf ve hakir gördüğü kimse anlamındadır.⁶³⁹ Bu kişiler Allah katında değerlidirler. Nitekim Resûlullah'ın (s.a.s.) *"Allah kendisi için tevazu gösteren kişiyi yüceltir."*⁶⁴⁰ hadisi bu değeri ifade etmiştir. Onun için Müslümanın zillet ve rezalet içinde olmadan mütevazı olması gerekir. Bu konuda yüce Allah, *"Müminlerden sana uyanlara kanatlarını indir."*⁶⁴¹ buyurmuştur.

2.1.2.2.1.2. Fâilin Hazfi

İbnü'l-Esîr'e göre fiilin fâile delalet etmesi durumunda fâil hazfedilebilir.⁶⁴² İbn Cinnî'ye (ö. 392/1002) göre ise fâilin hazfihiçbir şekilde caiz değildir.⁶⁴³ Ancak bazı âyet ve hadislerde fâilin mahzûf olduğu gerçeği göz önüne alındığında İbnü'l-Esîr'in görüşünün daha isabetli olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Ancak bazı nahiv âlimleri, fâilin fiilin bir parçası olduğu ve hazfedilemeyeceği, sadece gizlenebileceği ve eğer bir hazif söz konusu olacaksa bunun fiille beraber olacağı görüşünü dile getirmişlerdir. Naibü'l-fâil ve ef'al-i nakisanın (kâne ve benzerleri) isimleri de böyledir.⁶⁴⁴ İbn Hişâm'a (ö. 761/1360) göre fâil dört yerde daima hazfedilir. Birincisi fâilin müstesna minhu olması durumunda hazfedilir. Örneğin ما قام إلا زيد cümlesinde fâil hazfedilmiştir ki o da أحد kelimesidir. زيد ise fâilden bedeldir. İkincisi mastarın fâili olduğu zaman hazfedilir. Örneğin اَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ يَتِيمًا âyetinde mastar olan إِطْعَامٌ kelimesinin fâili mahzûftur. Aslı إِطْعَامُهُ şeklindedir. Üçüncüsü fiil meçhul yapıldığında fâil hazfedilir. Örneğin وقضى الحق âyetinde fâil Allah'tır ve mahzûftur. Aslı وقضى الله الحق şeklindedir. Dördüncüsü taaccüp fiilinden önce bir taaccüp fiili

⁶³⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, 17/187; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 8/663; Tîbî, *Şerhü'l-Mişkât*, 10/3244; Lâşîn, *Fethü'l-mün'im*, 10/461; 'Alevî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 25 & 536.

⁶⁴⁰ Müslim, "el-Birr ve's-Sıla ve'l-Âdâb" 69, (4/2001).

⁶⁴¹ eş-Şuarâ, 26/215.

⁶⁴² Ebû Musa, *Hasâisü't-Terâkîb*, 179.

⁶⁴³ Ebû Musa, *Hasâisü't-Terâkîb*, 179.

⁶⁴⁴ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 793.

daha geçmişse ikincisinin fâili hazfedilir. Örneğin أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا لَكِنِ الظَّالِمُونَ⁶⁴⁵ in fâili hazfedilmiş olup بِهِمْ zamiridir.⁶⁴⁵

Bütün bu değerlendirmelere göre fâilin hazfî mutlak şekilde caiz değilse de cümlede hazfine delalet eden bir karinenin bulunması halinde hazfedilebilir. Örneğin إِذَا بَلَغَتِ التَّرَاقِيَ/Hayır artık çok geç! Can boğaza gelip dayandığında⁶⁴⁶ âyetinde nefis (can) kelimesi mahzûftur. Her ne kadar bu kelime âyetin metninde geçmese de بَلَغَتِ hem manasından hem de formundan ortada mahzûf bir fâilin var olduğu ve bunun nefis olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Araplar أَرْسَلْتُ السماءَ ifadesiyle manasını kastettikleri, o anki hava durumundan anlaşılmaktadır. Çünkü onlar o anki hava durumuna bakarak bu cümleyi dile getirmektedirler ve bu da yağmur yağdığı zaman Araplar arasında yaygın olarak kullanılan bir kelimedir. Zira bu gibi kavramları sıradan bir şiir veya nesirde kullandıkları görülmemiştir.⁶⁴⁷

1. Örnek:

يُنْيِ الْإِسْلَامَ عَلَى خَمْسٍ، شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، وَإِقَامَ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ الْبَيْتِ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ.

“İslam beş şey üzerine bina olunmuştur: Allah’tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed’in (s.a.s.) Allah’ın kulu ve Resulü olduğuna şahadet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek, ramazan orucunu tutmaktır.”⁶⁴⁸

Hadiste geçen بني kelimesi meçhul bir fiil olup fâili belli olduğu için hazfedilmiştir. Fâil yerine naibü’l-fâil olarak mef’ûlün bih geçmiş ve bu şekilde icâz yapılmıştır. Burada belâgat açısından istiare-i mekniyye de vardır. Zira İslam, bir binaya benzetilmiş, müşebbeh zikredilmişken müşebbehün bih hazfedilmiştir. Öte yandan burada istiare-i temsiliyenin de olduğu söylenebilir. Bu durumda beş rûknü olan İslam’ın durumu beş direkli bir çadırın durumuna benzetilmiş olur. Hadisin

⁶⁴⁵ Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî el-Mısırî İbn Hişâm, Şerhu katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Beyrut: Darü’l-Fikr, 2004), 244.

⁶⁴⁶ Kıyamet, 75/26.

⁶⁴⁷ İbnü’l-Esîr, el-Meselü’s-sâir, 2/233; ‘Alevî, et-Tirâz, 2/56; Ebû Musa, Hasâisü’t-Terâkîb, 179.

⁶⁴⁸ Müslim, "el-İmân" 16, (1/45).

sonunda yer alan **وَصَوْمَ شَهْرِ** cümlesinde de hazif vardır. Bu cümlenin aslı **وَصَوْمَ رَمَضَانَ** şeklindedir.⁶⁴⁹

Yukarıdaki hadis, Hz. Peygamber'in belâgat ve fesâhatiyle cevâmi'ü'l-kelim olduğunu en açık şekliyle ortaya koymaktadır. Yüce Allah'ın kendisine verdiği yetenek ile dinin kurallarını, İslam'ın mükemmelliğini sade ve açık sözlerle en açık ve belîğ bir şekilde ifade etmiştir.

2. Örnek:

أَمَرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَمَنْ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَقَدْ عَصَمَ مِنِّي مَالَهُ، وَنَفْسَهُ، إِلَّا بِحَقِّهِ وَحِسَابِهِ عَلَى اللَّهِ.

*“Ben, Allah’tan başka bir ilâh bulunmadığına şehadet edinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Allah’tan başka ilah yoktur dediği takdirde, malı ve canı benden korumuş olur. İslam’ın gerektirdiği haklar hariç. Onların hesabı Allah’a aittir.”*⁶⁵⁰

Hadiste geçen **أَمَرْتُ** kelimesi meçhul mazi bir fiil olup **أَمَرَنِي اللَّهُ** “Allah bana emretti” anlamındadır. Burada fâilin hazfedilmesi büyüklüğü ve malum olması sebebiyledir. Hz. Peygamber “emrolundum” dediğinde emir verenin Allah, sahabeler bunu söylediklerinde ise emir verenin Hz. Peygamber olduğu anlaşılır. Çünkü bir büyüğün itaati altında yaşayan kişi ben emrolundum dediğinde bu emrin o büyüğü tarafından verildiği bilinir.⁶⁵¹ Bu ve benzeri hadislerde fâilin hazfedilmesiyle îcâz yapılmış olur. Belâgat ilminde buna îcâz-ı hazif denir.

2.1.2.2.2. Müsnedin Hazfi

Müsnedün ileyhi bazen hazfedildiği gibi müsned de bazı durumlarda hazfedilir. Bunlar; karine olduğunda, müsned yaygın kullanılan bir kelime olduğunda, abes durumdan sakınmak, zaman darlığı vb. şeklinde sıralanabilir.⁶⁵²

⁶⁴⁹ ‘Aynî, ‘Umdetü’l-kârî, 1/120.

⁶⁵⁰ Müslim, "el-Îmân" 32, (1/51).

⁶⁵¹ ‘Aynî, ‘Umdetü’l-kârî, 8/245, 14/215; Lâşîn, Fethü’l-mün ‘im, 1/76.

⁶⁵² Detaylı bilgi için bk. ‘Avnî, el-Minhâcü’l-vâzih, 2/52-55.

2.1.2.2.1. Haberin Hazfi

İbnü'l-Esîr, haberin hazfinin mübtedanın hazfinden daha tutarlı olduğunu dile getirmiştir. Zira mübtedanın hazfi kelimeyle olurken haberin hazfi kelime olabileceği gibi cümle de olabilir. Örneğin “ وَالَّذِي يَأْتِي مِنَ الْمَحِيضِ مَنْ نِسَائِكُمْ إِنْ ارْتَبْتُمْ فَعِدَّتُهُنَّ ثَلَاثَةُ أَشْهُرٍ ” وَالَّذِي لَمْ يَحْضَنْ وَأُولَئِكَ الْأَحْمَالُ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مِنْ أَمْرِهِ يُسْرًا / Kadınlarınızdan âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdet görmeyenler hususunda tereddüt ederseniz, onların bekleme süresi üç aydır. Hamile olanların bekleme süresi ise, doğum yapmalarıyla sona erer. Kim Allah'a karşı gelmekten sakınırsa, Allah ona işinde bir kolaylık verir.”⁶⁵³ âyetinde haber -mübteda ve haberden meydana gelen- cümle olarak hazfedilmiştir. Takdiri واللائي لم يحضن فعدتهن ثلاثة أشهر şeklindedir.⁶⁵⁴

Haberin hazfini gerektirecek dört durum vardır. Birincisi لولا dan sonra gelen bir mübtedaya haber olduğunda hazfedilir. Örneğin لولا خالد لأتيتك cümlesinde haber hazfedilmiştir. Aslı لولا خالد موجود لأتيتك şeklindedir. İkincisi mübteda kase cümlesinin bir parçası olduğunda haberi hazfedilir. Mesela لعمرك لأفعلن كذا cümlesinde haber olan قسمي zorunlu olarak hazfedilmiştir. Üçüncüsü, mübtedadan sonra vav-i maiyet/birliktelik geldiğinde haberi hazfedilir. Örneğin كل رجل وضيعة cümlesinde mübteda olan كل kelimesine atıf olup و harfinden sonra gelmesi gereken haber hazfedilmiştir. Dördüncüsü, mübteda mastar olup kendisinden sonra haber yerine geçen bir hal varsa haber zorunlu olarak hazfedilir. Mesela ضربي العبد مسينا cümlesindeki مسينا hal olup mahzûf olan haberin yerine kullanılmıştır.⁶⁵⁵

1. Örnek:

1. مَا مِنْ أَحَدٍ يُدْخِلُهُ عَمَلُهُ الْجَنَّةَ فَقِيلَ: وَلَا أَنْتَ؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: وَلَا أَنَا، إِلَّا أَنْ يَتَّعَمِدَنِي رَبِّي بِرَحْمَةٍ.

“Hiç bir kimseyi ameli cennete koymaz. Bunun üzerine: Seni de mi ya Resûlallah? denilmiş. Beni de! Ancak Rabbim beni rahmetiyle örte.”⁶⁵⁶

2. لَا يُدْخِلُ أَحَدًا مِنْكُمْ عَمَلُهُ الْجَنَّةَ، وَلَا يُجِيرُهُ مِنَ النَّارِ، وَلَا أَنَا، إِلَّا بِرَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ.

⁶⁵³ et-Talâk, 65/4.

⁶⁵⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 2/103.

⁶⁵⁵ İbn Hişâm, *Şerhü'l-Katr*, 125.

⁶⁵⁶ Müslim, "el-Münâfikûn", 72 (4/2169).

“Sizden hiç bir kimseyi ameli cennete koyamaz. Onu cehennemden de koruyamaz. Beni de (öyle)! Ancak Allah’tan bir rahmetle (olursa) o başka!”⁶⁵⁷

Müsned, bazı amaçlar doğrultusunda hazfedilebilir. Bu bağlamda sorulara verilen cevaplarda müsnedin hazfi yaygın olarak göze çarpmaktadır.⁶⁵⁸ Örneğin وَلَيْسَ اللهُ يَخْلُقُ اللهُ لَيَقُولَنَّ اللهُ/Andolsun, eğer onlara, ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan, mutlaka ‘Allah’ derler.”⁶⁵⁹ âyetinde لَيَقُولَنَّ اللهُ cümlesi cevap olup cümledeki müsned olan خَلَقَ خَلَقَهُنَّ hazfedilmiştir. Âyetin aslı اللهُ خَلَقَهُنَّ veya اللهُ خَلَقَهُنَّ şeklindedir. Yukarıdaki hadislerle bakıldığında أَنَا وَلَا cümlesi sorulan soruya cevap olarak verilmiş olup müsnedün ileyhidir (mübtedadır.) Müsned (haber) olan يَدْخُلُنِي cümlesi hazfedilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber, kendisine yöneltilen soruya verdiği cevapta müsnedi (haberi) zikretmeyerek icâz-ı hazif sanatını icra etmiştir.

2. Örnek:

أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ اللَّقْطَةِ، فَقَالَ: عَرَفْتُهَا سَنَةً، ثُمَّ اعْرِفْ وَكَاءَهَا، وَعِفَاصَهَا، ثُمَّ اسْتَنْفِقْ بِهَا، فَإِنْ جَاءَ رَبُّهَا فَأَدِّهَا إِلَيْهِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَضَالَةٌ الْغَنَمِ؟ قَالَ: خُذْهَا فَإِنَّمَا هِيَ لَكَ، أَوْ لِأَخِيكَ، أَوْ لِلذِّئْبِ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَضَالَةٌ الْإِبِلِ؟ قَالَ: فَغَضِبَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى احْمَرَّتْ وَجَنَّتَاهُ - أَوْ احْمَرَّ وَجْهُهُ - ثُمَّ قَالَ: مَا لَكَ وَلَهَا، مَعَهَا جِدَاؤُهَا، وَسِقَاؤُهَا، حَتَّى يُلْقَاهَا رَبُّهَا.

Bir adam Resûlullah’a (s.a.s.) lukatanın/buluntunun⁶⁶⁰ hükmünü sordu. Resûlullah (s.a.s.) ‘Onu bir sene ilan et. Sonra (bir de) onun bağını ve kabını belle. Sonra onu harca. Şayet sahibi gelirse onu kendisine verirsin’ buyurdular. Adam: Kaybolmuş koyunun hükmü nedir? dedi. ‘Onu al! Zira o ya senin ya din kardeşinin yahut da kurdundur’ buyurdu. Adam: Ya kaybolmuş develer ne olacak? diye sordu. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) kızdı. Hatta yanakları kızardı. (yahut yüzü kızardı)

⁶⁵⁷ Müslim, "el-Münâfikûn", 77, (4/2171).

⁶⁵⁸ Matlûb, *Esâlibün Belâğiyetün*, 165.

⁶⁵⁹ Lokmân 31/25.

⁶⁶⁰ **Lukata**: Lügate, “bir malı yerden kaldırıp almak, buluntu mal” anlamına gelir. (Mustafa vd., *el-Mu‘cemü’l-vasît*, 2/834.) İslâm hukukunda ise “mâlîki bilinmeyen, fakat mubah mal grubunda da yer almayan buluntu mal” veya “üzerindeki hakkını terk etme niyeti olmaksızın mâlikinin iradesi dışında kaybolmuş ve bir başkası tarafından bulunmuş sahibi bilinmeyen mal” anlamında kullanılır. Detaylı bilgi için bk. Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer el-Ezherî Cemel, *Fütûhâtü’l-vehhâb bi tavzihi Şerhi Menheci’t-tullâb (Hâşiyetü’l-Cemel)* (Beyrut: Dârü’l-Fıkr, ts.), 3/602; Saffet Köse, “Lukata”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/222-225.

Sonra: 'Onlardan sana ne? Sahibi rastlayıncaya kadar onun çarığı ve su tulumu beraberindedir.' buyurdular."⁶⁶¹

Bir karinenin bulunması durumunda müsnedin hazfi evla görülmüştür.⁶⁶² Örneğin عمرو و عمارو denildiğinde عمرو kelimesinin müsnedi hazfedilmiş olup takdiri عمرو و عمارو şeklindedir. Karinesi, atıf edatıdır. İlgili hadiste de bazı konular hakkında bilgi almak için Hz. Peygambere sorular yöneltten şahıs konuşmasının devamında فضالة الغنم diyerek müsnedün ileyi olan mübtedayı zikretmiş, ancak müsned olan haberi hazfetmiştir. Zira cümlelerin aslı, فضالة الغنم ما حكمها ya da فضالة الغنم فضالة الغنم şeklindedir. Aynı şekilde hadiste yer alan الإبل cümlesinde de bu uygulama söz konusudur. Sonuç olarak bu ifadelerde müsnedin hazfedilmesiyle îcâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır.

2.1.2.2.2. Fiilin Hazfi

Balâgat açısından müsned olarak kabul edilen fiil bazı durumlarda hazfedilebilir. Ancak hazfedilen fiil, cümlede mezkûrmuş gibi addedilir. Bu bağlamda bir karine-i hâliye orada bir fiilin varlığına delalet ediyorsa fiil mezkûr hükmünü alır. Örneğin hedefe ok atmak için pozisyon alan birisin oku attıktan sonra demesi okun hedefe isabet ettiği anlamına gelir ki bu kurduğu cümlelerin أصاب القرطاس والله anlamında olduğunu gösterir. Dolayısıyla fiil olan أصاب kelimesi cümlede varmış gibi kabul edilir.⁶⁶³ Şayet hazfedildiğine dair bir delil varsa fiil doğrudan hazfedilir. Örneğin: من كتب هذا الكتاب؟ sorusuna cevaben خالد denildiğinde fiilin hazfedildiği, sadece fâilin zikredildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

1.Örnek:

عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ أَعْرَابِيًّا سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْهَجْرَةِ، فَقَالَ: وَيْحَكَ، إِنَّ شَأْنَ الْهَجْرَةِ لَشَدِيدٌ، فَهَلْ لَكَ مِنْ إِبِلٍ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَهَلْ تُؤْتِي صَدَقَتَهَا؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَأَعْمَلْ مِنْ وَرَاءِ الْبَحَارِ، فَإِنَّ اللَّهَ لَنْ يَتْرَكَ مِنْ عَمَلِكَ شَيْئًا.

⁶⁶¹ Müslim, "el-Lukata", 2, (3/1348).

⁶⁶² Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 2/17.

⁶⁶³ Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed İbn Hâleveyh, *Kitâbu i'râbi selâsine sûretin mine'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Matba'atu Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1941), 37.

Ebu Saîd el-Hudrî (r.a.) şöyle anlatır: “Bir bedevi gelerek hicret etme konusunda Resûlullah’a (s.a.s.) soru sordu. Hz. Peygamber ona, ‘Sana yazık olur. Çünkü hicret çok zor ve meşakkatli bir iştir.’⁶⁶⁴ Develerin var mıdır?’ buyurdu. Adam, ‘Evet’ dedi. Hz. Peygamber, ‘Zekâtını veriyor musun?’ diye sordu. Adam ‘Evet’ dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) ‘Denizler ardında bile olsan çalış. Çünkü Allah yaptığın hiçbir iyiliği karşılıksız bırakmaz’ buyurdu.”⁶⁶⁵

Hadiste geçen وَجَّحَ kelimesi وَجَّحَ fiilin mastarı olarak şefkati, dolayısıyla merhamet ve acıma duygusunu ifade etmek için söylenen bir kelime olup musibete uğrayan kişi hakkında ifade edilir. Bazen de övme ve beğeni manasında telaffuz edilir. Buna mukabil وَيْل kelimesi daha çok azap, ceza veya laneti ifade eder. Şu halde bu iki kelime Arapçada farklı duyguları ifade etmek için kullanılır. وَيَج kelimesi daha çok olumsuz bir durumu ifade ederken, وَيْل kelimesi daha çok bir uyarı veya tehlikenin habercisi manasında kullanılır.⁶⁶⁶ Burada bu kelime mukadder bir fiil ile mansûb olmuştur. Açılımı أَلْزَمَكَ اللَّهُ وَيْحًا şeklindedir.⁶⁶⁷ Binaenaleyh hadiste fiil fâiliyle beraber hazfedilerek îcâz-ı hazif yapılmıştır.

2. Örnek:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: كُنَّا نَقُولُ فِي الصَّلَاةِ خَلَفَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: السَّلَامُ عَلَى اللَّهِ السَّلَامُ عَلَى فُلَانٍ. فَقَالَ لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ: إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ، فَإِذَا قَعَدَ أَحَدُكُمْ فِي الصَّلَاةِ فَلْيُقُلْ: النَّجِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللَّهِ الصَّالِحِينَ، فَإِذَا قَالَهَا أَصَابَتْ كُلَّ عَبْدٍ لِلَّهِ صَالِحٍ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، ثُمَّ يَتَخَيَّرُ مِنَ الْمَسْأَلَةِ مَا شَاءَ "

⁶⁶⁴ Hicret: terk etmek demektir. Burada hicretten maksat vatanını terk edip başka diyarlara göç etmektir. İslam kanunlarına göre ise hicret, fitneden kurtulup dinini daha iyi yaşamak için küfür diyarını terk edip İslam diyarına göç etmektir. Bunun içindir ki Mekke'den Medine'ye göç eden sahabelere Muhacir denmiştir. Daha geniş bir anlam ile hicret; Allah'ın hoşlanmadığını terk edip O'nun hoşlandığı şeylere yönelmektir. Hadisin devamına bakıldığında bu bir işaret olduğu görülmektedir. Çünkü burada develerin var mı ve onların zekatını veriyor musun sorularından maksat Allah'ın sana emrettiği şeyleri yerine getirip fakir ve muhtaçlara zekatını vererek iyilik yaptığında Allah'ın hoşlandığı şeylere yönelmiş olursun ki bu da bir bakıma hicrettir. Detaylı bilgi için bk. ‘Aynî, ‘Umdetü'l-kârî, 9/14.

⁶⁶⁵ Müslim, "el-İmâre" 87, (3/1488).

⁶⁶⁶ İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, 2/638.

⁶⁶⁷ İbn Manzûr, Lisânü'l-'Arab, 2/638, 6/259; ‘Alevî, el-Kevkebü'l-vehhâc, 10/146.

İbn Mesûd'dan (r.a.) rivayetle: "Biz Resûlullah (s.a.s.) arkasında namaz kıldığımızda 'Allah'a selam olsun falanca kişiye selam olsun' derdik. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) bir gün bize şöyle buyurdu: *'Selam olan sadece Allah'tır. Sizden biriniz namaza oturduğunda şöyle dua etsin; Selam, salavat ve bütün güzellikler ve güzel sözler Allah'a mahsustur. Ey Nebi, Allah'ın selâmı, rahmeti ve bereketi senin üzerine olsun. Selam bize ve Allah'ın sâlih kulları üzerine olsun. Çünkü siz bu şekilde Allah'ın sâlih kullarına selam dilediğiniz zaman, bu dua gök ile yer arasındaki Allah'ın her sâlih kuluna ulaşır. Bundan sonra ise hoşuna giden dilediği herhangi bir duayı okumakta serbesttir.'*"⁶⁶⁸

Namazların oturuş bölümlerinde okunması gereken duayı içeren bu hadisteki istişhad mahalli, السلام kelimesidir. Zira hadiste geçen السلام kelimesi, el-takılı gelebileceği gibi el-takısız da gelebilir. Her ne kadar Sahîhayn'da geçen ve İbn Mesûd'dan rivayet edilen hadislerde el-takısı mevcut ise de İbn Abbas'tan rivayet edilen başka bir varyantta el-takısı yoktur. Dolayısıyla burada harf hazfedilmiştir. Öte yandan سلمت سلاما cümlesinin aslı سلمت عليكم şeklindedir. Fiil hazfedilmiş mastar onun yerine geçmiştir. Anlam bakımından sübut ve istikrarın sağlanması için mansûb olması gereken mastar mübteda yapılarak merfû olarak kullanılmıştır.⁶⁶⁹

2.1.2.2.3. Mef'ûlün Hazfi

Mef'ûl, fiil cümlesinde umde değil fazla/kayıt olması ve mef'ûl olmadan cümlelerin fiil ve fâil ile tamamlanabilmesinden ötürü bazen hazfedilmesi caiz görülmüştür. Mef'ûl birkaç nedenden dolayı hazfedilebilir.

Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir:

1) Tahfif için hazfedilir. Ancak bu durumda melhûz/mezkûr olarak murâd edilir, binaenaleyh zikredilmiş gibi kabul edilir. Bu da sıla cümlesinde olur. Çünkü ism-i mevsûller sıla cümlesinde kendilerine dönen bir zamire ihtiyaç duyarlar. İşte bu zamir olmadan mana tamamlanabiliyorsa ve herhangi bir iltibas⁶⁷⁰ söz konusu olmuyorsa, bununla birlikte muttasılsa ve onu nasb eden fiil tamsa genellikle

⁶⁶⁸ Müslim, "es-Salât" 55, (1/301).

⁶⁶⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 2/313.

⁶⁷⁰ **İltibas:** "Anlamı belirsiz veya karışık olma, bulanıklık" anlamında olup ortak yönleri bulunan iki şey arasındaki benzeşmedir. Abdulhamîd Ömer, *Mu'cemü'l-lügati'l-'Arabiyyeti'l-mu'âsira*, 3/1990. TDK'da "andırışma" olarak geçmektedir.

hazfedilir.⁶⁷¹ Örneğin: *اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَقْدِرُ ۖ وَفَرَحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي* Allah rızkı dilediğine bol verir, (dilediğine de) kısar. Onlar ise dünya hayatı ile sevinmektedirler. Halbuki dünya hayatı, ahiretin yanında çok az bir yararlanmadan ibarettir.⁶⁷² *أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا ۖ* Allah'ın peygamber olarak gönderdiği adam bu mu?⁶⁷³ ve *أَيُّ شُرَكَائِي الَّذِينَ كُنْتُمْ تُزْعَمُونَ ۖ* Hani benim, var olduğunu iddia ettiğiniz ortaklarım?⁶⁷⁴ gibi âyetlerde zamir olan *ها* (mef'ûl) melfûzdür. Cümlelerin sıladan ötürü uzamaması sebebiyle hazfedilmiştir. Burada *ها* murâd edilmese mevsûl aidsiz kalır ki bu durumda anlam bakımından eksik kalır ve dil kuralları gereği geçersiz olur. Burada hem fiilin mef'ûl istiyor olması hem de sıra cümlesinin aid istiyor olması mef'ûlün hazfedildiğini ortaya koymaktadır.

2) Mef'ûlün hiç yokmuş gibi hazfedilmesidir. Bu gibi yerlerde cümleden maksat fiilin kime/neye karşı yapıldığı değil, kim (fâil) tarafından meydana getirildiği bilgisinin verilmesidir. Dolayısıyla fiil lâzımî (geçişsiz) fiil kabilinden olmaktadır. Örneğin *فَلَان يُعْطِي وَيَمْنَعُ، وَيَضُرُّ وَيَنْفَعُ، وَيَصِلُ وَيَقْطَعُ* cümlesinde aid isteyen herhangi bir ism-i mevsûl olmamasına rağmen fiillerin mef'ûlû hazfedilmiştir. Bu gibi cümlelerde sadece fiilin kimin tarafından yapıldığı bilgisinin verilmesi istenmektedir.

3) Cümleler arasındaki fasılalara riayet etmek için hazfedilir. Bu gibi yerlerde cümleler arasındaki ahengin sağlanması için mef'ûl hazfedilir. Örneğin *وَالضُّحَى. وَاللَّيْلِ إِذَا سَجَى. مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى* Kuşluk vaktine andolsun. karanlığı çöktüğü vakit geceye andolsun ki, Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı da.⁶⁷⁵ âyetler arasındaki fasılayı korumak için *قَلَى* fiilinin mef'ûlû hazfedilmiştir. Aslı *وما فلاك* şeklindedir.⁶⁷⁶

4) Anlamından dolayı (müstehcen vb.) zikretmekten kaçınmak için mef'ûl hazfedilir. Bu gibi yerlerde mef'ûl, anlamından dolayı dile getirilmek istenmeyen bir kelime olduğunda atılır. Hz. Aişe'nin Resûlullah (s.a.s.) hakkında söylediği *ما رأيت منه*

⁶⁷¹ Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım el-Murâdî İbn Ümmü Kâsım, *Tavzîhu'l-makâsîd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfıyyeti İbn Mâlik*, thk. Abdurrahman Ali Süleyman (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2008), 1/453; Abbas Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi* (Beyrut: Dârü'l-Me'ârif, ts.), 1/394.

⁶⁷² er-Ra'd, 13/26.

⁶⁷³ el-Furkân, 25/41.

⁶⁷⁴ el-Kasas, 28/62.

⁶⁷⁵ ed-Duhâ 93/1-3.

⁶⁷⁶ Kazvînî, *el-İzâh*, 2/158.

وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ 677 Burada mef'ûl olan العورة dile getirilmek istenmediği için hazfedilmiştir.

5) Mef'ûlün hazfi, özellikle “meşiet” ve “irade” fiillerinde çok yaygındır. Çünkü bu gibi yerlerde mübhem bir lafzın açıklanması kastedilir. 678 “وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ” Allah dileseydi, elbette onların işitme ve görme duyularını giderirdi. Şüphesiz Allah her şeye hakkıyla gücü yetendir.” 679 âyeti buna örnektir. Burada eğer dileseydi duyma ve görme yetilerini alırdı cümlesinde “eğer dileseydi” sözünü işiten kişi Allah’ın neyi dileyeceğini bilmediğinden bunu merak eder. Âyetteki şart edatının cevabı zikredilince, Allah’ın neyi dileyeceği ortaya çıkar. Âyette yer alan شَاءَ fiilinin mef'ûlü hazfedilmiştir. Çünkü mef'ûl cevapta gizlidir. Cümlenin aslı ولو شاء الله أن يذهب بسمعهم وأبصارهم لذهب.. şeklindedir.

1. Örnek:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ، قَالَ: وَقَفْتُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، بِمَنْى، لِلنَّاسِ يَسْأَلُونَهُ، فَجَاءَ رَجُلٌ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَمْ أَشْعُرْ، فَحَلَقْتُ قَبْلَ أَنْ أَنْحَرَ، فَقَالَ: ادْبَحْ وَلَا حَرَجَ ثُمَّ جَاءَهُ رَجُلٌ آخَرُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، لَمْ أَشْعُرْ فَتَحَرْتُ قَبْلَ أَنْ أَرْمِي، فَقَالَ: ارْمِ وَلَا حَرَجَ قَالَ: فَمَا سئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ شَيْءٍ قُدِّمَ وَلَا أُخِّرَ، إِلَّا قَالَ: افْعَلْ وَلَا حَرَجَ.

Abdullah b. ‘Amr b. As rivayet ediyor: “Hz. Peygamber veda haccında Mina’da insanlarla beraber oturdu ve insanlar ona soru soruyorlardı. Bir adam geldi ve ya Resûlallah ‘Ben farkına varmadan kurbanımı kesmeden önce başımı tıraş ettim,’ dedi. Hz. Peygamber: ‘Kes sıkıntı yok’ buyurdu. Sonra başka bir adam geldi ve ya Resûlallah ‘Ben cemreye taş atmadan kurbanımı kestim,’ dedi. Hz. Peygamber: ‘At sıkıntı yok’ buyurdu. Abdullah dedi ki zamanından önce veya sonra yapılan şeylerle ilgili Resûlullah’a ne sorulduysa ‘Yap sıkıntı yok’ buyurdular.” 680

Arap dilinde cümleyi kısa tutmak esas olduğundan bazı durumlarda makamdan anlaşıldığı için mef'ûl hazfedilebilir. 681 Örneğin رَبِّ ارْنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ “Rabbim! Bana (kendini) göster, sana bakayım.” 682 âyetinde herhangi bir umum-husus mana güdülmeden sırf ihtisar için mef'ûl hazfedilmiştir. Zira âyetin takdiri رَبِّ ارْنِي أَنْظُرْ إِلَيْكَ şeklinde olup mef'ûlün hazfedilmesini elverişli kılan husus siyaktan

677 Kazvîni, el-İzâh, 2/158; Merâğî, ‘Ulûmü’l-belâga, 96.

678 İbnü’l-Esîr, el-Meselü’s-sâir, 2/92; Kazvîni, el-İzâh, 2/154.

679 el-Bakara, 2/20.

680 Müslim, "el-Hacc" 327, (2/948).

681 ‘Avnî, el-Minhâcü’l-vâzih, 2/65.

682 el-A‘râf 7/143.

anlaşıyor olmasıdır. Aynı durum ilgili hadiste de söz konusudur. Nitekim hadisteki اذْبَحْ ve اُزْمْ fiillerinin mef'ûlleri olan الآن (şimdi) kelimesi hazfedilmiştir. Çünkü sahabeler bu görevleri zamanında yerine getirmediklerini Resûlullah'a (s.a.s.) arz etmiş, O da bu görevleri sorunun sorulduğu anda yapabileceklerini belirtmiştir. Dolayısıyla soru ve cevap makamı, mahzûf olan mef'ûlün ne olduğuna delalet etmektedir. Bu sebeple mef'ûlün ayrıca zikredilmesine gerek yoktur. Aksi halde bir gereklilik olmaksızın cümle uzatılmış olurdu. Şu halde Resûlullah (s.a.s.) ilgili hadiste îcâz-ı hazîf sanatını uygulayarak cümleyi ihtisar etmiştir.

2. Örnek:

عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَجْلِسٍ، فَقَالَ: ثُبَايْعُونِي عَلَى أَنْ لَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ شَيْئًا، وَلَا تَزْنُوا، وَلَا تَسْرِقُوا، وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ، فَمَنْ وَفَى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ، وَمَنْ أَصَابَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَعُوقِبَ بِهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ، وَمَنْ أَصَابَ شَيْئًا مِنْ ذَلِكَ فَسَتَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ، فَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ، إِنْ شَاءَ عَفَا عَنْهُ، وَإِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ.

Ubâde b. Sâmit (r.a.) şöyle demiştir: “Bizler bir mecliste Hz. Peygamber’in yanında idik. Bizlere şöyle buyurdu: ‘Benimle şu şartlar üzere beyat ediniz: Allah’a hiçbir şeyi ortak kılmamak, zina yapmamak, hırsızlık etmemek, Haksız yere Allah’ın haram kıldığı cana kıymamak. Sizden her kim bu dediklerimi yaparsa mükâfatı Allah katındadır. Her kim de dediklerimden birini yapıp da ondan dolayı dünyada cezasını çekerse bu ceza ona kefarettir. Bunlardan bir suçu yapıp da yaptığı fiili Allah örterse (onun işi de Allah’a aittir), Allah dilerse onu affeder, dilerse onu cezalandırır.’”⁶⁸³

Fiil cümlesinde mef'ûl birçok nedenden ötürü hazfedilir. Bunlardan biri, fiilin genel anlama (umuma) delalet ettiğini kısa ifadelerle bildirmektir.⁶⁸⁴ Şöyle ki bir fiil umum manada kastedildiğinde ya umum bildiren bir mef'ûl zikredilmelidir ya da mef'ûl tamamen hazfedilmelidir. Dolayısıyla umum manada kastedilen fiilin mef'ûlü zikredilecekse mef'ûlün de umum bildirmesi gerekmektedir. Aksi halde fiil, belirli bir hususla sınırlı kılınmış olur. Mesela muhatabından her şeyi okumasını isteyen bir kimsenin ona اقرأ كل شيء demesi gerekir. Bu gibi durumlarda mef'ûl tamamen hazfedildiğinde fiil, tıpkı genel mana bildiren bir mef'ûlün zikredilmesi durumunda olduğu gibi umum bildirir. Nitekim وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى دَارِ السَّلَامِ/Allah esenlik yurduna

⁶⁸³ Müslim, "el-Hudûd" 41, (3/1333).

⁶⁸⁴ Matlûb, *Esâlîbün Belâğîyyetün*, 167.

çağırıyor.”⁶⁸⁵ âyetindeki يَدْعُوا fiilinin mef’ûlünün hazfedilmiş olması, bu fiilin umum bildirdiğine ve Yüce Allah’ın herkesi esenlik yurduna çağırdığına delalet etmektedir. Buna göre âyetin takdiri, وَاللَّهُ يَدْعُو كُلَّ أَحَدٍ şeklindedir.⁶⁸⁶ Söz konusu hadiste de Resûlullah (s.a.s.) لَا تَسْرِقُوا fiilinin mef’ûlünü zikretmeyerek fiilin âmm manada olduğunu ve hiçbir şeyin çalınmaması gerektiğini buyurmuştur.⁶⁸⁷ Ya değilse bu anlamı ifade edebilmek için لَا تَسْرِقُوا شَيْئاً ما buyurarak cümleyi uzun tutması gerekirdi. Şu halde hadiste mef’ûlün hazfedilmesi suretiyle îcâz-ı hazif yöntemi takip edilerek umum mana kastedilmiştir. Yani Hz. Peygamber îcâz-ı hazif sanatını uygulayarak geniş bir anlamı az lafızlarla ifade etmiştir.

3.Örnek:

مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ، وَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ وَيُعْطِي اللَّهُ.

“Allah her kimin hayrını murâd ederse ona din hususunda (büyük bir) anlayış verir. Ben yalnız taksim ediciyim. Veren ise Allah’tır.”⁶⁸⁸

Arap dilinde müteaddî/geçişli fiiller bir mef’ûl alan ve birden fazla mef’ûl alan olmak üzere iki türdür. Birden fazla mef’ûl alan fiillerde, önemli görülmeyen mef’ûller hazfedilebilir.⁶⁸⁹ Bu durumda vurgu, zikredilen mef’ûle yönelik olur. Örneğin اطعام/اطعمَ âyetinde geçen اطعمَ/فإطعام ستين مسكيناً”⁶⁹⁰ âyetinde geçen اطعمَ kelimesi iki mef’ûl alan bir fiil olup mef’ûllerinden biri hazfedilmiştir. Zira âyetin aslı فَاطْعَامٌ سِتِينَ مَسْكِينًا طَعَامًا şeklindedir.⁶⁹¹ Bir mef’ûl alan fiillerde ise mef’ûl, vurgunun fâile yönelik olduğunun ifade edilebilmesi için hazfedilebilir. Mesela “هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ يَعْلَمُونَ/Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁶⁹² âyetindeki يَعْلَمُونَ fiillerinin mef’ûlleri zikredilmemiştir. Çünkü âyette vurgulanmak istenen husus, neyin bilindiği değil, kimin bildiğidir. İlgili hadiste de böyle bir durum söz konusudur. Nitekim hadisteki يُعْطِي fiilinin mef’ûlü mahzûf olup cümlelerin takdiri, “ويعطي الله ما شاء لمن شاء/Allah dilediğine dilediğini verir” şeklindedir. Buna göre Resûlullah (s.a.s.), kime neyin verildiğine değil de kimin (Allah’ın) verdiği

⁶⁸⁵ Yûnus 10/25.

⁶⁸⁶ Matlûb, *Esâlibün Belâğiyetün*, 167.

⁶⁸⁷ Etyûbî, *el-Bahrü’l-muhît*, 29/658.

⁶⁸⁸ Müslim, “ez-Zekât” 100, (2/719).

⁶⁸⁹ Matlûb, *Esâlibün Belâğiyetün*, 167.

⁶⁹⁰ el-Mücâdele 58/4.

⁶⁹¹ Muhammed Mehdi Aksoy, *Aile Hukuku İle İlgili Âyetler Bağlamında Fıkhî Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları* (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023), 309.

⁶⁹² ez-Zümer 39/9.

vurguda bulunmak için îcâz sanatına müracaat ederek mef'ûlü zikretmemiştir. Dolayısıyla îcâz-ı hazif sanatına başvurmuştur.

4. Örnek:

إِذَا دُعِيَ أَحَدُكُمْ إِلَى طَعَامٍ، فَلْيُجِبْ، فَإِنْ شَاءَ طَعِمَ، وَإِنْ شَاءَ تَرَكَ.

“Sizden biriniz yemeğe davet edildiğinde davete icabet etsin. Gittikten sonra dilerse yesin dilerse yemesin.”⁶⁹³

Mef'ûlün hazfedilme nedenlerinden biri de ibhamdan sonra beyandır. Arap dilinde bazı hallerde fiilin beyanı akabinde gelmektedir. Genellikle meşiet fiilleri için geçerli olan bu gibi durumlarda mef'ûl beyan vasıtasıyla anlaşıldığından zikredilmemektedir.⁶⁹⁴ Bu gibi durumlarda mef'ûlün hazfedilmesi bir tür îcâzdır. Zira beyan vasıtasıyla anlaşılan mef'ûlün ayrıca zikredilmesi cümlelin uzamasına yol açar. Söz konusu hadiste de Hz. Peygamber, iki defa zikrettiği شَاءَ fiillerinin mef'ûllerini hazfederek îcâz yöntemini uygulamıştır. Çünkü طَعِمَ fiilinden birinci شَاءَ fiilinin mef'ûlünün الأكل olduğu, تَرَكَ fiilinden de ikinci شَاءَ fiilinin mef'ûlünün عدم الأكل olduğu anlaşılmaktadır. Şayet Hz. Peygamber bu mef'ûlleri zikretmiş olsaydı, bir gereklilik bulunmadığı halde cümle uzamış olacaktı.

2.1.2.2.4 Mevsuf ve Sıfatın Hazfi

Arap dilinde mevsufun hazfedilip yerine sıfatın zikredilmesi şeklindeki kullanım yaygındır.⁶⁹⁵ Kur'an-ı Kerimde de bunun birçok örneği mevcuttur. Mesela “وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً”/Semûd kavmine o dişi deveyi açık bir mucize olarak verdik.”⁶⁹⁶ âyetinde النَّاقَةَ’nün değil, âyetin sıfatıdır. Dolayısıyla âyetin takdiri آية مبصرة şeklindedir: Buna göre âyette mevsuf hazfedilip yerine sıfat kullanılmıştır.⁶⁹⁷ Yaygın olan bu hazif türü, genellikle münâdâ ve mastarda görülmektedir.⁶⁹⁸ Örneğin “وَقَالُوا يَا أَيُّهَا السَّاجِرُ ادْغُ لَنَا رَبَّكَ بِمَا عَهِدَ عِنْدَكَ إِنَّنَا لَمُهْتَدُونَ”/Onlar azabı görünce) ‘Ey büyücü! Sana verdiği söze dayanarak, bizim için Rabbine dua et. Çünkü biz artık doğru yola

⁶⁹³ Müslim, "en-Nikâh" 105, (2/1054).

⁶⁹⁴ Subkî, 'Arûsü'l-efrâh, 1/374; Kazvînî, el-Îzâh, 2/154; Merâğî, 'Ulûmü'l-belâga, 95.

⁶⁹⁵ 'Alevî, et-Tirâz, 2/58.

⁶⁹⁶ el-İsrâ 17/59.

⁶⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an, thk. Ahmed el-Bürdûnî - İbrahim Atfîş (Kahire: Dârü'l-Kutubi'l-Misriyye, 1964), 1/34; Ebû'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî Vâhidî, el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz, thk. Safvaân Adnân Dâvûdî (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 1415), 639; İbnü'l-Esîr, el-Meselü's-sâir, 2/96.

⁶⁹⁸ İbnü'l-Esîr, el-Meselü's-sâir, 2/96.

gireceğiz' dediler."⁶⁹⁹ âyetinde geçen الساحر kelimesinin başındaki el-takısı mevsûle kabul edilmediği takdirde âyetin aslı يا أيها الرجل الساحر şeklinde olur. Binaenaleyh nida cümlesinde mevsuf hazfedilmiş kabul edilir.

es-Sicilmâsî (ö. 704/1305) mevsufun hazfîni iki şarta bağlamaktadır. Birincisi, sıfat mevsufa özgü olmalı ve ondan daha genel olmamalıdır. Mesela رأيت "güleni gördüm" ifadesinin aslı رأيت الإنسان الضاحك "gülen insanı gördüm" şeklinde olup mevsuf olan insan hazfedilmiştir. Bu hazif, gülmenin insana mahsus olmasındandır. İkincisi, ifade edilecek cümlede vurgu sıfata yönelik olmalıdır. Bu durumda sıfatın mevsufa özgü olup olmadığına bakılmaksızın mevsuf hazfedilebilir. Örneğin "Allah muttakileri en iyi bilendir."⁷⁰⁰ âyetinde vurgu takva vasfına yönelik olduğu için mevsuf hazfedilmiştir. Âyetin takdiri "Allah muttaki insanları en iyi bilendir" ya da "Muttaki müminleri en iyi bilendir" şeklindedir. Dolayısıyla mahzûf olan mevsufun insan olduğu söylenebileceği gibi mümin de olduğu söylenebilir.⁷⁰¹

Sıfatın hazfedilmesi mevsufun hazfedilmesine oranla daha azdır. Çünkü böyle bir hazfîn gerçekleşmesi için bir karine-i hâliye veya karine-i lafziyenin bulunması gerekir.⁷⁰² Aksi takdirde cümlelerin manası anlaşılmaz şekilde kapalı kalır. Örneğin: مَضَى عَلَيْهِ لَيْلٌ طَوِيلٌ (üzerinden bir gece geçti) cümlesinin aslı, مَضَى عَلَيْهِ لَيْلٌ (üzerinden uzun bir gece geçti) şeklindedir. Bu örnekteki karine-i hâliye, makamın mübalağayı gerektirmesindendir. Dolayısıyla bu ifade, mütekellimin zihninde "uzun" sıfatının yerine kullanılmıştır. Bu durum, bir insanın övülmesi ve yüceltilmesi söz konusu olduğunda da geçerlidir. Mesela وَاللّٰهُ رَجُلٌ (vallahi adam idi) ifadesinden maksat وَاللّٰهُ رَجُلٌ صَالِحٌ/شَجَاعٌ/جَوَادٌ (vallahi iyi/cesur/cömert bir adamdır) manasıdır. Bu durumların dışında sıfatın hazfedilmesi caiz görülmemiştir.⁷⁰³

İfade edildiği üzere sıfatın hazfedilmesi bir karinenin delaletine bağlıdır. Bu karine üç şekilde olabilir. Birincisi, karinenin ifade edilen cümleden önce geçmesidir.

⁶⁹⁹ ez-Zuhruf 43/49.

⁷⁰⁰ Âli-İmrân, 3/115.

⁷⁰¹ Ebu Muhammed el-Kasım b. Muhammed b. Abdülazîz el-Ensârî es-Sicilmâsî, *el-Munzi 'ü'l-bedî' fî tecnîsi esâlibi 'l-bedî'*, thk. 'Allâl el-Gâzî (Mektebetü'l-Me'ârif, 1980), 207.

⁷⁰² İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 2/246-247.

⁷⁰³ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 2/246-247; 'Alevî, *et-Tirâz*, 2/59; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâga*, 184.

Örneğin “يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا/her gemiyi zorla ele geçiren bir kral vardı.”⁷⁰⁴ âyetinden maksat “يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ صَحِيحَةٍ/SAĞLAM GEMİYİ ZORLA ELE GEÇİREN BİR KRAL VARDI” şeklinde olup sıfat hazfedilmiştir. Bu hazif, öncesinde geçen “فَارَدْتُ أَنْ أَغِيَهَا/onu yaralamak istedim” cümlesinden anlaşılmaktadır. Zira önlerindeki kral sağlam gemilere el koymaktaydı.⁷⁰⁵ İkincisi, karinenin sıfat cümlesinden sonra gelmesidir. Mesela “كُلُّ امْرِئٍ سَتَيْمٌ مِنْهُ / الْعَرَسُ أَوْ مِنْهَا يَنْبِئُ” “Erkek ve kadın herkes eşinin ölmesiyle evlilikten yoksun kalır.” Şiirde geçen herkesten maksat evli kişilerdir. Zira bu, şiirin devamında gelen “eşinin ölmesiyle evlilikten yoksun kalır” cümlesinden anlaşılmaktadır.⁷⁰⁶ Üçüncüsü, karinenin harici bir şey olmasıdır. Örneğin “لَا صَلَاةَ لِجَارٍ إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ/Camiye komşu olanın namazı, ancak camide kıldığı takdirde namaz olur.”⁷⁰⁷ hadisinden mescidin dışında namazın makbul olmayacağı anlaşılmaktadır. Ancak diğer bazı hadislerde caminin dışında namaz kılmanın caiz ve makbul olduğu bildirilmiştir.⁷⁰⁸ Buna göre söz konusu hadisle kastedilen, cami komşusunun namazının camide kılmadığı takdirde geçerli olmayacağı değil, camide kılmadığı takdirde kâmil olmayacağı şeklindedir. Şu halde hadisin bildirdiği hükme göre cami komşusunun namazının kâmil olması için camide kılması gerekmektedir. İşte burada sıfat olan kâmil kelimesi, ilgili hadiste bulunmayan harici (diğer hadislerdeki) bir karineden dolayı hazfedilmiştir.⁷⁰⁹

1. Örnek:

وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَيَأْتِيَنَّ عَلَى النَّاسِ زَمَانٌ لَا يَدْرِي الْقَاتِلُ فِي أَيِّ شَيْءٍ قَتَلَ، وَلَا يَدْرِي الْمَقْتُولُ عَلَى أَيِّ شَيْءٍ قُتِلَ.

“Nefsim elinde olana yemin ederim ki, öyle zaman gelecek ki, katil ne için öldürdüğünü bilmeyecek; maktul de neden dolayı öldürüldüğünü bilmeyecektir.”⁷¹⁰

⁷⁰⁴ el-Kehf, 18/79.

⁷⁰⁵ Kazvînî, *el-İzâh*, 3/1817; İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 818; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/59; 'Atîk, *İlmü'l-me'ânî*, 181; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 239; Sa'idî, *Bugyetü'l-izâh*, 2/336.

⁷⁰⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 2/247-248; Merâğî, *Ulûmü'l-belâga*, 184.

⁷⁰⁷ 'Aynî, *Umdetü'l-kârî*, 6/11.

⁷⁰⁸ Müslim, "el-Mesâcid", 4 (1/371).

⁷⁰⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/374; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 2/247-248; 'Atîk, *İlmü'l-me'ânî*, 182; Ye'îş b. Ali b. Ye'îş b. Muhammed b. Ali İbn Ye'îş, *Şerhü'l-mufassal* (Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İmiyye, 2001), 2/257.

⁷¹⁰ Müslim, *el-Câmi'ü's-sahîh*, “Fiten”, 55 (4/2231).

Bu hadiste وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ “Nefsim elinde olana yemin ederim ki” cümlesinde mevsuf olan “Allah” lafzı hazfedilmiş, yerine sıfat olan “nefsim elinde olan” geçmiştir. Hadisin takdiri وَالله الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ “Nefsim elinde olan Allah’a yemin ederim ki” şeklindedir. Dolayısıyla cümlenin akışından anlaşıldığı için sıfat hazfedilmiştir. Müslim’de yer alan hadislerde otuz dokuz yerde kullanılan bu yeminde mevsuf hazfedilmiş yerine sıfat geçmiştir. Sonuç itibariyle Hz. Peygamber bu yeminlerde îcâz-ı hazif sanatına başvurmuştur. Öte yandan bu gibi yemin cümlelerinde kase m harfleri olan ب ت و- cer harfi olup mecrûrlarıyla birlikte müteallikât-i fiildirler. Dolayısıyla buralarda müteallikât-i fiil hazfi de söz konusudur.

2. Örnek:

لَا صَلَاةَ بَعْدَ صَلَاةِ الْعَصْرِ حَتَّى تَغْرُبَ الشَّمْسُ. وَلَا صَلَاةَ بَعْدَ صَلَاةِ الْفَجْرِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

“İkindi namazından sonra güneş batıncaya kadar, sabah namazından sonra da güneş doğuncaya kadar namaz yoktur.”⁷¹¹

Hadis cümle itibariyle ihbarî olsa da anlam bakımından inşâî olup nehiy içermektedir. Zira hadisin manası, “ikindi namazından sonra güneş batıncaya kadar, sabah namazından sonra da güneş doğuncaya kadar namaz kılmayın” şeklindedir.⁷¹²

Hadiste iki yerde geçen لَا صَلَاةٌ kelimesi mevsuf olup sıfat olan حاصلة/صحيحة kelimesi hazfedilmiştir. Bu da harici bir karineden anlaşılmaktadır. Çünkü namazın varlığı hem âyet hem diğer hadislerle sabittir. Dolayısıyla namaz yoktur cümlesinden maksat namaz sahih değildir şeklindedir. Hz. Peygamber yukarıdaki hadiste sıfat olan حاصلة/صحيحة kelimesinin zikretmemekle îcâz-ı hazif sanatını uygulamıştır.⁷¹³

2.1.2.2.5. Muzâf ve Muzâfun İleyhinin Hazfî

Arap dilinde muzâfın hazfî yaygın bir konu olarak önümüze çıkmaktadır. İbnü’l-Esîr, bunun sayılmayacak kadar çok olduğunu ifade etmiştir.⁷¹⁴ İbn Cinnî bu

⁷¹¹ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 288 (1/567).

⁷¹² ‘Aynî, ‘Umdetü'l-kârî, 5/81.

⁷¹³ ‘Alevî, el-Kevkebü'l-vehhâc, 10/215.

⁷¹⁴ İbnü’l-Esîr, el-Meselü's-sâir, 2/242.

konuyu araştırdığını ve bu hazfin Kur'an'da binden fazla yerde olduğunu ifade etmiştir.⁷¹⁵ İzz b. Abdüsselam (ö. 660/1262) ise *el-İşâre ile'l-icâz fî ba'zı envâ'i'l-mecâz* adlı eserinde konuyu Kur'an'daki surelerin tertibine göre ele almış ve binden fazla yer tespit etmiştir.⁷¹⁶ Kur'an'da muzâfın hazfine “وَسَلِّ الْقُرْيَةَ الَّتِي كُنَّا”⁷¹⁷ âyeti örnek verilebilir. Zira âyetin aslı “وَسَلِّ أَهْلَ الْقُرْيَةِ الَّتِي كُنَّا فِيهَا/Bulunduğumuz kente sor”⁷¹⁷ âyeti örnek verilebilir. Zira âyetin aslı “kent halkına sor” şeklinde olup muzâf hazfedilmiştir. Bununla birlikte bazen birden fazla muzâfın aynı anda hazfedildiği görülmüştür. Örneğin “فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ الرَّسُولِ/Elçinin izinden bir avuç avuçladım.”⁷¹⁸ cümlesinde iki muzâf hazfedilmiş olup aslı “Elçinin atının toynak izinden bir avuç avuçladım.”⁷¹⁸ şeklindedir. Hazfedilen bu kelimeler aynı zamanda kendilerinden önce geçen أثر kelimesine muzâfun ileyh de olmaktadır. Öte yandan muzâfun ileyhinin hazfî muzâfın hazfine oranla daha azdır.⁷¹⁹ Zira hazfedildiği taktirde sağladığı fayda ortadan kalkmış olur. Dolayısıyla cümlede hâlel meydana gelir.⁷²⁰ Örneğin “لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ ذَلِكَ وَمِنْ بَعْدِهِ”⁷²¹ âyetin aslı “Bundan önce de, bundan sonra da emir Allah'ındır.” şeklinde olup iki yerde makamdan anlaşıldığı için muzâfun ileyhi hazfedilmiştir.⁷²²

Muzâf ile muzâfun ileyhinin hazfî arasında nasıl bir fark olabilir? Muzâfın hazfî yaygın iken muzâfun ileyhinin hazfinin daha az olmasının ne gibi bir nedeni olabilir? Şeklindeki sorulara şöyle cevap verilebilir: Muzâfun ileyhinin hazfinin az olmasının nedeni, muzâfın kendisinden tarîf ve tahsîs almasıdır. Dolayısıyla hazfedilmesinde mananın bozulabileceği ve faydasının kaybolabileceği ihtimali vardır. Ancak böyle bir ihtimal muzâfın hazfinde söz konusu değildir. Ayrıca Araplar tahfifi sevmektedir. Bu sebeple hazif sanatı muzâfta daha yaygın olarak kullanılmıştır.⁷²³

⁷¹⁵ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 1/192.

⁷¹⁶ Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî 'İzz b. Abdisselâm, *el-İşâre ile'l-icâz fî ba'zı envâ'i'l-mecâz* (Medine: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, ts.), 7.

⁷¹⁷ Yûsuf 12/82.

⁷¹⁸ Tâhâ, 20/96.

⁷¹⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâir*, 2/243; 'Alevî, *et-Tirâz*, 2/58.

⁷²⁰ Matlûb, *Esâlibün Belâğiyetün*, 217.

⁷²¹ er-Rûm 30/4.

⁷²² İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 2/365; İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâir*, 2/243; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/152; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa*, 184; 'Alevî, *et-Tirâz*, 2/58; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, 2/58.

⁷²³ 'Alevî, *et-Tirâz*, ^2/58.

1.Örnek:

لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْفُرَّانَ فَهُوَ يَقُومُ بِهِ آتَاءَ اللَّيْلِ، وَآتَاءَ النَّهَارِ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا، فَهُوَ يُنْفِقُهُ آتَاءَ اللَّيْلِ، وَآتَاءَ النَّهَارِ.

“Haset (gıpta) ancak iki şeyde caizdir. (Birincisi); Allah kendisine Kur'an ihsan eden ve gece gündüz onunla kaim olan kimsedir. (İkincisi); Allah kendisine mal ihsan edip de, onu gece gündüz infak eden kimsedir.”⁷²⁴

Başka bir hadiste,

لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا، فَسَلَّطَهُ عَلَى هَلَكَةٍ فِي الْحَقِّ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ حِكْمَةً، فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا.

“Haset (gıpta) ancak iki şeyde caizdir. (Birincisi); Allah, kendisine mal verip de, o malı hak uğurunda sarf etmeye muvaffak kıldığı kimsedir. (İkincisi); Allah, kendisine hikmet verip de, o hikmet mucibince hükmeden ve onu başkasına da öğreten kimsedir.”⁷²⁵

Hadislerde yer alan رجل kelimesinde üç irap caizdir. Merfû okunduğu takdirde muzâfun ileyhi olup mahzûf muzâfın harekesi olan ref'i almış sayılır. Bu durumda aslı إحدى الأثنين خصلة رجلٍ veya إحداهما خصلة رجلٍ şeklindedir. Dolayısıyla muzâf olan خصلة kelimesi atılarak icâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır.⁷²⁶

2.Örnek:

أَعْطَيْتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي، كَانَ كُلُّ نَبِيٍّ يُبْعَثُ إِلَى قَوْمِهِ خَاصَّةً، وَبُعِثْتُ إِلَى كُلِّ أَحْمَرَ وَأَسْوَدَ، وَأَجَلْتُ لِي الْعَنَائِمُ، وَلَمْ تُحَلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَجُعِلَتْ لِي الْأَرْضُ طَيِّبَةً طَهُورًا وَمَسْجِدًا، فَأَيُّمَا رَجُلٍ أَدْرَكْتُهُ الصَّلَاةَ صَلَّي حَيْثُ كَانَ، وَنَصِرْتُ بِالرُّغْبِ بَيْنَ يَدَيْ مَسِيرَةِ شَهْرٍ، وَأَعْطَيْتُ الشَّفَاعَةَ.

“Benden önce hiç bir kimseye verilmeyen beş şey bana verildi. (Eskiden) Her Nebi sadece kendi kavmine gönderiliyordu. Ben ise kızıl ve siyah bütün insanlara

⁷²⁴ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 266 (1/558).

⁷²⁵ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 268 (1/559).

⁷²⁶ Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısrî İbnü'l-Mülakkin, Şevâhidü't-tavzîh fî şerhi'l-Câmi'i's-sahîh (Dımeşk: Dârü'n-Nevâdir, 2008), 3/361; 'Aynî, 'Umdetü'l-kârî, 2/57; Etyûbî, el-Bahrü'l-muhîr, 16/446.

gönderildim. Bana ganimetler helal kılındı. Hâlbuki benden önce hiç bir kimseye helal edilmemişlerdi. Benim için yer tertemiz ve mescit kılındı. Binâenaleyh her kime namaz vakti gelirse bulunduğu yerde namazını kılar. Bir aylık yol kadar yerden (Düşmanımın kalbine) korku salınmakla mansûr oldum. Bir de bana şefaât verildi.”

Hadiste yer alan **خمس** kelimesi muzâf olup muzâfun ileyhi hazfedilmiştir. Aslı **خمس خصال** şeklindedir. Muzâfun ileyhi olan **خصال** kelimesinin hazfedilmesiyle îcâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır.⁷²⁷

2.1.2.2.6. Kasem ve Cevâbü'l-Kasemin Hazfi

Arap edebiyatında sözün daha fazla uzamaması ve hazfedilen şeyin tahmin edilebiliyor olması durumunda dilin akışını hızlandırmak ve akıcı hale getirmek amacıyla kasem yaygın olarak hazfedilebilmektedir. Örneğin **لأفعلن** ile başlayan cümlelerde kasem olan **أقسم بالله** lafzı hazfedilmiştir. Kasemin hazfi, hem sözün uzatılmamasını sağlar hem de kasem olmadan da cümlenin anlamının korunmasına yardımcı olmaktadır. Örneğin **لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ يَعْمَهُونَ** (*Ey resulüm!*) *Hayatına yemin olsun ki onlar, sarhoş (sersem) halleriyle saçmalayıp duruyorlardı.*⁷²⁸ âyetindeki **لَعَمْرُكَ**⁷²⁹ kelimesi mübteda olup haberi mahzûf olan **قسمي** şeklinde olup isim cümlesidir. Bu cümle, kasem olan **والله** gibi lafızlar yerine kullanılmıştır.⁷³⁰

Cevâbü'l-kasem de yaygın bir şekilde hazfedilebilmektedir. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz: **زيد قائم والله** örneğinde olduğu gibi kasemden önce cevâbü'l-kaseme delalet eden bir cümle varsa veyahut **زيد والله قائم** örneğinde olduğu gibi kasemi de içinde barındıran cümleden cevap anlaşılıyorsa cevâbü'l-kasemin hazfedilmesi vaciptir. Bunların dışında kalan yerlerde ise cevâbü'l-kasemin hazfedilmesi caizdir. Bu tür hazifler özellikle de sure başlarında olmak üzere Kur'an-ı Kerim'de çok

⁷²⁷ 'Aynî, 'Umdetü'l-kârî, 4/8; 'Alevî, el-Kevkebü'l-vehhâc, 8/68.

⁷²⁸ el-Hicr 15/72.

⁷²⁹ “عمرک” kelimesi kasemde kullanıldığında, hem sözün uzamasından hem de çok kullanmasından ayn harfî sadece meftuh/üstün gelir. Kasem dışındaki yerlerde ise meftuh gelebildiği gibi madmum/ötreli de gelebilir. Öte yandan bu kelimenin başında “lam” harfî olduğunda yukarıda da ifade edildiği gibi irab bakımından merfû olup mübteda oluyor. Ancak başındaki lam hazfedildiği takdirde **عمرک** kelimesi mafzûf bir fiile mef'ûl olarak mansub okunur. Detaylı bilgi için bk. Ebû'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyin el-'Ukberî, *el-Lübâb fî 'ileli'l-binâi ve'l-i-râb*, thk. Abdülilah en-Nebhânî (Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1995), 1/377-378.

⁷³⁰ 'Ukberî, *el-Lübâb*, 1/377.

yaygındır. Misal “ق وَالْقُرْآنِ الْمَجِيدِ/Kaf. Şerefli Kur'an'a andolsun.”⁷³¹ âyetinde cevâbü'l-kasem hazfedilmiş, إِنَّكَ لَمُنْذِرٌ (şüphesiz sen bir uyarıcısın) şeklinde olup devamında gelen عَجَبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ Kâfirler, aralarından bir uyarıcının gelmesine şaşılar ve şöyle dediler: Bu tuhaf bir şeydir!”⁷³² âyetinden anlaşılmaktadır.⁷³³

1.Örnek:

نَحْنُ أَحَقُّ بِالشَّكِّ مِنْ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ قَالَ: {رَبِّ أَرْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ: أُولَئِكَ تُؤْمِنُ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي} قَالَ: وَيَرْحَمُ اللَّهُ لَوْطًا لَقَدْ كَانَ يَأْوِي إِلَى رُكْنٍ شَدِيدٍ، وَلَوْ لَبِثْتُ فِي السِّجْنِ طُولَ لَبِثِ يُوسُفَ لَأَجَبْتُ الدَّاعِيَ.

“Biz şüphe etmeye İbrahim'den daha layığız. Çünkü O: Rabbim, bana ölüleri nasıl dirilttiğini göster, demişti. Rabbi: İman etmedin mi yoksa demiş, O: Hayır ama kalbimin mutmain olması için, demişti.”⁷³⁴ (Allah Resulü) dedi ki: Allah Lut'a da rahmet buyursun. O gerçekten pek sağlam bir yere sığınmıştı ve eğer ben Yûsuf'un kaldığı uzun süre kadar hapiste kalmış olsaydım (çıkma çağırmak için gelen) o davetçinin çağrısını kabul edecektim.⁷³⁵

Kasemin hazfi, Arap dilinde yaygın olarak kullanılan belâğî bir sanattır. Örneğin “(Andolsun), لَنْ لَمْ يَفْعَلْ مَا أَمْرُهُ لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُونَا مِنَ الصَّاغِرِينَ” istediğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve elbette sürünenlerden olacaktır.”⁷³⁶ âyetinde kasem hazfedilmiştir. Âyetin takdiri وَاللَّهِ لَنْ لَمْ يَفْعَلْ şeklindedir. İlgili hadis ele alındığında Hz. Peygamber Lût'tan (a.s.) bahsederken cevâbü'l-kasem olan لَقَدْ كَانَ cümlesini başındaki kasemi hazfederek ifade etmiştir. Aslı وَاللَّهِ لَقَدْ كَانَ şeklindedir.⁷³⁷ Dolayısıyla hadiste kasemin hazfedilmesiyle îcâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır.

2. Örnek:

⁷³¹ el-Kâf 50/1.

⁷³² el-Kâf 50/2.

⁷³³ İbn Hişâm, *Muğni'l-lebîb*, 846; Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 2/504.

⁷³⁴ el-Bakara 2/260.

⁷³⁵ Müslim, "el-Fezâil", 152 (4/1839).

⁷³⁶ Yûsuf 12/32.

⁷³⁷ 'Alevî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 4/78.

عن عائشة رضي الله عنها قالت: قال لي رسول الله إني لأعلم إذا كنت عني راضية وإذا كنت علي غضبي. قالت: فقلت ومن أين تعرف ذلك؟ قال: أما إذا كنت عني راضية فإنك تقولين: لا ورب محمد وإذا كنت غضبي قلت: لا ورب إبراهيم قالت: قلت أجل والله يا رسول الله ما أهرج إلا اسمك.

“Aişe’den (r.anha) rivayetle Bana Resûlullah (s.a.s.): ‘Ben senin benden razı olduğun ve bana dargın bulunduğun zamanı bilirim’. dedi. Ben: Bunu nerden biliyorsun? dedim. ‘Benden razı isen, Hayır! Muhammed’in Rabbi hakkı için; dargınsan, Hayır! İbrahim’in Rabbi hakkı için diyorsun.’ buyurdu. Ben: Evet vallahi ya Resûlallah ben yalnız senin ismini bırakıyorum, dedim.”

Cevâbü’l-kasemin hazfi de tıpkı kasemde olduğu gibi yaygın olarak önümüze çıkmaktadır. Nitekim Kur’an-ı Kerimde bunun birçok örneği mevcuttur. Mesela *Şafak vaktine; On geceye; Çift olana ve tek olana; Geçip gitmekte olan geceye yemin olsun ki*⁷³⁸ âyetleri birer kasem olup cevapları hazfedilmiş olup *ليعذبن* “azaba duçar kalacaklar” şeklindedir. Aynı şekilde yukarıdaki hadiste geçen *رب محمد* ve *رب إبراهيم* cümleleri birer kasem olup cevapları hazfedilmiştir. Takdiri *لم أفعل* ve *رب محمد لم أفعل* ve *رب إبراهيم لم أفعل* şeklindedir.⁷³⁹ Dolayısıyla cevâbü’l-kasemin cümleden atılmasıyla îcâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır.

2.1.2.2.7. Cevâbü’ş-Şartın Hazfi

Dil âlimleri bir delil/karine bulunması halinde cevâbü’ş-şartın hazfedilebileceğini dile getirmişlerdir. Cümlede cevâbü’ş-şart yerine geçebilecek bir ifade olması durumunda bu tür hazfın fazlaca olduğu göze çarpmaktadır. Örneğin *أنت ظالم إن فعلت* cümlesinde cevâbü’ş-şart hazfedilmiş olup cümledeki *أنت ظالم* ibaresinden anlaşılmaktadır. Bunun aslı *أنت ظالم إن فعلت فأنت ظالم* şeklindedir.⁷⁴⁰

Öte yandan şart edatları ve kasemin bir cevabının bulunması gerekir. Şart edatlarının cevabı (cevâbü’ş-şart) ya mecûm olmalı veya başında “fa” harfi gelmelidir. Cevâbü’l-kasem ise birkaç şekilde gelebilir. Örneğin cevâbü’l-kasem, *والله* *لأضربن زيداً* cümlesinde olduğu gibi müspet bir fiil cümlesi olur da başında müzârî fiil varsa lâm ve tekit nûnuyla pekiştirilir. Fiil cümlesinin *والله لقد قام زيد* örneğinde olduğu

⁷³⁸ el-Fecr 89/1-4.

⁷³⁹ Lâşîn, *Fethü’l-mün’im*, 9/381.

⁷⁴⁰ Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdîrahmân b. Abdillâh el-Hemedânî İbn ‘Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid (Kahire: Dârü’t-Turâs, 1980), 4/42.

gibi mazi fiil olması durumunda ise başına ل (lâm) ve قد (kad) harfleri getirilir. Cevâbü'l-kasem, إن زيدا لقائم واللة örneğinde olduğu gibi isim cümlesi olması durumunda ise başına ya إن (in) ve ل (lâm) beraber gelir ya sadece إن (in) gelir veyahut sadece ل (lâm) gelir.⁷⁴¹

Bir cümlede cevâbü's-şart ve cevâbü'l-kasemin aynı anda mevcut olması halinde sonda gelen cevap hazfedilir.⁷⁴² Zira birincisi hazfedilene delalet eder. Misal إن قام زيد واللة يقم عمرو cümlesinde cevâbü's-şartın delaletinden dolayı cevâbü'l-kasem hazfedilmiştir. Aynı şekilde إن يقم زيد ليقوم عمرو örneğinde de cevâbü'l-kasemin delaletinden ötürü cevâbü's-şart hazfedilmiştir. Sonuç itibariyle şart ve kasem bir cümlede geldiklerinde birincisinin cevabı zikredilir; ikincinin cevabı hazfedilir. Bu da şart ve kasem edatından önce ihbârî olabilecek bir kelime geçmemiş olması şartıyladır. Aksi takdirde إن قام زيدا وأكرمه واللة örneğinde olduğu gibi mutlak olarak her zaman cevâbü's-şartın zikredilip cevâbü'l-kasemin hazfedilmesi tercih edilir.⁷⁴³

Bazı belâgat âlimleri cevâbü's-şartın hazfini iki kısma ayırmışlardır.

Birincisi; sırf ihtisar yapmak için hazfedilen cevâbü's-şarttır. Misal وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ/ أَتَقُوا مَا بَيْنَ أَيْدِيكُمْ وَمَا خَلْفَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (dünya ve ahirette göreceğiniz azaplardan) sakının ki size merhamet edilsin denildiğinde yüz çevirirler.”⁷⁴⁴ âyetinde cevâbü's-şart olan اعرضوا hazfedilmiş olup bir sonraki âyette geçen ⁷⁴⁵إِلَّا كَانُوا عَنْهَا مُعْرِضِينَ cümlesinden anlaşılmaktadır.⁷⁴⁶ Hattâbî bu gibi hazif ve kısaltmaları hoş karşılamayanlara itiraz ederek şöyle demiştir:

Yerinde icâz yapmak ve cümlede istiğna edilen kelimenin hazfedilmesi bir çeşit belâgattir. Bu gibi yerlerde cevâbü's-şartın hazfedilmesi daha uygundur. Çünkü ifade edilen şey, sükût edilip hazfedilen cevabı içinde barındırmaktadır. Bilginlerin nezdinde, konuşulandan anlaşılan şey konuşulmuş gibidir. Hatta bu gibi yerlerde

⁷⁴¹ İbn 'Akîl, *Şerhü'l-Elfiyye*, 4/43-44.

⁷⁴² Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4/485.

⁷⁴³ Muhammed b. Yûsuf Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtiâfû'd-darab min lisâni'l-'Arab*, thk. Receb Osman Muhammed (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998), 4/1783; İbn 'Akîl, *Şerhü'l-Elfiyye*, 4/44; Hasan, *en-Nahvü'l-vâfi*, 4/453.

⁷⁴⁴ Yâsîn 36/45.

⁷⁴⁵ Yâsîn 36/46.

⁷⁴⁶ Merâğî, *'Ulûmü'l-belâga*, 185.

temizleyebildiği gibi aynı şekilde kul günahla kirlenmiş olan kalbini namaz ile temizleyebilir.⁷⁵²

Hadiste geçen فَذَلِكَ kelimesinin başındaki ف (fa) harfi, mahzûf olan bir cevâbü’ş-şartın başındaki harftir. Aslı إِذَا أَقَرَرْتُمْ ذَلِكَ وَصَحَّ عِنْدَكُمْ فَهُوَ مِثْلُ الصَّلَاةِ şeklidir.⁷⁵³

2. Örnek

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَهُ عَنِ اللَّقْطَةِ، فَقَالَ: اعْرِفْ عِفَاصَهَا وَوِكَاءَهَا، ثُمَّ عَرِّفْهَا سَنَةً، فَإِنْ جَاءَ صَاحِبُهَا، وَإِلَّا فَشَأْنُكَ بِهَا.

“Bir adam Hz. Peygamber’e gelerek ona lukata’nın hükmünü sordu. Resûlullah (s.a.s.): ‘Onun muhafazasını ve bağını belle. Sonra onu bir sene ilan et! Sahibi gelirse (ne âlâ). Aksi takdirde onu nasıl istersen öyle yap.’ buyurdu.”

Hadiste yer alan فَإِنْ جَاءَ صَاحِبُهَا cümlesi şart cümlesi olup cevabı hazfedilmiştir. Aslı إِذَا أَقَرَرْتُمْ ذَلِكَ وَصَحَّ عِنْدَكُمْ فَهُوَ مِثْلُ الصَّلَاةِ şeklinde olup cümlelerin akışından anlaşılmaktadır. Burada cevâbü’ş-şartın hazfedilmesiyle icâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır.⁷⁵⁴ Öte yandan وَإِلَّا lafzından sonra fi’lü’ş-şart hazfedilmiş olup takdiri sahibei⁷⁵⁵ ve إن لم يجيء صاحبها şeklidir.⁷⁵⁵

2.1.2.2. Cümlelerin Hazfi

İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir* adlı eserinde cümlelerin hazfini detaylı bir şekilde ele almıştır. Ona göre cümlelerin hazfi temelde iki kısma ayrılır.⁷⁵⁶

Birincisi tek başına bir anlam ifade eden faydalı cümlelerin hazfidir. Bu gibi haziflerle yapılan kısaltmalar icâzın en güzel örnekleridir.⁷⁵⁷ Kur’an-ı Kerim’de buna benzer çok fazla örnek bulunabilir. Mesela “لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ”/Bu,

⁷⁵² ‘Aynî, ‘Umdetü’l-kârî, 5/16.

⁷⁵³ Şemseddin el-Kirmânî, *el-Kevâkibü’d-derârî*, 4/183; ‘Aynî, ‘Umdetü’l-kârî, 5/16; Molla Ali el-Kârî, *Mirkâtü’l-mefâtih şerhu Mişkâtî’l-mesâbîh*, 2/507.

⁷⁵⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu’l-Bârî*, 5/84; Lâşîn, *Fethü’l-mün’im*, 7/59.

⁷⁵⁵ Tîbî, *Şerhü’l-Miškât*, 7/2237; ‘Aynî, ‘Umdetü’l-kârî, 12/266; ‘Alevî, *el-Kevkebü’l-vehhâc*, 19/52.

⁷⁵⁶ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir*, 2/77.

⁷⁵⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir*, 2/221.

suçlular hoşlanmasa da Allah'ın hakkı ortaya çıkarması ve batılı ortadan kaldırması içindi.”⁷⁵⁸ âyetinde sebep zikredilmiş olup müsebbep hazfedilmiştir. Âyetin takdiri *لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ وَيُبْطِلَ الْبَاطِلَ* şeklindedir. Keza “*فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا* Biz ona, asâni taşa vur demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fişkırdı.”⁷⁵⁹ Âyetinin takdiri *فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا* olup sebep hazfedilmiş olup müsebbep zikredilmiştir.⁷⁶⁰

İkincisi ise faydalı olmayan cümlelerin hazfidir.⁷⁶¹ Bunu dört başlık altında değerlendirebiliriz.

1) Takdir edilen sualın hazfı, buna beyân ilminde “istinaf” denir.⁷⁶² Bu tür hazif iki şekilde olur. Birincisi; öncesinde geçen sıfatların tekrar edilmesiyle yapılan istinaftır. Örneğin Bakara suresinde “*هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ* /Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için yol göstericidir.”⁷⁶³ cümlesiyle başlayıp “*أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ*” *İşte onlar Rablerinden (gelen) bir doğru yol üzeredirler ve kurtuluşa erenler de işte onlardır.*⁷⁶⁴ cümlesiyle sona eren âyetlerde muttakilerin vasıfları sıralanmıştır. Bu âyetlerde muttakilerin bunlardan başka vasıfları da var mıdır? Sorusu takdir edilmiş, cevaben bunların hidayete ve kurtuluşa eren kimseler olduğu vurgulanmıştır.⁷⁶⁵ Keza “Sen eski dostun Mehmet'e iyilik ettin, o senden buna layıktır.” cümlesinde “eski dostun olan Mehmet'e niçin yardım ettin.” şeklindeki mahzûf soruya cevap niteliğindedir. Bu gibi, iyiliği gerektiren ve onu özelleştiren vasfın hazfedilmesi ismin hazfedilmesinden daha belîğdir. İkincisi; sıfatların tekrar edilmemesi ile yapılan istinaftır. Mesela “*وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ*” *Ey Kavmim! Elinizden geleni yapın. Şüphesiz ben de (elimden geleni) yapacağım. Rezil edici azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu yakında bileceksiniz. Gözleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber gözlüyorum.*⁷⁶⁶ âyetinde geçen “yakında bileceksiniz” cümlesi mukadder soruya

⁷⁵⁸ el-Enfâl 8/8.

⁷⁵⁹ el-Bakara 2/60.

⁷⁶⁰ Merâğî, 'Ulûmü'l-belâga, 186.

⁷⁶¹ İbnü'l-Esîr, el-Meselü's-sâir, 2/221.

⁷⁶² 'Alevî, et-Tirâz, 2/51.

⁷⁶³ el-Bakara, 2/2.

⁷⁶⁴ el-Bakara, 2/5.

⁷⁶⁵ 'Alevî, et-Tirâz, 2/52.

⁷⁶⁶ Hûd 11/93.

cevap niteliğindedir. Takdiri “Biz yerini bildiğimizde ne olacak” şeklindedir. Bu gibi yerlerde isim ve sıfat tekrar edilmemiştir.⁷⁶⁷

2) Sebep ve müsebbepten biriyle iktifa ederek yapılan haziftir. Sebeple iktifa edilip müsebbebin hazfedilmesine misal “ وَمَا كُنْتَ بِجَانِبِ الْعَرَبِيِّ إِذْ قَضَيْنَا إِلَى مُوسَى الْأَمْرَ وَمَا ”
كُنْتَ مِنْ الشَّاهِدِينَ وَلَكِنَّا أَنْشَأْنَا قُرُونًا فَتَطَاوَلَ عَلَيْهِمُ الْعُمُرُ/Ey Muhammed! Mûsâ'ya o emri
verdiğimiz zaman sen (vadinin) batı tarafında değildin. (O olayı) görenlerden de
değildin. Fakat biz (Mûsâ'dan sonra) birçok nesiller meydana getirdik. Üzerlerinden
uzun çağlar geçti.”⁷⁶⁸ Bu âyetlerde “Musa'nın (a.s.) yaşadığı olaylarda sen şahit
değildin biz sana vahiy ettik” cümlesi takdir edilir. Vahyin sebebi olan “fetretin
uzaması” zikredilmiş olup müsebbep olan vahiy hazfedilmiştir.⁷⁶⁹ Müsebbeple iktifa
edilip sebebin hazfedilmesine örnek “ فَإِذَا قَرَأْتَ الْقُرْآنَ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ/Kur'an
okuduğun zaman, kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.”⁷⁷⁰ Âyet, Kur'an okumak
istediğin zaman anlamında olup müsebbep olan Kur'an'ın okunmasıyla iktifa edilmiş
olup sebep olan okuma isteği hazfedilmiştir.⁷⁷¹

3) Açıklama şartıyla yapılan haziftir. Bu tür yerlerde cümle, ardından gelen
cümleden anlaşıldığı için kelamın başından hazfedilir. Zikredilen cümle mahzûf olan
cümleye delil olur. Bu da üç kısıma ayrılır. Birincisi; istifham yoluyla birinci cümle
zikredilir ikincisi hazfedilir. Örneğin “ أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ فَوَيْلٌ ”
لِلْقَاسِيَةِ قُلُوبُهُمْ مِنْ ذِكْرِ اللَّهِ أُولَئِكَ فِي ضَلَالٍ مُبِينٍ/Allah'ın, göğsünü İslâm'a açtığı, böylece
Rabbinden bir nur üzere bulunan kimse, (kalbi imana karşı katı olan kimse gibi
midir?) Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı olanların vay haline! İşte onlar açık bir
sapıklık içindedirler.”⁷⁷² âyetin sonunda yer alan “Allah'ın zikrine karşı kalpleri katı
olanların vay haline!” cümlesinden anlaşıldığı üzere “kalbi imana karşı katı olan
kimse gibi” cümlesi hazfedilmiştir.⁷⁷³ İkincisi; nefiy ve ispat olan cümlede yapılan
haziftir. Misal “ لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتِلٌ أُولَئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ ”
وَقَاتِلُوا/İçinizden, fetihten (Mekke fethinden) önce harcayanlar ve savaşanlar,

⁷⁶⁷ ‘Alevî, et-Tirâz, 2/52; İbnü'l-Esîr, el-Meselû's-sâir, 2/221-222.

⁷⁶⁸ el-Kasas 28/44-45.

⁷⁶⁹ ‘Alevî, et-Tirâz, 2/52.

⁷⁷⁰ en-Nahl 16/98.

⁷⁷¹ Sa'îdî, Bugyetü'l-izâh, 1/100; İbnü'l-Esîr, el-Meselû's-sâir, 2/223-224.

⁷⁷² ez-Zümer, 39/22.

⁷⁷³ Zerkeşî, el-Burhân, 3/139; Ebû Musa, Hasâisü't-Terâkîb, 276.

(diğerleri ile) bir değildir. Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir.”⁷⁷⁴ Âyette “fetihten sonra harcayanlar ve savaşanlar” cümlesi hazfedilmiş olup âyetin devamında gelen “Onların derecesi, sonradan harcayan ve savaşanlardan daha yüksektir.” şeklindeki cümleden anlaşılmaktadır.⁷⁷⁵ Üçüncüsü; yukarıdaki iki kısmın dışında kalan haziflerdir. Mesela “وَالَّذِينَ يُؤْتُونَ مَا آتَوْا وَقُلُوبُهُمْ وَجِلَةٌ” Rablerine dönecekleri için verdiklerini kalpleri ürpererek verenler.”⁷⁷⁶ âyetin anlamı “Rablerine dönecekleri için (verdiklerinin kabul edilmeme korkusuna karşın) kalpleri ürpererek verenlerdir.” şeklindedir.⁷⁷⁷

4) Yukarıda sayılan üç kısmın dışında kalan haziftir. Örneğin “وَحَرَّمْنَا عَلَيْهِ الْمَرَاضِعَ مِنْ قَبْلُ فَقَالَتْ هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَىٰ أَهْلِ بَيْتٍ يَكْفُلُونَهُ لَكُمْ وَهُمْ لَهُ نَاصِحُونَ فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ/Biz, daha önce onun, süt analarının sütünü emmemesini sağladık. Kız kardeşi, ‘Size onun bakımını, sizin adınıza üslenecek ve ona içtenlik ve şefkatle davranacak bir aile göstereyim mi?’ dedi. Böylece biz, anasının gözü aydın olsun ve üzülmesin, Allah’ın vaadinin hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük.”⁷⁷⁸ Burada âyetin devamının gelmesi için kız kardeşinin sorduğu soruya olumlu cevap vermeleri gerekmektedir. Dolayısıyla cevap olan “evet göster” cümlesi hazfedilmiştir.⁷⁷⁹ Bu gibi yerlerde hazfedilen, yukarıda bahsedilen ilk üç konunun haricinde bir şeydir.

1. Örnek:

لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ، لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكُ لَا شَرِيكَ لَكَ.

“Buyur (emret) Allah’ım! Emrine amadeyim buyur! Senin hiçbir ortağın yoktur. Emrine amadeyim buyur! Şüphesiz hamd sana mahsustur. Nimet de mülk de senindir. Senin hiçbir ortağın yoktur.”⁷⁸⁰

⁷⁷⁴ el-Hadîd 57/10.

⁷⁷⁵ Kazvîni, *el-İzâh*, 3/189; Sa’îdî, *Bugyetü’l-İzâh*, 2/338.

⁷⁷⁶ el-Mü’minûn 23/60.

⁷⁷⁷ ‘Alevî, *et-Tirâz*, 2/53; İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir*, 2/225-226.

⁷⁷⁸ el-Kasas 28/12-13.

⁷⁷⁹ İbnü’l-Esîr, *el-Meselü’s-sâir*, 2/227-228.

⁷⁸⁰ Müslim, “el-Hacc”, 19 (2/841).

Hadiste geçen لَبَّيْكَ kelimesi, Sîbeveyhi ve ona tabi olanlara göre müsenna bir kelimedir. Ancak tesniye olarak gelmesi hakiki anlamda değil kesret ve mübalağa için olup buyur buyur anlamındadır. Yûnus b. Habîb en-Nahvî (ö. 182/798) ise bunun müfred olduğu ancak لَدَيْ ve عَلَي de olduğu gibi zamir bitiştiği için sondaki elif yâya dönüştüğünü dile getirmiştir.⁷⁸¹ Fakat bu kelimenin zahir isme bitişmesi sonucunda da sondaki elifin yâya dönüştüğü dolayısıyla Yûnus'un bu iddiasını kabul görülmediği ifade edilmiştir.⁷⁸² لَبَّيْكَ kelimesi, إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ: يَا آدَمُ فَيَقُولُ: لَبَّيْكَ. hadisinde geçtiği üzere davete icabet, verilen görevi yerine getirmek için kullanıldığı ifade edilir. Yüce Allah'ın İbrahim'e (a.s.) “ وَأَدِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ” *İnsanlar arasında hacca ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler.”*⁷⁸³ sözü üzerine insanların bu davete verdiği icabettir.⁷⁸⁴ Sonuç itibarıyla لَبَّيْكَ kelimesi hazfedilmiş bir cümle yerine kullanılmıştır. Takdiri أَجْبَنَّاكَ فِيمَا دَعَوْنَا şeklindedir.⁷⁸⁵

Hadiste yer alan إِنَّ kelimesi meksûr olabileceği gibi meftûh da olabilir. Meksûr okunduğu takdirde istinaf yapılmış olur dolayısıyla yeni bir cümleye başlamış kabul edilir. “Lebbeyk” denildiğinde yeni bir kelama başlanmış olur. Cümlemin devamında إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ cümlesini getirerek isim ve sıfatın tekrar edilmesiyle hazfedilen cümleye işaret vardır dolayısıyla burada cümlemin hazfedilmesiyle îcâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır.⁷⁸⁶

2. Örnek:

عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عَيْنَةَ اللَّهَ بْنِ الزُّبَيْرِ، حَدَّثَهُ أَنَّ رَجُلًا مِنَ الْأَنْصَارِ خَاصِمَ الزُّبَيْرِ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِي شِرَاجِ الْحَرَّةِ الَّتِي يَسْقُونَ بِهَا النَّخْلَ، فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ: سَرَحَ الْمَاءَ يَمْرُ، فَأَبَى عَلَيْهِمْ، فَاخْتَصَمُوا عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلزُّبَيْرِ: اسْقِ يَا زُبَيْرُ ثُمَّ أَرْسِلِ الْمَاءَ إِلَى جَارِكَ، فَعَصَبَ الْأَنْصَارِيُّ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْ كَانَ ابْنُ عَمَّتِكَ فَتَلَوْنَ وَجْهَ نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ

⁷⁸¹ Nevevî, *el-Minhâc*, 8/87; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 3/409; Kâdî 'İyâz, *İkmâlû'l-Mu'lim*, 4/177.

⁷⁸² Etyûbî, *el-Bahrü'l-muhîr*, 22/142.

⁷⁸³ el-Hac 22/27.

⁷⁸⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, 8/87; 'Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 9/172; Kâdî 'İyâz, *İkmâlû'l-Mu'lim*, 4/177.

⁷⁸⁵ 'Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 9/172; Ebü'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed es-Seffârî, *Keşfü'l-lisâm Şerhu 'Umdeti'l-ahkâm*, thk. Nureddîn Tâlib (Suriye: Dârü'n-Nevâdir, 2007), 4/132.

⁷⁸⁶ 'Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 9/172; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Hâşiyetü's-senedi 'alâ Sünenü'n-Nesâî* (Halep: Mektebetü'l-Matbû'âti'l-İslâmiyye, 1986), 5/160.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ: يَا زُبَيْرُ اسْقِ، ثُمَّ احْبِسِ الْمَاءَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى الْجَدْرِ فَقَالَ الرَّبِيرُ: وَاللَّهِ إِنِّي لَأَحْسِبُ هَذِهِ الْآيَةَ نَزَلَتْ فِي ذَلِكَ {فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنْفُسِهِمْ حَرَجًا}.

‘Urve b. Zübeyr, Abdullah b. Zübeyr’in şöyle haber verdiğini aktarmıştır: Ensar’dan bir adam Resûlullah’ın (s.a.s.) huzurunda hurma suladıkları Harra su yolları hakkında Zübeyr ile tartışmış ve “Suyu sal da geçsin!” demiş. Zübeyr ise onun bu teklifine razı olmayıp, Resûlullah’ın (s.a.s.) huzurunda tartışmışlardır (tartışmaya devam etmişlerdir.) Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) Zübeyr’e : “*Ey Zübeyr! Sen sula; sonra suyu komşuna sal!*” demiş. Ensârî kızmış ve “ya Resûlullah, bu adam halan oğludur diye mi? (bu hükmü veriyorsun)” demiş. Sonrasında Resûlullah’ın (s.a.s.) yüzünün rengi değişmiş ve “*Ey Zübeyr! Sula, sonra suyu tka! Ta duvara kadar geri dönsün.*” buyurmuştur. Zübeyr: “*فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ*” /Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.”⁷⁸⁷ âyetin vallahi bu hususta indiğini sanırım.” demiştir.⁷⁸⁸

Hadiste yer alan *أَنَّ كَانَ ابْنُ عَمَّتِكَ* “bu adam halan oğludur diye mi?” cümlesi sebep olup müsebbebi hafzedilmiştir. Aslı *أَنَّ كَانَ ابْنُ عَمَّتِكَ حَكَمْتَ لَهُ* “bu adam halan oğludur diye mi? bu hükmü veriyorsun veya böyle yapıyorsun” şeklinde olup sebep olan halanın oğlu oluşu zikredilip müsebbep olan *حَكَمْتَ لَهُ* “bu hükmü veriyorsun” cümlesi sebebin delaletinden dolayı hafzedilmiştir.⁷⁸⁹ Dolayısıyla burada sebeple iktifa edilip müsebbep olan cümlelerin hafzedilmesi suretiyle îcâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır.⁷⁹⁰

3. Örnek:

إِنَّ أُمَّتِي يَأْتُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ غُرًّا مُحَجَّلِينَ مِنْ أَثَرِ الْوُضُوءِ، فَمَنْ اسْتَطَاعَ مِنْكُمْ أَنْ يُطِيلَ غُرَّتَهُ فَلْيَفْعَلْ.

⁷⁸⁷ en-Nisâ 4/65.

⁷⁸⁸ Müslim, "el-Fezâil", 129 (4 & 1829).

⁷⁸⁹ ‘Aynî, ‘Umdetü’l-kârî, 12/202; Lâşîn, Fethü’l-mün ‘im, 9/219; Etyûbî, el-Bahrü’l-muhît, 37/732.

⁷⁹⁰ İbnü’l-Esîr, el-Meselü’s-sâir, 2/224.

“Şüphesiz ümmetim kıyamet gününde abdestin etkisinden dolayı alınları ak, baldırları sekili geleceklerdir. Bu sebeple sizden alınının aklığını uzun tutabilen yapsın.”⁷⁹¹

Hadisin sonunda yer alan “sizden alınının aklığını uzun tutabilen yapsın” cümlesinin aslı “sizden alınının aklığını ve baldırının sekiliğini uzun tutabilen yapsın” şeklinde olup alınının aklığına iktifa edilerek baldırın sekiliği hazfedilmiştir. Dolayısıyla belâgat açısından müsebbep ile iktifa edilip sebebin hazfedilmesiyle îcâz-ı hazif sanatı yapılmıştır. Çünkü sebep olan abdest almak hazfedilmişken müsebbep olan alın aklığının uzun tutulması zikredilmiştir. Diğer taraftan, müennes olan غرة kelimesi müzekker olan تحجیل kelimesine tağlîb edilmiştir. Oysaki Arapçada kural, bu durumun tam tersi olarak müzekker kelimenin müennes kelimeye tağlîb edilmesini öngörür. Zira غرة insanın yüzünde bulunur ve yüz, ilk bakılan yer olması dolayısıyla insanın en şerefli organı olarak kabul edilir. Bu nedenle yüz, ayaklara tercih edilmiştir.”⁷⁹²

2.1.2.3. Birden Fazla Cümlelerin Hazfî

Birden fazla cümlelerin hazfî belâgat ilminde büyük bir yekûna sahiptir. Bu tür hazif Kur'an-ı Kerim'de önemli bir yeri haizdir.⁷⁹³ İbnü'l-Esîr bu tür hazfî “tek başına bir anlam ifade eden faydalı cümlelerin hazfidir” şeklinde ifade ettikten sonra bunun bütün hazifler içerisinde kısaltmayı en iyi şekilde ifade eden dolayısıyla en güzel hazif olduğunu dile getirmiştir.⁷⁹⁴

Beyân üslubunun yanında îcâz ve ihtisar üslubunu benimseyen Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında, özellikle önceki Peygamberlerin kıssalarında bu tür birden fazla cümlelerin hazfiyle îcâz-ı hazif sanatının yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Hz. Yûsuf'un (a.s.) kıssasına bakıldığında belâgat açısından birden fazla cümlelerin hazfedilmesiyle mü'ciz olan Kur'an'da îcâzın en iyi şekilde kullanıldığı görülmektedir. Örneğin “ قَالَ تَزَرَّغُونَ سَبْعَ سِنِينَ دَابًّا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلَةٍ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تَأْكُلُونَ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعَ شِدَادٍ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا قَلِيلًا مِّمَّا تَحْصِتُونَ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ

⁷⁹¹ Müslim, "et-Tahâre", 35 (1/216).

⁷⁹² 'Aynî, 'Umdetü'l-kârî, 2/248.

⁷⁹³ 'Alevî, et-Tirâz, 2/51; Hâşimî, Cevâhirü'l-belâğâ, 200.

⁷⁹⁴ İbnü'l-Esîr, el-Meselü's-sâir, 2/221.

عَامٍ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ وَقَالَ الْمَلِكُ انْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَسْأَلْهُ مَا بَالُ
 Yûsuf dedi ki: ‘Yedi yıl âdetiniz üzere ekin
 ekeceksiniz. Yiyeceğiniz az bir miktar hariç, biçtiklerinizi başağında bırakın. Sonra
 bunun ardından yedi kurak yıl gelecek, saklayacağınız az bir miktar hariç bu yıllar
 için biriktirdiklerinizi yiyip bitirecek. Sonra bunun ardından insanların yağmura
 kavuşacağı bir yıl gelecek. O zaman (bol rızka kavuşup) şıra ve yağ sıkacaklar.’
 Kral, ‘Onu bana getirin’ dedi.”⁷⁹⁵ Bu âyetlerde faydalı birkaç cümle hazfedilmiştir.
 Zira Yusuf (a.s.) bu bilgileri direkt krala değil kendisine gönderilen elçiye
 söylemiştir. Ardından فرجع الرسول بتأويل الرؤيا إلى الملك فعرف الملك أَنَّ ذَلِكَ تَأْوِيلٌ صَحِيحٌ فقال
 “Elçi kralın yanına gitmiş. Hz. Yûsuf’un söylediklerini aktarmış, bu bilgiler
 kralın hoşuna gitmiş ve bunların doğru olacağını anlamıştır.” Ardından “onu bana
 getirin.” şeklinde diyalog devam etmiştir.⁷⁹⁶ İfade edildiği üzere Kur’an-ı Kerim’de
 buna benzer birden fazla cümlenin hazfî oldukça fazladır. Ancak çalışmanın konusu
 Sahîh-i Müslim’deki hadisler olduğu için burada Kur’an’dan bir örnekle yetinilmiştir.

1.Örnek:

إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، وَإِنَّهُ يَأْتِينِي الْخَصْمُ، فَلَعَلَّ بَعْضَهُمْ أَنْ يَكُونَ أَبْلَغُ مِنْ بَعْضٍ، فَأَحْسِبُ أَنََّّهُ صَادِقٌ، فَأَقْضِي
 لَهُ، فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِحَقِّ مُسْلِمٍ، فَإِنَّمَا هِيَ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ، فَلْيَحْمِلْهَا أَوْ يَدْرَهَا.

“Ben ancak bir insanım! Bana davacılar geliyor. Ama ola ki bazıları
 bazılarından daha belîğ olur da ben onu doğrucu zanneder ve lehine hüküm vermiş
 olabilirim. Şu halde her kime bir Müslüman’ın hakkını hükmetmişsem o hak ancak
 ateşten bir parçadır. Onu (isterse) üzerine alsın; yahut terk etsin.”⁷⁹⁷

Hadiste “Bu ancak ateşten bir parçadır” cümlesinden önce birden fazla
 cümle düşmüştür. Aslı; فمن حكمت له بحق أخيه المسلم وسلمته له فلا يستحله فإنه إذا أخذ ذلك الحق
 “Şu halde her kime Müslüman
 kardeşinin hakkını hükmedip teslim etmişsem, bu hakkı almak onun için helal
 sayılmaz. O, bu hükmün geçersiz ve başkasına zulüm olduğunu bilmesine rağmen
 alırsa, kendisini cehenneme sürükleyen haram bir kazanç elde etmiş olur.”

⁷⁹⁵ Yûsuf 12/47-50.

⁷⁹⁶ Vâhidî, *el-Vecîz*, 549.

⁷⁹⁷ Müslim, "el-Akziye", 5 (3 & 1337).

şeklinde dir.⁷⁹⁸ Dolayısıyla Hz. Peygamber, hadiste makamdan anlaşıldığı için birden fazla cümleyi hazfederek îcâz-ı hazif sanatını uygulamıştır. Öte yandan hadisini sonunda yer alan “Onu (isterse) üzerine alsın; yahut terk etsin” cümlesi “Artık dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin.”⁷⁹⁹ âyetinde olduğu gibi bir tercih değil aksine bir tehdittir.⁸⁰⁰

2. Örnek:

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَرْسَلْتُ إِلَيْهِ إِحْدَى بَنَاتِهِ تَدْعُوهُ، وَتُخْبِرُهُ أَنَّ صَبِيًّا لَهَا، أَوْ ابْنًا لَهَا فِي الْمَوْتِ، فَقَالَ لِلرَّسُولِ: " ارْجِعْ إِلَيْهَا، فَأَخْبِرْهَا: أَنَّ لِلَّهِ مَا أَخَذَ وَلَهُ مَا أَعْطَى، وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِأَجَلٍ مُسَمًّى، فَمُرْهَا فَلْتَصْبِرْ وَلْتَحْتَسِبْ "، فَعَادَ الرَّسُولُ، فَقَالَ: إِنَّهَا قَدْ أَفْسَمَتْ لَتَأْتِيَنَّهَا، قَالَ: فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَامَ مَعَهُ سَعْدُ بْنُ عُبادَةَ، وَمُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ، وَأَنْطَلَقْتُ مَعَهُمْ، فَرَفَعَ إِلَيْهِ الصَّبِيَّ وَنَفْسُهُ تَقَعَّقُ كَأَنَّهَا فِي شَنْتَةٍ، فَقَاضَتْ عَيْنَاهُ، فَقَالَ لَهُ سَعْدٌ: مَا هَذَا؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: هَذِهِ رَحْمَةٌ جَعَلَهَا اللَّهُ فِي قُلُوبِ عِبَادِهِ، وَإِنَّمَا يَرْحَمُ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الرُّحَمَاءَ.

Usâme b. Zeyd'den (r.a.) rivayetle: Bizi Hz. Peygamber'in yanında idik. Bir ara kerimelerinden birisi haber göndererek Resûlullah'ı (s.a.s.) çağırdı ve kendisinin bir çocuğu yahut bir oğlu vefat etmek üzere olduğunu ona haber verdi. Bunun üzerine Nebi (s.a.s.) gönderilen zata: “Dön de ona haber ver ki; Allah'ın aldığı da, verdiği de kendinindir. Onun nezdinde her şey muayyen bir müddettedir. Ona söyle de: sabretsin ve sevap umsun!” buyurdular. Elçi, Hz. Peygamber'in kızının yanına gitti geldi ve: “O yemin etti! Mutlaka yanına gelmeliymişsin.” dedi. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) kalktı, onunla beraber Sa'd b. Ubâbe ile Muâz b. Cebel de kalktılar. Ben de yanlarına takıldım. Çocuğu Peygamber'e (s.a.s.) arz ettiler; ölmek üzereydi. Sanki canı eski bir tulum içindeydi. (Bunu görünce) Resûlullah'ın (s.a.s.) gözlerinden yaşlar boşandı. Sa'd kendisine: “Bu ne ya Resûlullah!” dedi. Resûlullah (s.a.s.) “Bu, bir rahmettir. Allah onu kullarının kalplerine tevdi buyurmuştur. Allah ancak merhametli olan kullarına rahmet eyler.” buyurdu.⁸⁰¹

⁷⁹⁸ Hamza Muhammed Kâsım, *Menârü'l-kârî şerhu Muhtasari Sahihi'l-Buhârî*, thk. Abdulkâdir el-Arnâûtî - Beşir Muhammed 'Uyûn (Dimeşk: Mektebetü Dârü'l-Beyân, 1990), 3/367.

⁷⁹⁹ el-Kehf 18/29.

⁸⁰⁰ Nevevî, *el-Minhâc*, 12/6; Kâdî 'İyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, 5/562.

⁸⁰¹ Müslim, "el-Cenâiz", 11 (2/635).

Hadiste kelamın siyakından anlaşılacağı üzere birden fazla cümle hazfedilmiştir. Zira elçi Hz. Peygamber’e siz gelmelisiniz dedikten sonra kızının bu isteğini kabul etti, kızının evine gitti, içeri girdiğinde çocuğu ona arz ettiler şeklindedir. Takdiri şu şekilde yapılabilir: فَذَهَبُوا إِلَى أَنْ أَنْتَهُوا إِلَى بَيْتِهَا فَاسْتَأْذَنُوا فَأَذِنَ لَهُمْ فَدَخَلُوا، فَرَفَعَ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، الصَّبِيِّ girmek için izin istediler, kendilerine izin verildi, içeri girdiler ve çocuk Resûlullah’a (s.a.s.) arz edildi.”⁸⁰² Dolayısıyla birden fazla cümlelerin hazfiyle îcâz-ı hazif sanatı uygulanmıştır.

2.2. İTNÂB İÇERİKLİ HADİSLER

İnsanoğlu bir şeyi anlatırken bazen onu uzun uzun anlatma gereğini duyabilmektedir. Bu minvalde anlatılmak istenen bir düşüncüyü alışlagelmişin dışında fazla lafızlarla ifade etme sanatına itnâb denir. Arap dilinde itnâb yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Peygamberlerin amacı risâletlerini kavimlerine ulaştırmak olduğundan onlar, dil üsluplarını kullanmışlardır. Bu nedenle Hz. Peygamber de muhataplarını dikkate alarak gerekli gördüğü yer ve zamanlarda bazen bu sanata başvurup uzun anlatımlarda bulunmuştur.⁸⁰³ Fakat Resûlullah’ın (s.a.s.) hadislerine bakıldığında bu şekilde uzun anlatım biçimlerinin sıklıkla kullanılan bir ifade tarzı olmadığı görülebilmektedir.

Bu tür belâğî sanatların hadislerde kullanımı, genellikle önceki milletlere ait kıssaların aktarılması veya karmaşık bir konunun daha anlaşılır bir şekilde ifade edilmesi gerektiğinde temsil yoluna başvuru anlatım biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁰⁴ Aynı zamanda muhatapların dikkatini çekmek veya uygun olmayan bir davranışa karşı uyarıda bulunmak için cümlelerin tekrarlanması yoluyla itnâb yapılmıştır. Bunun yanı sıra, söze başlarken soru sormak gibi itnâb sanatının kullanıldığı diğer anlatım biçimleri de olmuştur.⁸⁰⁵

⁸⁰² ‘Aynî, ‘*Umdetü’l-kârî*, 8/72.

⁸⁰³ Müslim, “el-İlm”, 10 ,107, “Fezâilü’s-sahâbe”, 93, “el-Fezâil”, 58, “ez-Zekât”, 116, “Fezâilü’s-sahâbe”, 92, “Salâtü’l-müsâfirîn”, 103, 168.

⁸⁰⁴ Zîr, *el-Kasas fi’l-hadîsi’n-Nebevî*, 66.

⁸⁰⁵ Ekizer, *Buhari ve Müslim’de Mecaz*, 197.

Yapılan çalışmada tespit edilebildiği kadarıyla *Sahih Müslim*'de yer alan hadislerin %4,7'si civarında itnâb bulunmaktadır. Bu hadislerin %28,5'i inanç esasları, %30'u ibâdât, %13,5'i muâmelât ve %28'i fezâil ile ilgilidir. Söz konusu itnâb kelimeyle yapılmış olabileceği gibi cümle veya birden fazla cümle ile de yapılmış olabilir.

Birinci bölümde ifade edildiği üzere itnâb sekiz başlık olarak ele alınmıştı. Bunlar; “el-îzâh ba'de'l-ibhâm, zikrû'l-hâss be'de'l-â'm, tekrîr, îğâl, tezyîl, tekmi'l, tetmîm ve i'tirâz"dır. Bu başlıklar altında *Sahîh-i Müslim*'de itnâb içeren bazı hadisler değerlendirilecektir.

2.2.1. el- el-Îzâh ba'de'l-ibhâm Sanatını İçeren Hadisler

Îzâh; mütekellimin, daha iyi anlaşılması ve öğrenme zevkinin daha iyi olması için farklı şekilde sunduğu kapalı bir ifadeden sonra onu açıklayacak bir ifadeyi kullanmak suretiyle yaptığı açıklamadır.⁸⁰⁶ Ancak kimi ulema bu terimi “îzâh” şeklinde kısaltarak bunun; mütekellimin, cümlelerin başında kullandığı müphem/kapalı bir sözü sonradan açıklamasıdır” şeklinde tanımlamışlardır.⁸⁰⁷ Ayrıca bu üslubun diğer faydaları, muhatabın tam anlayıp kavramasını sağlamak, konuşulan konunun önemine, büyüklüğüne veya tehlikeli olduğuna dikkat çekmek” şeklinde sıralanabilir.⁸⁰⁸ *Sahîh-i Müslim*'de bu tür îzâh içeren hadislere nadiren yer almaktadır.

1.Örnek:

إِنَّ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَةِ أَيَّامًا يُرْفَعُ فِيهَا الْعِلْمُ، وَيُنْزَلُ فِيهَا الْجَهْلُ، وَيَكْثُرُ فِيهَا الْهَرْجُ وَالْهَرْجُ الْقَتْلُ.

“Şüphesiz kıyametten önce öyle günler vardır ki, o günlerde ilim kaldırılacak, cehalet inecek (ortaya çıkacak), herc çoğalacaktır. Herc ölümdür.”⁸⁰⁹

⁸⁰⁶ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/196; Zerkeşî, *el-Burhân*, 2/477; İsferâyînî, *el-Atvel*, 2/81; Düsûkî, *Hâşiyetü 'd-düsûkî*, 2/686; Hâşimî, *Cevâhirü 'l-belâğa*, 202; Merâğî, *'Ulümü 'l-belâğa*, 192; Sa'îdî, *Bugyetü 'l-îzâh*, 2/346; Habenneke, *el-Belâgatü 'l-'Arabiyye*, 2/66; 'Atîk, *'İlmü 'l-me'ânî*, 188; Kasım - Dîb, *'Ulümü 'l-belâğa*, 363; Cenâcî, *el-Belâgatü 's-sâfiyye*, 243.

⁸⁰⁷ Safiyyüddîn el-Hillî, *Şerhü 'l-kâfiyyeti 'l-bedi'yye*, 2014.

⁸⁰⁸ Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219.

⁸⁰⁹ Müslim, “el-‘İlm”, 10 (4/2056).

Hadiste Hz. Peygamber, kıyametin alametlerinden bahsederken bir tanesinin de ilmin ortan kalkacağı olarak ifade etmiştir. İlmin ortadan kalkması cehaletin inmesi/yayılması anlamındadır. Ancak Hz. Peygamber, muhatabın konuyu tam olarak anlayıp kavraması için “o günlerde ilim kaldırılacak” ifadesini kullandıktan sonra bu cümleden anlaşılan ve bunun neticesi olan “cehalet inecek” cümlesini dezikretmiştir. Bu şekilde, açıklık ve anlayışın artırılması amaçlamıştır.⁸¹⁰ Hz. Peygamber bu ifadeyle konuyu daha etkili bir şekilde ifade etmiş ve anlamın netleştirilmesine yardımcı olmuştur. Dolayısıyla îzâh ile itnâb yapma sanatına başvurmuştur.

2.2.2. Zikrû'l-Hâss Be'de'l-Âmm Sanatını İçeren Hadisler

Zikrû'l-hâss be'de'l-âmm; genel bir ifadenin ardından, o ifadenin bir bölümü olan özel bir unsurun yeri ve önemini vurgulamak amacıyla, genel ifadeden ayrı bir şekilde tekrar zikredilmesidir.⁸¹¹ Örnek “حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ” *قَانِتِينَ/Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.*⁸¹² Bu âyette, önce “namaz” genel bir şekilde zikredilmiş, ardından sanki önce geçen namazla bağlantılı bir unsur değilmiş gibi önemine vurgu yapmak amacıyla “orta namaz” ifadesi tekrar zikredilmiştir.

Zikrû'l-hâss be'de'l-âmm” ifadesi özellikle belâgat kitaplarında genel olarak böyle ifade edilmiş olsa da, asıl amaç yalnızca atıf yoluyla yapılan gerçekleştirilen, dolayısıyla atfû'l-hâss ‘ale’l-âmm olan ifadelerdir.⁸¹³ Diğer taraftan, bu sanat türü genellikle bir şeyin olumlu yönlerini vurgulamak amacıyla icra edilse de zaman zaman daha fazla olumsuzluğu öne çıkarmak için de kullanıldığı gözlemlenmektedir.⁸¹⁴ Ayrıca Zerkeşî *el-Burhân fî ‘ulûmi’l-Kur’an* adlı eserinde,

⁸¹⁰ ‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 2/92.

⁸¹¹ Kazvînî, *el-İzâh*, 3/200; İsferyînî, *el-Atvel*, 2/86; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 202; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 193; Sa’îdî, *Bugyetü’l-izâh*, 2/348; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/69; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me‘ânî*, 190; Kasım - Dîb, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 362; Çağmar, *Alıştırmalarla Belâgat*, 135; Bulut, *Belâgat*, 193.

⁸¹² el-Bakara, 2/238.

⁸¹³ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 292.

⁸¹⁴ Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/695.

atfedilen bu cümlelerin ikinci bir defa ayrı ve detaylı bir şekilde zikredilmesi nedeniyle buna “tecrîd” diyenlerin olduğunu aktarmıştır.⁸¹⁵

1. Örnek:

آيَةُ الْمُنَافِقِ ثَلَاثٌ: إِذَا حَدَّثَ كَذَبَ، وَإِذَا وَعَدَ أَخْلَفَ، وَإِذَا أُؤْتِيَ خَانَ.

“Münafığın alametleri üçtür: Konuşursa yalan söyler, söz verirse sözünde durmaz, ona emanet verilirse (emanete) hainlik eder.”⁸¹⁶

Hadiste, önce genel bir ifade olan “konuşursa yalan söyler” ifadesi yer alıyor. Bu genel ifadenin ardından daha spesifik bir ifade olan “söz verirse sözünde durmaz” cümlesi geliyor. Burada hâss olan cümle âmm olan cümleden sonra atıf yoluyla zikredilmiştir. Zira söz verip sözünde durmamak yalan konuşmanın bir parçası hükmündedir. Dolayısıyla bunun atıf yoluyla tekrar zikredilmiş olması bunun daha kötü olduğuna dikkat çekmek içindir.⁸¹⁷ Hz. Peygamber, söylediği şeyin önemli olduğunu ve dikkate alınması gerektiğini vurgulamak için genel bir cümlelerin ardından özel cümleyi zikrederek itnâb sanatını uygulamıştır.

2. Örnek:

إِنَّ مَثَلَ مَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ عَزَّ وَجَلَّ مِنَ الْهُدَى، وَالْعِلْمِ كَمَثَلِ غَيْثٍ أَصَابَ أَرْضًا، فَكَانَتْ مِنْهَا طَائِفَةٌ طَيِّبَةً، قَبِلَتْ الْمَاءَ فَأَنْبَتَتِ الْكَلَّا وَالْعُشْبَ الْكَثِيرَ، وَكَانَ مِنْهَا أَجَادِبُ أَمْسَكَتِ الْمَاءَ، فَفَعَّ اللَّهُ بِهَا النَّاسَ، فَشَرِبُوا مِنْهَا وَسَقَوْا وَرَعَوْا، وَأَصَابَ طَائِفَةً مِنْهَا أُخْرَى، إِنَّمَا هِيَ قَيْعَانٌ لَا تُمْسِكُ مَاءً، وَلَا تُنْبِتُ كَلًّا، فَذَلِكَ مَثَلُ مَنْ فُقِيَ فِي دِينِ اللَّهِ، وَنَفَعَهُ بِمَا بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ، فَعَلِمَ وَعَلَّمَ، وَمَثَلُ مَنْ لَمْ يَرْفَعْ بِذَلِكَ رَأْسًا، وَلَمْ يَقْبَلْ هُدَى اللَّهِ الَّذِي أُرْسِلْتُ بِهِ.

“Gerçekten Allah’ın (Azze ve Celle) beni hidayet ve ilimle göndermesinin misali bir yere isabet eden yağmur gibidir. Bu yerin bir kısmı güzeldir. Suyu kabul eder, ot ve birçok çimen bitirir. Bir kısmı da çoraktır. Suyu tutar. Allah onunla da insanlara fayda verir. Ondan su içerler, hayvan sularlar, hayvan otlatırlar. Yerin başka bir kısmına da yağmur isabet eder, ancak o sadece düz yerdir. Ne su tutar, ne de çimen bitirir, işte Allah’ın dinince fakih olan ve Allah’ın benimle gönderdiği şeyden kendisine fayda verdiği; öğrenip öğreten kimsenin misali ile bu hususta

⁸¹⁵ Zerkeşî, el-Burhân, 2/465.

⁸¹⁶ Müslim, "el-Îmân", 107 (1/78).

⁸¹⁷ ‘Aynî, ‘Umdetü’l-kârî, 1/221.

*kibrinden başkaldırmayanın ve benim kendisiyle gönderildiğim Allah'ın hidayetini kabul etmeyen misali budur.*⁸¹⁸

Hadiste Hz. Peygamber, rehberliği ve doğru yolu getirme misyonunu yağmura benzetmiş, bu yolu benimseyip yaşayarak başkalarına öğretenleri ise, toprağa benzetmiştir. Tıpkı toprağın yağmurdan faydalanarak kuru otları yeşertip bu yeşilliklerden insanlar ve hayvanların yararlanmasını sağladığı gibi, bu insanlar da kendi öğrendikleriyle faydalandıkları gibi, aynı bilgileri başkalarıyla paylaşarak onların da fayda sağlamasına aracı olurlar. Hz. Peygamber, bu benzetmeyi yaparken özellikle otlar için *كَلَّا* ve *عُشْب* kelimelerini kullanmıştır. *كَلَّا* kelimesi geniş bir anlam taşır ve hem yaş hem de kuru otları kapsarken, *عُشْب* kelimesi sadece yaş otları ifade eder.⁸¹⁹ Bu kelime seçimiyle Hz. Peygamber, belâgat yönünden genel bir kelimedenden sonra özel bir kelime kullanarak itnâb sanatını icra etmiştir.

2.2.3. Tekrîr Sanatını İçeren Hadisler

Tekrîr; bir başka ifade ile “tekrar”, herhangi bir fayda için kullanılan bir ifadenin bir parçasını veya tamamını tekrar etmek anlamına gelmektedir. Arap dilinde tekrar ile itnâb üslubu yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Hz. Peygamber’in hadislerine bakıldığında bu sanata çokça başvurulduğu görülmektedir. Tekrar üslubuyla itnâbın teşvik veya uyarıyı pekiştirmek, doğru olduğunu kanıtlamak adına suçlamayı reddettiğini ifade etmek, uzayan cümlede uzakta kalmış kısmı hatırlamak (zihin tazelemek) ve yüceltmek veya korkutmak gibi çeşitli amaçlarla yapıldığı görülmektedir.⁸²⁰ Şayet tekrar sadece lafızda olup manada değilse, dolayısıyla lafızlar aynı ama manalar farklı ise belâgat uleması bunu tekrîr değil, bedi’ ilminin alt bölümlerinden olan “terdîd”⁸²¹ olarak kabul etmişlerdir.⁸²²

1. Örnek:

⁸¹⁸ Müslim, "el-Fezâil", 15 (4/1787).

⁸¹⁹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 1/176.

⁸²⁰ Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâti'l-belâgiyye*, 1/237; Sa'îdî, *Buğyetü'l-izâh*, 2/348.

⁸²¹ “Tekrîr” ve “terdîd” kavramları hakkında daha önce bilgi geçmişti. Bk. s. 78.

⁸²² Süyûtî, *el-İtkân*, 554; Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219.

إِنَّ بَنِي هِشَامِ بْنِ الْمُغِيرَةِ اسْتَأْذَنُونِي أَنْ يُنْكِحُوا ابْنَتَهُمْ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، فَلَا أَدْنُ لَهُمْ، ثُمَّ لَا أَدْنُ لَهُمْ، ثُمَّ لَا أَدْنُ لَهُمْ، إِلَّا أَنْ يُحِبَّ ابْنُ أَبِي طَالِبٍ أَنْ يُطَلِّقَ ابْنَتِي وَيُنْكِحَ ابْنَتَهُمْ، فَإِنَّمَا ابْنَتِي بَضْعَةٌ مِنِّي، يَرِيبُنِي مَا رَابَهَا وَيُؤْذِنِي مَا آذَاهَا.

“Hişâm b. Mugîre oğulları kızlarını Ali b. Ebû Tâlib’e nikâhlamak için benden izin istediler. Ben onlara izin vermiyorum! Sonra (yine) Ben onlara izin vermiyorum! Sonra (yine) Ben onlara izin vermiyorum! Ancak, Ebû Tâlib’in oğlu benim kızımı boşayıp, onların kızını almak isterse olabilir. Çünkü benim kızım ancak benden bir parçadır. Onu şüpheye düşüren beni de şüpheye düşürür; ona eziyet veren şey bana da eziyet verir.”⁸²³

Hadiste Hz. Peygamber Hz. Ali’nin Ebû Cehil’in⁸²⁴ kızıyla evlenmesine kesin olarak karşı çıktığını ve bunu ifade etmek için “Ben onlara izin vermiyorum” cümlesini üç defa tekrar etmiştir. Burada kararlılığı gösterme açısından îcâzdan çok daha etkili olan ve fazla lafızlarla ifade edilen tekrîr yapılmıştır. Bu da itnâbın bir parçasıdır. Dolayısıyla burada itnâb sanatı kullanılmıştır.⁸²⁵

2. Örnek:

إِنَّ فِي الْجَنَّةِ بَابًا يُقَالُ لَهُ الرَّيَّانُ، يَدْخُلُ مِنْهُ الصَّائِمُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، لَا يَدْخُلُ مَعَهُمْ أَحَدٌ غَيْرُهُمْ، يُقَالُ: أَيْنَ الصَّائِمُونَ؟ فَيَدْخُلُونَ مِنْهُ، فَإِذَا دَخَلَ آخِرُهُمْ، أُغْلِقَ فَلَمْ يَدْخُلْ مِنْهُ أَحَدٌ.

“Cennette bir kapı vardır ki ona Reyân denir. Kıyamet gününde bu kapıdan oruçlular girecekler, onlarla birlikte başka hiç kimse girmeyecektir. Oruçlular nerede denilecek ve oruçlular bu kapıdan gireceklerdir. Oruçluların sonuncusu girdiğinde kapı kapanacak bir daha o kapıdan başka hiç kimse girmeyecektir.”⁸²⁶

Hadiste للجنة “Cennet’in kapısı” değil في الجنة “Cennette kapı” var tabirinin kullanılması bu kapının ardında cennette olmayan nimet ve mükâfatların bulunduğu anlamını ifade etmektedir. Dolayısıyla bu kapıdan girmeye teşvik vardır. Bu kapının adının Reyân olması ve buradan sadece dünyada oruç tutanların girecek olması oruç ve oruçluların faziletini ortaya çıkaran ve onlara özel bir ikram niteliğindedir. Çünkü

⁸²³ Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 93 (4/1902).

⁸²⁴ Alevî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 23/592.

⁸²⁵ Hasan b. İsmail el-Cenâcî, *en-Nazmü'l-belâgî beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk* (Kahire: Dâru't-Tibâ'ati'l-Muhammediyye, 1983), 379.

⁸²⁶ Müslim, "es-Savm", 166 (2/808).

reyy kelimesinden müştak olan reyyân, susuzluktan yanmış anlamında olan ‘atşân kelimesinin zıddı olup suya kanmış demektir. Hadiste, kulların oruç tutarken dünyada çekmiş oldukları susuzluğa mukabil böyle bir kapıdan sadece kendilerinin girecek olmaları gıpta edilmeye layık bir üstünlük olarak ifade edilmiştir.

Hadise belâgat açısından bakıldığında bu kapının oruçlulara has olduğunu ifade eden “hiçbir kimse giremeyecektir” ifadesinin tekrar edildiği görülmektedir. Hadis şârihleri bu tekrarın tekit için yapıldığını ifade etmişlerdir.⁸²⁷ Dolayısıyla burada “tekrar ile tekit” sanatı kullanılarak itnâb üslubu icra edilmiştir.

2.2.4. İğâl Sanatını İçeren Hadisler

İğâl, cümlelerin manası tamamlandıktan sonra içeriğini pekiştirmek, açıklamak, güzelleştirmek veya mübalağa yapmak gibi bir fayda için cümlelerin sonuna yapılan eklemelerdir.⁸²⁸ Bu tür sanatın sadece şiire özgü olduğunu iddia eden belâgat âlimleri olmuşsa da bazı kaynaklar bunun nesirde de mevcut olabileceğini ifade etmiştir.⁸²⁹ Bu görüşü desteklemek için, Kur'an-ı Kerim'de yedi farklı yerde iğâl sanatının kullanıldığını dikkat çekilmiştir.⁸³⁰ Bu doğrultuda yapılan araştırmalar, hadislerde iğâl sanatının nadir bir şekilde kullanıldığını ortaya koymuştur.

1. Örnek:

عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَنَمًا بَيْنَ جَبَلَيْنِ، فَأَعْطَاهُ إِيَّاهُ، فَأَتَى قَوْمَهُ فَقَالَ: أَيُّ قَوْمٍ أَسْلَمُوا، فَوَاللَّهِ إِنَّ مُحَمَّدًا لَيُعْطِي عَطَاءً مَا يَخَافُ الْفَقْرَ فَقَالَ أَنَسٌ: إِنْ كَانَ الرَّجُلُ لَيُسَلِّمَ مَا يُرِيدُ إِلَّا الدُّنْيَا، فَمَا يُسَلِّمُ حَتَّى يَكُونَ الْإِسْلَامُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ الدُّنْيَا وَمَا عَلَيْهِ.

“Bir adam Hz. Peygamber’den iki dağ arası (nı dolduracak) koyun istemiş, o da vermişti. Ardından adam kavmine gelerek: ‘Ey kavmim! Müslüman olun. Vallahi Muhammed öyle ihsanda bulunuyor ki, fakirlikten korkmuyor, demiş. Enes (r.a.)

⁸²⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 4/112; ‘Aynî, *‘Umdetü'l-kârî*, 10/263; ‘Alevî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 13/122.

⁸²⁸ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 380; İbn Reşîk, *el-'Umde*, 2/60; Kazvînî, *el-İzâh*, 3/202; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/71; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/96; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 204; Merâğî, *‘Ulümü'l-belâğa*, 194; Sa‘îdî, *Bugyetü'l-izâh*, 2/350; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/76; ‘Atîk, *‘İlmü'l-me‘ânî*, 192; İsferyîni, *el-Atvel*, 2/88; Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 2/703; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 246.

⁸²⁹ Kazvînî, *el-İzâh*, 3/204; Hafâcî, *Sirrü'l-fesâha*, 155; Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/96; Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 2/703; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/71; İbn Hiccet el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb*, 2/28; Sa‘îdî, *Bugyetü'l-izâh*, 2/351; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/76.

⁸³⁰ Detaylı bilgi için bk. s. 78-80.

şunu söylemiş: ‘Bir adam ancak dünyayı murâd ederek Müslüman oluyor. Fakat Müslüman olur olmaz İslâmiyet onun nazarında dünyadan ve dünya üzerindikilerden daha makbul oluyordu.’”⁸³¹

Hadisin sonunda yer alan وَمَا عَلَيْهِ (ve dünya üzerindikilerden) ifadesi, mübalağa amacıyla kullanılmış îğâl (abartma) sanatına örnektir. Çünkü مِنَ الدُّنْيَا (dünyadan) ifadesi zaten anlamını içermektedir. Dolayısıyla İslam’ın getirdiği faziletlerin büyüklüğünü vurgulamak için karşılaştırılan unsurlarda mübalağa amaçlı bir ifade kullanılmıştır. Ayrıca, “dünya üzerindikilerden” ifadesinin tercih edilmesi de belirli bir amaca dayanmaktadır. Zira عَلَى kelimesi, “istila/üzerinde olma” anlamını taşımakla birlikte, içinde bulunma ve hükmetme gibi anlamları da içermektedir. Dolayısıyla, عَلَى kelimesi, مِنَ الدُّنْيَا ifadesindeki “zarfiyet/içinde bulunma” anlamından daha kapsamlı olup mübalağayı daha güçlü bir şekilde ifade etmektedir.⁸³² Sonuç olarak وَمَا عَلَيْهِ ifadesiyle yapılan mübalağada îğâl sanatı kullanılarak İslam’ın getirdiği değerlerin önemi pekiştirilmiştir. Bu da belâgat açısından itnâbın bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.5. Tezyîl Sanatını İçeren Hadisler

Tezyîl, anlamayan kişinin anlamasını sağlamak ve anlayan kişinin daha iyi kavramasını desteklemek amacıyla, bir cümlemin lafzını veya manasını güçlendirmek için aynı anlamı taşıyan başka bir cümlemin eklenmesi işlemidir.⁸³³ İlk cümlemin anlamını pekiştirmek veya daha iyi anlaşılmasını sağlamak için getirilen cümlede birinci cümledeki lafızların bir kısmı tekrarlanabilir.⁸³⁴ Bir açıdan darbimesel/atasözü konumunda olup yaygınlaşanlar ile darbimesel konumunda olmayıp yaygınlaşmamış olanlar olarak iki kısma ayrılan tezyîl,⁸³⁵ başka bir açıdan ise mantûkun tekidi ve

⁸³¹ Müslim, "el-Fezâil", 58 (4/1806).

⁸³² ‘Aynî, ‘Umdetü’l-kârî, 14/176.

⁸³³ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ‘ateyn*, 373; Hafâcî, *Sirrü’l-fesâha*, 219; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/68; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/61; İsferâyînî, *el-Atvel*, 2/90; İbn Hiccet el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb*, 1/242; Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/704; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 204; Merâğî, ‘*Ulümü’l-belâğa*, 195; Sa‘îdî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/352; Habenneke, *el-Belâgatü’l-‘Arabiyye*, 2/86; ‘Atîk, ‘*İlmü’l-me‘ânî*, 197; Kasım - Dîb, ‘*Ulümü’l-belâğa*, 364; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 247.

⁸³⁴ Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 1/233; Durmuş, “İtnâb”, 19/215/219.

⁸³⁵ İsferâyînî, *el-Atvel*, 2/90-91; Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/706; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 248; Kasım - Dîb, ‘*Ulümü’l-belâğa*, 365; Sa‘îdî, *Bugyetü’l-îzâh*, 2/352; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 205; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 2/235; Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219.

meftumun tekidi olmak üzere iki kisma ayrılır.⁸³⁶ Hz. Peygamber'in hadislerine bakıldığında zaman zaman bu tür tezyîl sanatına başvurulduğu görölmektedir. Örnek olarak aşağıdaki hadis verilebilir.

1. Örnek:

لَوْ كَانَ لِابْنِ آدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لَا يَبْتَغَىٰ وَادِيًا ثَالِثًا، وَلَا يَمْلَأُ جَوْفَ ابْنِ آدَمَ إِلَّا الثَّرَابُ، وَيَتُوبُ اللَّهُ عَلَىٰ مَنْ تَابَ.

*“Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, üçüncü bir vadi daha ister. Âdemoğlunun karnını topraktan başka bir şey dolduramaz. Allah, tövbe eden kimsenin tövbesini kabul eder.”*⁸³⁷

Hadiste Hz. Peygamber insanoğlunun aç gözlülüğüne dikkat çekmiştir. Bunu ifade ederken belâgat açısından tezyîl sanatını kullanmıştır. Zira kendisinin iki vadi malı olduğunda üçüncüsünü de isterdi cümlesinden maksat, gözünün doymayacağını ifade etmektedir. Devamında karnını topraktan başka bir şey doldurmaz sözü bir tekrar mahiyetinde olup buna da belâgat ilminde el-itnâb bi't-tezyîl sanatı olarak ifade edilir.⁸³⁸ Öte yandan gözünü topraktan başka bir şey doyurmaz cümlesi ya ölümden kinayedir. Çünkü ölen kişi bir daha acıkmaz dolayısıyla ölüm doymayı gerektirir.⁸³⁹ Ya da topraktan yaratılanın gözünü ancak toprak doldurur anlamında kullanılmıştır.⁸⁴⁰

2.2.6. Tekmîl Sanatını İçeren Hadisler

Tekmîl başka bir ifadeyle ihtirâs, bir sözdeki maksadın yanlış anlaşılma ihtimaline karşı, bu ihtimali ortadan kaldırmak amacıyla getirilen yeni bir ifadedir.⁸⁴¹ Edebiyat ve belâgat alanında birçok âlim, tekmîli tetmîm ile müradif olarak kabul

⁸³⁶ İsfêrâyînî, *el-Atvel*, 2/91; Düsûkî, *Hâşiyetü'd-düsûkî*, 2/708-711; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, 2/86-87; Sa'îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 2/354; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-belâgiyye*, 1/236; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 248.

⁸³⁷ Müslim, "ez-Zekât", 116 (2/725).

⁸³⁸ 'Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 23/46; Lâşîn, *Fethü'l-mün'im*, 4/410; Etyûbî, *el-Bahrü'l-muhît*, 20/45.

⁸³⁹ Lâşîn, *Fethü'l-mün'im*, 4/410.

⁸⁴⁰ Etyûbî, *el-Bahrü'l-muhît*, 20/46.

⁸⁴¹ Kazvînî, *el-Îzâh*, 3/208; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâga*, 195; Sa'îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 2/355; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye*, 2/84; Kasım - Dîb, *'Ulûmü'l-belâga*, 365; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 249.

etmiştir.⁸⁴² Tekmîl ile itnâb, ya cümle arasına⁸⁴³ ya da cümlelerin sonuna eklenen ek bir ifade ile gerçekleştirilir.⁸⁴⁴ Hz. Peygamber'in hadislerinde bu tür tekml ile itnâb sanatını bazen kullandığı görülmektedir. Aşağıdaki hadis buna örnek olarak verilebilir.

1. Örnek:

عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: جَلَسَ إِحْدَى عَشْرَةَ امْرَأَةً، فَتَعَاهَدْنَ وَتَعَاظِدْنَ أَنْ لَا يَكْتُمَنَّ مِنْ أَخْبَارِ أَزْوَاجِهِنَّ شَيْئًا. قَالَتِ الْأُولَى: زَوْجِي لَحْمٌ جَمَلٌ غَثٌ...، قَالَتِ الْحَادِيَّةُ عَشْرَةَ: زَوْجِي أَبُو زَرْعٍ، فَمَا أَبُو زَرْعٍ؟...، قَالَتِ عَائِشَةُ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُنْتُ لَكَ كَأَبِي زَرْعٍ لَأَمْ زَرْعٍ. (إِلَّا أَنَّهُ طَلَّقَهَا وَإِنِّي لَا أُطَلِّقُكَ)

Aişe'den (r.anha) rivayetle; “On bir kadın oturmuşlar, kocalarının haberlerini birbirlerinden asla saklamamaya dair bir antlaşma yapmışlar. Birincisi: Benim kocam sarp dağ başında zayıf deve etidir..., On birincisi: Kocam Ebû Zer‘’dir. Amma ne Ebû Zer‘!..., Hz. Aişe, Resûlullah (s.a.s.) bana: ‘*Ben senin için Ümmü Zer‘a nispette Ebû Zer‘ gibiyim.*’ (Ancak o, eşini boşadı ben seni boşamam.) buyurdular.”⁸⁴⁵

On bir kadının eşleri hakkında konuştuğu bilgisini veren ve uzun olduğu için bir bölümünü ele aldığımız bu hadiste, on birinci kadın olan Ümmü Zer‘ eşi Ebû Zer‘’in meziyetlerini sıralaması geçtiğinde, Aişe (r.anha) Hz. Peygamber’in kendisine “*Ben sana Ebû Zer‘’in Ümmü Zer‘a karşı olması gibiyim*” dediğini rivayet etmiştir. Hz. Peygamber, Hz. Aişe’nin gönlünü hoş tutmak, kendisiyle güzel geçindiğini beyan etmek için Ebû Zer‘’in yaptığı iyi şeylerde kendisini ona benzetmek için bu teşbihi yapmıştır. Ancak devamında Ebu Zer‘’in yaptığı ve hoş karşılanmayan boşanma konusunda Hz. Aişe’ye “*ben seni boşamam*” demek kaydıyla hem gönlünü hoş tutmaya devam etmiş hem de her konuda Ebû Zer‘a benzetmiştir gibi yanlış anlaşılabilir bir durumu bertaraf etmek için “*كُنْتُ لَكَ إِلَّا أَنَّهُ*” / *Ancak o, eşini boşadı ben seni boşamam.*” ifadesini kullanmıştır.

⁸⁴² Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219.

⁸⁴³ Kazvînî, *el-İzâh*, 3/209; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 1/239; Merâğî, ‘*Ulûmü’l-belâga*, 195; Sa‘îdî, *Bugyetü’l-izâh*, 2/355; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 249; Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219; Bulut, *Belâgat*, 199.

⁸⁴⁴ Kazvînî, *el-İzâh*, 3/210; Merâğî, ‘*Ulûmü’l-belâga*, 196; Sa‘îdî, *Bugyetü’l-izâh*, 2/355; Cenâcî, *el-Belâgatü’s-sâfiyye*, 249; Matlûb, *Mu‘cemü’l-mustalahâtî’l-belâgiyye*, 1/239; Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219.

⁸⁴⁵ Müslim, “Fezâilü’s-sahâbe”, 92 (4/1896).

Zira Ebû Zer‘‘in yaptığı tek olumsuz davranış eşini boşamak olmuştur.⁸⁴⁶ İşte bu yanlış anlaşılma ihtimalini ortadan kaldırma sanatına tekmîl ile itnâb denir.

2.2.7. Tetmîm Sanatını İçeren Hadisler

Tetmîm; daha önce ifade edildiği üzere murâd edilen şeyin aksine bir intiba vermeyen cümlede bir nükteden⁸⁴⁷ dolayı cümleye, ana unsurlarından olmayan (mef‘ûl, hal, câr-mecrûr, temyiz gibi) bir ögenin eklenmesidir.⁸⁴⁸ Hadislerde bu tür ifadelere başvurulduğu görülmektedir.

1. Örnek:

مَا مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يُصَلِّيَ لِلَّهِ كُلَّ يَوْمٍ ثِنْتَيْ عَشْرَةَ رَكْعَةً تَطَوُّعًا، غَيْرَ فَرِيضَةٍ، إِلَّا بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ، أَوْ إِلَّا بَنَى لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ.

“Hiç bir Müslüman kul yoktur ki, Allah için her gün farzdan başka, nafile olarak on iki rekât namaz kılsın da, Allah, ona cennette bir ev yapmasın! Yahut cennette, ona bir ev yapılmasın!”⁸⁴⁹

Arap dilinde, anlamın pekiştirilmesi veya vurgulanması amacıyla kullanılan bir kavram olan tetmîm, lafızda veya anlamda olabilir ve metnin belirli yönlerini vurgulamak için kullanılır.⁸⁵⁰ Lafızda vezin, manada ise anlamın pekiştirilmesi için ifade edilir. Örneğin “*Erkek olsun/مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أَنْثَى وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهٗ حَيٰوةً طَيِّبَةً*” kadın olsun, kim inanmış bir insan olarak dünya ve ahirete yararlı işler yaparsa kesinlikle ona güzel bir hayat yaşatacağız.”⁸⁵¹ Bu âyette مَنْ ifadesi, âyetin başındaki مَنْ lafzına tetmîm olarak getirilmiştir. Bakıldığında مَنْ kelimesi zaten cinsiyetten bağımsız olarak kullanılan bir terimdir ve akıllı varlıkları ifade ederken

⁸⁴⁶ Kâdî ‘İyâz, *İkmâlü’l-Mu’lim*, 7/470; ‘Aynî, *‘Umdetü’l-kârî*, 20/178; Lâşîn, *Fethü’l-mün‘im*, 9/408.

⁸⁴⁷ Birçok belagat ulemasına göre bu nükteden maksat ya daha fazla mübalağa kastetmek ya da hataya düşme ihtimaline karşın korunma veya sadece vezin uygunluğunu gözetmektir. İlk iki gaye makbul iken üçüncüsü yani sadece vezin uygunluğunu gözetmek için yapılan tetmîm haşiv olacağı için bu söz kusurlu kabul edilmiştir. Detaylı bilgi için bk. ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/57-58; Bulut, *Belâgat*, 200.

⁸⁴⁸ İbn Reşîk, *el-‘Umde*, 2/50; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ‘ateyn*, 389; Kazvînî, *el-İzâh*, 3/212; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/57; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/70; Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâga*, 196; Düsûkî, *Hâşiyetü’l-düsûkî*, 2/580; İbn Hiccet el-Hamevî, *Hizânetü’l-edeb*, 1/271; Sa‘îdî, *Bugyetü’l-izâh*, 2/358; İsferyîni, *el-Atvel*, 1/71; Durmuş, “İtnâb”, 19/215-219; Bulut, *Belâgat*, 200.

⁸⁴⁹ Müslim, “*Salâtü’l-müsâfirîn*”, 103 (1/503).

⁸⁵⁰ Abdülaziz ‘Atîk, *‘İlmü’l-bedî‘* (Beyrut: Dârü’n-Nehdzatü’l-Arabiyye, ts.), 118.

⁸⁵¹ en-Nahl 16/97.

cinsiyet ayrımı yapmadan kullanılır. Ancak, âyetle anlamın pekiştirilmesi için مِنْ ذَكَرٍ ifadesiyle “tetmîm” sanatı uygulanmıştır. Bu durum, her iki cinsiyeti kapsayarak anlamı daha vurgulu hale getirmiştir. Benzer şekilde, وَهُوَ مُؤْمِنٌ ifadesi de tetmîm için getirilmiştir. Zira sâlih amel, sadece inanan kişilerin yaptığı iyilikler olarak kabul edilmesine rağmen bu ifadeyle tekrar vurgulanmıştır.⁸⁵² Bu bağlamda ilgili hadis incelendiğinde, günlük nafîle namazları kılan bir Müslümanın ahirette alacağı mükâfat vurgulanırken, hadiste üç defa tetmîm ile itnâb sanatının kullanıldığı görülmektedir. İlk olarak مُسْلِمٌ kelimesi yer alır; zira namaz kılan bir kişi zaten Müslümandır, aksi halde namaz geçersiz kabul edilir. İkinci olarak, اللَّهُ kelimesi öne çıkar; çünkü namaz sadece Allah için gerçekleştirilen bir ibadettir. Üçüncü olarak ise, "غَيْرَ فَرِيضَةٍ" ifadesi dikkat çeker; zira nafîle namazlar zaten farz olmayan namazlar anlamına gelmektedir.⁸⁵³ Hadiste bu tür yerlerde anlamın net bir şekilde iletilmesi amaçlandığı için, anlamlar sıfat, câr-mecrûr ve tekit gibi dilbilgisi unsurlarıyla vurgulanmış ve uzatılmıştır. Hz. Peygamber, bu ifadeleri kullanarak tetmîm ile itnâb sanatını uygulamıştır.

2.2.8. İ'tirâz Sanatını İçeren Hadisler

İ'tirâz; bir cümle arasına veya birbirine bağlı peş peşe gelen iki söz arasına, cümledeki kapalılığı kaldırmanın dışındaki başka bir gayeden ötürü, irabta mahalli olmayan bir ya da daha fazla ara cümle getirmektir.⁸⁵⁴ Bu terim yerine “iltifat”,⁸⁵⁵ “istidrâk”,⁸⁵⁶ “rücû” ve “haşv”⁸⁵⁷ gibi terimleri kullananlar da olmuştur. İ'tirâz cümlesi, tenzih ve tazim, dua, uyarı, zikredilen iki kişiden birinin daha fazla hak sahibi olduğunu belirtmek, durumu muhatabın zihnine yerleştirmek gibi çeşitli

⁸⁵² Ebû Hilâl el-'Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 389.

⁸⁵³ Abdülazîm (Abdüsselâm) b. Abdilvâhid İbn Ebü'l-İsba' el-Mısırî, *Tahrîrû't-tahbîr fî sinâ'ati's-şî'ri ve'n-nesri ve beyâni i'câzi'l-Kur'an*, thk. Hafnî Muhammed Şeref (Mısır: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.), 128.

⁸⁵⁴ Ebû Hilâl el-'Askerî, *es-Sinâ'ateyn*, 394; İbn Reşîk, *el-'Umde*, 2/45; Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 428; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 3/40; Kazvînî, *el-İzâh*, 3/214; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/56; İbn Hiccet el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb*, 2/280; 'Alevî, *et-Tirâz*, 2/89; Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâğa*, 203; Merâğî, *'Ulûmü'l-belâğa*, 196; Sa'îdî, *Bugyetü'l-izâh*, 2/359; Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*, 2/80; 'Atîk, *'İlmü'l-me'ânî*, 194; Kasım - Dîb, *'Ulûmü'l-belâğa*, 364; Cenâcî, *el-Belâgatü's-sâfiyye*, 250; Matlûb, *Mu'cemü'l-mustalahâtü'l-belâgiyye*, 1/227; Çağmar, *Alıştırmalarla Belâgat*, 137; Bulut, *Belâgat*, 202.

⁸⁵⁵ İbn Reşîk, *el-'Umde*, 2/45; Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/56; İbnü'r-Reşîd, *el-Bedî' fî'l-bedî'*, 32.

⁸⁵⁶ İbn Reşîk, *el-'Umde*, 2/45.

⁸⁵⁷ Sekkâkî, *Miftâhü'l-'ulûm*, 428; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 3/40; 'Alevî, *et-Tirâz*, 2/89; İbn Hiccet el-Hamevî, *Hizânetü'l-edeb*, 2/280.

gayelerle kullanılmıştır.⁸⁵⁸ Hz. Peygamberin hadislerinde bu tür i'tirâz ile itnâb sanatına rastlamak mümkündür.

1. Örnek:

يُنْزِلُ رَبُّنَا تَبَارَكَ وَتَعَالَى كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَى السَّمَاءِ الدُّنْيَا، حِينَ يَبْقَى ثُلُثُ اللَّيْلِ الْآخِرِ، فَيَقُولُ: مَنْ يَدْعُونِي فَأَسْتَجِيبَ لَهُ، وَمَنْ يَسْأَلُنِي فَأُعْطِيَهُ، وَمَنْ يَسْتَغْفِرُنِي فَأَغْفِرَ لَهُ.

*“Rabbimiz -Tebâreke ve Teâlâ- her gece, gecenin son üçte biri kaldığında alt semaya nüzul eder de: Hani bana dua eden, onun duasını kabul edeyim! Hani benden istek isteyen, istediğini vereyim! Hani benden mağfiret dileyen, onu mağfiret edeyim! buyurur.”*⁸⁵⁹

Birinci bölümde belirtildiği gibi, i'tirâzî cümleler pek çok farklı nedenden ötürü kullanılabilir. Bu nedenle, şairler ve edebiyatçılar metinlerinde bu tür sanatı sıkça kullanmışlardır. Özellikle belâğatin en üst seviyesine ulaşmış olan Kur'an-ı Kerim'de de bu sanata sıkça rastlanır. Örneğin, “ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا ”, “Onlar -haşa- Kızlar Allah'ındır diyorlar. Akıllarınca beğendikleri de kendilerinin oluyor.”⁸⁶⁰ âyeti incelendiğinde, müşriklerin Allah'a kız çocuğu isnâd etmeleri ve beğendiklerini kendilerine atfetmeleri aktarılmaktadır. Bu iki cümle arasındaki bağlantıyı güçlendiren ve vurgulayan سُبْحَانَهُ ifadesi ise Allah'ın bu tür isnatlardan tamamen arındığını vurgular nitelikte i'tirâzî bir ifadedir. Söz konusu hadiste ise aslında somut varlıklar için geçerli olan ve Allah'a atfedilmesi hoş karşılanmayan inzal (nüzul) eyleminin, Allah'a atfedilme isteği sebebiyle, O'nun böyle bir eylemden uzak olduğunun vurgulanması amacıyla i'tirâzî bir ifade kullanılmıştır. Bu bağlamda, تَبَارَكَ وَتَعَالَى “tebâreke ve teâlâ” ifadeleri, i'tirâzî bir yapı oluşturacak şekilde fiil-fâil ve mef'ûlün fih arasında yer almıştır. Bu şekilde, Hz. Peygamber, Allah'ın bu tür eylemlerden uzak olduğunu vurgulamak için itnâb sanatının bir yolu olan i'tirâz sanatına başvurmuştur.⁸⁶¹

2. Örnek:

⁸⁵⁸ Deyaylı bilgi için bk. Habenneke, *el-Belâğatü'l-'Arabiyye*, 2/80-84; Sa'îdî, *Bugyetü'l-îzâh*, 2/359-360; 'Atîk, *İlmü'l-me'ânî*, 194-197; Bulut, *Belâgat*, 202-206.

⁸⁵⁹ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 168 (1/521).

⁸⁶⁰ en-Nahl 16/57.

⁸⁶¹ 'Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 7/200; Tîbî, *Şerhü'l-Mişkât*, 4/1204; Etyûbî, *el-Bahrü'l-muhîd*, 15/627.

عن سعيد بن جبیر، عن ابن عباس، في قوله: { لا تحرك به لسانك لتعجل به }. قال: كان النبي يعالج من التنزيل شدة. كان يحرك شفثيه. فقال لي ابن عباس: أنا أحرکهما كما كان رسول الله يحركهما. فقال سعيد: أنا أحرکهما كما كان ابن عباس يحركهما. فحرك شفثيه. فأنزل الله تعالى: لا تحرك به لسانك لتعجل به. إن علينا جمعه وقرآنه...

“Said b. Cübeyr, İbn Abbâs’tan ‘Onu acele edeyim diye onunla dilini oynatma’ âyeti hakkında şöyle rivayet etti: İbn Abbâs demiş ki: ‘Nebi (s.a.s.) vahiyden güçlük çeker; dudaklarını kıpırdatırdı.’ Râvî diyor ki: ‘İbn Abbâs: bana dedi ki ben de dudaklarımı Resûlullah’ın (s.a.s.) kıpırdattığı gibi kıpırdatıyorum.’ Saîd b. Cübeyr: ‘İbn Abbâs dudaklarını nasıl kıpırdattıysa ben de öyle kıpırdatıyorum.’ diyerek dudaklarını kıpırdatmış, (ve rivayetine şöyle devam etmiş): Bunun Üzerine Allah Teâlâ: ‘Onu acele edeyim diye onunla dilini oynatma Çünkü onu toplamak da okutmak da ancak bize aittir’⁸⁶² ayetlerini indirdi...’⁸⁶³

Yukarıdaki hadisi Said b. Cübeyr İbn Abbâs’tan rivayet ederken araya İbn Abbâs’ın yaptığı hareketleri kullanmış ve “فقال لي ابن عباس” cümlesinden “فأنزل الله” cümlesine kadar olan ara cümle hadisten olmayıp Hz. Peygamber’in dudaklarını nasıl kıpırdattığını açıklamak için getirilen i’tirâzî cümledir.⁸⁶⁴

Sonuç olarak hadisler bakımıldığında, Resûlullah’ın (s.a.s.) özellikle itnâb türü ifadelere sıkça başvurduğunu ve bu şekilde vurgulamak istediği anlamları muhataplarına daha etkili bir şekilde aktarma çabasında olduğunu görülmektedir. Bu strateji, bazen karmaşık veya açıklanması zor konuları daha anlaşılır bir şekilde iletmek için kullanılmıştır. Hz. Peygamber, ifade edilmesi zor konuları anlatırken temsil, tekit, tekrarlar, ve önceki toplulukların deneyimlerinden alınan örnekler gibi yöntemleri kullanarak, anlamın daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu anlatım yöntemleri sayesinde, muhataplarına sıkılmadan ve anlam karmaşıklığına kapılmadan mesajı iletmeyi amaçlamıştır. Bazen de belirli bir amacı yerine getirmek için itnâb yapmıştır. Hâsılı aynı konuyu tekrarlayarak veya farklı şekillerde ifade

⁸⁶² el-Kıyâmet 75/16.

⁸⁶³ Müslim, "es-Salât", 148 (1/330).

⁸⁶⁴ Seyfi’r-Rahmân el-Mübarekfûrî, *Minnetü’l-Mün’im Şerhu Sahihi’l-Müslim* (Riyad: Dârü’s-Selâm, 1999), 1/295.

ederek vurgulamıştır. Bu yaklaşımıyla Hz. Peygamber, insanların daha iyi anlayabileceği ve içselleştirebileceği bir şekilde mesajlarını iletmeyi hedeflemiştir.

2.3. MÜSAVÂT İÇERİKLİ HADİSLER

Daha önceden de ifade edildiği üzere müsâvât; amaçlanan herhangi bir anlamı, ona eşit miktarda kelimelerle ifade etmektir.”⁸⁶⁵ Bu tür üslup, insanlar arasında en yaygın biçimde kullanılan ifade tarzlarıdır. Belâgat âlimlerine göre, müsâvât kavramı genellikle îcâz ve itnâb arasında orta bir yol olarak kabul edilirken, bazı alimlere göre ise îcâzın bir parçası olarak kabul edilmiştir.⁸⁶⁶ Örneğin “ مَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ /Kim inkâr ederse, inkârı kendi aleyhinedir.”⁸⁶⁷ âyetinde manayla lafızlar arasında bir denge/müsâvât söz konusu olduğu görülmektedir. Burada bir kelime çıkarılırsa anlamda eksiklik söz konusu olacağı gibi bir kelime de eklense fazlalık olur ve hâlel meydana gelir.

Müsâvât üslubu insanların genel olarak günlük hayatlarında kullandıkları ifade tarzlarıdır dedik. Bu bakımdan Hz. Peygamber’in ömrünün büyük çoğunluğunu insanlar arasında geçirmesinin doğal bir sonucu olarak hadislerinin kahir ekseriyetinin bu yapıda olduklarını görebilmekteyiz. Bu itibarla örnek teşkil etmesi hasebiyle *Sahîh-i Müslim*’de yer alan ve belâgat açısından müsâvât içeren hadislerden bazı örnekler değerlendirilmiştir.

1.Örnek:

لَوْ يُعْطَى النَّاسُ بِدَعْوَاهُمْ، لَادَّعَى نَاسٌ دِمَاءَ رِجَالٍ وَأَمْوَالَهُمْ، وَلَكِنَّ الْيَمِينَ عَلَى الْمَدْعَى عَلَيْهِ.

“İnsanlara davaları sebebi ile verilecek olursa, bir takım insanlar bazı adamların kanlarını ve mallarını iddia ederler. Lakin davalıya yemin düşer.”⁸⁶⁸

Hadiste geçen “davalıya yemin düşer” ifadesindeki kelimeler anlamla tam bir uyum içerir. Herhangi bir kelime çıkarıldığında eksiklik ortaya çıkar, ekstra bir

⁸⁶⁵ Kudâme, *Nakdü’s-ş-i’r*, 55; Ebû Hilâl el-‘Askerî, *es-Sinâ’ateyn*, 179; ‘Alevî, *et-Tirâz*, 3/179; Hâşimî, *Cevâhirü’l-belâğa*, 207; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me’ânî*, 202; Kasım - Dîb, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 366.

⁸⁶⁶ Merâğî, *‘Ulûmü’l-belâğa*, 182; ‘Atîk, *‘İlmü’l-me’ânî*, 202.

⁸⁶⁷ er-Rûm, 30/44.

⁸⁶⁸ Müslim, “el-Akziye”, 1 (3/1336).

kelime eklediğinizde ise denge bozulur. Bu nedenle hadis, belâgat açısından müsâvât sanatını barındırır.

2. Örnek:

أَنَّ رَجُلًا قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ يُحْشَرُ الْكَافِرُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟ قَالَ: «أَلَيْسَ الَّذِي أَمْسَاهُ عَلَى رَجُلَيْهِ فِي الدُّنْيَا، قَادِرًا عَلَى أَنْ يُمَثِّلَهُ عَلَى وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟»

Enes b. Mâlik'ten (r.a.) rivayetle, Bir adam: Ya Resûlallah! Kıyamet gününde kâfir yüzüstü nasıl haşredilecek? diye sormuş. Resûlullah: (s.a.s.) *'Onu dünyada iki ayağı üzerinde yürüten, Kıyamet gününde yüzüstü yürütmeye kadir değil midir?'* buyurmuşlar.⁸⁶⁹

Hız. Peygamber, kıyamet gününde kâfirlerin yüz üstü nasıl haşredileceğini soran kişiye, anlaşılır ve etkili bir dille cevap vermiştir. Resûlullah (s.a.s.) verdiği bu cevapta son derece sade ve herkes tarafından anlaşılır ifadeler kullanarak ne insanın düşüncesini ekstra çalıştırmasını gerektirecek ne de onu lafız mana arasındaki uyumu aramaya zorlayacak bir dil kullanmıştır. Bu da Hız. Peygamber'in iletişimindeki hassasiyetin ve kelime seçiminin mükemmelliğini yansıtmaktadır. Zira cevabında ne bir noksanlık ne de bir fazlalık vardır. Onun için her hangi bir kelime çıkarılır ve eklenirse anlam bozukluğu meydana gelecektir. Dolayısıyla kullandığı bu üslubun belâgat açısından müsâvât olduğu anlamına gelmektedir.

3. Örnek:

كُلُّ ابْنِ آدَمَ يَأْكُلُهُ التُّرَابُ، إِلَّا عَجَبَ الذَّنْبِ مِنْهُ خُلِقَ وَفِيهِ يُرْكَبُ.

*"Âdemoğlunun kuyruk sokumu kemiği hariç her tarafını toprak yer. İnsan ondan yaratılmıştır. Onda derlenip toplanacaktır."*⁸⁷⁰

Bu hadiste kişinin öldükten sonra vücudunda bulunana kuyruk sokumu kemiği hariç bütün vücudunun toprak altında çürüyüp kaybolacağı bilgisi açık sade

⁸⁶⁹ Müslim, "el-Münâfikîn" 54 (4/2161).

⁸⁷⁰ Müslim, "el-Fiten", 142 (4/2271).

ve anlaşılır bir üslupla ifade edilmiştir. Burada belâgat açısından müsâvât üslubu en güzel şekilde kullanılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SAHÎH-İ MÜSLİMDE KASR İÇEREN HADİSLER

Arapçada kasr sanatı yaygın olarak kullanılmıştır. Hz. Peygamber de mesajını insanlara ulaştırmak için bu sanata başvurmuştur. Bu bağlamda bazen cümle içerisinde anlam bakımından herhangi bir eksiltmeye gitmeden iki cümleyle ifade edilebilecek bir hususu tek bir cümleyle öz ve vurgulu bir şekilde ifade etmiştir. Belâgat ilminde kasr olarak nitelendirilen bu üslup, “*Ben cevâmiu’l-kelim olarak gönderildim*”⁸⁷¹ ifadesinden anlaşıldığı üzere Resûlullah’ın (s.a.s.) temel özelliklerinden biriydi. Hz. Peygamberin hadislerine bakıldığında bu üsluba çokça kullandığı görülmüştür. Onun bu özelliği hadislerinde açık bir şekilde görülmektedir.

Bu bölümde *Sahîh-i Müslim*’deki kasr içeren hadisler ele alınıp değerlendirilecektir. Yapılan çalışmada tespit edilebildiği kadarıyla *Sahih Müslim*’de yer alan hadislerin %13,6’sı civarında kasr bulunmaktadır. Bu hadislerin %21,2’si inanç esasları, %37,1’i ibâdât, %16,3’ü muâmelât ve %25,4’ü fezâil ile ilgilidir. Öte yandan bu hadislerde %66,4’ü nefiy ve istisna, %20’si innemâ, %1,5’i atıf, %7,9’u takdim, %2,5’i cümledeki her iki ögenin marife olması ve %1,7’si ise Zamirü’l-fasl ile kasr yapılmıştır.

3.1. NEFİY VE İSTİSNA İLE KASRIN GERÇEKLEŞTİĞİ HADİSLER

Belâgat ilminde “bir şeyi başka bir şeye tahsis etmek” anlamına gelen kasr, çeşitli yollarla yapılabilmektedir. Bunlardan biri nefiy ve istisnadır. Kasrın bu türüne, bilgi sahibi olmadığı için inkâr veya -en azından- şüphe eden muhatabı ikna etme amacıyla başvurulur. Örneğin kişinin, uzaktan görünen Zeyd’in Zeyd olduğundan şüphe eden veya bunu inkâr eden muhatabına ما هو إلا زيد (Bu Zeyd’den başkası değildir) demek suretiyle gelenin Zeyd olduğunu kesin bir şekilde ifade etmesi, nefiy ve istisna yoluyla yapılan kasrdır.⁸⁷²

⁸⁷¹ Buhârî, "et-Ta'bîr", 22 (No.7013).

⁸⁷² Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, 127.

Nefiy ve istisna, kasr sanatının en belîğ ve en kuvvetli yolu kabul edilmiş ve kasr yöntemlerinin aslı sayılmıştır.⁸⁷³ Zira diğer yollar buna kıyas edilmiştir. Örneğin (Bu ancak senindir) denildiğinde bundan maksat *لَا* (Bu ancak senindir) şeklindedir. Ayrıca nefiy ve istisna yoluyla yapılan kasr hakkında belâgat âlimleri arasında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Zira düşünüldüğünde bu yolla yapılan kasırlarda anlam bakımından önce nefiy vardır ardından *لَا* kelimesinden sonra anlam müspet hâle gelmektedir. Onun için bazı belâgat âlimleri bu kasr türü için “mentuku nefiyi, mefhumu ise ispatı ifade eder” demişlerdir.⁸⁷⁴

Daha önce ifade edildiği üzere belâgat ulemasının geneline göre bu sanatta bulunan istisnanın “istisna-i müferrağ” olduğu ve dolayısıyla müstesna minhûnün zikredilmediği ifade edilmişti. Ancak bazı belâgatçılar aslın dışına çıkmış olsa bile müferrağ istisnada olduğu gibi tam ve menfi istisnada da ıstilahî kasr sanatı olduğunu ifade etmişlerdir. Zira *لَا زَيْدٌ* denildiğinde burada aynı anda hem gelenin Zeyd olduğu hem de ondan başka kimsenin gelmediği ifade edilmiş olur. Dolayısıyla burada kasr sanatı uygulanmış olur demişlerdir.⁸⁷⁵ Yukarıdaki her iki görüş değerlendirildiğinde cumhurun görüşü daha ağır basmaktadır. Çünkü *لَا زَيْدٌ* örneğine bakıldığında nefiy ve istisna yolu ile yapılan kasr sanatından maksat Zeyd’in dışında gelmeyenleri değil, gelenin sadece Zeyd olduğunu ifade etmektir. Dolayısıyla tam ve menfî olan istisnada ıstilahî olarak kasr sanatı yoktur. Öte yandan tam ve müceb istisnada ise ittifak ile kasr sanatı olmadığı ifade edilmiştir. Çünkü *جاءَ الْقَوْمَ إِلَّا زَيْدٌ* denildiğinde maksat ispattır yani kavmin gelmesidir. Buradaki istisna ise bu maksadı ve hükmü tashih etmek içindir.⁸⁷⁶

3.1.1. Nefiy ve İstisna ile Hakiki Kasr

1. Örnek:

ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ بِهِنَّ خَلَاوَةَ الْإِيمَانِ: مَنْ كَانَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِمَّا سِوَاهُمَا، وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ، وَأَنْ يَكْرَهُ أَنْ يَعُودَ فِي الْكُفْرِ بَعْدَ أَنْ أَنْقَذَهُ اللَّهُ مِنْهُ، كَمَا يَكْرَهُ أَنْ يُقَذَّفَ فِي النَّارِ.

⁸⁷³ Kazvîni, *el-İzâh*, 123.

⁸⁷⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, 2/52.

⁸⁷⁵ Sa’düddîn Mes’ûd b. Fahriddîn Ömer el-Herevî el-Horâsânî et-Teftâzânî vd., *Şurûhü’t-telhîs* (Beyrut: Dâru’l-Mektebeti’l-’İlmiyye, ts.), 2/191-192; Fadlullah Yahya el-Hasan, *el-Kasru fî Sahîh-i Müslim* (Sudan: Ondurman İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 77-79.

⁸⁷⁶ Teftâzânî vd., *Şurûhü’t-telhîs*, 2/191-192; Hasan, *el-Kasru fî Sahîh-i Müslim*, 77-79.

“Üç haslet vardır ki, bunlar kimde bulunursa o onlarla imanın tadına varır: Allah'ı ve Resulünü onların dışındaki her şeyden daha çok seven, bir kimseyi ancak Allah için seven ve Allah kendisini küfürden kurtardıktan sonra ateşe atılmaktan hoşlanmadığı gibi, küfre geri dönmekten hoşlanmayan kimsedir.”⁸⁷⁷

Hadisten anlaşıldığı üzere insanları sevmenin sadece Allah rızası için olması gerekir. Dolayısıyla sevgi, ne yapılan dünya iyiliklerine karşı çoğalmalı ne de görülen cefalara karşı azalmalıdır.⁸⁷⁸ Çünkü kişi özellikle sevgi konusunda ihlas sahibi olup yalnız Allah için sevebiliyorsa o zaman imanın gerçek tadını almış olur.⁸⁷⁹

Bu bağlamda hadiste geçen لَا يُحِبُّهُ إِلَّا اللَّهُ cümlesi fâilden, mef'ûlden veya her ikisinden hâl olmaktadır. Cümle başında vav-i hâliye olmamasının sebebi, menfî muzari' olmasındandır. Zira bu gibi durumlarda cümle vav ile gelebileceği gibi vav olmadan da gelebilir. Örneğin جَانَنِي زَيْدٌ وَلَا يَرْكَبُ denildiği gibi جَانَنِي زَيْدٌ لَا يَرْكَبُ da denilebilir.⁸⁸⁰ Buradaki istisna ise müferrağdır. Zira cümle olumsuz ve müstesna minhu hazf olmuştur. Cümle لَا يُحِبُّهُ لِشَيْءٍ إِلَّا اللَّهُ şeklinde açıklanabilir. Öte yandan cümlede sıfat olan “insanların sevgisi” mevsuf olan “bu sevginin Allah ve O'nun rızasını kazanmak için olması gerekir” cümlesine hakiki anlamda kasr edilmiştir.⁸⁸¹ Bunun da gerçek anlamda imanın tadına varmak isteyenler için olduğu vurgulanmıştır denebilir. Zira ancak Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından sakınarak gerçek anlamda iman edilmiş olur.

2.Örnek:

مَنْ سَبَّحَ اللَّهَ فِي دُبُرِ كُلِّ صَلَاةٍ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَحَمِدَ اللَّهَ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، وَكَبَّرَ اللَّهَ ثَلَاثًا وَثَلَاثِينَ، فَتِلْكَ تِسْعَةٌ وَتِسْعُونَ، وَقَالَ: تَمَامَ الْمَائَةِ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ غُفِرَتْ خَطَايَاهُ وَإِنْ كَانَتْ مِثْلَ زَبَدِ الْبَحْرِ .

⁸⁷⁷ Müslim, "el-Îmân", 67 (1/66).

⁸⁷⁸ Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *en-Nüket 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Ebû Temîm Nâdir Mustafa Mahmûd (Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2005), 1/255; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *et-Tevşîh 'ale'l-Câmi 'i's-sahîh*, thk. Câmi' Rıdvan Rıdvan (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 1/176.

⁸⁷⁹ Ali b. Ali b. Ebi'l-İzz ed-Dimeşkî, *Şerhü'l-'akîdeti't-Tahâviyye*, thk. Muhammed Avn (Mektebetü'l-Beyân, 1405), 433.

⁸⁸⁰ 'Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 1/148.

⁸⁸¹ Subh, *et-Tasvîrü'n-Nebevî li'l-hülkiyeti ve't-teşrî'iyyeti fi'l-hadîsi's-şerîf*, 10.

*“Bir kimse her namazın sonunda Allah’a otuz üç defa tesbih, otuz üç defa hamd, otuz üç defa da tekbirde bulunursa bunların toplamı doksan dokuz eder. Yüzün tamamında da: Allah’tan başka hiç bir ilâh yoktur. Yalnız o vardır. Ortağı yoktur. Mülk sadece onundur; Hamd de sadece ona mahsustur; hem o her şeye kadirdir; derse günahları denizin köpüğü kadar bile olsa (yine) affolunur.”*⁸⁸²

Bu hadiste yer alan *لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* cümlesinde nefiy ve istisna ile kasr gerçekleşmiştir. Bu kasr sıfatın mevsufa kasrı türündendir. Zira sıfat olan ulûhiyet mevsuf olan Allah’a kasr edilmiştir. Dolayısıyla burada sıfatın mevsufa genel bir şekilde kasrı vardır ve bu da hakiki kasrdır. Zira vakıada da bu hüküm böyledir. Kasr yapıldıktan sonra *وحده* kelimesinin kullanılması ise bu kasra tekit mahiyetinde olup Allah’ın tek bir ilah olduğu vurgusu yapılmıştır.

Yukarıda ifade edildiği üzere cümle mutlak olarak zikredildiğinde kasr hakiki olur. Ancak herhangi bir şey ile takyîd edildiğinde izâfî olur. Burada *وحده* kelimesinden sonra getirilen *لَا شَرِيكَ لَهُ* kaydı buradaki kasrı kasr-i izâfîye çevirmiş denilebilir. Zira burada olmamasına rağmen sanki Allah’ın ortaklarının olduğuna inanan bir muhatap varmış gibi ona karşı bununla Allah’ın vahdaniyeti tekit edilmiş olup onun hiçbir ortağı olmadığı vurgulanmıştır.⁸⁸³

Öte yandan bunun kelime-i tevhit olması ve bu gibi makamlarda Hz. Peygamber’in de söylediği sözlerin sıradan söz olmayıp vahiy olması,⁸⁸⁴ hasebiyle bu sözü söyleyen herkesin az veya çok fark etmeksizin şirkten temizleneceği ifade edilmiştir. Onun için konunun ehemmiyetine binaen önce genel bir şekilde şirk nefyedilip *وحده* kelimesi ile tekit edilmiş, ardından *لَا شَرِيكَ لَهُ* cümlesiyle şirk hususi bir şekilde ortadan kaldırılmıştır.

Bu değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda bu ibarenin hem ehemmiyeti hem de anlamının geniş olması hasebiyle kasr ifade eden sıradan cümlelerden farklı olduğu söylenebilir. Zira burada kendisine cevap verilmesi

⁸⁸² Müslim, "el-Mesâcid", 146 (1/418).

⁸⁸³ Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 343.

⁸⁸⁴ en-Necm 53/3-4.

gereken bir muhatap olmamasına rağmen bir ibarede aynı anda hem hakiki hem de izafi kasr sanatı kullanılmıştır.⁸⁸⁵

Son olarak hadiste geçen **لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ** cümlelerinde de mülkün ve hamdın sadece Allah'a has olduğunu ifade etmek için câr-mecrûrün takdimiyle kasr sanatı uygulanmıştır.

3. Örnek:

لَا صَلَاةَ إِلَّا بِقِرَاءَةٍ.

“Namaz ancak kıraat ile geçerli olur.”⁸⁸⁶

Burada Hz. Peygamber nefiy ve istisna edatlarını kullanarak mevsuf olan namazı sıfat olan kıraate kasr etmiştir. Çünkü namazın başka hiçbir sıfata değil ancak kıraat sıfatıyla geçerli olabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca buradaki kasr hakikidir. Zira ağırlıklı olarak fıkıh âlimleri namazın kıraatsiz olamayacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Öte yandan buradaki kıraatten maksat konuşma kabiliyeti olanların dile getirdikleri ve dinleyicilerin duyduğu konuşma değildir. Bilakis maksat, namazın hangi vasıflarla geçerli olabileceğini ifade etmektir. Dolayısıyla konuşma kabiliyeti olmayanlar da bunun altına girerler. Bunu şöyle bir örnekle destekleyebiliriz: Araplar **لَا خِيَاةَ إِلَّا بِإِبْرَةِ** (dikiş ancak iğneyle olur) derler. Bu cümleden maksat iğnenin dışında dikiş olmaz değil, aksine hangi durumlarda dikiş olarak kabul edileceğini ifade etmek için söylenmiş sözdür.⁸⁸⁷ Bununla birlikte konu ilgili diğer hadislerle birlikte göz önünde bulundurulduğunda bu kasrın hakiki olduğu anlaşılmaktadır.

4. Örnek

لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْقُرْآنَ فَهُوَ يَقُومُ بِهِ آتَاءَ اللَّيْلِ، وَآتَاءَ النَّهَارِ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا، فَهُوَ يُنْفِقُهُ آتَاءَ اللَّيْلِ، وَآتَاءَ النَّهَارِ.

⁸⁸⁵ Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 343-344.

⁸⁸⁶ Müslim, "es-Salât", 42 (1/297).

⁸⁸⁷ Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer ed-Debûsî, *Takvîmü'l-edille fi'l-usûl*, thk. Halil Mühyiddîn el-Mîs (Beyrut: Dârü'l Kutubi'l-İlmiyye, 2001), 189.

“Sadece iki kişiden haset (gıpta) edilebilir. (Birincisi) Allah tarafından kendisine bahşedilen Kur'an ile gece-gündüz amel eden; (ikincisi) Allah'ın kendisine ihsan ettiği maldan gece-gündüz infakta bulunan kimsedir.”⁸⁸⁸

Hadis nefiy ve istisna ile kasr konusunda verilebilecek güzel bir örnektir. Hadiste geçen *إِلَّا فِي اثْنَيْنِ* cümlesinde kasr vardır. Burada Hz. Peygamber mevsuf olan hasedi sıfat olan iki vasıfla kasr etmiştir. Dolayısıyla hasedin bu iki vasıfta olduğunun ifade edilmesiyle mevsufun sıfata kasrı gerçekleşmiştir. Aynı şekilde sadece bu ikisinde hasede cevaz verilmesi de hakiki kasr olduğunu göstermektedir. Ancak hasedin sadece bu ikisine yapılmıyor olması bu hakikatin tahkikî değil iddiaî olduğunu göstermektedir. Resûlullah'ın (s.a.s.) bunu iki kişiye kasr etmesi mübalağa içindir. Öte yandan hadislerde yer alan haset lügatte; “başkasına ait olan bir faydanın ondan alınıp kendisine verilmesini dilemek” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu kelime olumsuz bir anlam ifade etmektedir. Ancak tercümede de belirtildiği üzere Hz. Peygamber bu kelimeyi hoş karşılanan gıpta anlamında kullanmıştır. Bunun da muhatapların zihninde iyi yer edinmesi için burada Hz. Peygamber tarafından kasr sanatı kullanılmıştır.⁸⁸⁹

5. Örnek:

لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَلَدِهِ وَوَالِدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ.

“Sizden biriniz beni çocuğundan, babasından ve bütün insanlardan daha çok sevmedikçe iman etmiş olmaz.”⁸⁹⁰

Hadiste Hz. Peygamber sevgisi, imanın bir gereği olarak ifade edilmiştir. Bu iman, kâmil bir iman anlamına gelir.⁸⁹¹ Bir Müslüman'ın imanı konusunda, Hz. Peygamber'in herkesten daha fazla hak sahibi olduğunu bilmelidir. Çünkü O, Müslümanları erdemli kılan ve onları cehennem konusunda uyaran kişidir.⁸⁹² Bu

⁸⁸⁸ Müslim, "Salâtü'l-müsâfirîn", 266 (1/558).

⁸⁸⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, 6/91.

⁸⁹⁰ Müslim, "el-Îmân", 70 (1/67).

⁸⁹¹ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 1/59.

⁸⁹² Nevevî, *el-Minhâc*, 2/16.

nedenle, O'na olan sevgi imanın bir gereği olarak kabul edilmiştir. Bu sevgi, sözlerle ifade edilmesi yerine, O'nun sünnetine uymakla gösterilmelidir.⁸⁹³

Burada *لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّىٰ أَكُونَ* cümlesinde nefiy edatı olan *لَا* istisna edatı *حَتَّىٰ* ile beraber kullanılarak sıfat olan iman, mevsuf olan muhabbetin gerçekleşmesine kasr edilmiştir. Resûlullah'a (s.a.s.) olan muhabbetin önemini vurgulamak amacıyla, mübalağalı hakiki kasr sanatı kullanılmıştır. Zira imanın temel prensipleri bellidir ve bunlar arasında Peygamber'e olan muhabbet şartı yoktur, ancak burada böyle bir koşul belirtilmiştir.

6. Örnek:

لَا تَصُومُوا حَتَّىٰ تَرَوْا الْهِلَالَ، وَلَا تُفْطِرُوا حَتَّىٰ تَرَوْهُ، فَإِنْ أَعْمِيَ عَلَيْكُمْ فَأَقْدِرُوا لَهُ.

*“Hilali görmedikçe oruç tutmayın; onu görmedikçe bayram da yapmayın. Şayet hava bulutlu olursa onun miktarını hesap edin.”*⁸⁹⁴

Hadis orucun süresini konu edinmiştir. Bu konuda İslam âlimleri arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Hanbeli uleması, orucun başlaması ve bitiş süresini belirlemek için hadiste yer alan “iki kasr” cümlesinin havanın açık olmasıyla ilgili olduğunu ve dolayısıyla bulutlu bir hava durumunda farklı bir hükmün geçerli olabileceğini savunmuşlardır. Bu görüşe göre, hadiste hakiki ve tahkiki kasr sanatı kullanılmıştır. Cumhur ise hadisteki kasr sanatlarının hava durumuna bakılmaksızın tüm durumları kapsadığını savunmuşlardır. Onlara göre, hadisteki “miktarını hesap edin” ifadesiyle amaçlanan, orucun başlangıcında hilali göremiyorsanız otuz güne tamamlamanızdır. Dolayısıyla, buradaki kasr sanatının mübalağa için olduğunu ifade etmişlerdir.⁸⁹⁵

Ancak hadis incelendiğinde, özellikle hilali görmedikçe bayramın yapılmamasının vurgulanması, Hanbeli mezhebine mensup olanların görüşünün daha

⁸⁹³ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 1/59.

⁸⁹⁴ Müslim, "es-Siyâm", 3 (2/759).

⁸⁹⁵ Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhü'l-Muhezzeb* (Beyrut: Darü'l-Fikr, t.y.), 6/418-422; Faysal b. Abdülaziz b. Faysal b. Hamd İbn Mübârek, *Kelimâtü's-sidâd 'alâ metni'z-zâd* (Suudi Arabistan: Kunûzu İşbilyâ, 2007), 121.

doğru olabileceği düşüncesini desteklemekte ve bu nedenle hadiste yer alan kasrın tahkiki olduğunu ifade etmek daha isabetli görünmektedir.

7. Örnek:

لَا تُنْكَحُ الْأَيِّمُ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ، وَلَا تُنْكَحُ الْبِكْرُ حَتَّى تُسْتَأْذَنَ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَكَيْفَ إِذْنُهَا؟ قَالَ: أَنْ تَسْكُتَ.

*“Dul kadın kendisiyle istişare edilmedikçe nikâh edilemez. Kız da kendisinden izin alınmadıkça nikâh olunamaz. Ashap: Ya Resûlallah Onun izni nasıl olur? Resûlullah (s.a.s.): Susmasıdır.”*⁸⁹⁶

Hadiste dul ve bakire kadının evliliği konu edilmiştir. Nikâhlarının kısılması izin ve istişareye kasr edilmiştir. Bakire kızların evlendirilmeleri konusu izinlerine bağlanmıştır. Bunda da hayâlarının bir gereği olarak sükûtlarının da izin anlamına geldiği ifade edilmiştir. Dul kadınların ise evlilik konusundaki tecrübelerinden dolayı bakire olanlardan farklı olarak bizzat onaylarının alınması istenmiştir. Onun için İbn Hacer’in de ifade ettiği üzere hadiste, dul kadınların nikâh konusundaki izinlerini istişareye nefiy ve istisna edatı ile kasr edilmiştir.⁸⁹⁷ Buradaki dul kadının evlendirilmesi onunla istişareye, bakire kızın evlendirilmesi ise sukut bile olsa ondan izin almaya kasredilmesi hakiki kasrdır.

8. Örnek:

إِذَا انْقَطَعَ شَيْعُ أَحَدِكُمْ فَلَا يَمْشِ فِي الْأُخْرَى حَتَّى يُصْلِحَهَا

*“Herhangi biriniz ayakkabısının bağı koptuğu zaman onu onarıncaya kadar tek ayakkabıyla gezmesin.”*⁸⁹⁸

Hadiste Hz. Peygamber’in bir tek ayakkabı ile yürümekten men etmeyi kasr üslubuyla ifade etmesi, birçok farklı yoruma tabi tutulmuştur. Yürüme güçlüğü, düşme riski ve göze çirkin görünme bu yorumlardan birkaç tanesidir. Ayrıca, insanların bir ayağın diğerinden kısa olduğunu düşünmesi de göze çirkin

⁸⁹⁶ Müslim, "en-Nikâh", 64 (2/1036).

⁸⁹⁷ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 9/192.

⁸⁹⁸ Müslim, "el-Libâs vez-Zîne", 69 (3/1660).

görünmesiyle bağlantılı olarak değerlendirilebilir. Kimine göre de bu yürüyüş şeytan yürüyüşüdür. Hz. Peygamber, Müslümanların böyle bir şekilde yürümelerini hoş karşılamamış ve bu durumun olmaması gerektiğini vurgularken hakiki kasr sanatını kullanmıştır.⁸⁹⁹

9. Örnek:

عَنْ أُسَيرِ بْنِ جَابِرٍ، أَنَّ أَهْلَ الْكُوفَةِ وَقَدُوا إِلَى عُمَرَ، وَفِيهِمْ رَجُلٌ مِمَّنْ كَانَ يَسْخَرُ بِأُوَيْسٍ، فَقَالَ عُمَرُ: هَلْ هَاهُنَا أَحَدٌ مِنَ الْقُرَيْشِيِّينَ؟ فَجَاءَ ذَلِكَ الرَّجُلُ فَقَالَ عُمَرُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ قَالَ: إِنَّ رَجُلًا يَأْتِيكُمْ مِنَ الْيَمَنِ يُقَالُ لَهُ أُوَيْسٌ، لَا يَدْعُ بِالْيَمَنِ غَيْرَ أُمَّ لَهُ، فَكَانَ بِهِ بَيَاضٌ، فَدَعَا اللَّهُ فَأَذْهَبَهُ عَنْهُ، إِلَّا مَوْضِعَ الدِّينَارِ أَوْ الدِّرْهَمِ، فَمَنْ لَقِيَهُ مِنْكُمْ فَلْيَسْتَغْفِرْ لَكُمْ.

Useyr b. Câbirden rivayet; Kûfeliler Hz. Ömer'e gelmdiler. İçlerinde Üveys'le alay eden bir adam vardı. Ömer (r.a.): Burada Karanilerden kimse var mı? diye sordu. Hemen bu adam geldi. Hz. Ömer: Şüphesiz ki, Resûlullah (s.a.s.) 'Size Yemen'den Üveys denilen bir adam gelecek. Yemen'de arkasında annesinden başka kimsesi yoktur. Kendisinde beyazlık vardı. Allah'a duâ etti de onu kendisinden giderdi. Yalnız bir dinar veya dirhem yeri kadar kaldı. Sizden kim ona rastlarsa sizin için istiğfar etsin' buyurdular, dedi.⁹⁰⁰

Burada *لَا يَدْعُ بِالْيَمَنِ غَيْرَ أُمَّ لَهُ* cümlesinde nefiy edatı olan *لَا* istisna edatı ile beraber kullanılarak kasr sanatı gerçekleştirilmiştir. Hadiste, Yemen'de kendisinden başka annesine bakacak kimsenin olmamasına rağmen onu bırakıp İslam için Medine'ye geleceği vurgulu bir şekilde ifade edilmiştir.

10. Örnek:

إِنَّ اللَّهَ زَوَى لِي الْأَرْضَ، فَرَأَيْتُ مَسَارِقَهَا وَمَعَارِبَهَا، وَإِنَّ أُمَّتِي سَيَبْلُغُ مُلْكُهَا مَا زُوِيَ لِي مِنْهَا، وَأَعْطَيْتُ الْكَنْزَيْنِ الْأَحْمَرَ وَالْأَبْيَضَ، وَإِنِّي سَأَلْتُ رَبِّي لِأُمَّتِي أَنْ لَا يُهْلِكَهَا بَسَنَةٌ عَامَّةٌ، وَأَنْ لَا يُسَلِّطَ عَلَيْهِمْ عَدُوًّا مِنْ سِوَى أَنْفُسِهِمْ، فَيَسْتَبِيحَ بَيْنَتَهُمْ، وَإِنَّ رَبِّي قَالَ: يَا مُحَمَّدُ إِنِّي إِذَا قَضَيْتُ قَضَاءً فَإِنَّهُ لَا يَرُدُّ، وَإِنِّي أَعْطَيْتُكَ لِأُمَّتِكَ أَنْ لَا أَهْلِكَهُمْ بَسَنَةً عَامَّةً، وَأَنْ لَا أُسَلِّطَ عَلَيْهِمْ عَدُوًّا مِنْ سِوَى أَنْفُسِهِمْ، يَسْتَبِيحَ بَيْنَتَهُمْ، وَلَوْ اجْتَمَعَ عَلَيْهِمْ مَنْ بِأَفْطَارِهَا - أَوْ قَالَ مَنْ بَيْنَ أَفْطَارِهَا - حَتَّى يَكُونَ بَعْضُهُمْ بِهَلَاكِ بَعْضًا، وَيَسْبِي بَعْضُهُمْ بَعْضًا

⁸⁹⁹ İbnü'l-Mülakkin, *Şevâhidü't-tavzih fi şerhi'l-Câmi 'i's-sahîh*, 28/41; 'Alevî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 21/416.

⁹⁰⁰ Müslim, "Fezâilü's-sahâbe", 223 (4/1968).

“Gerçekten Allah bana yeri topladı da, onun doğusunu batısını gördüm. Hiç şüphe yok ki, ümmetim bana toplanan yerlerin mülküne ulaşacaktır. Bana kırmızı ve beyaz iki define de verildi. Ben Rabbimden ümmetim için onu kutluk senesiyle helak etmemesini diledim. Bir de onların üzerine kendilerinden başka bir düşman musallat edip de onları topyekûn ortadan kaldırıp helak etmesin istedim. Rabbim: Ya Muhammed! Ben bir hüküm veririm, o geri çevrilmez. Ben ümmetin için sana onları umumi kutlıkla helak etmeyeceğime ve üzerlerine kendilerinin dışında, onları topyekûn ortadan kaldırıp helak edecek bir düşman musallat etmeyeceğime söz verdim. Velew ki, üzerlerine yerin her tarafındakiler -yahut yerin memleketleri arasındakiler demiştir- toplanmış olsunlar. Birbirlerini helak edip, birbirlerini esir almadıkça buyurdu.”

Hadiste iki yerde geçen *عَدُوًّا مِنْ سِوَى أَنْفُسِهِمْ* cümlesinde nefiy edatı olan *لَا* istisna edatı *سِوَى* ile beraber kullanılarak kasr sanatı gerçekleştirilmiştir.

3.1.2. Nefiy ve İstisna ile İzâfî Kasr

1. Örnek:

...لَا يُحِبُّهُمْ إِلَّا الْمُؤْمِنُ، وَلَا يُبْغِضُهُمْ إِلَّا مُنَافِقٌ، مَنْ أَحَبَّهُمْ أَحَبَّهُ اللَّهُ وَمَنْ أَبْغَضَهُمْ أَبْغَضَهُ اللَّهُ.

“...Onları ancak mümin kişi sever, onlara ancak münafık olan buğz eder. Onları seveni Allah da sever, onlara buğz edene Allah da buğz eder.”⁹⁰¹

Hadiste yer alan *لَا يُحِبُّهُمْ إِلَّا الْمُؤْمِنُ، وَلَا يُبْغِضُهُمْ إِلَّا مُنَافِقٌ* cümlesinde iki defa nefiy ve istisna ile kasr yapılmıştır. Hz. Peygamber muhataplarının zihnine iyice yerleşmesi için Ensar’ı sevmeyi müminlere, nefret etmeyi de münafıklara kasr etmiştir. Burada izâfî olarak sıfat mevsufa kasr edilmiştir. Çünkü Ensar’ı sevme veya onlardan buğz etme iman ve küfür yönü esas alınarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla kasr, mübalağa için iddiaî olarak yapılmıştır. Öte yandan bu kasrın hakiki olduğunu söyleyenler de olmuştur. Bu durumda Peygamber’e yardımları konusunda onları seven veya onlardan buğz eden diye takdir edilir. Ayrıca hadiste imanın mukabili olan küfür yerine nifakı zikretmesi tahzîr içindir. Zira imanı, karşıtı olan küfür yerine

⁹⁰¹ Müslim, "el-Îmân", 129 (1/85).

nifak ile mukabele etmesi terğîb ve terhîbin sadece Müslümanlığını izhar edenler için olduğuna işaretir.⁹⁰²

Yukarıdaki hadis ve diğer bazı rivayetlerden⁹⁰³ anlaşıldığı üzere Ensar'ı sevmek Müslüman olmanın bir gereğidir. Evet, İslam dininin güçlenmesi için çaba gösterip yardım eden, Müslümanları barındıran, malları ve canlarını yoluna feda edebilecek kadar Hz. Peygamber'in sevgisini gönüllerinde taşıyan bu topluluğu sevmek tabii olarak İslamiyet hususundaki sadakate ve imanın sıhhatine delalet edecektir. Zira onlara muhabbet duymak İslamiyet'in neşvü nema bulmasına ve güçlenmesine sevinmek demektir. Ayrıca İslam'ın üstün gelmesi dolayısıyla yükselmesine sevinmek Allah ve Resulünün rızasına göre hareket etmek demektir. Öte yandan Ensar'a buğz etmek bu durumun tam tersi bir konumdur. Bu düşünce kişinin münafıklığına ve İslam konusunda kalbinin dürüst olmadığına delil görünmektedir.⁹⁰⁴ İşte Hz. Peygamber bu gerekliliği ifade etmek için kasr sanatını kullanmıştır.

2.Örnek:

عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَاهُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، يَقُولُ: بَيَّنَّاؤُكُمْ هَذِهِ الَّتِي تَكْذِبُونَ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَهْلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِلَّا مِنْ عِنْدِ الْمَسْجِدِ، يَعْنِي ذَا الْخَلِيفَةِ.

Salim b. Abdullah babasından şöyle rivayet eder: “Resûlullah (s.a.s) Beydâ'da (çölde) ihram girdi demeniz, Resûlullah'a iftiradır. Ancak mescit yanında yani Zülhuleyfe'de ihrama girmiştir.”

Hadiste geçen ذَا الْخَلِيفَةِ يَعْنِي مِنْ عِنْدِ الْمَسْجِدِ ifadesinde nefiy ve istisna ile kasr sanatına başvurulmuş ve bu da izafi olarak sıfatın mevsufa kasr edilmesi şeklinde yapılmıştır. Müslümanlar Hz. Peygamber'in çölde ihrama girdiğini söylüyorlardı. Abdullah, Müslümanların zannettiği gibi Hz. Peygamber'in ihrama girdiği yerin çöl olmadığı aksine mescidin yanında Zülhuleyfe'de olduğunu ve Müslümanların bu konudaki düşüncelerini değiştirmek için kasr sanatına başvurmuştur. Çünkü muhatapları bunu inkâr edip ısrarla ihramın

⁹⁰² Etyûbî, *el-Bahrü'l-muhît*, 2/521.

⁹⁰³ Bk. Müslim, "el-Îmân", 128-130 (1/84-86).

⁹⁰⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, 2/63.

ölden başladığını savunmuşlardır. O da gerçeği onların zihnine iyice yerleştirmek için nefiy ve istisna edatlarıyla kasr-ı kalb sanatına başvurmuştur.

Hadise konu olan, Hz. Peygamber'in sadece bir defa hac yapmasına rağmen telbiye getirdiği dolayısıyla ihrama girdiği yer ile ilgili ihtilafa değinmekte fayda olacaktır. Çünkü bir cümlede kasr sanatını kullanmada muhataplarını ikna etme çabası yatmaktadır. Hadis kitaplarına bakıldığında hemen hepsinde bu konuya değinilmiş ancak farklı ravilerden değışik rivayetler göze çarpmaktadır. Kimine göre Hz. Peygamber mescitte iken kimine göre devesine binerken kimine göre de Beydâ tepesine çıkarken ihrama girmiştir. Bu rivayetlerden yola çıkarak İslam fukahası Resûlullah'ın ihrama girdiği yer konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Tahavî bu ihtilafın kaynağını araştırdığını ve İbn Abbâs'a (r.a.) sorulan soruya verdiği cevaptan anlaşıldığını üzere mescitte ihrama niyet getirmenin gerekli olduğunu,⁹⁰⁵ dört mezhep imamlarının da bu görüşte olduklarını ifade etmiştir.

Burada Abdullah, Müslümanların yanlış bilgisini düzeltmek ve ihramın Zülhuleyfe'de başladığına ikna etmek için kasr sanatını kullanmıştır. Burada izâfî kasr-ı kalb sanatı vardır.

3. Örnek:

أَخَوْفُ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ مَا يُخْرِجُ اللَّهُ لَكُمْ مِنْ زَهْرَةِ الدُّنْيَا قَالُوا: وَمَا زَهْرَةُ الدُّنْيَا؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ، قَالَ: بَرَكَاتُ الْأَرْضِ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَهَلْ يَأْتِي الْخَيْرُ بِالشَّرِّ؟ قَالَ: لَا يَأْتِي الْخَيْرُ إِلَّا بِالْخَيْرِ، لَا يَأْتِي الْخَيْرُ إِلَّا بِالْخَيْرِ، لَا يَأْتِي الْخَيْرُ إِلَّا بِالْخَيْرِ، إِنَّ كُلَّ مَا أَنْبَتَ الرَّبِيعُ يَقْتُلُ أَوْ يُلْمُ، إِلَّا أَكَلَهُ الْخَضِرُ، فَإِنَّهَا تَأْكُلُ، حَتَّى إِذَا امْتَدَّتْ

⁹⁰⁵ Konu hakkındaki rivâyet şöyledir: “Saîd b. Cübeyr (r.a) İbn Abbâs'a (r.a.) ‘Ey İbn Abbâs ben Hz. Peygamberin ihrama niyeti hakkındaki sahabenin ihtilaflarına şaşıyorum. Çünkü Hz. Peygamber bir defa hac yapmış ama ihram niyeti hakkında üç farklı görüş mevcuttur.’ şeklinde sorusu üzerine, İbn Abbâs: “Bu konu hakkında en iyi bilgiye sahibim. Hz. Peygamber bir defa hac yaptı ama niyetini nerede getirdi? Hz. Peygamber hac yapmak için çıktığında Zülhuleyfe mescidine varınca burada iki rekât namaz kıldı. Namazın ardından ihrama niyet etti orada bulunan insanlar bunu duyunca niyetin orada yapılacağını anladılar. Ardından Hz. Peygamber mescitten çıkıp devesine binince tekrar niyet getirdi. O anda Hz. Peygamber etrafında bulunanlar niyetin buradan getirilmesi gerektiğini anladılar. Kaldı ki insanlar öyle kalabalıktilar ki grup grup Hz. Peygamber'in yanına geliyorlardı. Dolayısıyla o anda duyanlar mescitte duyanlardan farklıydılar. Daha sonra Hz. Peygamber Beydâ tepesine çıkınca tekrar niyet getirdi. O anda etrafında bulunanlarda niyetin burada getirilmesi gerektiği kanaati hâsıl oldu. Allah'a yemin ederim ki Hz. Peygamber niyeti mescitte vacip kıldı devesine binerken ve Beydâ tepesine çıkarken sadece dillendirdi. Detaylı bilgi için bk. ‘Aynî, ‘Umdetü'l-kârî, 9/160.

خَاصِرَتَاهَا اسْتَقْبَلَتِ الشَّمْسَ، ثُمَّ اجْتَرَّتْ وَبَالَتْ وَتَلَطَّتْ، ثُمَّ عَادَتْ فَأَكَلَتْ، إِنَّ هَذَا الْمَالَ خَصِرَةٌ خُلُوءٌ، فَمَنْ أَخَذَهُ بِحَقِّهِ، وَوَضَعَهُ فِي حَقِّهِ، فَنِعَمَ الْمَعُونَةُ هُوَ، وَمَنْ أَخَذَهُ بِغَيْرِ حَقِّهِ، كَانَ كَالَّذِي يَأْكُلُ وَلَا يَشْبَعُ "

"Sizin için en ziyade korktuğum şey. Allah'ın size verdiği dünya ziynetleridir." Ashap: Dünya ziynetleri nedir ya Resûlallah? diye sordular. Resûlullah: (s.a.s.) "Yerin bereketleridir." cevabını verdi. Ashap: Ya Resûlallah! Hiç hayır, şerr getirir mi? dediler. Hz. Peygamber "hayır ancak hayır ile gelir; hayır ancak hayır ile gelir; hayır ancak hayır ile gelir. (Ama) baharın yetiştirdiği her nebat ya öldürür yahut ölüme yaklaştırır. Yalnız yeşillik yiyen hayvanlar müstesna. Çünkü onlar yerler, böğürleri şişti mi güneşe karşı dururlar, sonra geniş getirirler, rahatça defihacet ve bevlederler, sonra tekrar dönerek ot yerler. Şüphesiz bu mal yeşil tatlı bir şeydir. Onu her kim hakkı ile alır da, yerli yerince sarf ederse, o ne âlâ nafakadır. Her kim de haksız yere alırsa, yiyip yiyip doymayan (obur) gibi olur"⁹⁰⁶

Yukarıdaki hadiste geçen ve üç defa tekrar edilen لَا يَأْتِي الْخَيْرُ إِلَّا بِالْخَيْرِ cümlesinde, Hz. Peygamber hayrın şer ile gelemeyeceğini ancak hayırla gelebileceğini nefiy ve istisna edatlarını kullanarak kasr sanatıyla ifade etmiştir. Burada hayrın ancak hayırla yapılabileceği dolayısıyla şer ile olamayacağı bilgisi izâfî bir şekilde mevsufun sifata kasrı ile ifade edilmiştir. Çünkü bazen insanlar kötü niyetli oldukları halde ya kendileri için ya da başkaları için olumlu vasıflara sebep olurlar. Öte yandan burada kasr içeren cümle tekrar edilerek el-itnâb bi't-tekrâr sanatı da kullanılmıştır. Bu da konunun ne kadar hassas olduğunu ve derin bir şuur gerektiğini gözler önüne sermektedir.

4. Örnek:

لَا يَصُومُ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، إِلَّا أَنْ يَصُومَ قَبْلَهُ، أَوْ يَصُومَ بَعْدَهُ.

"Hiç biriniz cuma günü oruç tutmasın. Ancak ondan önce yahut sonra oruç tutarsa o başka."⁹⁰⁷

⁹⁰⁶ Müslim, "ez-Zekât" 122 (2/728).

⁹⁰⁷ Müslim, "es-Sıyâm" 147 (2/801).

Hadiste Hz. Peygamber cuma günü orucunun bir önce veya bir sonraki gün ile beraber tutulduğunda doğru olabileceğini, sadece cuma günü oruç tutulmaması gerektiğini kasr yoluyla ifade etmiştir. Resûlullah (s.a.s.) bu hükmü muhatabın zihnine iyice yerleştirmek için mevsuf olan “cuma orucunu” sıfat olan “bir gün önce ve bir sonrası ile oruç tutulmasına” kasr ederek ifade etmiştir. Buradaki kasr tahkiki izâfîdir. Çünkü hadiste yasaklanan cuma günü hiç oruç tutulmaması değil, belki orucun sadece o güne hasredilmesidir.⁹⁰⁸ Bu yasağın hikmeti İmam Nevevî’nin (ö. 676/1277) de ifade ettiği gibi cuma gününde dua, zikir, gusül, namaz, hutbenin dinlenmesi vb. ibadetlerin yapılması istenen gün olması hasebiyle o günde daha dinç olmak için oruçlu geçirmemektir.⁹⁰⁹

5. Örnek:

إِذَا وَجَدَ أَحَدُكُمْ فِي بَطْنِهِ شَيْئًا، فَأَشْكَلَ عَلَيْهِ أَخْرَجَ مِنْهُ شَيْءٌ أَمْ لَا، فَلَا يَخْرُجَنَّ مِنَ الْمَسْجِدِ حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا، أَوْ يَجِدَ رِيحًا.

“Biriniz karnında bir şey hisseder de ondan bir şey çıkıp çıkmadığını kestiremezse ses işitmedikçe veya koku almadıkça sakın mescitten çıkmasın.”⁹¹⁰

Hadiste namazın bozulması bir sesin duyulması veya kokunun gelmesine kasr edilmiştir. Buradaki kasr izâfîdir. Çünkü burada amaç, zan ve kuruntuyla abdestin bozulmayacağını vurgulamaktır. Abdesti bozan faktörler sadece duyulan ses veya koku ile sınırlı değildir.⁹¹¹ Bu hadis sorulan bir soruya cevap olarak böyle bir durumu ifade etmiştir. Dolayısıyla buradaki kasr izâfî tahkiki kasırdır.

6. Örnek:

إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا تَقُومُوا حَتَّى تَرَوْنِي. وَقَالَ ابْنُ حَاتِمٍ: إِذَا أُقِيمَتِ أَوْ نَوْدِي

“Namaza kamet getirildiği zaman beni görmedikçe ayağa kalkmayın. . İbn Hatim: Kamet getirildiği yahut ezan okunduğu zaman. dedi”⁹¹²

⁹⁰⁸ Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 1/443.

⁹⁰⁹ Nevevî, *el-Minhâc*, 8/19; Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 443.

⁹¹⁰ Müslim, "el-Hayz", 99 (1/276).

⁹¹¹ ‘Aynî, *‘Umdetü'l-kârî*, 2/253.

⁹¹² Müslim, "el-Mesâcid", 156 (1/422).

Hadiste Hz. Peygamber sahabelere, kendisini görmeden sadece ezan veya kametle namaza kalkmamalarını emretmiştir.⁹¹³ Bu da Resûlullah'ın (s.a.s.) mescide gelmesinin bazen gecikmesiyle ilgilidir. Burada sıfat olan namaza kalkmaları, mevsuf olan Hz. Peygamber'i görmelerine izafi olarak kasr edilmiştir. Zira buradaki nehiy namaza hiç kalkmamalarına değil, ezan veya kamet okunduğunda kalkmamalarına yöneliktir. Ayrıca kasr-ı kalb vardır. Zira hadisin zahirine bakıldığında sahabelerin kamet getirilmesiyle namaza kalkmanın vacip olduğunu düşündükleri anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber bu düşünceleri değiştirmek için kasr sanatına başvurmuştur.⁹¹⁴

3.2. “İNNEMÂ” EDATIYLA KASRIN GERÇEKLEŞTİĞİ HADİSLER

Birinci bölümde ifade edildiği üzere birkaç sebepten ötürü nefiy ve istisna anlamını taşıdığı için *innemâ* edatı da kasr ifade eder. Resûlullah'ın hadislerine bakıldığında muhatabın dikkatini çekmek için bazen bu üsluba başvurduğu görülmektedir. Aşağıda *Sahîh-i Müslim*'deki hadislerde *innemâ* ile yapılan kasırlar incelenmiştir. Yapılan incelemede bu tür kasrın *Sahîh-i Müslim*'deki hadislerde nefiy ve istisnadan sonra en çok başvurulmuş kasr üslubu olduğu tespit edilmiştir.

3.2.1. İnnemâ ile Hakiki Kasr

1.Örnek:

عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِ إِحْدَى بَنَاتِهِ تَدْعُوهُ، وَتُخْبِرُهُ أَنَّ صَبِيًّا لَهَا، أَوْ ابْنًا لَهَا فِي الْمَوْتِ، فَقَالَ لِلرَّسُولِ: ارْجِعْ إِلَيْهَا، فَأَخْبِرْهَا: أَنَّ اللَّهَ مَا أَخَذَ وَلَهُ مَا أَعْطَى، وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِأَجَلٍ مُسَمًّى، فَمُرْهَا فَلْتَصْبِرْ وَلْتَحْتَسِبْ، فَعَادَ الرَّسُولُ، فَقَالَ: إِنَّهَا قَدْ أَقْسَمَتْ لَتَأْتِيَنَهَا، قَالَ: فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَامَ مَعَهُ سَعْدُ بْنُ عُبَادَةَ، وَمُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ، وَأَنْطَلَقْتُ مَعَهُمْ، فَرَفَعَ إِلَيْهِ الصَّبِيُّ وَنَفْسُهُ تَقَعُّعٌ كَأَنَّهَا فِي شَنْتَةٍ، فَقَاضَتْ عَيْنَاهُ، فَقَالَ لَهُ سَعْدٌ: مَا هَذَا؟ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ: هَذِهِ رَحْمَةٌ جَعَلَهَا اللَّهُ فِي قُلُوبِ عِبَادِهِ، وَإِنَّمَا يَرَحِمُ اللَّهُ مِنَ عِبَادِهِ الرُّحَمَاءَ.

Usâme b. Zeyd'den (r.a.): Nebi'nin (s.a.s.) yanındaydık. Bir ara kerimelerinden birisi haber göndererek Resûlullah'ı (s.a.s.) çağırdı. Kendisinin bir

⁹¹³ ‘Alevî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 8/345.

⁹¹⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 2/120.

çocuğu yahut bir oğlu vefat etmek üzere olduğunu ona haber verdi. Bunun üzerine Nebi (s.a.s.) gönderilen zata: “Dön ve ona de ki; Allah’ın aldığı da, verdiği de sadece Allah’ındır. Onun nezdinde her şey muayyen bir müddettedir. Ona söyle: sabretsin ve sevabı Allah’tan umsun.” buyurdular. Ardından elçi Hz. Peygamber’in kızının yanına gitti ve geri döndü: O yemin etti! Mutlaka yanına gelmeliymişsin. dedi. Bunun üzerine Nebi (s.a.s.) kalktı, onunla beraber Sa’d b. Ubâbe ile Muâz b. Cebel de gittiler. Ben de onlara eşlik ettim. Çocuk can çekişirken onu Nebi’ye (s.a.s.) arz ettiler. Sanki canı eski bir tulum içindeydi. (Bunu görünce) Resûlullah’ın (s.a.s.) gözlerinden yaşlar boşandı. Sa’d kendisine: Bu ne ya Resûlullah! dedi. Resûlullah: (s.a.s.) “Bu, bir rahmettir. Allah onu kullarının kalplerine tevdi buyurmuştur. Allah ancak merhametli olan kullarına merhamet eder.” buyurdu.⁹¹⁵

Hadiste yer alan *وَإِنَّمَا يَرْحَمُ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الرَّحَمَاءَ* cümlesinde kasr sanatı uygulanmıştır. Burada sıfat olan Allah’ın rahmetini mevsuf olan merhametli kullara kasr edilmiştir. Burada hakiki kasr vardır. Çünkü maksat Allah’ın rahmetinin sadece merhametli insanlara has olduğu; onların dışındakilere uğramayacağını vurgulamaktır. Ayrıca merhamet etmeyenlere de bir tariz vardır.

Bu hadisin Buhârî’de geçen rivayetinde *وَلَا يَرْحَمُ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ إِلَّا الرَّحَمَاءَ*⁹¹⁶ şeklinde nefiy ve istisna ile geçmesi, *إِنَّمَا* edatının kasr ifade ettiğini pekiştirmektedir. Buradaki kasr sanatıyla merhametli olunması gerekir emri tekit edilmiştir.

2. Örnek:

قَالَتْ عَائِشَةُ: دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَعِنْدِي رَجُلٌ قَاعِدٌ، فَاسْتَدَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ وَرَأَيْتُ
الْغَضَبَ فِي وَجْهِهِ، قَالَتْ: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنَّهُ أَخِي مِنَ الرِّضَاعَةِ، قَالَتْ: فَقَالَ: انْظُرْنَ إِخْوَنَكُمْ مِنَ
الرِّضَاعَةِ، فَإِنَّمَا الرِّضَاعَةُ مِنَ الْمَجَاعَةِ.

Aişe’den (r.anha) rivayetle: Resûlullah (s.a.s.) yanıma girdi. Yanımda bir adam oturuyordu. Bu durum ona ağır geldi. Ben, gazap eserini yüzünde gördüm ve Ya Resûlallah (s.a.s.) bu zat benim sütkardeşimdir dedim. Bunun üzerine Resûlullah:

⁹¹⁵ Müslim, "el-Cenâiz", 11 (2/635).

⁹¹⁶ Buhârî, "el-Merdâ", 9 (No. 5655).

(s.a.s.) “Sütkardeşlerinize dikkat edin, süt hükmü ancak açlıktan dolayı sabit olur/ancak açlıktan dolayı emilen süt haram kılar.”⁹¹⁷

Hadise bakıldığında Hz. Peygamber, süt kardeşliğinin oluşabilmesi için gerekli olan şartı kasr sanatını kullanarak kesin bir şekilde ifade etmiştir. Burada mevsuf olan süt kardeşliği sıfat olan açlıktan olması gerekliliğine kasr edilmiştir. Dolayısıyla burada mevsuf sifata hakiki olarak kasr edilmiş olmaktadır. Bu itibarla açlıktan olmadığı sürece bebeklik dönemi dışındaki süt emmelerin süt kardeşliği sayılmayacağı ifade edilmiştir. Çünkü burada maksat aç olan midenin süt ile doymasıdır. Bu, ancak çocukta geçerli olur. Kaldı ki hadiste açlığın dışında süt emen kişinin küçük ya da büyük olmasıyla ilgili herhangi bir açıklama yer almamaktadır.⁹¹⁸

3. Örnek:

...خُذْهَا، فَإِنَّمَا هِيَ لَكَ، أَوْ لِأَخِيكَ، أَوْ لِلذَّنْبِ

“...Onu al, çünkü o ya senindir ya kardeşinindir veyahut kurdundur.”⁹¹⁹

Hadiste Hz. Peygamber bulunan kayıp bir hayvanın alınmasını emretmiş, alınmadığı takdirde ya başkası alır ya da yırtıcı bir hayvanın onu yiyeceğini ifade etmiştir. Burada kurdun zikredilmesi bir kayıt değil bilakis bir örnek olup maksat bütün yırtıcı hayvanlardır.

Sıfat olan kayıp hayvanı almak mevsuf olan ve hadiste zikredilen üç şeyden birine hakiki olarak kasr edilmiştir. Çünkü metindeki nefiy geneldir.

Şunu ifade etmek gerekir; buradaki kasr üç ihtimalli olarak zikredilmiştir. Zira “bu sadece sanadır”, “bu sadece başkasınadır”, “bu sadece kurdadır” denilmeyeceği gibi “bu toptan sadece üçünüzedir” de denilemez. Bu sadece birisine olur. Binaenaleyh bu hadiste kasr içinde kasr vardır. Çünkü yitik hayvanın alınmasını bu üç sınıfa kasr edilmiştir. Fakat üçüne birden değil, üçünden birine kasr edilmiştir.

4. Örnek:

⁹¹⁷ Müslim, "er-Radâ'a", 32 (2/1078).

⁹¹⁸ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 9/148.

⁹¹⁹ Müslim, "el-Lukata", 5 (3/1349).

...إِنَّمَا فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي يُؤْذِنِي مَا آذَاهَا.

“...Fâtıma ancak ve ancak benden bir parçadır. Ona eziyet veren şey bana da eziyet verir.”⁹²⁰

Hadiste yer alan إِنَّمَا فَاطِمَةُ بَضْعَةٌ مِنِّي cümlesinde kasr sanatı uygulanmıştır. Hz. Peygamber, Hz. Fatıma'nın kendisinden bir parça olduğunu ifade ederek mevsufu sıfata hakiki olarak kasr etmiştir. Çünkü burada Hz. Peygamber Hz. Fatıma'nın kendisinden bir parça olduğunu vurgulamak istemiştir. Vakıya bakıldığında böyle olmamasına rağmen Hz. Fatıma'da bulunan güzel vasıflarından dolayı kendisinden bir parça olduğunu dile getirmesinde bir iddia ve mübalağa vardır. Dolayısıyla burada hakiki ve iddiaî olarak sıfat mevsufa kasr edilmiştir.

3.2.2. İnnemâ ile İzâfî Kasr

1.Örnek:

أَلَا إِنَّ آلَ أَبِي، يَغْنِي فُلَانًا، لَيْسُوا لِي بِأَوْلِيَاءَ، إِنَّمَا وَلِيِّيَ اللَّهُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ.

“Dikkat edin baba tarafından akrabalarım -yani filan oğulları- benim velilerim (dostlarım) değildir. Benim velim ancak Allah ve sâlih müminlerdir.”⁹²¹

Hadiste Resûlullah (s.a.s.) muvâlât ve dostluğun akrabalık sebebi ile olan kişiler değil Allah ve sâlih müminler olduğunu kasr sanatı yoluyla ifade etmiştir. Hz. Peygamber sıfat olan dostluğu mevsuf olan Allah'a ve sâlih müminlere izâfî bir şekilde kasr etmiştir. Burada dostluğu ortadan kaldırılan kasr-ı ifrâd sanatıyla baba tarafından olan akrabalar olmuştur. Zira muhataplar Allah ve sâlih müminlerle beraber akrabaların da dost olabileceğini zannedebilirlerdi. Hz. Peygamber bu zannı ortadan kaldırmak için kasr sanatını kullanmıştır.

Dolayısıyla yukarıdaki hadiste geçen “benim velim ancak Allah ve müminlerin sâlihleridir” cümlesinden “Nesebi benden uzak olsa bile sâlih kimse benim dostumdur. Aynı şekilde nesebi bana yakın olsa dahi sâlih olmayan kişi benim

⁹²⁰ Müslim, "Fedâilü's-Sahâbe", 94 (4/1903).

⁹²¹ Müslim, "el-Îmân", 366 (1/197).

dostum değildir.” maksadı anlaşılmaktadır. Binaenaleyh hadis, yakın akraba dahi olsa mümin ile kâfirin arasındaki dostluğun kesildiğini bildirmektedir.⁹²²

2. Örnek:

عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَتَى عَلَى امْرَأَةٍ تَبْكِي عَلَى صَبِيٍّ لَهَا، فَقَالَ لَهَا: اتَّقِي اللَّهَ وَاصْبِرِي، فَقَالَتْ: وَمَا تُبَالِي بِمُصِيبَتِي فَلَمَّا ذَهَبَ، قِيلَ لَهَا: إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخَذَهَا مِنْهُ الْمَوْتَ، فَأَتَتْ بَابَهُ، فَلَمْ تَجِدْ عَلَى بَابِهِ بَوَائِينَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ لَمْ أَعْرِفْكَ، فَقَالَ: إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ أَوَّلِ صَدْمَةٍ، أَوْ قَالَ: عِنْدَ أَوَّلِ الصَّدْمَةِ.

Enes b. Mâlik’ten (r.a.) Resûlullah (s.a.s.) çocuğuna ağlayan bir kadının yanına uğramış ve ona: “Allah’tan kork ve sabret.” buyurmuş. Kadın: Sen, benim musibetime aldırış etmezsin. demiş. Resûlullah (s.a.s.) (oradan gidince) kadına: Bu zât Resûlullah (s.a.s.) idi demişler. Bu sefer kadının içine ölüm acısı gibi bir şey çökmüş. Bunun üzerine Resûlullah’ın (s.a.s.) kapısına gelmiş. Fakat onun kapısında kapıcı filân bulamamış ve ya Resûlullah ben seni tanıyamadım diyerek özür beyân etmiş. Resûlullah (s.a.s.): “Sabır ancak musibet ilk başa geldiği andadır.” yahut “Musibetin başa geldiği ilk andadır.” buyurmuşlar.⁹²³

Hadiste yer alan إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ أَوَّلِ صَدْمَةٍ cümlesinde mevsuf olan sabır sıfat olan musibetin ilk başa geldiği anda olmasına izâfî olarak kasr edilmiştir. Çünkü burada maksat sabrın musibetin başa geldiği ilk anda olmasıdır. Ondan sonraki sabır buna dâhil değildir. Burada kasr-ı ifrâd vardır. Zira insanlar sabrın ilk anda olabileceği gibi daha sonra da olabileceğini, dolayısıyla musibetin ilk başa geldiği anda sabredebeyince daha sonra sabredebileceklerini düşünmüşlerdir Hz. Peygamber burada kasr-ı ifrâd yaparak sabrın ancak ve sadece musibetin ilk başa geldiği anda olduğunu vurgulamak için kasr sanatını kullanmıştır.

Öte yandan hadiste sabrın ancak musibetin ilk anında olduğunu ifade eden kasrın bir anlam ifade etmesi için buradaki sabırdan maksadın mükâfat gerektiren

⁹²² İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 10/421; ‘Alevî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 5/136; ‘Aynî, *‘Umdetü'l-kârî*, 22/94; Kâdî ‘Îyâz, *İkmâlü'l-Mu’lim*, 1/600.

⁹²³ Müslim, "el-Cenâiz", 15 (2/637).

kâmil sabır olması gerekir. Aksi takdirde kasr bir anlam ifade etmemiş olur.⁹²⁴ Son olarak Hz. Peygamber'in bu sözü örnek olabilecek hikmetli bir söz olup manevi bedi' sanatlarındandır.⁹²⁵

3. Örnek:

مَنْ نَسِيَ وَهُوَ صَائِمٌ، فَأَكَلَ أَوْ شَرِبَ، فَلْيُتِمَّ صَوْمَهُ، فَإِنَّمَا أَطْعَمَهُ اللَّهُ وَسَقَاهُ.

*"Her kim oruçlu iken unuttur da, yiyip içerse orucunu tamamlasın. Zira onu ancak Allah doyurmuş ve ona su içirmiştir."*⁹²⁶

Hadiste yer alan فَإِنَّمَا أَطْعَمَهُ اللَّهُ وَسَقَاهُ cümlesinde kasr sanatı uygulanmıştır.

Unutarak yiyen ve içen kimsenin kendisinin yiyip içmediği bilakis Allah tarafından yedirilip içirildiği kasr yoluyla ifade edilmiştir. Buradaki kasr izâfîdir zira yeme ve içme fiilini gerçekleştiren kişinin kendisidir. Ancak kişi elinde olmadan bunu unutarak yaptığı için fiil Allah'a nispet edilmiştir. Ayrıca bu kasrın إِنَّمَا ile yapılmasında, unutarak da olsa yiyen kişinin orucunun bozulacağı ve o günü kaza etmesi lazım diyerek dini zorlaştıranlara bir uyarı vardır denilebilir. 'Aynî (ö. 855/1451), buradaki kasr sanatının ayrıca orucun bozulmayacağına bir illet olduğunu ifade ederek yedirme ve içirmenin Allah tarafından yapıldığını dolayısıyla kişinin bundan sorumlu tutulmayacağını ifade etmiştir.⁹²⁷

4. Örnek:

بَيْنَمَا امْرَأَتَانِ مَعَهُمَا ابْنَاهُمَا، جَاءَ الذَّنْبُ، فَذَهَبَ بَابِنِ إِحْدَاهُمَا، فَقَالَتْ هَذِهِ لِصَاحِبَتَيْهَا: إِنَّمَا ذَهَبَ بِابْنِكَ أَنْتِ، وَقَالَتِ الْآخَرَى: إِنَّمَا ذَهَبَ بِابْنِكَ، فَتَحَاكَمَتَا إِلَى دَاوُدَ، فَقَضَى بِهِ لِلْكُبْرَى، فَخَرَجَتَا عَلَى سُلَيْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَلَيْهِمَا السَّلَامُ، فَأَخْبَرَتَاهُ، فَقَالَ: انْتَوَيْتُمَا بِالسَّيِّئِينَ أَشَقُّهُ بَيْنَكُمَا، فَقَالَتِ الصُّغْرَى: لَا يَرْحَمُكَ اللَّهُ، هُوَ ابْنُهَا، فَقَضَى بِهِ لِلصُّغْرَى.

⁹²⁴ Nevevî, *el-Minhâc*, 6/227; Kâdî 'Îyâz, *İkmâlü'l-Mu'lim*, 3/368; Lâşîn, *Fethü'l-mün'im*, 4/198; Süyûtî, *ed-Dibâc*, 3/15.

⁹²⁵ İbn Ma'sûm el-Medenî, *Envârü'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*, 2/61.

⁹²⁶ Müslim, "es-Sıyâm", 171 (2/809).

⁹²⁷ 'Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 11/18.

“Vaktiyle iki kadın çocukları ile beraber bulunurken kurt gelerek birinin çocuğunu götürmüştü. Biri arkadaşına: Kurt senin çocuğunu götürdü! demiş. Öteki de: Kurt ancak senin çocuğunu götürdü demiş. Bunlar Hz. Dâvûd’un (a.s.) huzurunda muhakeme olmuşlar. O, çocuğun büyük kadına ait olduğuna hükmetmiş. Derken kadınlar Süleyman b. Dâvûd’un (a.s.) huzuruna çıkarak konuyu ona aktarmışlar O da: Bana bıçağı getirin de onu sizin aranızda pay edeyim demiş. Bunun üzerine küçük kadın: Hayır Allah sana rahmet buyursun, çocuk onundur demiş. O da çocuğun küçük kadına ait olduğuna hüküm vermiştir.”⁹²⁸

Hadiste geçen kıssada **إِنَّمَا ذَهَبَ بِإِنِّكَ** cümlesinde kasr sanatı vardır. Burada sıfat olan kurdun götürmesi mevsuf olan çocukla gitmesine kasr edilmiştir. Küçük kadının kullandığı cümle hakiki kasr iken büyük kadının kullandığı cümle izafî kasırdır. Çünkü büyük kadın kurdun kendi çocuğunu götürdüğünü gördüğü halde küçük kadına olan hasedinden dolayı kurdun kendi çocuğunu değil küçük kadının çocuğunu götürdüğünü iddia etmiştir. Bunun da doğru olduğunu ifade etmek için kasr sanatını kullanarak ifadesinin şüphe götürmediğini savunmuştur. Burada kasr-ı kalb vardır. Zira anlam olarak kurt benim değil senin çocuğunu götürmüştür iddiası vardır. Hâlbuki küçük kadın bunun aksini iddia etmiştir. Küçük kadının iddiası ise hakikidir. Çünkü vakiya uygundur.

Sonuç olarak her iki kadın da iddialarını ispatlamak için **إِنَّمَا** ile kasr yapmışlardır. Küçüğü hakikatin kendisinin ifade ettiği gibi olduğunu ve bunun büyük kadın tarafından da bilindiğini ifade etmek için kullanmıştır. Büyüğü ise küçüğün iddiasının doğru olduğunu bildiği halde iddiayı terse çevirmek için bunu kullanmıştır.

5. Örnek:

عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: لَمَّا نَزَلْتُ: {حَتَّى يَتَّبِعَنَ لَكُمْ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} قَالَ لَهُ عَدِيُّ بْنُ حَاتِمٍ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي أَجْعَلُ تَحْتَ وَسَادَتِي عَقَالَيْنِ: عَقَالًا أَبْيَضَ وَعَقَالًا أَسْوَدَ، أَغْرِفُ اللَّيْلَ مِنَ النَّهَارِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ وَسَادَتَكَ لَعَرِيضٌ، إِنَّمَا هُوَ سَوَادُ اللَّيْلِ، وَبَيَاضُ النَّهَارِ.

⁹²⁸ Müslim, "el-Akziye", 20 (3/1344).

“Sizin için fecrin beyaz ipliği siyah ipliğinden ayrıluncaya kadar yiyip için”⁹²⁹ âyeti nazil olunca Adiyy b. Hâtim Hz. Peygamber’e: Ya Resûlallah (s.a.s.) ben, yastığımın altına biri beyaz, diğeri siyah iki ip koydum. (Bununla) geceyi gündüzden seçiyorum, dedi. Resûlullah (s.a.s.): “*Senin yastığın pek genişmiş, beyaz iplikle siyah iplik gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığından ibarettir.*” buyurdular.⁹³⁰

Hadiste geçen *وَيَبَاضُ اللَّيْلُ*, *وَيَبَاضُ النَّهَارُ* cümlesinde kasr sanatı vardır. Burada iki ipin anlamı sıfat olan gündüzün aydınlığı ile gecenin karanlığına izafi olarak kasr edilmiştir. Çünkü buradaki ipin gerçek anlamında olduğunu zanneden mezkûr sahabe'nin görüşü nefyedilmiştir. Öte yandan kasr-ı kalb vardır. Zira sahabe'nin yanlış olan beyaz ve siyah ip olma düşüncesi, doğru olan gündüzün aydınlığı ve gecenin karanlığına kalb edilmiştir. Ayrıca buradaki üslupta mecazî manayı anlamadığı için ‘Adiyy b. Hatim’e (r.a.) bir tariz de söz konusudur.⁹³¹

Arap diliyle inmesine rağmen sahabelerden bazıları dil bilgisi konusundaki eksikliklerinden ötürü Kur’an’ın bazı âyetlerini anlayamamışlardır. Hadiste yer alan oruçla ilgili âyet de bunlardan biridir. Nitekim bu âyette belâğî bir sanat olan istiare kullanılmış olup gündüzün aydınlığı beyaz ipe, gecenin karanlığı da siyah ipe benzetilmiştir. Ancak aralarında ‘Adiyy b. Hatim’in (r.a.) de bulunduğu bazı kişiler bunu anlayamadıkları için cümle'nin gerçek anlamında olduğunu zannetmişlerdir. Olay Hz. Peygamber’e intikal edince kinayeli bir şekilde anlama kıtlığına işaret ederek ‘Adiyy b. Hatim’e (r.a.) “*Senin yastığın pek genişmiş*” cümlesini kullanmıştır.⁹³²

6. Örnek:

...مَا لِي رَأَيْتُكُمْ أَكْثَرْتُمْ التَّصْفِيقَ؟ مَنْ نَابَهُ شَيْءٌ فِي صَلَاتِهِ فَلْيُسَبِّحْ فَإِنَّهُ إِذَا سَبَّحَ التُّفَّتَ إِلَيْهِ وَإِنَّمَا التَّصْفِيقُ لِلنِّسَاءِ.

⁹²⁹ el-Bakara 2/187.

⁹³⁰ Müslim, "es-Sıyâm", 33 (2/766).

⁹³¹ Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 235.

⁹³² Nevevî, *el-Minhâc*, 7/201; Lâşîn, *Fethü'l-mün'im*, 4/515; ‘Alevî, *el-Kevkebü'l-vehhâc*, 12/370; Etyûbî, *el-Bahrü'l-muhîr*, 20/493.

“...Acaba neden bu kadar fazla el çırpıyorsunuz. Namaz esnasında bir kimsenin başına bir şey gelirse سبحان الله desin.. Zira tesbih ettiği vakit ona bakarlar. El çırpma yalnız kadınlara mahsustur.”⁹³³

Hadisin öncesinden de anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber aralarını bulmak üzere Ben-i ‘Amr b. ‘Avf kabilesine gitmiş, namaz vakti girip ve Resûlullah (s.a.s.) henüz gelmeyince müezzinin teklifi üzerine Hz. Ebubekir namaz kıldırmak için imam olmuştur. Resûlullah (s.a.s.) gelip Hz. Ebubekir’in arkasında namaza durunca cemaattekiler çokça ellerini birbirlerine vurmaya başlamışlar. Bunun üzerine Hz. Ebubekir Resûlullah’ın (s.a.s.) geldiğini fark edince geriye çekilmiş onun yerine Hz. Peygamber namazı kıldırmaya devam etmiştir. Selam verince de el çırpmanın kadınlara mahsus olduğunu ifade etmiştir.

Hadiste mevsuf olan el çırpma sıfat olan bunun kadınlara has olmasına izâfî bir şekilde kasr edilmiştir. Buradaki kasrın kasr-ı ta‘yîn olduğu söylenebilir. Zira hem el çırpmanın kadınlara has olduğunu ifade eden başka rivayetler var hem de muhatapların zihninde konuyla ilgili kesin bir bilgi yoktur. Hz. Peygamber kasrı kullanarak bunun kadınlara has olduğunu tayin etmiştir. Onun için İbn Hacer, bu rivayetten sanki “tesbih sadece erkeklere, el çırpma da sadece kadınlara mahsustur” cümlesinin söylendiği sonucunun ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁹³⁴

7. Örnek:

يَا عِبَادِي إِنَّمَا هِيَ أَعْمَالُكُمْ أُخْصِيهَا لَكُمْ، ثُمَّ أُوَفِّيْكُمْ بِهَا، فَمَنْ وَجَدَ خَيْرًا، فَلْيَحْمَدِ اللَّهَ وَمَنْ وَجَدَ غَيْرَ ذَلِكَ، فَلَا يَلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ.

“Allah buyurdu ki: Ey kullarım bunlar ancak sizin amellerinizdir. Onları size sayıyorum. Sonra onların karşılığını size tastamam veriyorum. Artık (verileni) kim hayır bulursa Allah’a hamd etsin. Hayırdan başka bulan ise kendisinden başkasını kınamasın.”⁹³⁵

⁹³³ Müslim, "es-Salât", 102 (1/316).

⁹³⁴ İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, 3/77.

⁹³⁵ Müslim, "el-Birr ve's-Sıla", 55 (4/1994).

Hadiste mevsuf sifata kasr edilmiştir. Zira cümle “bunlar ancak sizin amellerinizdir başkasının amelleri değil” şeklinde bir anlam ifade eder. Ancak gerçekte, insanlara nispet edilen yaptıkları amelleri değil, amellerine karşılık verilen mükâfat veya cezadır. Dolayısıyla buradaki kasr izâfidir. Bunu da Allah, bütün mahlûkata adaletini ispatlamak, kimsenin başkasının günahını çekmeyeceğini bildirmek, kimseye hiçbir şekilde zulüm edilmeyeceğini kişinin kendisine zulüm ettiğini ifade etmek için kasr sanatını kullanmıştır. Burada kasr-ı ta’yîn vardır. Çünkü zihinlere herhangi bir şey gelmemesi için Allah bunu bu şekilde tayin etmiştir.⁹³⁶

3.3. ATIF EDATLARIYLA KASRIN GERÇEKLEŞTİĞİ HADİSLER

Birinci bölümde atıf harflerinden لا – بل – لكن edatlarının her birinin kendine özgü şartları olsa bile, genel olarak kullanımda “kasr ifade edip kendilerinden önce geçen hükmün zıddını kendilerinden sonra gelenlere ispat etmektedirler” şeklinde ifade edilmişti. Şimdi ise *Sahîh-i Müslim*’deki hadislerde bu harflerle yapılan kasırlar incelenecektir. Yapılan incelemede bu tür kasrın *Sahîh-i Müslim*’deki hadislerde az olduğu tespit edilmiştir.

3.3.1. لا “La” Atıf Harfiyle Yapılan Kasr

Yapılan çalışmada, belâgat âlimlerinin bu harf için dile getirdikleri şartları taşıyan *Sahîh-i Müslim*’de farklı iki rivayeti olan sadece bir hadis tespit edilmiştir.

Örnek:

مَنْ اشْتَرَى شَاةً مُصَرَّاءَ فَهُوَ بِالْخِيَارِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَإِنْ رَدَّهَا رَدَّ مَعَهَا صَاعًا مِنْ طَعَامٍ، لَا سَمْرَاءَ.

“Her kim sütü sağılmamış bir koyun satın alırsa üç gün muhayyerdir; şayet iade ederse onunla birlikte buğday değil de bir ölçek zahire de iade eder.”⁹³⁷

Diğer rivayet:

مَنْ اشْتَرَى شَاةً مُصَرَّاءَ فَهُوَ بِخَيْرِ الظَّرْفَيْنِ، إِنْ شَاءَ أَمْسَكَهَا، وَإِنْ شَاءَ رَدَّهَا وَصَاعًا مِنْ تَمْرٍ، لَا سَمْرَاءَ.

⁹³⁶ Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 265.

⁹³⁷ Müslim, "el-Buyû", 25 (3/1158).

“Her kim sütü sağılmamış bir koyun satın alırsa, iki görüş arasında muhayyerdir. Dilerse mülkünde tutar; dilerse hayvanı ve bir ölçek buğday değil, kuru hurma iade eder.”⁹³⁸

Hadiste yer alan مُصْرَأة kelimesi, “iki veya üç gün boyunca sağım yapılmayan, böylece memedeki sütün birikmesi sonucu müşterinin bunun daima bol sütlü olduğunu düşündüğü, satışa sunulan süt veren hayvan” anlamına gelmektedir.⁹³⁹ Burada müşteri, hayvanı sağdıktan sonra satıcının hayvana “musarrât” uyguladığını ve hayvanın sütünün görüldüğü gibi olmadığını fark ettiğinde ya onu bu şekilde kabul etmesi veyahut hayvandan aldığı süte karşın bir miktar hurma/yiyecek ile beraber hayvanı iade etme hakkına sahip olduğu ifade edilmiştir.

Müşteri aldığı hayvanı eğer iade ederse vermesi gereken şey hurma veya başka bir yiyecek olabileceği fakat buğday olamayacağı ifade edilmiştir. Burada izâfi bir şekilde ﻻ harfiyle kasr yapılmıştır. Benzer şekilde, eğer muhatapların buğday mı yoksa başka bir şey mi verilmesi gerektiği konusunda şüpheleri varsa, bu şüpheyi gidermek için bu kasr-ı ta’yindir. Eğer buğday olabileceği gibi başka bir şey de olabilir düşüncesinde iseler, bu düşüncelerini geçersiz kılmak için bu kasr-ı ifrâtdır.

Bu hadisin dışında kalan ve ﻻ harfini barındıran hadisler her ne kadar nefiyle beraber kasr ifade ediyorlar gibi gözüксе de belâgat âlimlerinin ﻻ’nın kasr ifade etmesi için gerekli gördükleri şartları taşımamaktadır. Örneğin *Sahîh-i Buhârî*’de yer alan تمام قلبي ولا ينام قلبي “Gözüm uyur ama kalbim uyumaz” hadisi bunlardandır. Çünkü bu hadise bakıldığında müspet ve menfi olan iki cümleden söz etmek mümkündür. Ancak buradaki ﻻ harfi atıf için değil sadece nefiy içindir. Buradaki kasr ﻻ harfinin bulunduğu tek cümleden değil iki cümlenin beraber zikredilmesinden anlaşılmaktadır. Zira eğer cümle تمام قلبي تمام قلبي “Kalbim uyumaz gözüm uyur” şeklinde olsaydı da yine anlam bakımından kasr ifade eden bir cümle olmasına rağmen atıf harfi değildir. Binaenaleyh bu tür hadislerde yer alan ﻻ harfi atıf sayılmadığı için bu kısım altında zikredilmemiştir.

⁹³⁸ Müslim, "el-Buyû", 26 (3/1159).

⁹³⁹ Murteâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 38/420.

3.3.2. بل “Bel” Atıf Harfiyle Yapılan Kasr

Birinci bölümde ifade edildiği üzere بل atıf harfi bazı şartların yerine gelmesiyle kasr ifade edebilir. *Sahîh-i Müslim*’e bakıldığında bu şekilde kasr ifade eden hadislerin az olduğu görünmektedir. Ancak bazı hadislerin kasr için değil tekîd gibi anlamlar için bu edatları barındırdığı görülmektedir. Örneğin Hz. Peygamber’in Yahudileri toplayıp “مَنْ أَبُوكُمْ؟/Babanız kimdir”⁹⁴⁰ diye sorduğunda onların da falanca kişidir diye cevap vermeleri üzerine Hz. Peygamber: “بَلْ أَبُوكُمْ فُلَانٌ/Yalan söylediniz babanız falanca kişidir” diye verdiği cevapta her ne kadar kasr varsa da bu, بل harfinden değil, art arda gelen iki cümleden anlaşılmaktadır. Birincisi كَذَبْتُمْ kelimesinin yerine kullanıldığı menfi olan “ما أبوكم فلان/falanca kişi babanız değil” cümlesidir. İkincisi ise müspet olan “أبوكم فلان/babanız falanca kişidir” cümlesidir. Bu iki cümle tam cümle olup بل olmadan da anlam bakımından kasr ifade ederler. Onun için eğer ما أبوكم فلان, أبوكم فلان denilseydi anlam doğru olup mana açısından kasr ifade ederdi.⁹⁴¹

Aşağıda بل harfini barındırıp kasr ifade eden bazı hadis örnekleri zikredilmiştir.

1. Örnek:

جَاءَ سُورَاةُ بْنُ مَالِكٍ بْنِ جُعْشُمٍ قَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ بَيِّنْ لَنَا دِينَنَا كَأَنَّا خُلِقْنَا الْآنَ، فِيمَا الْعَمَلُ الْيَوْمَ؟ أَيْمًا جَفَّتْ بِهِ الْأَقْلَامُ، وَجَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ، أَمْ فِيمَا نَسْتَقِيلُ؟ قَالَ: لَا، بَلْ فِيمَا جَفَّتْ بِهِ الْأَقْلَامُ وَجَرَتْ بِهِ الْمَقَادِيرُ...

Sürâka b. Mâlik b. Cü’şüm gelerek şöyle dedi: Ya Resûlallah (s.a.s.) bize sanki şimdi yaratılmışız gibi dinimizi beyan et. Bugün amel ne hususta olacak? Hakkında kalemler kuruyup kaderin cereyan ettiği hususta mı? Yoksa istikbalimize ait şeylerde mi? dedi. Resûlullah: (s.a.s.) “Hayır, bilakis hakkında kalemler kuruyup kaderin cereyan ettiği hususta...” buyurdular.⁹⁴²

Hadiste Hz. Peygamber Sürâka’nın sorusuna şüphe götürmeyecek derecede pekiştirmeyi ifade eden kasırla cevap vermiştir. Burada بل harfi kullanılarak şüphe

⁹⁴⁰ Buhârî, "el-Cizye", 7 (No. 3169).

⁹⁴¹ Sübeytî, *Esâlibü'l-Kasr*, 561.

⁹⁴² Müslim, "el-Kader", 8 (4/2040).

ettiği bir konuyu muhatabın zihnine etkili bir şekilde yerleştirmek amacıyla kasr sanatı uygulanmıştır. Bu harf sayesinde şüphe bertaraf edilip kesin bilgi yerleştirilir. Bu açıdan bakıldığında بل diğer atıf harfleri olan لا ve لكن'den daha net kasr ifade etmektedir.

Hadiste kasr بَلْ فِيْمَا جَفَّتْ بِهِ الْأَفْلَامُ cümlesinde gerçekleşmiştir. Kasr ifade eden “بَلْ harfinin bulunduğu bütün cümlelerde olduğu gibi kelam ona delalet ettiği için burada da birinci cümle başı hazfedilmiş ve yerine herhangi bir şey geçmemiştir. Burada mevsuf olan “amel” sıfat olan “hakkında kalemlerin kuruduğu”ya izafî olarak kasr edilmiştir. Zira amel, gelecekte meydana gelecek şeyler değil, mevcut şeyler hakkında söz konusu olabilir. Öte yandan hangi işin doğru veya yanlış olduğu konusunda tereddüt eden muhataba cevap verildiği için burada kasrû't-ta'yîn gerçekleşmiştir.

2.Örnek:

عَنْ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي عَالَجْتُ امْرَأَةً فِي أَقْصَى الْمَدِينَةِ، وَإِنِّي أَصَبْتُ مِنْهَا مَا دُونَ أَنْ أَمْسَهَا، فَأَنَا هَذَا، فَأَقْضِ فِيَّ مَا شِئْتَ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: لَقَدْ سَتَرَكَ اللَّهُ، لَوْ سَتَرْتَ نَفْسَكَ، قَالَ: فَلَمْ يَرُدَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا، فَقَامَ الرَّجُلُ فَأَنْطَلَقَ، فَأَتْبَعَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلًا دَعَاهُ، وَتَلَا عَلَيْهِ هَذِهِ الْآيَةَ: {أَقِمِ الصَّلَاةَ طَرَفِي النَّهَارِ وَزُلْفَا مِنَ اللَّيْلِ، إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبُنَ السَّيِّئَاتِ ذَلِكَ ذِكْرَى لِلذَّاكِرِينَ} فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ: يَا نَبِيَّ اللَّهِ هَذَا لَهُ خَاصَّةٌ؟ قَالَ: بَلْ لِلنَّاسِ كَافَّةً.

Hiz. Peygamber'e bir adam gelerek: Ben Medine'nin kenarında bir kadını elledim. Ama ona cima etmeksizin dokundum. İşte ben buyum. Benim hakkımda dilediğini hüküm ver dedi. Bunun üzerine Hiz. Ömer ona: Sen kendini örtbas etmiş olsan, Allah muhakkak seni örtbas ederdi. Hiz. Peygamber bir şey söylemedi ve adam kalkıp gitti. Nihayet Resûlullah (s.a.s.) arkasından bir adam göndererek onu çağırdı ve kendisine şu âyeti okudu: “Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir

öğüttür.”⁹⁴³ Bunun üzerine cemaatten bir adam: Ey Allah’ın elçisi bu ona mı mahsus? diye sordu. Resûlullah: (s.a.s.) “*Bilakis bütün insanlara.*” cevabını verdi.⁹⁴⁴

Hadiste geçen özelliğin adama has mı yoksa bütün insanlar için mi geçerli sorusuna Hz. Peygamber (s.a.s.) atıf yoluyla kasr yaparak ona cevap vermiştir. Bu tür sorulara verilebilecek en güzel cevap, اَلْ atıf harfinin kullanarak yapılan kasr sanatıyla verilir. Burada mevsuf olan “iyiliklerin kötülükleri yok etmesi” sıfat olan “bunun bütün insanlık için geçerli olması”na kasr edilerek bunun o şahsa has olmadığı ifade edilmiştir. Ayrıca muhatabın kesin bilgi sahibi olmadığı ve anlamakta tereddüt yaşadığı konuyu zihnine yerleştirmek için kasr-ı ta’yîn üslubu kullanılmıştır.

3.3.3. لكن “Lâkin” Atıf Harfiyle Yapılan Kasr

Birinci bölümde ifade edildiği üzere belâgat âlimlerine göre لكن’in atıf harfi olarak kasr ifade etmesi için; kendisinden sonra gelen matufun müfred olması, ondan önce nefiy veya nehiy cümlesi geçmesi ve و harfiyle beraber gelmemesi gerekmektedir. *Sahîh-i Müslim*’de yer alan hadisler tarandığında bu şartları taşıyan لكن harfinin yer aldığı herhangi bir hadise rastlanılmamıştır. Ancak و ile beraber olmama şartı hariç bütün şartları taşıyan sadece bir hadis tespit edilebilmiştir.⁹⁴⁵ Aşağıda bu hadisin tahlili yapılmıştır.

Örnek:

لَا يَقُولَنَّ أَحَدُكُمْ حَبَبْتُ نَفْسِي، وَلَكِنْ لِيَقُلْ لِقَسَّتْ نَفْسِي.

“Sakın biriniz: *nefsim habis oldu, demesin. Ancak nefsim lakis, desin.*”⁹⁴⁶

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, bazı lügat kitaplarında حَبَبْتُ (habuse) ile لَقَسْتُ (lakise) arasında farklı anlamlar verilse de,⁹⁴⁷ genellikle benzer anlama geldiği ve

⁹⁴³ Hûd 11/114.

⁹⁴⁴ Müslim, "et-Tevbe", 42 (4/2116).

⁹⁴⁵ Ayrıca *Sahîh-i Buhârî* de taranmış oradaki hadislerde de bütün şartları taşıyan hadislerle rastlanılmamıştır. Orada da vav harfiyle beraber gelen iki hadis tespit edilebilmiştir.

⁹⁴⁶ Müslim, "el-Edeb", 16 (4/1765).

⁹⁴⁷ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 4/263; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 6/208; İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyîsu'l-luga*, 5/262.

bunun “pis ve çirkin oldu” anlamı olduğu ifade edilmektedir.⁹⁴⁸ Ancak hadiste hubus lafzı çirkin görüldüğü için kullanılmaması tavsiye edilmiştir. Hadiste Hz. Peygamber, Müslümanlara konuşma adabını öğretiyor.

Hadiste لكن edatı kullanılmıştır. Ancak kasrı ifade etmesi için و ile beraber olmaması gerekir şartı yerinde olmadığından kasr ifade ettiği söylenemez. Zira hadisten لكن çıkarılırsa herhangi bir anlam bozukluğu olmayacaktır.

3.4. TAKDİM İLE KASRIN GERÇEKLEŞTİĞİ HADİSLER

Belâgat ilmi açısından takdimin her zaman kasr ifade etme zorunluluğu yoktur. Zira takdim bazen kasrın dışında farklı amaçlar için de gerçekleşebilmektedir. Örneğin Hz. Peygamber hac farızasını ifa eden Ebu Musa el-‘Aş’arî’ye (r.a.) neye niyetlendiğini sorarken câr-mecrûrün mukaddem kılmak suretiyle بِمِ أَهْلَتْ buyurmuştur. Bu ifadede harf-i cer ve mecrûrün birlikte mukaddem kılınmış olması, kasr için değil, istifham olması sebebiyledir. Zira Arap dili kurallarına göre istifhamın cümle başında bulunması şarttır.

Öte yandan bazen ihtimam için takdim yapılır. Örneğin Hz. Ömer Hişâm b. Hakîm’in (r.a.) Furkan suresini Resûlullah’tan işittiğinden farklı okuması üzerine onu Resûlullah’a götürüp; Ya Resûlullah bu senin bize öğrettiğinden farklı okuyor demesi üzerine Hz. Peygamber “*bırak okusun*” diyerek okumasını istemiştir. Hişâm okuyunca Hz. Peygamber هَكَذَا أَنْزَلْتُ “*bu şekilde indirildi*” demiştir. Aynı şekilde Hz. Ömer’den de okumasını istemesi, onun da öğrendiği şekliyle okuması ve ona da هَكَذَا أَنْزَلْتُ “*bu şekilde indirildi*” deyip “*bu Kur’an yedi harf üzerine indirilmiştir kolayınıza geleni okuyun*”⁹⁴⁹ demiştir. Her ikisine de aynı cümleyi kullanarak onları okuma konusunda muhayyer bırakması buradaki takdimin kasr için değil ihtimam ve tekit için olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Çünkü buradaki takdim, herhangi bir kıraatı nefyetmek için değil her birinin olduğu gibi nazil olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır.

⁹⁴⁸ Murteâ ez-Zebîdî, *Tâcû'l-‘arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, 16/484; İbn Fâris, *Mu‘cemu mekâyîsu'l-luga*, 5/262; Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, 8/311; Abdülvahîd b. Ali el-Halebî Ebû't-Tayyib el-Lüğavî, *el-İtbâ'*, thk. İzzüddîn et-Tenûhî (Dimeşk: Mecme‘ü'l-Lüğati'l-Arabiyye, 1961), 83.

⁹⁴⁹ Müslim, “Salâtü'l-Müsaâfirîn”, 270 (1/560).

Bu kısa bilgiden sonra aşağıda *Sahîh-i Müslim*'de takdim içerip kasr ifade eden hadisler incelenecektir.

3.4.1. Mamulün Fiile Takdimi

3.4.1.1. Hakiki Kasr

1. Örnek:

آتِي بَابَ الْجَنَّةِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَاسْتَفْتَحُ، فَيَقُولُ الْخَازِنُ: مَنْ أَنْتَ؟ فَأَقُولُ: مُحَمَّدٌ، فَيَقُولُ: بِكَ أَمْرٌ لَا أَفْتَحُ لِأَحَدٍ قَبْلَكَ.

*“Kıyamet günü cennetin kapısına gelir ve kapıyı çalarım, Görevli bana, sen kimsin? der. Ben de derim ki: Muhammed'im., Görevli şöyle der: Sadece seninle emrolundum, senden önce hiç kimseye açmam.”*⁹⁵⁰

Hadiste Hz. Peygamber, kıyamet günü cennet kapısına geleceğini, kapının açılmasını isteyeceğini, bekçinin de kim olduğunu soracağını, Muhammed (s.a.s.) olduğunu söyleyince ve bu ismin Allah tarafından kendisine kapının açılmasını emrettiği isimle uyuştüğünü görünce bekçi, Resûlullah'a müjdeyi vererek kasr içeren لَا أَفْتَحُ لِأَحَدٍ “Sadece seninle emrolundum” cümlesini dile getirmiştir. Ardından لَا أَفْتَحُ لِأَحَدٍ “senden önce hiç kimseye açmam” cümlesini kullanarak bunu tekit etmiştir. Bekçinin bu cümlesinde sıfat olan Allah'ın kapıyı açma emri mevsuf olan Peygamber'e hakiki olarak kasr edilmiştir.

Burada kasr üslubuyla birlikte, bir müjde de bulunmaktadır. Bu gibi durumlarda bir kişiye hızla sevinebilmesi için, müjdeyi hemen ifade etmek tercih edilir.⁹⁵¹

2. Örnek:

خَيْرُ يَوْمٍ طَلَعَتْ عَلَيْهِ الشَّمْسُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فِيهِ خُلِقَ آدَمُ، وَفِيهِ أُدْجِلَ الْجَنَّةُ، وَفِيهِ أُخْرِجَ مِنْهُ.

*“Üzerine güneş doğan en hayırlı gün cuma günüdür. Âdem o gün yaratıldı, o gün cennete konuldu ve yine o gün cennetten çıkarıldı.”*⁹⁵²

⁹⁵⁰ Müslim, "el-Îmân", 333 (1/188).

⁹⁵¹ Kazvînî, *el-Îzâh*, 1/115.

Hadiste cuma günü bütün güzel sıfatlarla tahsis edilmiştir. Hz. peygamber bunu ıstilahî değil lugavî kasr ile ifade etmiştir. Devamında getirilen فِيهِ خُلِقَ آدَمُ، وَفِيهِ أَدْخِلَ الْجَنَّةَ، وَفِيهِ أُخْرِجَ مِنْهُ cümleleri cuma gününün diğer günlere olan üstünlüğünün sebebini açıklamak içindir. Ya da yeni bir cümle olarak bu günün bazı özelliklerini açıklamak içindir. Bu konuda ulema ihtilaf etmiştir.⁹⁵³

İşte bu cümlelerde geçen sıfatlar, mevsuf olan cuma gününe hakiki olarak kasr edilmiştir.

3. Örnek:

اللَّهُمَّ بِاسْمِكَ أَحْيَا، وَبِاسْمِكَ أَمُوتُ.

“Allah’ım! Ancak senin isminle yaşar ve senin isminle ölürüm.”⁹⁵⁴

Hız. Peygamberin bu duasına bakıldığında fiillerin mamullerinin takdim edilmesiyle tevhit ve samimiyet ön plana çıkarılmıştır. Çünkü hadiste geçen dua bir bakıma لا أَحْيَا إِلَّا بِاسْمِكَ وَلَا أَمُوتُ إِلَّا بِاسْمِكَ anlamındadır. Vakıya bakıldığında yaşam ve ölüm ancak Allah’ın elinde olduğu için burada sıfat mevsufa hakiki olarak kasr edilmiştir.

4. Örnek:

اللَّهُمَّ لَكَ أَسْلَمْتُ، وَبِكَ أَمُنْتُ، وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ، وَإِلَيْكَ أُنَبْتُ، وَبِكَ خَاصَمْتُ.

“Allah’ım ancak sana teslim oldum; sana iman ettim; sana tevekkül eyledim; sana yöneldim ve ancak seninle düşmana karşı mücadele ettim.”⁹⁵⁵

Hız. Peygamber yaptığı bu duada beş defa mamulü fiile mukaddem etmiştir. Bunu sadece kasr ifade etmek için yapmıştır.⁹⁵⁶ Burada Resûlullah, her bir fiil için ayrı olarak takdim yapması, fiilin müteallikâtlarının ayrı olmasındandır. Ancak zamirlerin tümü Allah’a ait olduğundan tevhit pekiştirilmiştir. Çünkü Hız.

⁹⁵² Müslim, "el-Cum'a", 17 (2/585).

⁹⁵³ Nevevî, *el-Minhâc*, 6/142.

⁹⁵⁴ Müslim, "ez-Zikr ve'd-Dua ve't-Tevbe ve'l-İstiğfâr", 59 (4/2083).

⁹⁵⁵ Müslim, "ez-Zikr ve'd-Dua ve't-Tövbe ve'l-İstiğfâr", 67 (4/2086).

⁹⁵⁶ ‘Aynî, ‘*Umdetü'l-kârî*, 7/167.

Peygamber, kalbi ya da cesedi olsun bütün fiilleriyle Allah'ı tevhit etmiştir. Bu nedenle, tevhit ve ihlas içeren işlerde kasr sanatının tercih edilmesinin daha uygun olabileceği söylenebilir.

Bu beş cümlede, bu fiilleri Allah'tan başkasından nefyetmek ve bunu Allah'tan başkasına ibadet etmesi düşünülmeyen sadık ve mümin bir kalbe yerleştirmek için sıfat mevsufa hakiki olarak kasr edilmiştir. Son olarak bu fiiller her zaman yapıyor olmasına rağmen mazi kalıbıyla ifade etmesi, bu inanca olan bağlılığındandır.⁹⁵⁷

3.4.1.1. İzâfî Kasr

1. Örnek:

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَسْتَأْذِنُهُ فِي الْجِهَادِ فَقَالَ: أَحَيٌّ وَالِدَاكَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: فَفِيهِمَا فَجَاهِدْ.

“Bir adam Hz. Peygamber’e cihâd için izin istemeye geldi. Bunun üzerine Resûlullah: *Ebeveynin sağ mı?* diye sordu. Adam: Evet! dedi. *O halde sadece onlar için çabala ya da sadece onlarla ilgilen.* buyurdular.”⁹⁵⁸

Burada Ana-baba hakkına riayet etmek, büyük bir sevap olarak kabul edilmekte ve bunun cihâd mükâfatıyla eşdeğer olduğu anlaşılmaktadır. Bir kişinin cihâd için izin istemesi üzerine Resûlullah, anne-babasını sordu ve ardından onlarla ilgilenmesinin onun için en büyük cihâd olduğunu ifade etti. Hz. Peygamber burada, kasr sanatını kullanarak bunu söyledi. Bunu da câr-mecrûru fiile takdim ederek gerçekleştirdi. Buradaki kasr izâfîdir. Çünkü hadis, bu kişiye özgü olarak bir bakıma “yalnızca anne-baba hakkında cihâd et” anlamını taşır. Ayrıca burada kasr-ı kalb vardır. Zira adam cihâdın sadece Allah yolunda yapılan savaş ile olabileceğine inanıyor olabilir. Hz. Peygamber adamın bu düşüncesini değiştirerek Anne-baba ile ilgilenmenin daha büyük olduğunu ifade etmiştir. Son olarak buradaki takdim, kasr

⁹⁵⁷ Kemal İzzeddin es-Seyyid, *el-Hadisü'n-nebeviyyi's-şerîf mine'l-vicheti'l-belağîyye* (Beyrut: Darû İkra, 1984), 135.

⁹⁵⁸ Müslim, "el-Birr, ve's-Sıla ve'l-Âdâb", 5 (4/1975).

ifade etmenin yanında anne-baba saygısının ne kadar önemli olduğunu vurgulamak amacıyla yapılmıştır.

3.4.2. Müsnedin Müsnedün İleyhiye Takdimi

3.4.2.1. Hakiki Kasr

1. Örnek:

...فَقَالَ: فَيَكُمُ غُلُولٌ، فَلْيُبَايِعْنِي مِنْ كُلِّ قَبِيلَةٍ رَجُلٌ، فَبَايَعُوهُ، فَلَصِقَتْ يَدُ رَجُلٍ بِيَدِهِ، فَقَالَ: فَيَكُمُ الْغُلُولُ، فَلْيُبَايِعْنِي قَبِيلَتُكَ، فَبَايَعَتْهُ...

“...Nebi: Sizin içinizde ganimete ihanet eden var; o halde bana her kabileden bir adam beyat etsin dedi. Ona beyat ettiler. Bir adamın eli onun eline yapıştı. Nebi: Ganimete ihanet eden sizin içinizdedir, bana senin kabilen beyat etsin dedi. Bu sefer kabilesi beyat etti...”⁹⁵⁹

Hiz. Peygamber, geçmiş peygamberlerden birinin savaşta galip gelip elde edilen ganimetlerin bir yerde toplandığını ve ateşin onları yuttuğunu anlatmıştır. Ancak bu sefer ateşin ganimeti yutmaması üzerine peygamber, “İçinizde ganimete ihanet eden biri var” demiştir. Daha sonra her kabileden bir liderin beyat etmesini istemiş ve liderlerin ellerini kendi eline yapıştırmasını talep etmiştir. Sonuç olarak, ihanet eden kişinin bu eli kendisine yapışan liderin kabilesinde olduğu tespit edilmiştir.⁹⁶⁰

Hadiste Allah, ganimete ihanet eden hırsızın ateşin ganimeti yutmaması üzerine tespit edilmesi için peygambere böyle bir yol izlemesini vahiy etmiştir. Bir liderin eli onun eline yapışınca “İhanet eden sizdendir” demiştir. Ardından kabilesiyle beyat ettiğinde iki veya üç kişinin eli Peygamber’in eline yapıştığında tekrar “Ganimete ihanet eden sizin içinizdedir” demiştir. İşte bu ibarede müsned olan câr-mecrûr müsnedün ileyhi olan mübtedaya mukaddem olmuştur. Dolayısıyla takdim ile kasr sanatı icra edilmiştir. Çünkü bu gibi yerlerde şüpheyi

⁹⁵⁹ Müslim, "el-Cihâd ve's-Siyer", 32 (3/1366).

⁹⁶⁰ Müslim, "el-Cihâd ve's-Siyer", 32 (3/1366).

ortadan kaldırmak için kesinlik ifade eden cümleler kullanılır. Zira ihanetle suçlama ithamı önce geneldi. Ardından kasr sanatları kullanılarak suçlu ortaya çıkarılmıştır.

Burada sıfat olan ihanet mevsuf olan bunu yapan kişiye hakiki olarak kasr edilmiştir. Zira birinci defa **فِيكُمْ غُلُولٌ** cümlesiyle diğer kabile mensupları nefyediliyor. İkincisinde ise **فِيكُمْ الْغُلُولُ** denilerek ihanet edenlerin bulunduğu kabiledaki diğer insanlar temize çıkarılıyor.

2.Örnek:

اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ وَمِنْكَ السَّلَامُ، تَبَارَكْتَ ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ.

*“Allah’ım sadece sen selâmsın. Selâmet ve esenlik sadece sendendir. Ey en yüce ve en cömert olan Allah’ım, sen hayır ve bereketi çok olansın.”*⁹⁶¹

Hadiste yer alan **وَمِنْكَ السَّلَامُ** cümlesinde haber olan câr-mecrûr, mübtedanın önüne geçmiştir. Burada kasr sanatı, müsned ögenin önce getirilmesi ile yapılmıştır. Çünkü selam vasfının sadece Allah’a ait olduğu vurgulanarak hakiki kasr yapılmıştır. Burada iki cümlede kasr sanatı vardır. Zira birincide müsned öne geçmiş, ikincide ise müsnedün ileyhi ve müsned marife olmuştur. Bu da daha fazla vurgu anlamına gelir. Durumun ehemmiyetine binaen buradaki kasr, cümlede farklı iki şekilde kullanıldığı için cümle, sanki iki defa tekrar edilmiş gibi, lafzi tekit (kelimesel vurgu) işlevi görür. Öte yandan **اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ** “Allah’ım sadece sen selâmsın” cümlesinde de zamîrû’l-fasıl ile kasr sanatı yapılmıştır.

3.4.2.2. İzâfî Kasr

1. Örnek:

...وَإِنْ تَوَلَّيْتَ فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْأَرِيسِيِّنَ...

*“...Şayet, yüz çevirirsen ırgatların, çiftçilerin vebali de mutlaka senin üzerine olur...”*⁹⁶²

⁹⁶¹ Müslim, "el-Mesâcid", 135 (1/414).

⁹⁶² Müslim, "el-Cihâd ve's-Siyer", 74 (3/1393).

Hız. Peygamber Rum hükümdarı Herakleios'a gönderdiği mektupta besmele ve hamdeleden sonra onu İslam'a davet etmiş, eğer Müslüman olursa kurtulacağı ve sevabının iki katına çıkacağı, aksi takdirde ona tabi olan ırgatların, çiftçilerin vebali onun üzerine olacağını dile getirmiştir.⁹⁶³

Hız. Peygamber, **فَإِنَّ عَلَيْكَ إِنَّمُ الْأَرِيسِيِّينَ** cümlesinde kasr sanatını kullanarak müsnedi müsnedün ileyhiye takdim etmiştir. Bu kasr izâfidir. Çünkü cümleden anlaşılan, onların bu konudaki günahının onlara hiç yazılmayacağı sadece senin üzerine yüklenmesidir. Halbuki onlara yazılan bu günahın aynısı sana yazılacak anlamındadır.⁹⁶⁴ Öte yandan hadiste birkaç şekilde tekit bulunmaktadır. Hem cümlede takdim ile kasr yapılması, hem de cümlenin isim cümlesi olması gibi örnekler verilebilir. Ayrıca başında pekiştirme edatı olan **إِنَّ**'nin bulunması da tekit ifade etmektedir. Bunun yanı sıra, cümlede îcâz sanatı da kullanılmıştır. Zira Araplar, mektuplarını kısa ve öz bir şekilde ifade etmeyi tercih ederler, genellikle birkaç cümle ile yetinirler. Son olarak, isim cümlesinde takdim ile kasr yapıldığında, bazen mübtedanın başında el-takısı yer alır. Bu durumun sebebi, kasr sanatının etkisini daha da güçlendirmek amacıylaıdır.

3.5. MARİFE MÜSNED VE ZAMÎRÜ'L-FASIL İLE KASRIN GERÇEKLEŞTİĞİ HADİSLER

Birinci bölüme ifade edildiği üzere belâgat âlimleri kasr yollarını yukarıdaki dört yol olarak dile getirmişlerdir. Ancak Teftâzânî, (ö. 792/1390) müsnedin marifeliği ve zamîrü'l-fasılın ortada gelmesini bunlara ekleyerek sayıyı altıya çıkarmıştır. Aşağıda *Sahîh-i Müslim*'de bu tür yolla yapılan kasr sanatını içeren hadisler değerlendirilmiştir.

3.5.1. Müsnedin Marife Olmasıyla Kasrın Gerçekleştiği Hadisler

3.5.1.1. Hakiki Kasr

1. Örnek:

⁹⁶³ Müslim, "el-Cihâd ve's-Siyer", 74 (3/1393).

⁹⁶⁴ Etyûbî, *el-Bahrü'l-muhît*, 31/49.

...أَنْتَ الْمَقْدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَجِّرُ...

“...İlerleten ancak sen, geriletken de ancak sensin. (Öne geçiren de, geri bırakan da ancak sensin)...”⁹⁶⁵

Hadiste yer alan bu iki cümlede ilerletmenin ve geriletmenin ancak Allah’a mahsus olduğu, haberin başında el-takısı getirilerek kasr sanatı uygulanmıştır. Burada sıfat mevsufa hakiki olarak kasr edilmiştir. Çünkü mübalağa olarak değil hakiki olarak ilerletme ve geriletme Allah’a has kılınmıştır.

2. Örnek:

نَحْنُ الْآخِرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

“Bizler (dünyada) en sonra gelenler, kıyamet gününde en öne geçecekleriz.”⁹⁶⁶

Hadisteki ‘Bizler en sonra gelenleriz’ ifadesi, zaman açısından en son gelmeyi veyahut kitabın gönderilmesi olarak ifade edilmiştir. “Kıyamet gününde en öne geçecekleriz” cümlesinden maksat ise fazilet konusunda öncü olanlar, mahşer yerine ilk varanlar, cennete ilk girenler şeklinde yorumlanmıştır.⁹⁶⁷ Kimilerine göre hadisteki öne geçmekten maksat zamansal olup bu da cuma gününün cumartesi ve pazar günlerinden önce olmasını ifade etmektedir.⁹⁶⁸ Burada mübteda olan نَحْنُ kelimesine başında el-takısı bulunan iki haber getirilmiştir. Bu da haberin mübtedaya kasr edildiği anlamına gelir. Bu kasr hakikidir. Zira vakıya bakıldığında Hz. Peygamberin ümmeti en son gönderilen ümmettir. Aynı şekilde hadislerden⁹⁶⁹ de anlaşıldığı üzere kıyamet günü bütün konularda önde olacak Hz. Peygamber’in ümmetidir. Son olarak hadis icâz sanatını da içermektedir. Zira iki müsbet ve iki menfi cümle ile ifade edilebilecek bir konu tek cümle ile ifade edilmiştir.

⁹⁶⁵ Müslim, "Salâtü'l-Müsâfirîn", 201 (1/534).

⁹⁶⁶ Müslim, "el-Cum'a", 21 (2/586).

⁹⁶⁷ Nevevî, *el-Minhâc*, 6/142; 'Aynî, *'Umdetü'l-kârî*, 6/163.

⁹⁶⁸ Lâşîn, *Fethü'l-mün'im*, 4/70.

⁹⁶⁹ Müslim, "el-Cum'a", 21-22 (2/586).

3.5.1.2. İzâfî Kasr

1. Örnek:

...فَإِنِّي أَنَا الدَّهْرُ.

“...Hâlbuki dehr sadece benim.”⁹⁷⁰

Hadiste Yüce Allah, Arapların başlarına semavi veyahut arazi bir musibet geldiğinde ‘Vay dehrin musibetine’ diyerek zamana yükledikleri suçlamayı ifade etmiştir. Oysa dehrin kendisi olduğunu belirtmiştir. Bu ifadenin vurgulanması için, “dehr” kelimesinin başına el-takısı getirilerek kasr sanatı kullanılmıştır. Bu kasr izâfîdir, çünkü dehri Allah ile sınırlandırmak mümkün değildir. Ayrıca dehrin kullanımı mecazidir. Yani zaman, tabiat ve onların içinde bulunanların yaratıcısı benim, hepsi benim eserimdir. Sonuçta onları kötülemek de benimle ilgili oluyor. Diğer yandan burada zamirü’l-fasl olan أَنَا ile de kasr sanatı uygulanmıştır. Bu da, kasırdaki tekidi lafzi (teyit edici vurgu) uygulandığı anlamına gelir.

3.5.2. Zamîrû’l-Fasl ile Kasrın Gerçekleştiği Hadisler

3.5.2.1. Hakiki Kasr

1. Örnek:

...إِنَّ الْأَكْثَرِينَ هُمُ الْأَقْلَوْنَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ...

“...Gerçekten malı çok olanlar kıyamet günü sevabı en az olanlardır...”⁹⁷¹

Hadisin siyak ve sibakından anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber dünyada mal edinip de Allah yolunda harcamayanların kıyamet günü sevap bakımından az olduklarını kesinleştirmek/netleştirmek için zamîrû’l-fasl getirerek kasr sanatını uygulamıştır. Burada sıfat olan az sevap mevsuf olan çok mal edinenlere hakiki olarak kasr edilmiştir. Burada aynı şekilde mübalağa da bulunur. Zira kıyamet günü az sevap çok mal edinenlere özgü bir şey değildir. Başkasının da sevabı az olabilir.

⁹⁷⁰ Müslim, "el-Elfâz", 3 (4/1762).

⁹⁷¹ Müslim, "ez-Zekât", 32 (2/687).

Ancak bununla birlikte onlara kasr etmesi, infak edilmeyen malın biriktirilmesinden kaçınmaları için mal sahiplerine bir uyarı niteliğindedir.

2. Örnek:

مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا، فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ.

“Kim kelimetullah yüce olsun diye çarpışırsa işte o Allah yolundadır.”⁹⁷²

Hadise bakıldığında yüceliğin kelimetullaha kasr edildiği görülmektedir. Anlam bakımından burada bunun için çalışanın Allah yolunda olduğuna vurgu vardır. Vurgu kasr yolu ile yapılmıştır. ‘Aynî’nin ifade ettiği gibi cümledeki zamir, ameli böyle olana özgü ve onun yüce olduğunu anlatıyor.⁹⁷³ Bu açıklamadan anlaşıldığı üzere zamîrû’l-fasıl da kasr vardır. Burada sıfat mevsufa hakiki olarak kasr edilmiştir.

3.5.2.2. İzâfî Kasr

1. Örnek:

إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ.

“Doğrusu selam Allah’ın kendisidir.”⁹⁷⁴

Hadiste zamîrû’l-fasl olan هُوَ kullanılarak selam Allah’a kasr edilmiştir. Burada sıfat mevsufa izâfî olarak kasr edilmiştir. Zira “selam Allah’a” ifadesinin bir tahiyye (selamlaşma) olmadığını, aksine Allah için bir isim olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca burada kasrû’l-kalb vardır. Çünkü sahabeler selamın Allah için bir tahiyye olduğunu zannederek على الله السلام demişlerdir. Hz. Peygamber ise bu yanlış anlayışı düzeltmek ve selamın Allah’ın kendisi olduğunu ifade etmek için kasr sanatını kullanmıştır.

⁹⁷² Müslim, "el-İmâre", 150 (3/1513).

⁹⁷³ ‘Aynî, ‘Umdetü’l-kârî, 2/197.

⁹⁷⁴ Müslim, "es-Salât", 55 (1/301).

SONUÇ

Bu çalışmada, îcâz, itnâb, müsâvât ve kasr sanatları çerçevesinde nebevi hadislerin edebî yönü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Araştırmanın konusu olan *Sahîh-i Müslim*'deki hadisler incelendiğinde îcâz, itnâb ve kasr sanatlarının yoğun bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Nitekim incelenen hadislerden hareketle Hz. Peygamberin her üç ya da dört sözünden birisinde bu sanatlardan birini veya birkaçını kullandığı, dolayısıyla O'nun (s.a.s.) üslubunda bu belâgat sanatlarının önemli bir yeri haiz olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Hz. Peygamber, sözlerinde muhataplarının zihni ve ruhi durumlarını göz önünde bulundurmuştur. Buna binaen bazen cümlelerinde kısaltmaya giderek maksadını az lafızlarla öz bir şekilde ifade etmiş, bazen cümlelerini olabildiğince uzatmış, bazen de cümlelerini ifade ettiği manayla eşit tutmuştur.

Belâgat ilminde îcâz olarak nitelendirilen “az lafızla/kısa cümleyle çok mana ifade etme” üslubu, “*Ben cevâmiu'l-kelim olarak gönderildim*” hadisinden anlaşıldığı üzere Resûlullah'ın temel özelliklerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber, bu üslubu çeşitli tekniklerle kullanmıştır. Kimi zaman Arapçada mevcut olan kelimelerden yararlanmış, kimi zaman da îcâzın gerektirdiği yönde kelimeler ihdas ederek Arap diline yeni kelimeler kazandırmıştır.

Çalışma neticesinde tespit edildiği kadarıyla *Sahih Müslim*'de yer alan hadislerin yaklaşık %3,5'inde îcâz mevcuttur. Bu hadislerin %24'ü inanç esasları, %34'ü ibâdât, %9'u muâmelât ve %33'ü fezâil ile ilgilidir. Îcâz, söz konusu hadislerin bazılarında kelime, bazılarında ise cümlede bulunmaktadır.

Îcâz sanatının uygulandığı hadislerin yaklaşık %43'ünde îcâz-ı kısar, %57'sinde ise îcâz-ı hazif bulunmaktadır. Îcâz-ı kısar barındıran hadislerin %25'i inanç esasları, %36'sı ibâdât, %7'si muâmelât ve %32'si fezâil ile ilgilidir. Söz konusu hadislerde uygulanan üslup göz önünde bulundurulduğunda îcâz-ı kısar içeren hadislerin büyük çoğunluğunda cümlede îcâz yönteminin uygulandığı görülmektedir. Îcâz-ı hazif içeren hadislerin ise %24'ü inanç esasları, %32'si ibâdât, %10'u muâmelât, %34'ü fezâil ile

ilgilidir. Bu hadislerde uygulanan üslup dikkate alındığında îcâz-ı hazif içeren hadislerin kahir ekseriyetinde kelimede îcâz yönteminin uygulandığı göze çarpmaktadır.

Îcâz sanatının kullanıldığı hadisler genel bir şekilde tetkik edildiğinde ağırlıklı bölümünün fikhî konular ile fezâile dair olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu gibi konuların anlaşılması nispeten kolay olduğundan cümlelerin uzun tutulmasına hacet yoktur. İnanc esaslarına ilişkin olan îcâz içerikli hadislerin ise daha ziyade Allah’a ve peygamberlere iman gibi insan zihninin rahat algılayabildiği hususlar hakkında olduğu görülmektedir. Şu halde Hz. Peygamber’in, îcâz sanatını anlaşılması kolay, soru işaretlerine yol açmayacak konularda kullandığı söylenebilir.

Belâgat ilminde itnâb olarak tanımlanan “mananın uzun cümlelerle ifade edilmesi” sanatı da hadislerdeki yerini almıştır. Fakat Resûlullah’ın (s.a.s.) hadislerine bakıldığında bu şekilde uzun anlatım biçimlerinin sıklıkla kullanılmadığı görülebilmektedir. Normal şartlarda uzun anlatım avama ait olsa da, dolayısıyla belâgî bir sanat olmasa da Hz. Peygamber’in hadislerinde anlamlı bir sanat hüviyetine bürünmüştür. Zira Resûlullah (s.a.s.) cümlelerini, önceki milletlerin kıssaları gibi muhatapların daha önce bilmeyip ilk defa duydukları bilgileri veya anlaşılması zor karmaşık hususları aktarırken uzun tutmuştur. Bunu da konunun daha iyi anlaşılıp kavranması için yapmıştır.

Hz. Peygamber, itnâb sanatını temsil, tekrar ve soru gibi muhtelif yöntemlerle uygulamıştır. Bazı durumlarda anlattığı konunun kavranması için benzetmelerde bulunmuş, bazen kelimeleri birden fazla kere telaffuz etmiş, kimi zaman da muhataplarına sorular yöneltmiştir. Bunun yanı sıra el-îzâh ba’d-e’l-ibhâm, zikrû’l-hâss be’d-e’l-‘âmm, zikrû’l-‘âmm be’d-e’l-hâss, îğâl, tezyîl, tekmîl, tetmîm ve i’tirâz da Hz. Peygamber’in, itnâb sanatı kapsamında başvurduğu yöntemlerdendir.

Tespit edildiği kadarıyla *Sahih Müslim*’de yer alan hadislerin yaklaşık %4,7’sinde itnâb bulunmaktadır. Bu hadislerin %28,5’i inanç esasları, %30’u ibâdât, %13,5’i muâmelât ve %28’i fezâil ile ilgilidir. Bu hadislerdeki itnâb, bazı durumlarda kelimeyle, bazı hallerde ise cümleyle yapılmıştır.

Hz. Peygamber’in yaygın bir şekilde kullandığı sanatlardan bir diğeri kasr’dır. Belagat ilminde özetle “bir şeyi başka bir şeye özel bir yolla tahsis etmek” şeklinde

tanımlanan kasr, Hz. Peygamber tarafından vurgu, tahsis ve hasr gibi çeşitli gayelerle kullanılmıştır.

Hz. Peygamberin hadislerine bakıldığında kasr üslubuna sıkça başvurduğu görülmektedir. Nitekim yapılan çalışmada tespit edildiği kadarıyla *Sahih Müslim*'de yer alan hadislerin %13,6'sında kasr sanatı bulunmaktadır. %21,2'si inanç esasları, %37,1'i ibâdât, %16,3'ü muâmelât ve %25,4'ü fezâil ile ilgili olan bu hadislerin %66,4'ünde nefiy ve istisna, %20'sinde innemâ, %1,5'inde atıf, %7,9'unda takdim, %2,5'inde cümledeki her iki ögenin marife kılınması, %1,7'sinde ise zamirü'l-fasl ile kasr yapılmıştır.

Hz. Peygamber'in edebî üslubunun en önemli özelliklerinden biri, içinde yaşadığı toplumun yerel unsurlarından faydalanmasıdır. Bunun için özellikle îcâz, itnâb ve kasr üsluplarında, toplumun sosyal gerçekliği içerisinde gelişen anlam alanını üstün bir şekilde kullanmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in hadislerinde îcâz, itnâb ve kasr sanatlarını kullanmasına yönlendiren temel unsur, hadislerin ilgili olduğu alanın realitesi ve lafızlarla ifade edilecek manaya özgü olan boyutların gerektirdiği bağlamdır. Bu sebeple Resûlullah'ın (s.a.s.) özellikle akâid, ibâdât ve fezâil konularında bu sanatlara başvurduğu görülmektedir. Nitekim bu sanatları içeren hadisler üslup bakımından daha belîğ ve bunun neticesinde muhatapların dikkatini daha çok cezbetmiştir.

Son tahlilde hadislerin *Sahih Müslim* özelinde incelenmesi neticesinde çıkan sonuca göre Resûlullah (s.a.s.), zikri geçen sanatları etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu kullanımlarındaki en önemli gayesi de, vermek istediği mesajlarını muhataplarının durumuna göre etkili ve kalıcı bir şekilde iletmek olmuştur. Bu itibarla O'nun bu belâğî sanatları kullanmadaki amacı, herhangi bir edebiyatçının amacına benzememektedir. Zira O, bu sanatları uygularken cümleyi süsleyen bir sanat gayesi gütmemiş; risâlet öğretilerini insanların zihnine iyice yerleştirmeyi amaçlamıştır.

Hadisler dil gramerinin inşası sürecinde râvi faktöründen dolayı dilciler tarafından pek fazla referans alınmamıştır. İlk dönem dilcilerin bu yaklaşımı, hadislerin dil açısından incelenmesini olumsuz etkilemiştir. Aynı durum günümüz akademik çalışmalarda da göze çarpmaktadır. Zira özellikle ülkemizde hadislerin gramer ve edebî yönünü etraflıca ele alan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Oysa gerek şu ki hadisler hem

gramer hem de edebî yönden incelenmeye değer zengin dil verisine sahiptirler. O bakımdan başta edebî yönler itibariyle olmak üzere hadisleri dil açısından konu edinen çalışmalar yapmanın alana önemli katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

KAYNAKÇA

- Abbâs, Fadl Hasan. *el-Belâga funûnuhâ ve efnânuhâ ilmü'l-meânî*. Ürdün: Dârü'l-Furkân, 2004.
- Abdulhamîd Ömer, Ahmed Muhtâr. *Mu'cemü'l-lügati'l-'Arabîyyeti'l-mu'âsira*. 4 Cilt. Kahire: 'Alemü'l-kutub, 2008.
- Abdülmeccid, Mahmut Abdülmeccid. *Nazarâtün fıkhiyye ve't-terbeviyye fî emsâli'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnaûtî, vd. y.y: Muessesetü'r-Risâle, 2001.
- Aksoy, Muhammed Mehdi. *Aile Hukuku İle İlgili Âyetler Bağlamında Fıkhî Görüş Farklılıklarının Usûlî Dayanakları*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- 'Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Hüseynî et-Tâlibî. *el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravdü'l-behhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 26 Cilt. Dârü'l-Minhâc, 2009.
- 'Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Hüseynî et-Tâlibî. *et-Tirâz li esrâri'l-belâğa ve 'ulûmi hakâiki'l-i'câz*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1423.
- 'Allâm, Abdül'ati Garib Ali. *el-Belâgatü'l-'Arabîyye beyne'n-nakidayni'l-hâlidayn Abdülkâhir el-Cürcânî ve İbn Sinân el-Hafâcî*. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 1993.
- Kur'ân-ı Kerîm meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- 'Alvânî, Muhammed Câbir Feyyâd. *el-Emsâl fî'l-hadîsi'n-Nebevî*. Riyad: el-Ma'hehü'l-'Alemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1993.
- Âmidî, Ebü'l-Hasen (Ebü'l-Kâsım) Seyfüddîn Alî es-Sa'lebî. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. thk. Abdurrezzâk 'Afîfî. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, ts.
- Arslan, Hüseyin. "Bir Belâgat Üslûbu Olarak Kasr ve Kavramlaşma Süreci". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2020), 16-40.
- 'Atîk, Abdülaziz. *'İlmü'l-bedî'*. Beyrut: Dârü'n-Nehdâtü'l-'Arabîyye, ts.
- 'Atîk, Abdülaziz. *'İlmü'l-me'ânî*. Beyrut: Darü'n-Nehdati'l-'Arabîyye, 2009.
- 'Avnî, Hâmid. *el-Minhâcü'l-vâzih li'l-belâga*. 5 Cilt. Mısır: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, ts.
- 'Aynî, Bedruddin Mahmud b. Muhammed. *'Umdetü'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Ayûd, Osman. "Belâgatü'l-üslûbi'n-Nebevî". *Mecelletü'l-Ezher* 7/49 (1977), 897-901.
- Bâbertî, Ekmeleddin Muhammed b. Muhammed. *Şerhü't-telhîs*. thk. Muhammed Mustafa Ramadan Sûfîh. Trablus/Lübnan: el-Menşee'tü'l-'Ammetu, 1983.
- Bâkillânî, Muhammed b. et-Tayyib. *İ'câzü'l-Kur'ân*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 1997.
- Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin. *Delâilü'n-nubuvve*. thk. Abdulmulhik Kalacî. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1988.
- Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi 'ü's-sahîh*. thk. Muhammed Zuheyr b. Nasır en-Nasır. 9 Cilt. Dâru Tûkü'n-Necât, 2001.

- Bulut, Ali. *Belâgat Meânî - Beyân - Bedî'*. İstanbul: İFAV Yayınları, 4. Basım., 2015.
- Câhiz, 'Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. 3 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1423.
- Câhiz, 'Amr b. Bahr. *el-Hayevân*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım., 1424.
- Câhiz, 'Amr b. Bahr. *er-Resâilü'l-edebîyye*. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2002.
- Canan, İbrahim. "Resûlullah'ta Muhataba Göre Hareket ve Tedric Prensipleri". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (1993).
- Cârim, Ali - Emin, Mustafa. *el-Belağatü'l-vâdiha*. Beyrut: Dâru'l-Fecr, 2014.
- Cemel, Ebû Dâvûd Süleymân b. Ömer el-Ezherî. *Fütûhâtü'l-vehhâb bi tavzîhi Şerhi Menheci't-tullâb (Hâşiyetü'l-Cemel)*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- Cenâcî, Hasan b. İsmail. *el-Belâgatü's-sâfiyye fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2006.
- Cenâcî, Hasan b. İsmail. *en-Nazmü'l-belâgî beyne'n-nazariyyeti ve't-tatbîk*. Kahire: Dâru't-Tibâ'ati'l-Muhammediyye, 1983.
- Cevherî, İsmâil b. Hammâd. *es-Sihâh (Tâcü'l-luga ve sihâhu'l-'Arabiyye)*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Dârü'l-İlmi li'l-Melâyîn, 1987.
- Cürcânî, Ebûbekir 'Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Delâilü'l-i'câz*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 5. Basım., 2004.
- Cürcânî, Ebûbekir 'Abdülkâhir b. Abdirrahmân b. Muhammed. *Esrârü'l-belâga*. thk. Mahmud Muhammed Şâkir. Cidde: Dâru'l-Medenî, t.y.
- Cürcânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed. *el-İşârât ve't-tenbîhât*. Beyrut: Mektebetü'l-Âdâb, 1997.
- Çağmar, Mehmet Edip. *Alıştırmalarla Belagat*. İstanbul: Yeni Zamanlar Dağıtım, 2013.
- Çağmar, Mehmet Edip. *İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı*. Diyarbakır, 2012.
- Çögenli, Mehmet Sadi. *Âyet ve Hadîs Örnekli Arapça Belâgat*. Erzurum: Eser Ofset Matbaa, 2012.
- Dayf, Şevkî. *el-Belâga tetavvur ve tarîh*. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, 9. Basım., ts.
- Dayf, Şevkî. *Târîhhü'l-edebî'l-'Arabî*. 10 Cilt. Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 1995.
- Dayf, Şevkî. *Târîhhü'l-edebî'l-'Arabî (el-Asrû'l-câhilî)*. Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 2. Basım., 2003.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullah b. Muhammed b. Ömer. *Takvîmü'l-edille fi'l-usûl*. thk. Halil Mühyiddîn el-Mîs. Beyrut: Dârü'l Kutubi'l-İlmiyye, 2001.
- Demirkent, Işın. "Herakleios". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 17/210-215. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Derrâz, Sabbâh Abîd. *Esâlibü'l-kasr fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve esrârüha'l-belâgiyye*. Matbaatü'l-Emâne, 1406.
- Dimeşkî, Ali b. Ali b. Ebi'l-'İzz. *Şerhü'l-'akîdeti't-Tahâviyye*. thk. Muhammed Avn. Mektebetü'l-Beyân, 1405.
- Durmuş, İsmail. "Hasr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Durmuş, İsmail. "İtnâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/215-219. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Durmuş, İsmail. "Meânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/2004-2006. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Durmuş, İsmail. "Teşbih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/553-556. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Durmuş, İsmail. "Üslûp". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/383-385. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Düsûkî, Muhammed b. 'Arafe. *Hâşiyetü'd-düsûkî 'alâ mühtasari'l-me'ânî*. thk. Abdülhamid Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'es el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenu Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, ts.
- Ebû Hayyân, Ali b. Muhammed b. Abbas et-Tevhîdî. *el-İmta' ve'l-muânese*. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1424.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf. *İrtişâfü'd-darab min lisâni'l-'Arab*. thk. Receb Osman Muhammed. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1998.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, el-Hasen b. Abdillâh. *Kitâbü's-sinâ'ateyn*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî, vd. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Ansariyye, 1419.
- Ebû Musa, Muhammed Muhammed. *Delâlatü't-terâkîb dirâsetün belâgiyyetün*. Kahire: Mektebetu Vehbe, 2. Basım., 1408.
- Ebû Musa, Muhammed Muhammed. *Hasâisü't-terâkîb dirâsetün tahlîliyyetün li mesâili 'ilmi'l-me'ânî*. Kahire: Mektebetu Vehbe, ts.
- Ebû 'Ubeyde, Ma'mer b. el-Musennâ et-Teymî el-Basrî. *Mecâzü'l-Kur'ân*. thk. Mehmet Fuat Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1381.
- Ebü't-Tayyib el-Lügavî, Abdülvahid b. Ali el-Halebî. *el-İtbâ'*. thk. İzzüddîn et-Tenûhî. Dimeşk: Mecme'ü'l-Lügati'l-Arabiyye, 1961.
- Ekizer, Duran. *Belagat Açısından Buhari ve Müslim'de Mecaz İçeren Hadisler*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.
- Hutaye. *Dîvân (Şerhu İbn Sikkî)*. thk. Emîn Tâhâ Fa'mân. Kahire: Matba'atu Mustafa el-Bâbî, ts.
- Ertürk, Mustafa. "Nebevî Sünnet'in Târihî Gerçeklikteki Konumu Açısından 'Kur'ân İslâm'ı' Söyleminin İlmî Değeri". *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)* 1/1 (2003), 7-29.
- Eş'arî, Muhammed b. 'Alân es-Sadîkî. *el-Fütûhâtü'r-Rabbâniyye 'ale'l-ezkâri'n-Nevâviyye*. 7 Cilt. Kahire: Cem'iyyeü'n-Neşri ve't-Te'lîfi'l-Ezheriyye, ts.
- Etyûbî, Muhammed b. Ali el-Vellevî. *el-Bahrü'l-muhîtü's-seccâc fî şerhi Sahîhi'l-İmâm Müslim bin el-Haccâc*. Kahire: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1426.
- Eyyûbî, Yasin. "el-İtnâb fî'l-lugati ve'l-belâga". *et-Turâsü'l-'Arabî Dergisi* 44 (1999), 44-60.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. thk. Muhammed 'İvad Mür'ib. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-'Arabî, 2001.
- Fayda, Mustafa. "Bedevî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/311-317. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitabü'l-'ayn*. thk. Abdülhamid Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2003.
- Ferrâ, Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Absî. *Ma'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yusuf en-Necâtî vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, t.y.

- Habenneke, Abdurrahman b. Hasan el-Meydânî. *el-Belâgatü'l-'Arabiyye*. 2 Cilt. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Hacı müftüoğlu, Nasrullah. *Belâgat İlmi ve Kur'an*, ts.
- Hacımüftüoğlu, Nasrullah. "Bedî'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/320-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Hafâcî, İbn Sinan. *Sirrü'l-fesâha*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1982.
- Hamevî, Ebu Abdillâh Yakût b. Adbillah. *Mu'cemü'l-edibbâ*. 7 Cilt. , Beyrut: Darü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993.
- Hansâ, Tumâdır bint Amr b. el-Hâris. *Dîvânü'l-Hansâ*. Dâru'l-Ma'rife, 2004.
- Hasan, Abbas. *en-Nahvü'l-vâfî*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Me'ârif, 15. Basım., ts.
- Hasan, Fadlullah Yahya. *el-Kasru fî Sahîh-i Müslim*. Sudan: Ondurman İslam Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Hâşimî, es-Seyyid Ahmed. *Cevâhirü'l-belâğa fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, ts.
- Hattâbî, Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Büstî. *A'lâmü'l-hadîs fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî*. 4 Cilt. Mekke: Merkezü'l-Bühûsî'l-'İlmiyye ve İhyâi't-Turâsî'l-İslâmî, 1998.
- Hattâbî, Hamd (Ahmed) b. Muhammed el-Büstî. *Beyânü i'câzi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm. Kahire: Dâru'l-Me'ârif, t.y.
- Havlî, Muhammed Abdülaziz b. Ali eş-Şâzilî. *el-Edebü'n-Nebevî*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1423.
- Herevî, Ebu 'Ubeyd el-Kasım b. Sellâm. *Garîbü'l-Hadis*. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1976.
- Hüseyin, Abdulkadir. *el-Muhtasar fî tarîhi'l-belâğa*. Kahire: Dâru Garîb, 1., 2001.
- İbn Battâl, Alî b. Halef. *Şerhu'l-Câmi i's-sahîh (Şerhu İbn Battâl 'alâ Sahîhi'l-Buhârî)*. thk. Yasir b. İbrahim Ebu Temîm. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2. Basım., 2003.
- İbn Cinnî, Ebü'l-Feth Osmân el-Mevsilî el-Bağdâdî. *el-Hasâis*. 3 Cilt. Kahire: el-Heyetü'l-Mısıriyyetü'l-'Ammetu li'l-Kitâb, 4. Basım., ts.
- İbn Ebü'l-İsba' el-Mısırî, Abdülazîm (Abdüsselâm) b. Abdilvâhid. *Bedî'ü'l-Kur'an*. thk. Hafnî Muhammed Şeref. 2 Cilt. Mısır: Dâru Nahdat Mısır, 2008.
- İbn Ebü'l-İsba' el-Mısırî, Abdülazîm (Abdüsselâm) b. Abdilvâhid. *Tahrîrü't-tahbîr fî sinâ'ati's-şi'ri ve'n-nesri ve beyânî i'câzi'l-Kur'an*. thk. Hafnî Muhammed Şeref. Mısır: el-Meclisü'l-A'lâ li's-Şuûni'l-İslâmiyye, ts.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Faris. *Mu'cemu mekâyîsu'l-luga*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1979.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *en-Nüket 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Ebû Temîm Nâdir Mustafa Mahmûd. 2 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye, 2005.
- İbn Hacer el-Askalânî, Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Fethu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Muhammed. *el-Fethu'l-mübîn fî şerhi'l-Erba'in*. Cidde: Darü'l-Minhâc, 2008.
- İbn Hâleveyh, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Ahmed. *Kitâbu i'râbi selâsîne sûretin mine'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Matba'atu Dâru'l-Kütübî'l-Mısıriyye, 1941.

- İbn Hiccet el-Hamevî, Takyuddîn Ebubekir b. Ali b. Abdullah. *Hizânetü'l-edeb ve Gayetü'l-ereb*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, 2004.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî el-Mısırî. *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârîb*. Dimeşk: Darü'l-Fikr, 1985.
- İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî el-Mısırî. *Şerhu katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. Beyrut: Darü'l-Fikr, 2004.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Camâlüddin Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414.
- İbn Ma'sûm el-Medenî, es-Seyyid Ali Sadrüddin. *Envârü'r-rebî' fî envâ'i'l-bedî'*. thk. Şakir Hadî Şükür. 7 Cilt. Necef: Matbaatu'n-Nu'mân, 1968.
- İbn Mübârek, Faysal b. Abdülaziz b. Faysal b. Hamd. *Kelimâtü's-sidâd 'alâ metni'z-zâd*. Suudi Arabistan: Kunûzu İşbîliyâ, 2007.
- İbn Reşîk, Ebu Ali el-Hasan el-Kayrevânî. *el-'Umdetu fî mehâsini's-şî'ri ve âdâbihi*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 5. Basım., 1981.
- İbn S'ad, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dârü's-Sadr, t.y.
- İbn Ümmü Kâsım, Ebû Muhammed (Ebû Alî) Bedrüddîn Hasen b. Kâsım el-Murâdî. *Tavzihu'l-makâsıd ve'l-mesâlik bi şerhi Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Abdurrahman Ali Süleyman. 3 Cilt. Kahire: Dârü'l-Fikri'l-Arabî, 2008.
- İbn Ye'îş, Ye'îş b. Ali b. Ye'îş b. Muhammed b. Ali. *Şerhü'l-mufasssal*. 6 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İmiyye, 2001.
- İbn 'Akîl, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh el-Hemedânî. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid. 4 Cilt. Kahire: Dârü't-Turâs, 20. Basım., 1980.
- İbnu'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman. *Keşfü'l-muşkil min hadîsi's-Sahîhayn*. thk. Ali Hüseyin el-Bevvâb. Suudi Arabistan: Dârü'n-Neşr, 1997.
- İbnü'l-Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ubeydillah b. Musab b. Ebî Said. *el-Beyân fî garîbi i'râbi'l-Kur'an*. thk. Taha Abdülhamid Taha. İran: İntişârâtü'l-Hicreti, 1403.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Feth Nasrullâh b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *el-Meselü's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*. thk. Ahmed el-Hûfî - Bedevî Tabâne. Kahire: Dârü'n-Nahdati'l-Mısır, ts.
- İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-esser*. Kahire: Dârü İhyâi'l-Kutubi'l-Arabî, 1963.
- İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Ahmed el-Ensârî el-Mısırî. *Şevâhidü't-tavzîh fî şerhi'l-Câmi'i's-sahîh*. 36 Cilt. Dimeşk: Dârü'n-Nevâdir, 2008.
- İbnü'n-Nâzım, Bedrüddîn Muhammed b. Muhammed b. Mâlik. *el-Misbâh fî'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî' (el-Misbâh fî'htisâri'l-Miftâh)*. thk. Hüsnî Abdülcelîl Yûsuf. Mısır: Mektebetü'l-Âdâb, 1989.

- İbnü'r-Reşîd, Ebu'l-Abbas Abdullah b. Muhammed el-Mu'tezzu bi'l-lâh b. el-Mutevekkil b. el-Mu'tesim. *el-Bedî' fî'l-bedî'*. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1990.
- İbrahim, Mustafa Abdurrahman. *fî'n-Nakdi'l-edebi'l-kadîm 'inde'l-'Arab*. Mekke: Mekketu'n li'tiba'e, 1998.
- İmruülkays. *Dîvânu İmruülkays*. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2004.
- İsferâyînî, Ebû İshâk İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh. *el-Atvel*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- 'İzz b. Abdisselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dimaşkî. *el-İşâre ile'l-îcâz fî ba'zı envâ'i'l-mecâz*. Medine: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, ts.
- Kâdî 'İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Mu'lim bi-fevâ'idü Müslim*. thk. Yahya İsmail. 8 Cilt. Mansûra/Mısır: Dârü'l-Vefâ, 1998.
- Kara, Ömer. "Belâgat İlminde İki İfade Biçimi: İtnâb-İcâz (I) -Kur'an Metninin Anlaşılmasındaki Rolü Üzerine Bir Deneme-". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1 (2000), 354-388.
- Karuko, Semira. *el-Câhiz ve belâgat*. İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2014.
- Kâsım, Hamza Muhammed. *Menârü'l-kârî şerhu Muhtasari Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Abdulkâdir el-Arnâûtî - Beşir Muhammed 'Uyûn. 5 Cilt. Dimeşk: Mektebetu Dârü'l-Beyân, 1990.
- Kasım, Muhammed Ahmed - Dîb, Muhyiddin. *'Ulûmü'l-belâga (el-bedî' ve'l-beyân ve'l-me'ânî)*. Trablus/Lübnan: el-Muessesetü'l-Hadîse, 2003.
- Kazan, Ramazan. *Edebî Üslup Açısından Hadis Metinleri*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.
- Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb. *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga*. thk. Muhammed Abdulmun'im Hafâcî. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Cîl, 3. Basım., ts.
- Kazvînî, Muhammed b. Abdurrahman el-Hatîb. *Telhîsü'l-miftâh*. Pakistan: Mektebetü'l-Büşra, 2010.
- Kelâ'î, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Abdülğafûr el-İşbîlî el-Endülüsî. *İhkâmu san'ati'l-kelem*. thk. Muhammed Rıdvan ed-Dâye. Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1966.
- Kılıç, Hulusî. "Belâgat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Koç, Turan. *Din Dili*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1998.
- Köse, Saffet. "Lukata". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/222-225. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kudâme, Ebü'l-Ferec b. Ca'fer el-Bağdâdî. *Nakdü's-şî'r*. thk. Muhammed Abdülmün'im Hafâcî. Beyrut: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'İlmiyye, ts.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Bürdûnî - İbrahim Atfîş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kutubi'l-Mısriyye, 1964.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: y.y., 1967.
- Lâşîn, Mûsa Şâhîn. *Fethü'l-mün'im şerhu Sahîhi Müslim*. 10 Cilt. Kahire: Dâruüş-Şurûk, 2002.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. Beyrut: Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1985.

- Matlûb, Ahmed. *Esâlîbü'n Belâğîyyetün (el-fesâhatu-el-belâgatu-el-meânî)*. Küveyt: Vekâletü'l-Matbû'ât, 1980.
- Matlûb, Ahmed. *Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâğîyyeti ve tatavvuruhâ*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-'Arabîyyeti li'l-Mevsû'ât, 2006.
- Merâğî, Ahmed b. Mustafa. *'Ulümü'l-belâga (el-me'ânî, el-beyân, el-bedî')*. y.y.: y.y., ts.
- Molla Ali el-Kârî, Nureddin Ebü'l-Hasan Ali b. Sultan Muhammed el-Herevî. *Mirkâtü'l-mefâtîh şerhu Mişkâtî'l-mesâbîh*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2002.
- Muberrid, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-. *el-Belâga*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 2. Basım., 1985.
- Murtebâ ez-Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Komisyon. Küveyt: Dârü'l-Hidâye, ts.
- Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*. Mısır: Dârü'd-Da've, ts.
- Mübarekfûrî, Seyfî'r-Rahmân. *Minnetü'l-Mün'im Şerhu Sahîhi'l-Müslim*. 4 Cilt. Riyad: Dârü's-Selâm, 1999.
- Müberraîd, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Ezdî es-Sümâlf. *el-Kâmil*. thk. Muhammed Ahmed ed-Dâlf. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım., 1997.
- Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürreâûf b. Tâcil'ârifin el-Haddâdî. *Feyzü'l-kadîr şerhü'l-Câmi'i's-sağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, 1356.
- Müslim, Ebü'l-Hasan Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *el-Câmi'ü's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdulbaki. Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, t.y.
- Nevevî, Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû' şerhü'l-Mühezzeb*. Beyrut: Darü'l-Fikr, t.y.
- Nevevî, Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc şerhu sahîhi Müslim b. Haccâc*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Basım., 1392.
- Orak, Kadriye Yılmaz. *Belâgat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisân-ı Osmânî*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2013.
- Paşa, Ahmed Cevdet. *Kıyas-ı Enbiya ve Tevârih-i Hulefâ*. İstanbul: Çile Yayınları, ts.
- Rabî'atü'l-ka'bî. *et-Terkîbü'l-istisnâî fî'l-Kur'ânî'l-Kerîm: Dirâse nahviyye belâğîyye*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- Râfî'î, Mustafâ Sâdık b. Abdurrezzâk b. Saîd b. Ahmed b. Abdilkâdir. *İ'câzü'l-Kur'an ve'l-belâgatü'n-nebeviyye*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 8. Basım., 2005.
- Râmihürmüzî, el-Hasen b. Abdirrahmân. *Emsâlü'l-hadîsi'l-mervîyye*. thk. Ahmed Abdulfettâh Temmâm. Beyrut: Muessetü'l-Kutubi's-Sekâfiyye, 1409.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz*. thk. Nasrullah Hacımüftüoğlu. Beyrut: Dârü's-Sâdır, 2004.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhü'l-gayb*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 3. Basım., 1420.
- Rummânî, Ebü'l-Hasan Ali b. İsa b. Ali. *en-Nüket fî i'câzi'l-Kur'an*. thk. Muhammed Halefullah - Muhammed Zağlûl Sellâm. Mısır: Dârü'l-Me'ârif, 3. Basım., 1976.
- Sabbâğ, Muhammed. *el-Hadîsü'n-Nebevî (Mustalehuhu-belâgatuhu-kutubuhu)*. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 4. Basım., 1981.

- Sabbâğ, Muhammed. *Târîhü'l-kussâs ve eseruhum fi'l-hadis*. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1985.
- Sa'dî, Ebû Abdillâh Abdurrahman b. Nasır. *Behcetü kulûbi'l-ebrâr ve kurretü 'uyûni'l-ahyâr fî şerhi Cevâmi'i'l-ahbâr*. thk. Abdülkerim b. Resmî ed-Derimî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2002.
- Safiyyüddîn el-Hillî, Abdülazîz b. Serâyâ. *Şerhü'l-kâfiyeti'l-bedî'iyye*. thk. Nesîb Neşâdî. Beyrut: Dâr Sâdır, 2. Basım., 1992.
- Sa'îdî, Abdülmuteal. *Bugyetü'l-izâh li telhîsi'l-miftâh fî 'ulûmi'l-belâga*. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Âdâb, 17. Basım., 2005.
- San'ânî, Muhammed b. İsmâil el-Emîr. *et-Tenvîr şerhü'l-Câmi'i's-sağîr*. thk. Muhammed İshak Muhammed İbrahim. 11 Cilt. Riyad: Mektebetü Dârü's-Selâm, 2011.
- Saraç, Mehmet Ali Yekta. "İcâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/392-393. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Saraç, Mehmet Ali Yekta. *Klasik Edebiyat Bilgisi: Belagat*. İstanbul: Gökkuşbe Yayınları, 10. Basım., 2010.
- Seffârîni, Ebü'l-Avn Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *Keşfü'l-lisâm Şerhu 'Umdeti'l-ahkâm*. thk. Nureddîn Tâlib. 7 Cilt. Suriye: Dârü'n-Nevâdir, 2007.
- Sekkâkî, Ebû Yakup Yusuf b. Ebi Bekir b. Muhammed b. Ali. *Miftâhü'l-'ulûm*. Beyrut: Dârü'l Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım., 1987.
- Sellâm, Muhammed Zağlûl. *Târîhü'n-nakdi ve'l-belâga hatta'l-karni'r-râbi'i'l-hicrî*. İskenderiyye: Menşetü'l-Ma'arif, ts.
- Serrâc, Muhammed Ali. *el-Lubâb fî kavâ'idü'l-lugati ve'l-âlâti'l-edebî'n-nahvi ve's-sarfi ve'l-belâgati ve'l-'urûdi ve'l-lugati ve'l-mesel*. Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1983.
- Seyyid, Kemal İzzeddin. *el-Hadîsü'n-nebeviyyi's-şerîf mine'l-vicheti'l-belağîyye*. Beyrut: Darû İkra, 1984.
- Sîbeveyhî, Ebû Bişr 'Amr b. Osman b. Kanber. *el-Kitâb*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 5 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 3. Basım., 1988.
- Sicilmâsî, Ebu Muhammed el-Kasım b. Muhammed b. Abdülazîz el-Ensârî. *el-Munzi'ü'l-bedî' fî tecnîsi esâlîbi'l-bedî'*. thk. 'Allâl el-Gâzî. Mektebetü'l-Me'ârif, 1980.
- Siyâlkûtî, Abdülhakîm b. Şemsiddîn Muhammed-. *Hâşiyetü's-Siyâlkûtî 'alâ kitâbi'l-mutavvel*. thk. Muhammed es-Seyyid Osman. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012.
- Subh, Ali Ali. *et-Tasvîrü'n-Nebevî li'l-kıyemi'l-hülkiyeti ve't-teşrî'iyyeti fi'l-hadîsi's-şerîf*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2002.
- Subkî, Ebû Hâmid Bahâüddîn Ahmed b. 'Alî b. 'Abdilkâfi el-Mısrî. *Arûsü'l-efrâh fî şerhi Telhîsi'l-Miftâh*. thk. Abdulhamid Hindâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 2003.
- Sübeytî, 'Amir b. Abdillâh. *Esâlîbü'l-kasri fî ehâdîsi's-Sahîhayn*. 2 Cilt. Suudi Arabistan: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1425.
- Sübki, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Cem'ü'l-cevâmi'*. Beyrut: Dârü'l Kutubi'l-İlmiyye, 2. Basım., 2002.

- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *ed-Dîbâc 'alâ Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*. thk. Ebu İshak el-Huveynî el-Eserî. 6 Cilt. Suudi Arabistan: Dârü İbn Affân, 1996.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Câmi 'ü's-sağîr fî ehâdisi'l-Beşîri'n-Nezîr*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'an*. thk. Şu'ayb el-Arnevûtî. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2008.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Müzhir fî 'ulûmi'l-luga*. thk. Fuad Ali Mansur. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *et-Tevşîh 'ale'l-Câmi 'i's-sahîh*. thk. Câmi' Rıdvan Rıdvan. 9 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Hâşiyetü's-senedi 'alâ Sünenü'n-Nesâî*. 8 Cilt. Halep: Mektebetü'l-Matbû'âtî'l-İslâmiyye, 2. Basım., 1986.
- Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *'Ukûdü'l-cumân fî ilmi'l-me'ânî ve'l-beyân*. thk. Abdulhamid Dahâ. Kahire: Dârü'l-İmâm Muslim, 2012.
- Şâyib, Ahmed. *el-Üslûb*. Kahire: Mekteetü'n-Nehdeti'l-Mısriyye, 2003.
- Şehâbüddîn en-Nüveyrî, Ahmed b. Abdülvehhâb. *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûnü'l-edeb*. 33 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kutubi'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2002.
- Şemseddin el-Kirmânî, Muhammed b. Yûsuf. *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dârü İhyai't-Turasi'l-Arabî, 1981.
- Şensoy, Sedat. "Hatîb el-Kazvîni'de Fesâhat ve Belâgat Kavramları". *İslâm Araştırmaları Dergisi* 17 (2007), 25-47.
- Şimşirgil, Ahmet - Ekinci, Ekrem Buğra. *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: KTB Yayınları, 2. Basım., 2009.
- Taberî, Ebu Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dârü Hicr, 2001.
- Tarafe b. Abd. *Dîvânu Tarafe b. Abd.* thk. Mehdi Muhammed Nâsiruddîn. Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2002.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer el-Herevî el-Horâsânî. *el-Mutavvel 'ala't-talhîs*. İstanbul: Dersaadet, 1310.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer el-Herevî el-Horâsânî. *Muhtasarü'l-Meânî*. İstanbul: Eser Kitabevi, 1960.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Fahriddîn Ömer el-Herevî el-Horâsânî vd. *Şurûhü't-telhîs*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Mektebeti'l-İlmiyye, ts.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Alî b. Muhammed Hâmid el-Fârûkî. *Keşşâfû istilâhâti'l-fünûn ve'l-ulûm*. thk. Ali Dahrûc. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Lübnân Nâşirûn, 1996.
- Tîbî, Şerefüddin Hüseyin b. Abdullah b. Muhammed. *Şerhü'l-mişkât (el-Kâşif 'an hakâiki's-sünen)*. thk. Abdulhamid Hindâvî. 13 Cilt. Riyad: Mektebetu Nizâr el-Bâz, 1997.
- 'Ukberî, Ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyin. *el-Lübâb fî 'ileli'l-binâi ve'l-i'râb*. thk. Abdülilah en-Nebhânî. 2 Cilt. Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 1995.
- 'Ukberî, Ebü'l-Bekâ Abdullâh b. el-Hüseyin. *et-Tibyân fî şerhi'd-Dîvân (Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî)*. Kahire: Matba'atu Mustafa el-Babî, 1926.

- Uzun, Taceddin. *Rasulullah'ın Belağatı*. y.y, t.y.
- Üstünel, Gülcan. *Etkili İletişim Becerileri ve Beden Dili*. Tekirdağ: Namık Kemal Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî. *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*. thk. Safvaân Adnân Dâvûdî. Dîmeşk: Dârü'l-Kalem, 1415.
- Zarzûr, Adnan Muhammed. "Simâtü'l-belâgati'n-Nebeviyye beyne'l-Câhiz ve'r-Râfi'î ve'l-'Akkâd". *Mecelletu Merkezi Buhûsi's-Sünneti ve's-Sîre* 1410-1411 (1991).
- Zemahşerî, Cârullâh Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gamâmidî't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1986.
- Zemahşerî, Cârullâh Mahmud b. Ömer. *Esâsü'l-belâğa*. thk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1998.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Mısır: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-'Arabiyye, 1957.
- Zîr, Muhammed b. Hasan. *el-Kasas fî'l-hadîsi'n-Nebevî*. Riyad: ts., 3. Basım., 1985.

EKLER

EK-1

Îcâz- 1 Kısar:

Aşağıda Sahîh-i Müslim’de geçen hadislerden îcâz-ı kısar içeren bölümler sıralanmıştır. Hadis metninin yanında hadisin geçtiği kitap isimi yazılmıştır. Bir sonraki bölümde ise sırasıyla bab, bab içindeki hadis numarası ve genel hadis numarasını göstermektedir. Parantez içinde ise cilt ve sayfa numarası belirtilmiştir. Örneğin tabloda 1 numarada yer alan hadisin karşısında 1/5/9 şeklinde verilen numaralardan birincisi olan 1 îmân kitabı içerisinde hadisin yer aldığı 1. Babı, yanındaki 5 îmân kitabı içerisindeki hadis numarasını, 9 ise Sahîh-i Müslüm kitabında genel hadisin numarasını göstermektedir.

SIRA	HADİS METNİ	KİTAP	BAB/BAB İÇİNDE HADİS/GENEL HADİS/CİLT ve SAYFA
1	مَا الْإِحْسَانُ؟ قَالَ: «أَنْ تَعْبُدَ اللَّهَ كَأَنَّكَ تَرَاهُ، فَإِنْكَ إِنْ لَا تَرَاهُ فَإِنَّهُ يَرَاكَ	Îmân	1/5/9 (1/39)
2	الْحَيَاءُ كُلُّهُ خَيْرٌ	Îmân	12/60/37 (1/64)
3	قُلْ: آمَنْتُ بِاللَّهِ، فَاسْتَعِمْ	Îmân	13/62/38 (1/65)
4	مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَيَدِهِ	Îmân	14/64/40 (1/65)
5	وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَلْيُكَلِّمْ خَيْرًا أَوْ لِيَسْكُتْ	Îmân	19/75/47 (1/68)

6	الدِّينُ النَّصِيحَةُ	Îmân	23/95/55 (1/74)
7	وَمَنْ غَشَّائًا فَلَيْسَ مِنَّا	Îmân	43/164/101 (1/99)
8	التَّحِيَّاتُ الْمُبَارَكَاتُ، الصَّلَوَاتُ الطَّيِّبَاتُ	Salât	16/60/403 (1/302)
9	التَّحِيَّاتُ الطَّيِّبَاتُ الصَّلَوَاتُ	Salât	16/62/404 (1/303)
10	وَأَنَّ مِنَ الْبَيِّنَاتِ سِحْرًا	Cuma	13/47/869 (2/594)
11	نَعَمْ	Zekat	14/49/1003 (2/ 696)
12	نَعَمْ	Zekat	14/51/1004 (2/ 696)
13	كُلُّ مَعْرُوفٍ صَدَقَةٌ	Zekat	16/52/1005 (2/697)
14	مَنْ يُرِدِ اللَّهُ بِهِ خَيْرًا يُفَقِّهْهُ فِي الدِّينِ	Zekat	33/100/1037 (2/719)
15	وَلَكِنْ الْغِنَى عَنْ النَّفْسِ	Zekat	40/120/1051 (2/726)
16	وَأَنَّ مِمَّا يُنْبِئُ الرَّبِيعُ يَقْتُلُ أَوْ يُلْمُ	Zekat	41/123/1052 (2/728)
17	الْحِلُّ كُلُّهُ	Hac	31/198/1240 (2/909)
18	الدُّنْيَا مَتَاعٌ	Nikâh	17/64/1467 (2/1090)
19	كَفَّارَةُ النَّذْرِ كَفَّارَةُ الْيَمِينِ	Nezr	5/13/1645 (3/1265)
20	مَنْ أَخَذَتْ فِي أَمْرِنَا هَذَا مَا لَيْسَ مِنْهُ فَهُوَ رَدٌّ	Akziye	8/17/1718 (3/1343)
21	مَنْ عَمِلَ عَمَلًا لَيْسَ عَلَيْهِ أَمْرُنَا فَهُوَ رَدٌّ	Akziye	8/18/1718 (3/1343)
22	بَشِّرُوا وَلَا تَنْفَرُوا، وَبَشِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا	Cihâd ve Siyer	3/6/1732 (3/1358)
23	يَسِّرُوا وَلَا تُعَسِّرُوا، وَسَكِّنُوا وَلَا تَنْفَرُوا	Cihâd ve Siyer	3/8/1734 (3/1359)
24	الْحَرْبُ خَدْعَةٌ	Cihâd ve Siyer	5/18/1740 (3/1362)
25	أَسْلِمَ تَسْلَمُ	Cihâd ve Siyer	26/74/1773 (3/1393)

26	مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةً اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا، فَهُوَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ	İmâre	42/150/1904 (3/1513)
27	إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ	İmâre	45/155/1907 (3/1515)
28	إِنَّمَا مِثْلِي وَمِثْلُ أُمَّتِي كَمِثْلِ رَجُلٍ اسْتَوْفَدَ نَارًا، فَجَعَلَتْ الدَّوَابُّ وَالْفَرَاشُ يَقَعْنَ فِيهِ، فَأَنَا آخِذٌ بِخَبَرِكُمْ وَأَنْتُمْ تَفَحَّمُونَ فِيهِ	Fezâil	6/17/2284 (4/1789)
29	إِنَّهُ مَنْ لَا يَرْحَمُ لَا يُرْحَمُ	Fezâil	15/65/2318 (4/1808)
30	مَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ، فَاجْتَنِبُوهُ وَمَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ فَافْعَلُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ	Fezâil	37/130/1337 (4/1830)
31	اسْرُ عُنَّ لِحَاقًا بِي أَطُولُكَنْ يَدُ	Fezâilu's-Sahâbe	17/101/2452 (4/1907)
32	نَعَمْ	Fezâilu's-Sahâbe	40/168/2501 (4/1945)
33	اغْزَلِ الْأَذَى، عَنْ طَرِيقِ الْمُسْلِمِينَ	Birr ve Sıla	35/131/2618 (4/2021)
34	مَنْ ابْتُلِيَ مِنَ النَّبَاتِ بِشَيْءٍ، فَاحْسَنَ إِلَيْهِ كُنْ لَهُ سِتْرًا مِنَ النَّارِ	Birr ve Sıla	46/147/2629 (4/2027)
35	كُلُّ شَيْءٍ بِقَدَرٍ	Kader	4/18/2655 (4/2045)
36	إِنْ أَقَلَّ سَاكِنِي الْجَنَّةِ النِّسَاءُ	Zikir ve Dua	26/95/2738 (4/2097)
37	يُبْعَثُ كُلُّ عَبْدٍ عَلَى مَا مَاتَ عَلَيْهِ	Cennet	19/83/2878 (4/2206)
38	بُعِثْتُ أَنَا وَالسَّاعَةُ هَكَذَا	Fiten	27/132/2950 (4/2268)
39	الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ، وَجَنَّةُ الْكَافِرِ	Zühd ve Rekâik	1/2956 (4/2272)
40	لَا يُلْدَغُ الْمُؤْمِنُ مِنْ جُحْرِ وَاحِدٍ مَرَّتَيْنِ	Zühd ve Rekâik	12/63/2998 (4/2295)
41	لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا	Zühd ve Rekâik	19/75/2009 (4/2309)

EK-2

Îcâz-ı Hazif:

Aşağıda Sahîh-i Müslim’de geçen hadislerden îcâz-ı hazif içeren bölümler sıralanmıştır. Hadis metninin yanında hadisin geçtiği kitap isimi yazılmıştır. Bir sonraki bölümde sırasıyla bab, bab içindeki hadis numarası ve genel hadis numarasını göstermektedir. Parantez içinde ise cilt ve sayfa numarası belirtilmiştir. Son bölümde ise hazfedilen öge verilmiştir. Örneğin tabloda 1 numarada yer alan hadisin karşısında 3/10/12 şeklinde verilen numaralardan birincisi olan 1 îmân kitabı içerisinde hadisin yer aldığı 3. Babı, yanındaki 10 îmân kitabı içerisindeki hadis numarasını, 12 ise Sahîh-i Müslüm kitabında genel hadisin numarasını göstermektedir.

SIRA	HADİS METNİ	KİTAP	BAB/BAB İÇİNDE HADİS/GENEL HADİS/CİLT ve SAYFA	HAZFEDİLEN ÖGE
1	لَنْ يَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ	Îmân	3/10/12 (1/41)	Kasemin hazfi
2	وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ	Îmân	4/15/14 (1/44)	Mevsufun hazfi
3	أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	Îmân	8/32/20 (1/51)	Failin hazfi
4	أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	Îmân	8/36/22 (1/53)	Failin hazfi
5	وَتَقْرَأَ السَّلَامَ عَلَى مَنْ عَرَفْتَ، وَمَنْ لَمْ تَعْرِفْ	Îmân	1463/39 (1/65)	Aidin hazfi
6	ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ بِهِنَّ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ	Îmân	15/67/43 (1/66)	Mevsufun hazfi

7	مَا يُجِبُّ لِنَفْسِهِ	Îmân	17/71/45 (1/67)	Aidin hazfi
8	عَلَى الْفِطْرَةِ	Salât	6/9/382 (1/288)	Cümlenin hazfi
9	اجْتَنِبُوا السَّبْعَ الْمُوبِقَاتِ « قِيلَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، وَمَا هُنَّ؟ قَالَ: «الشِّرْكُ بِاللَّهِ	Îmân	38/145/89 (1/92)	Müsnedu ileyhini hazfi
10	أَيُّ رَبِّ، قَدْ مَنِي	Îmân	84/311/188 (1/175)	Yânın hazfi
11	لِيَنْتَهِيْنَ أَقْوَامٌ عَنْ رَفْعِهِمْ أَبْصَارُهُمْ.....أَوْ لِيُخْطَفْنَ أَبْصَارُهُمْ	Salât	26/118/429 (1/321)	Kasemin hazfi
12	فَلْيُطْلُ صَلَاتُهُ مَا شَاءَ	Îmân	37/184/467 (1/341)	Mef'ulun hazfi
13	أَعْطِيتَ خَمْسًا	Mesâcid	5/3/521 (1/370)	Müzâfün ileyhi hazfi
14	فُضِّلْتُ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ بِسِتٍّ: أَعْطِيتَ جَوَامِعَ الْكَلِمِ.....	Mesâcid	5/523 (1/371)	Failin hazfi
15	وَقْتُ الظُّهْرِ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ	Mesâcid	31/173/612 (1/427)	Muzafin hazfi
16	مَكَانَكُمْ	Mesâcid	29/157/605 (1/422)	Cümlenin hazfi
17	وَلَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَمُرَ بِالصَّلَاةِ	Mesâcid	42/252/651 (1/451)	Kasemin hazfi
18	لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ أَمُرَ رَجُلًا يُصَلِّيَ بِالنَّاسِ	Mesâcid	42/254/652 (1/452)	Kasemin hazfi
19	فَذَلِكَ مِثْلُ الصَّلَوَاتِ الْخَمْسِ	Mesâcid	51/283/667 (1/462)	Şartın hazfi
20	خُذُوا مِنَ الْعَمَلِ مَا تُطِيقُونَ	Salâtu'l-musâfir	31/220/785 (1/542)	Aidin hazfi
21	لَا صَلَاةَ بَعْدَ صَلَاةِ الْعَصْرِ	Salâtu'l-musâfir	51/288/827 (1/567)	Muzafin hazfi
22	أَنْ لِّلَّهِ مَا أَخَذَ وَلَهُ مَا أُعْطِيَ	Cenâiz	6/11/923 (2635)	Aidin hazfi
23	وَأَنْطَلَقْتُ مَعَهُمْ، فَرَفَعَ إِلَيْهِ الصَّبِيَّ وَنَفْسُهُ تَقَعَّقُ كَأَنَّهَا فِي شَنْءٍ	Cenâiz	6/11/923 (2/635)	Birden fazla cümlenin hazfi

24	هُمُ الْآخِسُونَ وَرَبِّ الْكَعْبَةِ	Zekat	8/30/990 (2/686)	Kasemin hazfi
25	لَا وَاللَّهِ	Zekat	41/121/1052 (2/727)	Fiilin hazfi
26	إِيَّاكُمْ وَالْوَصَالَ	Siyâm	11/58/1103 (2/774)	Cümlemin hazfi
27	فَصُمُّ وَأَفْطَرُ، وَنَمُّ وَقَمُّ، وَصُمُّ مِنَ الشَّهْرِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَإِنَّ الْحَسَنَةَ بِعَشْرِ أَمْثَلِهَا	Siyâm	35/181/1159 (2/812)	Cümlemin hazfi
28	فِيهِ وَلِدْتُ وَفِيهِ أَنْزَلَ عَلَيَّ	Siyâm	36/198/1162 (2/820)	Cümlemin hazfi
29	إِذَا طَافَ بِالْبَيْتِ وَبَيَّنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ، أَنْ يَحِلَّ	Hac	17/125/1211 (2/876)	Cevâbu şartın hazfi
30	أَنْبَحْ وَلَا خَرَجَ.....إِزْمِ وَلَا خَرَجَ.....	Hac	57/327/1306 (2/948)	Mef'ulun hazfi
31	تَرَبَّتْ يَدَاكَ	Nikâh	15/53/1466 (2/1086)	Şartın hazfi
32	إِيَّاكُمْ وَكَثْرَةَ الْخَلْفِ فِي الْبَيْعِ	Musâkât	27/132/1607 (3/1228)	Cümlemin hazfi
33	وَيَحْكُ، ارْجِعْ فَاسْتَغْفِرِ اللَّهَ وَتُبْ إِلَيْهِ	Hudûd	5/22/1695 (3/1321)	Fiilin hazfi
34	وَلَا تَسْرِقُوا، وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ	Hudûd	10/41/1709 (3/1333)	Mef'ulun hazfi
35	فَمَنْ قَضَيْتُ لَهُ بِحَقِّ مُسْلِمٍ، فَإِنَّمَا هِيَ قِطْعَةٌ مِنَ النَّارِ	Akziye	3/5/1713 (3/1337)	Birden fazla cümlemin hazfi
36	وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ	Akziye	4/8/1714 (3/1339)	Kasemin hazfi
37	مَنْ لِكَعْبِ بْنِ الْأَشْرَفِ	Cihâd ve Siyer	42/119/1801 (3/1425)	Müzâfın hazfi
38	الصَّلَاةُ جَامِعَةٌ	İmâre	10/46/1844 (3/1472)	Cümlemin hazfi
39	وَلَوْ أَنْ تَعْصَى عَلَى أَصْلِ شَجَرَةٍ حَتَّى يُذْرَكَكَ الْمَوْتُ وَأَنْتَ عَلَى ذَلِكَ	İmâre	13/51/1847 (3/1475)	Cevâbu şartın hazfi
40	وَيَحْكُ، إِنَّ شَأْنَ الْهَجْرَةِ لَشَدِيدٌ	İmâre	20/87/1865 (3/1488)	Fiilin hazfi

41	إِيَّاكُمْ وَالْجُلُوسَ فِي الطَّرِيقَاتِ	Libâs ve Zînet	32/114/2121 (3/1675)	Cümlelerin hazfi
42	إِيَّاكُمْ وَالْدُّخُولَ عَلَى النِّسَاءِ	Selâm	8/20/2172 (4/1711)	Cümlelerin hazfi
43	أَذْهَبِ الْبَاسَ، رَبِّ النَّاسِ	Selâm	19/48/2191 (4/1722)	Yânın hazfi
44	لَا عُدُوَّ وَلَا صَفَرَ وَلَا هَامَةً	Selâm	33/101/2220 (4/1742)	müsnedin hazfi
45	لَا طَيْرَ وَخَيْرَهَا الْفَالُ	Selâm	34/110/2223 (4/1742)	müsnedin hazfi
46	وَيْحَكَ يَا أَتَجَشَّهَ رُوَيْدًا سَوْفَكَ بِالْقَوَارِيرِ	Fezâil	18/71/2323 (4/1811)	Fiilin hazfi
47	رُوَيْدَكَ سَوْفًا بِالْقَوَارِيرِ	Fezâil	18/70/2323 (4/1811)	Cümlelerin hazfi
48	فَقَالَ لَهُ عِيسَى: سَرَقْتَ؟	Fezâil	40/149/2368 (4/1838)	Hemzenin hazfi
49	لَوَيْدْتُ أَنَّهُ كَانَ صَبْرَ	Fezâil	46/170/1380 (4/1847)	Kasemin hazfi
50	أَمَّا إِذَا كُنْتَ عَنِّي رَاضِيَةً، فَإِنَّكَ تَقُولِينَ: لَا وَرَبِّ مُحَمَّدٍ وَإِذَا كُنْتَ عَظْبِي، قُلْتَ: لَا، وَرَبِّ إِبْرَاهِيمَ	Fezâilu's- Sahâbe	13/80/2439 (4/1890)	Cümlelerin hazfi
51	يَا عَائِشُ هَذَا جَبْرِيلُ يَقْرَأُ عَلَيْكَ السَّلَامَ	Fezâilu's- Sahâbe	13/91/2447 (4/1896)	Harfin hazfi
52	وَلَكُمْ أَنْتُمْ، أَهْلُ السَّقِيَّةِ، هَجْرَتَانِ	Fezâilu's- Sahâbe	41/169/2503 (4/1946)	Yânın hazfi
53	لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ قَاطِعٌ	Birr ve Sıla	6/18/2556 (4/1981)	Müzâfün ileyhi hazfi
54	أَنْتِ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتِ	Birr ve Sıla	50/161/2639 (4/2032)	Aidin hazfi
55	وَعَزِيزَةُ اللَّهِ أَنْ يَأْتِيَ الْمُؤْمِنُ مَا حَرَّمَ عَلَيْهِ	Tevbe	6/36/2761 (4/2114)	Lânın hazfi
56	وَلَا أَنَا، إِلَّا أَنْ يَتَعَمَّدَنِي اللَّهُ مِنْهُ بِرَحْمَةٍ	Sıfâtul- Münâfikîn	17/78/2818 (4/2171)	Müsnedu ileyhin hazfi

57	أَلَا أَخْبِرُكُمْ بِأَهْلِ الْجَنَّةِ؟ كُلُّ ضَعِيفٍ مُتَّضِعٍ	Cennet	13/47/2853 (4/2190)	Müsnedu ileyhini hazfi
58	وَبِحَاكٍ قَطَعْتَ عَنْكَ صَاحِبِكَ	Zühd ve Rekâik	14/65/3000 (4/2296)	Fiilin hazfi
59	آيَةٌ فِي كِتَابِكُمْ تَقْرَأُونَهَا	Tefsir	54/5/3017 (4/2313)	Sıfatın hazfi

EK-3

İtnâb:

Aşağıda Sahîh-i Müslim’de geçen hadislerden itnâb içeren bölümler sıralanmıştır. Hadis metninin yanında hadisin geçtiği kitap isimi yazılmıştır. Bir sonraki bölümde sırasıyla bab, bab içindeki hadis numarası ve genel hadis numarasını göstermektedir. Parantez içinde ise cilt ve sayfa numarası belirtilmiştir. Son bölümde ise hazfedilen öge verilmiştir. Örneğin tabloda 1 numarada yer alan hadisin karşısında 2/8/11 şeklinde verilen numaralardan birincisi olan 2 îmân kitabı içerisinde hadisin yer aldığı 2. Babı, yanındaki 8 îmân kitabı içerisindeki hadis numarasını, 11 ise Sahîh-i Müslüm kitabında genel hadisin numarasını göstermektedir.

SIRA	HADİS METNİ	KİTAP	BAB/BAB İÇİNDE HADİS/GENEL HADİS/CİLT ve SAYFA	İTNÂB ÇEŞİDİ
1	لَا، إِلَّا أَنْ تَطُوعَ.....»لَا، إِلَّا أَنْ تَطُوعَ.....»لَا، إِلَّا أَنْ تَطُوعَ	Îmân	2/8/11 (1/40)	Tekrar
2	تَعْبُدُ اللَّهَ لَا تُشْرِكُ بِهِ شَيْئًا، وَتَقِيمُ الصَّلَاةَ، وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ، وَتَصِلُ الرَّحِمَ، دَعِ النَّاقَةَ	Îmân	4/12/13 (1/42)	Zikrû'l-âm be'de'l-has
3	أَمْرُكُمْ بَارِعٌ، وَأَنْهَاجُكُمْ عَنْ أَرْبَعٍ: الْإِيمَانُ بِاللَّهِ	Îmân	6/23/17 (1/46)	Tevşî'
4	إِنَّ فِيكَ لَخَصْلَتَيْنِ يُحِبُّهُمَا اللَّهُ: الْحِلْمُ وَالْأَنَاةُ	Îmân	6/26/18 (1/48)	Tevşî'
5	فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِدَوْلِكَ، فَإِيَّاكَ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ، وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ، فَإِنَّهُ	Îmân	6/29/19 (1/50)	Tezyîl

	لَيْسَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللَّهِ حِجَابٌ			
6	يَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ..... ثُمَّ قَالَ: يَا مُعَاذُ بْنَ جَبَلٍ..... ثُمَّ قَالَ: «يَا مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ	Îmân	10/48/30 (1/58)	Tekrar
7	ثَلَاثٌ مَنْ كُنْ فِيهِ وَجَدَ بِهِنَّ حَالَوَةَ الْإِيمَانِ.....	Îmân	15/67/43 (1/66)	Tevşi'
8	مَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ... وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ..... وَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ	Îmân	19/77/48 (1/69)	Tekrar
9	فَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِيَدِهِ... وَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِلِسَانِهِ...، وَمَنْ جَاهَدَهُمْ بِقَلْبِهِ	Îmân	20/80/50 (1/69)	Tekrar
10	وَلَا يُمَيِّزُ الْمُسْلِمِينَ وَعَامَّتَهُمْ	Îmân	23/95/55 (1/74)	Zikrül-âm be'de'l-has
11	لَا يَرْبِي الزَّانِي حِينَ يَرْبِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ..... وَهُوَ مُؤْمِنٌ..... وَهُوَ مُؤْمِنٌ	Îmân	23/100/57 (1/76)	Tekrar
12	أَرِنِي مَنْ كُنْ فِيهِ كَانَ مُنَافِقًا خَالِصًا	Îmân	25/106/58 (1/78)	Tevşi'
13	لَا تَقْتُلُهُ..... لَا تَقْتُلُهُ فَإِنْ قَتَلْتَهُ فَأَنَّهُ بِمَنْزِلَتِكَ قَبْلَ أَنْ تَقْتُلَهُ	Îmân	41/155/95 (1/95)	Tekrar
14	.. قَالَ: أَفَلَا شَفَقْتَ عَلَى قَلْبِهِ حَتَّى تَعْلَمَ أَقَالَهَا أَمْ لَا؟ فَمَا زَالَ يُكَرِّرُهَا عَلَيَّ....	Îmân	41/158/96 (1/96)	Tekrar
14	فَكَيْفَ تُصْنَعُ بِلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِذَا جَاءَتْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟..... وَكَيْفَ تُصْنَعُ بِلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِذَا جَاءَتْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟	Îmân	41/160/97 (1/97)	Tekrar
15	ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ..... الْمُسْبِلُ، وَالْمَنَانُ	Îmân	46/171/106 (1/102)	Tekrar/Tevşi'
16	ثَلَاثَةٌ لَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَلَا يُرَكِّبُهُمْ - قَالَ أَبُو مُعَاوِيَةَ: وَلَا يَنْظُرُ	Îmân	46/172/107 (1/102)	Tevşi'

	إِلَيْهِمْ - وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ: سَيِّحُ زَانٍ			
17	مَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِحَدِيدَةٍ فَحَدِيدَتُهُ فِي يَدِهِ يَتَوَجَّأُ بِهَا فِي بَطْنِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ خَالِدًا مُخَلَّدًا فِيهَا أَبَدًا، وَمَنْ...	Îmân	47/175/109 (1/103)	Tekrar
18	أَوْ مُسْلِمٌ	Îmân	68/236/150 (1/132)	Tekrar
19	مَا أَنَا بِقَارِيٍّ.... مَا أَنَا بِقَارِيٍّ.... مَا أَنَا بِقَارِيٍّ	Îmân	73/252/160 (1/139)	Tekrar
20	أَتَيْتُ بِالْبِرَاقِ، وَهُوَ دَابَّةٌ أَبْيَضُ طَوِيلٌ.....	Îmân	74/259/162 (1/145)	Tekrar
21	وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ..... وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ..... وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ	Îmân	96/379/222 (1/201)	Tekrar
22	فَأَقُولُ سَحَقًا سَحَقًا	Tahâret	12/39/249 (1/218)	Tekrar
23	الْفِطْرَةُ خَمْسُ الْجَنَائِزِ، وَالِاسْتِحْدَادُ، وَتَقْلِيمُ الْأُظْفَارِ، وَتَنْثُفُ الْإِيطِ، وَقَصُّ الشَّارِبِ	Tahâret	16/49/257 (1/221)	Tevşî'
24	عَشْرٌ مِنَ الْفِطْرِ: قَصُّ الشَّارِبِ.....	Tahâret	16/56/261 (1/223)	Tevşî'
25	أَمَّا إِنَّهُمَا لَيُعَذَّبَانِ وَمَا يُعَذَّبَانِ فِي كَبِيرٍ	Tahâret	34/111/292 (1/240)	Tekmîl
26	تُوبِي حَجْرٌ، تُوبِي حَجْرٌ	Hayız	18/75/339 (1/267)	Tekrar
27	إِنِّي وَاللَّهِ لَأُبْصِرُ مِنْ وَرَائِي	Salât	24/108/423 (1/319)	Îtirâd
28	ثُمَّ يُسَلِّمُ عَلَى أَخِيهِ مَنْ عَلَى يَمِينِهِ، وَشِمَالِهِ	Salât	27/120/431 (1/322)	Tekmîl
29	ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ، ثُمَّ الَّذِينَ يَلُونَهُمْ	Salât	28/122/432 (1/323)	Tekrar
30	فَإِنَّ فِيهِمُ الصَّغِيرَ، وَالْكَبِيرَ، وَالصَّعِيفَ، وَالْمَرِيضَ	Salât	37/183/467 (1/341)	Zikrû'l-âm be'de'l-has

31	أَمَرْتُ أَنْ أُسْجَدَ عَلَى سَبْعَةِ أَعْظَمِ الْجِبْهَةِ.....	Salât	44/230/490 (1/354)	Tevşi'
32	فَصَلَّيْتُ عَلَى الْأَنْبِيَاءِ بِسَبْتٍ: أُعْطِيتُ جَوَامِغَ الْكَلِمِ.....	Mesâcid	5/523 (1/371)	Tevşi'
33	إِنَّ عَدُوَّ اللَّهِ إِبْلِيسَ	Mesâcid	8/40/542 (1/385)	Tekmîl
34	أَعُوذُ بِكَ..... وَأَعُوذُ بِكَ.....وَأَعُوذُ بِكَ	Mesâcid	25/129/589 (1/412)	Tekrar
35	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ	Mesâcid	26/138/593 (1/415)	Tekmîl
36	أُيْرَدُ، أُيْرَدُ، أَوْ قَالَ: «انْتَظِرْ، انْتَظِرْ	Mesâcid	32/184/616 (1/431)	Tekrar
37	شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى، صَلَاةِ الْعَصْرِ	Mesâcid	36/206/628 (1/437)	Tekmîl
38	صَلَاةُ اللَّيْلِ مَثْنَى مَثْنَى	Salâtu'l-musâfir	20/145/749 (1/516)	Tekrar
39	اللَّهُمَّ اجْعَلْ فِي قَلْبِي نُورًا، وَفِي بَصَرِي نُورًا، وَفِي سَمْعِي نُورًا، وَعَنْ يَمِينِي نُورًا، وَعَنْ يَسَارِي نُورًا....	Salâtu'l-musâfir	26/181/769 (1/525)	Tekrar
40	فَأَصْبَحَ نَشِيطًا طَيِّبَ النَّفْسِ، وَإِلَّا أَصْبَحَ خَبِيثَ النَّفْسِ كَسَلَانَ	Salâtu'l-musâfir	28/207/776 (1/538)	Tetmîm
41	لَا حَسَدَ إِلَّا عَلَى اثْنَتَيْنِ: رَجُلٌ	Cuma	47/267/815 (1/559)	Tevşi'
42	لَوْ كَانَ لِأَدَمَ وَادِيَانِ مِنْ مَالٍ لَا يَبْتَغَى وَادِيَا ثَالِثًا، وَلَا يَمْلَأُ جُوفَ ابْنِ أَدَمَ إِلَّا التُّرَابُ	Zekat	39/116/1048 (2/725)	Tezyîl
43	يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ	Zekat	46/135/1059 (2/735)	Tekrar

44	كَيْفَ كَيْفَ	Zekat	50/161/1069 (2/751)	Tekrar
45	ذَلِكَ مَالٌ رَّابِحٌ، ذَلِكَ مَالٌ رَّابِحٌ	Zekat	14/42/998 (2/693)	Tekrar
46	لَهُمَا أَجْرَانِ: أَجْرُ الْقَرَابَةِ، وَأَجْرُ الصَّدَقَةِ	Zekat	14/45/1000 (2/694)	Tevşi'
47	يَا رَبِّ، يَا رَبِّ، وَمَطْعُمُهُ حَرَامٌ، وَمَشْرُبُهُ حَرَامٌ، وَمَلْبَسُهُ حَرَامٌ،	Zekat	19/65/1015 (2/703)	Tekrar
48	سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ: الْإِمَامُ الْعَادِلُ	Zekat	30/91/1031 (2/715)	Tevşi'
49	الْيَدُ الْعُلْيَا خَيْرٌ مِنَ الْيَدِ السُّفْلَى، وَالْيَدُ الْعُلْيَا الْمُنْفِقَةُ، وَالسُّفْلَى السَّائِلَةُ	Zekat	32/94/1033 (2/717)	Tekmîl
50	فَتَرَدُّهُ اللَّفْظَةُ وَاللَّقَمَتَانِ، وَالنَّمْرَةُ وَالنَّمْرَتَانِ	Zekat	34/101/1039 (2/719)	Zikru'l-has be'de'l-'âm
51	إِنَّ الْمَسْأَلَةَ لَا تَجِلُّ إِلَّا لِأَخَذِ ثَلَاثَةِ رَجُلٍ، تَحْمَلُ حَمَالَةً	Zekat	36/109/1044 (2/722)	Tevşi'
52	وَتَشِيبُ مِنْهُ اثْنَتَانِ: الْجُرْصُ عَلَى الْمَالِ، وَالْجُرْصُ عَلَى الْعُمُرِ	Zekat	38/114/1047 (2/724)	Tevşi'
53	تَصَدَّقْ، تَصَدَّقْ	Siyâm	14/85/1112 (2/783)	Tekrar
54	أُولَئِكَ الْغُصَاةُ، أُولَئِكَ الْغُصَاةُ	Siyâm	15/90/1114 (2/785)	Tekrar
55	قَلَمَ يَدْخُلُ مِنْهُ أَحَدٌ	Siyâm	30/166/1152 (2/808)	Tekrar
56	لَا صَامَ مَنْ صَامَ الْأَبَدَ، لَا صَامَ مَنْ صَامَ الْأَبَدَ، لَا صَامَ مَنْ صَامَ الْأَبَدَ	Siyâm	35/186/1159 (2/814)	Tekrar
57	شَهْرُ اللَّهِ الْمُحَرَّمُ	Siyâm	38/202/1163 (2/821)	Tekmîl
58	خَمْسٌ فَوَاسِقٌ، يُقْتَلَنَ فِي الْجِلِّ وَالْحَرَمِ: الْحَيَّةُ...	Hac	9/67/1198 (2/856)	Tevşi'

59	خَمْسٌ لَا جُنَاحَ عَلَى مَنْ قَتَلَهُنَّ فِي الْحَرَمِ وَالْإِحْرَامِ: الْفَأْرَةُ...	Hac	9/72/1199 (2/857)	Tevşî'
60	صَدَقْتُ صَدَقْتُ... أَلَا كُلُّ شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ تَحْتَ قَدَمَيَّ مَوْضُوعٌ، وَيَمَاءُ الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعَةٌ	Hac	19/147/1218 (2/886)	Tekrar/Zikru'l -has be'de'l- 'âm
61	لَيْتَكَ غُمْرَةٌ وَحَجًّا، لَيْتَكَ غُمْرَةٌ وَحَجًّا	Hac	34/214/1251 (2/915)	Tekrar
62	الِاسْتِجْمَارُ تَوْبَةٌ..... وَإِذَا اسْتَجْمَرَ أَحَدُكُمْ، فَلْيَسْتَجْمِرْ بِتَوْبَةٍ	Hac	54/315/1300 (2/945)	Tezyîl
63	اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُحَلِّينَ	Hac	55/320/1302 (2/946)	Tekrar
64	فَالْكَيْسُ الْكَيْسُ	Nikâh	16/57/715 (2/1088)	Tekrar
65	انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثَةٍ: إِلَّا مِنْ صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ،	Vasiyet	3/14/1631 (3/1255)	Tevşî'
66	يَا أَبَا ذَرٍّ، إِنَّكَ أَمْرٌ فِيكَ جَاهِلِيَّةٌ	Eymân	10/38/1661 (3/1282)	Tekrar
67	كَبُرَ كَبُرَ	Kasâme	1/6/1669 (3/1294)	Tekrar
68	الْقِصَاصُ، الْقِصَاصُ	Kısâs	5/24/1675 /3/1302)	Tekrar
69	لَا يَجِلُّ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ... إِلَّا بِإِخْدَى ثَلَاثٍ: النَّيْبِ الزَّانِي... وَالْتَّارِكِ لِإِدِينِهِ الْمَفَارِقِ لِلْجَمَاعَةِ	Kısâs	6/25/1676 (3/1302)	Tevşî'
70	وَالْتَّارِكِ لِإِدِينِهِ الْمَفَارِقِ لِلْجَمَاعَةِ	Kısâs	6/25/1676 (3/1302)	Tekmîl
71	وَإِنِّي وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَوْ أَنَّ فَاطِمَةَ بِنْتَ مُحَمَّدٍ سَرَقَتْ لَقَطَعْتُ يَدَهَا	Hudûd	2/9/1688 (3/1315)	Î'tirâd
72	إِنْ زَنْتَ فَاجْلِدُوهَا، ثُمَّ إِنْ زَنْتَ فَاجْلِدُوهَا، ثُمَّ إِنْ زَنْتَ فَاجْلِدُوهَا	Hudûd	6/32/1703 (3/1329)	Tekrar
73	الْبَيْتُ جَرْحُهَا جُبَارٌ، وَالْمَغْنُنُ جَرْحُهَا جُبَارٌ، وَالْعَجْمَاءُ جَرْحُهَا جُبَارٌ	Hudûd	11/46/1710 (3/1335)	Tekrar

74	إِنَّ اللَّهَ يَرْضَى لَكُمْ ثَلَاثًا، وَيَكْرَهُ لَكُمْ ثَلَاثًا، فَيَرْضَى لَكُمْ: أَنْ تَعْبُدُوهُ	Akziye	5/10/1715 (3/1340)	Tevşi'
75	أَلَا كَلَّمَكُمْ رَاعٍ، وَكَلَّمْتُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ، فَأَلَامِيرُ الَّذِي عَلَى النَّاسِ رَاعٍ	İmâre	5/20/1829 (3/1459)	Tekrar/Zikru'l -has be'de'l- 'âm
76	لَا الْفَيْنُ أَحَدَكُمْ يَجِيءُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	İmâre	6/24/1831 (3/1461)	Tekrar
77	فَيَقُولُ الْمُؤْمِنُ: هَذِهِ هَذِهِ	İmâre	10/46/1844 (3/1472)	Tekrar
78	إِنَّهُ سَتَكُونُ هُنَاكَ وَهَنَاتٌ	İmâre	14/59/1852 (3/1479)	
79	إِنَّ اللَّهَ كَتَبَ الْإِحْسَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ، فَإِذَا قَتَلْتُمْ فَأَحْسِنُوا الْقِتْلَةَ	Sayd ve Zebâih	11/57/1955 (3/1548)	Zikru'l-has be'de'l-'âm
80	لَعَنَ اللَّهُ مَنْ لَعَنَ وَالِدَهُ، وَلَعَنَ اللَّهُ مَنْ دَبَّحَ لِغَيْرِ اللَّهِ	Edâhî	8/43/1978 (3/1567)	Tekrar
81	الْخَمْرُ مِنْ هَاتَيْنِ الشَّجَرَتَيْنِ: النَّخْلَةِ وَالْعِنَبَةِ	Eşribe	4/14/1985 (3/1573)	Tevşi'
82	الْأَيْمَنُونَ، الْأَيْمَنُونَ، الْأَيْمَنُونَ	Eşribe	17/126/2029 (3/1604)	Tekrar
83	أَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ	Eşribe	28/159/2049 (3/1620)	İ'tirâd
84	فَلْيَخْلُقُوا دَرَّةً، أَوْ لِيَخْلُقُوا حَبَّةً أَوْ لِيَخْلُقُوا شَعِيرَةً	Libâs ve Zînet	26/101/2111 (3/1671)	Tekrar
85	أَحَبُّ الْكَلَامِ إِلَى اللَّهِ أَرْبَعٌ: سُبْحَانَ اللَّهِ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ.....	Âdâb	2/12/2137 (3/1685)	Tevşi'
86	خَمْسٌ تَجِبُ لِلْمُسْلِمِ عَلَى أَخِيهِ: رَدُّ السَّلَامِ.....	Selâm	3/4/2162 (4/1704)	Tevşi'
87	حَقُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ سِتٌّ.....إِذَا لَفِيقَهُ فَسَلِّمْ عَلَيْهِ.....	Selâm	3/5/2162 (4/1705)	Tevşi'

88	أَلَا أُخْبِرُكُمْ عَنِ النَّفْرِ الثَّلَاثَةِ؟ أَمَّا أَحَدُهُمْ فَأَوَى إِلَى اللَّهِ	Selâm	10/26/2176 (4/1713)	Tevşî'
89	اسْقِهِ عَسَلًا.....اسْقِهِ عَسَلًا	Selâm	31/91/2217 (4/1736)	Tekrar
90	مَنْ رَأَى فِي الْمَنَامِ فَقَدْ رَأَى، فَإِنَّ الشَّيْطَانَ لَا يَتَمَثَّلُ بِي	Rüya	1/10/2266 (4/1775)	Tekmîl
91	فَأَنْبَتَتِ الْكَأُ وَالْعُشْبُ الْكَثِيرُ	Fezâil	5/15/2282 (4/1787)	Zikru'l-has be'de'l-âam
92	هَلَمْ عَنِ النَّارِ، هَلَمْ عَنِ النَّارِ	Fezâil	6/18/2284 (4/1789)	Tekrar
93	جَعَلَ الْفَرَّاشُ وَهَذِهِ الدُّوَابُّ	Fezâil	6/18/2284 (4/1789)	Zikrû'l-âam be'de'l-has
94	وَإِنِّي وَاللَّهِ لَأَنْظُرُ إِلَى حَوْضِي الْآنَ.....وَإِنِّي، وَاللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تُشْرِكُوا بَعْدِي	Fezâil	9/30/2296 (4/1795)	İ'tirâd
95	لَمْ تَزَاغُوا، لَمْ تَزَاغُوا	Fezâil	11/48/2307 (4/1802)	Tekrar
96	حَتَّى يَكُونَ الْإِسْلَامُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ الدُّنْيَا وَمَا عَلَيْهَا	Fezâil	14/58/2312 (4/1806)	İğâl
97	لَقَدْ أَعْطَيْتُكَ هَكَذَا وَهَكَذَا وَهَكَذَا	Fezâil	14/60/2314 (4/1806)	Tekrar
98	لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ	Fezâil	41/154/2371 (4/1840)	Tekmîl
99	أَنَا وَأَبُو بَكْرٍ (ثَلَاثًا)	Fezâilu's-Sahâbe	2/14/2389 (4/1858)	Tekrar
100	أَذْكُرُكُمْ اللَّهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي، أَذْكُرُكُمْ اللَّهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي، أَذْكُرُكُمْ اللَّهُ فِي أَهْلِ بَيْتِي	Fezâilu's-Sahâbe	4/36/2408 (4/1873)	Tekrar
101	فَمُ أَبَا التَّرَابِ فَمُ أَبَا التَّرَابِ	Fezâilu's-Sahâbe	4/38/2409 (4/1874)	Tekrar
102	لَأُبْعِثَنَّ إِلَيْكُمْ رَجُلًا أَمِينًا حَقَّ أَمِينٍ	Fezâilu's-Sahâbe	7/55/2420 (4/1882)	Tekrar

	حَقَّ آمِينَ			
103	أَتَمَّ لَكُ؟ أَتَمَّ لَكُ؟	Fezâilu's-Sahâbe	8/57/2421 (4/1882)	Tekrar
104	وَإِيْمُ اللّٰهِ (اربعا)	Fezâilu's-Sahâbe	10/64/2426/ (4/1884)	Tekrar
105	كُنْتُ لِكَ كَابِي زَرْعٍ لَامٍ زَرْعٍ	Fezâilu's-Sahâbe	14/92/2448 (4/1896)	Tekmîl
106	فَلَا أَذُنُ لَهُمْ، ثُمَّ لَا أَذُنُ لَهُمْ، ثُمَّ لَا أَذُنُ لَهُمْ	Fezâilu's-Sahâbe	15/93/2449 (4/1902)	Tekrar
107	هَذِهِ الْغَمُصَاءُ بِنْتُ مَلْحَانَ أُمِّ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ	Fezâilu's-Sahâbe	19/105/2456 (4/1908)	Tekmîl
108	أَقْرَعُوا الْقُرْآنَ مِنْ أَرْبَعَةِ نَفَرٍ: مِنْ ابْنِ أُمِّ عَبْدِ.....	Fezâilu's-Sahâbe	22/117/2464 (4/1913)	Tevşî'
109	هَذَا مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ، هَذَا مِنِّي وَأَنَا مِنْهُ	Fezâilu's-Sahâbe	27/131/2472 (4/1918)	Tekrar
110	اللَّهُمَّ أَنْتُمْ مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ، اللَّهُمَّ أَنْتُمْ مِنْ أَحَبِّ النَّاسِ	Fezâilu's-Sahâbe	43/174/2508 (4/1948)	Tekrar
111	لَا تَسُبُّوا أَصْحَابِي، لَا تَسُبُّوا أَصْحَابِي	Fezâilu's-Sahâbe	54/221/2540 (4/1967)	Tekrar
112	أَيُّكُمْ يُحِبُّ أَنْ يُعْرِضَ اللَّهُ عَنْهُ؟ (ثلاثا)	Zühd ve Rekâik	18/74/3008 (4/2303)	Tekrar
113	لَمْ يَتَكَلَّمْ فِي الْمَهْدِ إِلَّا ثَلَاثَةٌ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ	Birr ve Sıla	2/8/2550 (4/1976)	Tevşî'
114	رَغِمَ أَنْفُهُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْفُهُ، ثُمَّ رَغِمَ أَنْفُهُ	Birr ve Sıla	3/10/2551 (4/1978)	Tekrar
115	التَّقْوَى هَاهُنَا	Birr ve Sıla	10/32/2564 (4/1986)	Tekrar
116	أَتَذَرُونَ مَا الْمُفْلِسُ؟....إِنَّ الْمُفْلِسَ مَنْ أُمَّيَّي يَأْتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِصَلَاةٍ	Birr ve Sıla	15/59/2581 (4/1997)	Tekmîl
117	أَتَذَرُونَ مَا الْغَيْبَةُ؟» قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: «ذِكْرُكَ أَخَاكَ بِمَا	Birr ve Sıla	20/70/2589 (4/2001)	Tekmîl

	يَكْرَهُ			
118	أَلَا أُنَبِّئُكُمْ مَا الْعَصَةُ؟ هِيَ التَّمِيمَةُ الْقَالَةُ بَيْنَ النَّاسِ	Birr ve Sıla	28/102/2606 (4/2012)	Tekmîl
119	إِنِّي لَا أَعْلَمُ كَلِمَةً لَوْ قَالَهَا لَذَهَبَ ذَا عَنْهُ: أَعُوذُ بِاللَّهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ	Birr ve Sıla	30/110/2610 (4/2015)	Tekmîl
120	فَلْيَأْخُذْ بِنَصَالِهَا، ثُمَّ لِيَأْخُذْ بِنَصَالِهَا، ثُمَّ لِيَأْخُذْ بِنَصَالِهَا	Birr ve Sıla	34/123/2615 (4/2019)	Tekrar
121	نُهِمُ مَنْ تَأْخُذُهُ النَّارُ إِلَى كَعْبَتَيْهِ، وَمِنْهُمْ مَنْ تَأْخُذُهُ النَّارُ إِلَى رُكْبَتَيْهِ	Cennet	12/33/2845 (4/2185)	Tekrar
122	اللَّهُمَّ هَلْ بَلَغْتُ؟ اللَّهُمَّ هَلْ بَلَغْتُ؟ اللَّهُمَّ هَلْ بَلَغْتُ	Fiten	3/13/2887 (4/2212)	Tekrar
123	قَالُوا: وَمَا الْهَرْجُ يَا رَسُولَ اللَّهِ؟ قَالَ: «الْقَتْلُ الْقَتْلُ»	Fiten	4/18/157 (4/2215)	Tekrar
124	يَتَّبِعُ الْمَيِّتَ ثَلَاثَةً، فَيَرْجِعُ اثْنَانِ وَيَبْقَى وَاحِدٌ، يَتَّبِعُهُ أَهْلُهُ	Zühd ve Rekâik	53/5/2960 (4/2273)	Tevşî'

EK-4

Kasr (Nefiy ve İstisna):

Aşağıda Sahîh-i Müslim’de geçen hadislerden nefiy ve istisna ile yapılan kasrı içeren bölümler sıralanmıştır. Hadis metninin yanında hadisin geçtiği kitap isimi yazılmıştır. Bir sonraki bölümde ise sırasıyla bab, bab içindeki hadis numarası ve genel hadis numarasını göstermektedir. Parantez içinde ise cilt ve sayfa numarası belirtilmiştir. Örneğin tabloda 2 numarada yer alan hadisin karşısında 2/8/11 şeklinde verilen numaralardan birincisi olan 2 îmân kitabı içerisinde hadisin yer aldığı 2. Babı, yanındaki 8 îmân kitabı içerisindeki hadis numarasını, 11 ise Sahîh-i Müslüm kitabında genel hadisin numarasını göstermektedir.

SIRA	HADİS METNİ	KİTAP	BAB/BAB İÇİNDE HADİS/GENEL HADİS/CİLT ve SAYFA
1	فِي خَمْسٍ لَا يَعْلَمُهُنَّ إِلَّا اللَّهُ	Îmân	5/9 (1/39)
2	لَا، إِلَّا أَنْ تَطَّوَعَ.....»لَا، إِلَّا أَنْ تَطَّوَعَ.....»لَا، إِلَّا أَنْ تَطَّوَعَ	Îmân	2/8/11 (1/40)
3	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَتَى رَسُولُ اللَّهِ	Îmân	7/29/19 (1/50)
4	أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	Îmân	8/32/20 (1/51)
5	أَمَرْتُ أَنْ أَقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	Îmân	8/36/22 (1/53)
6	يَا عَمَّ، قُلْ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	Îmân	9/39/24 (1/54)
7	مَنْ مَاتَ وَهُوَ يَعْلَمُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، دَخَلَ الْجَنَّةَ	Îmân	10/43/26 (1/55)
8	أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَتَى رَسُولُ اللَّهِ	Îmân	10/45/27 (1/56)

9	مَنْ شَهِدَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	Îmân	10/47/29 (1/57)
10	فَمَنْ لَقِيََتْ مِنْ وَرَاءِ هَذَا الْحَائِطِ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ مُسْتَيْقِفًا بِهَا قَلْبُهُ، فَيُشْرَهُ بِالْجَنَّةِ	Îmân	10/52/31 (1/59)
11	أَلَيْسَ يَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَأَنِّي رَسُولُ اللَّهِ؟	Îmân	10/54/33 (1/61)
12	الْحَيَاءُ لَا يَأْتِي إِلَّا بِخَيْرٍ	Îmân	12/60/37 (1/64)
13	وَأَنْ يُحِبَّ الْمَرْءَ لَا يُحِبُّهُ إِلَّا لِلَّهِ	Îmân	15/67/43 (1/66)
14	لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ - أَوْ قَالَ: لِجَارِهِ - مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ	Îmân	17/71/45 (1/67)
15	لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ وَلَدِهِ وَوَالِدِهِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ	Îmân	16/70/44 (1/67)
16	مَا مِنْ نَبِيٍّ بَعَثَهُ اللَّهُ فِي أُمَّةٍ قَبْلِي إِلَّا كَانَ لَهُ مِنْ أُمَّتِهِ حَوَارِيُونَ	Îmân	20/80/50 (1/69)
17	لَا تَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ حَتَّى تُؤْمِنُوا، وَلَا تُؤْمِنُوا حَتَّى تَحَابُّوا	Îmân	22/93/54 (1/74)
18	أَلَيْسَ مِنْ رَجُلٍ ادَّعَى لِعَمِيرٍ أَبِيهِ وَهُوَ يَعْلَمُهُ إِلَّا كَفَرَ	Îmân	27/112/61 (1/79)
19	مَا أَنْعَمْتُ عَلَى عِبَادِي مِنْ نِعْمَةٍ إِلَّا أَصْبَحَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بِهَا كَافِرِينَ	Îmân	32/126/72 (1/84)
20	لَا يُحِبُّهُمْ إِلَّا مُؤْمِنٌ، وَلَا يَبْغِضُهُمْ إِلَّا مُنَافِقٌ	Îmân	33/129/75 (1/85)
21	مَا مِنْ عَبْدٍ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، ثُمَّ مَاتَ عَلَى ذَلِكَ إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ	Îmân	40/154/94 (1/95)
22	فَكَيْفَ تَصْنَعُ بِلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ إِذَا جَاءَتْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؟	Îmân	41/160/97 (1/97)
23	الْمَتَانُ الَّذِي لَا يُعْطِي شَيْئًا إِلَّا مَتَّهُ	Îmân	46/171/106 (1/102)
24	لَا يُبَايِعُهُ إِلَّا لِدُنْيَا	Îmân	46/173/108 (1/103)

25	لَمْ يَزِدْهُ اللَّهُ إِلَّا قِلَّةً	Îmân	47/176/110 (1/104)
26	فَلَا تَدْعُ أَحَدًا فِي قَلْبِهِ - قَالَ أَبُو عَلَقَمَةَ مِثْقَالُ حَبَّةٍ، وَقَالَ عَبْدُ الْعَزِيزِ: مِثْقَالُ ذَرَّةٍ - مِنْ إِيْمَانٍ إِلَّا قَبَضَتْهُ	Îmân	50/185/117 (1/109)
27	لَيْسَ لَكَ مِنْهُ إِلَّا ذَلِكَ	Îmân	61/223/139 (1/123)
28	لَا يَغْرِثُ مَغْرُوفًا، وَلَا يُكْرِ مُكْرًا، إِلَّا مَا أَشْرَبَ مِنْ هَوَاهُ	Îmân	65/231/144 (1/128)
29	لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى لَا يُقَالَ فِي الْأَرْضِ: اللَّهُ، اللَّهُ، اللَّهُ	Îmân	66/234/148 (1/131)
30	مَا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا قَدْ أُعْطِيَ مِنَ الْآيَاتِ مَا مِثْلُهُ أَمِنْ عَلَيْهِ الْبَشَرُ	Îmân	70/239/152 (1/134)
31	لَا يَسْمَعُ بِي أَحَدٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّةِ يَهُودِيٍّ.....إِلَّا كَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ	Îmân	70/240/153 (1/134)
32	ثَلَاثَةٌ يُؤْتَوْنَ أَجْرُهُمْ مَرَّتَيْنِ	Îmân	70/241/154 (1/134)
33	وَمَا بَيْنَ الْقَوْمِ وَبَيْنَ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَى رَبِّهِمْ إِلَّا رِذَاءُ الْكِبْرِيَاءِ	Îmân	80/296/180 (1/163)
34	وَلَا يَتَكَلَّمُ يَوْمَئِذٍ إِلَّا الرُّسُلُ	Îmân	81/299/182 (1/163)
35	فَلَا يَبْقَى أَحَدٌ كَانَ يَغْتَبُ غَيْرَ اللَّهِ.. إِلَّا يَتَسَاقَطُونَ فِي النَّارِ....وَلَمْ يَبْقَ إِلَّا أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ	Îmân	81/302/183 (1/167)
36	وَهَلْ أَخْرَجَكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ إِلَّا خَطِيئَةُ أَبِيكُمْ آدَمَ	Îmân	84/329/195 (1/186)
37	مَا يُصَدِّقُهُ مِنْ أَمَّتِهِ إِلَّا رَجُلٌ وَاحِدٌ	Îmân	85/332/196 (1/188)
38	لَا يَدْخُلُ أَوَّلُهُمْ حَتَّى يَدْخُلَ آخِرُهُمْ	Îmân	94/373/219 (1/198)
39	لَا يَدْخُلُهَا إِلَّا نَفْسٌ مُسْلِمَةٌ، وَمَا أَنْتُمْ فِي أَهْلِ الشِّرْكِ إِلَّا كَالشَّعْرَةِ	Îmân	95/377/221 (1/200)
40	لَا تُقْبَلُ صَلَاةُ أَحَدِكُمْ إِذَا أُخِذَتْ حَتَّى	Salât	2/2/225 (1/204)

	يَتَوَضَّأُ		
40	لَا يَتَوَضَّأُ رَجُلٌ مُسْلِمٌ فَيُحْسِنُ الْوُضُوءَ فَيُصَلِّي صَلَاةً إِلَّا غَفَرَ اللَّهُ لَهُ	Tahâret	4/5/227 (1/205)
41	مَا مِنْ مُسْلِمٍ... إِلَّا وَجِبَتْ لَهُ الْجَنَّةُ مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ..... إِلَّا فَتَحَتْ لَهُ أَبْوَابُ الْجَنَّةِ	Tahâret	6/17/234 (1/209)
42	فَلَا يَغْمِسُ يَدَهُ فِي الْإِنَاءِ حَتَّى يَغْسِلَهَا ثَلَاثًا	Tahâret	26/87/278 (1/233)
43	وَهَلْ يَكُونُ الشُّبُهَةُ إِلَّا مِنْ قِبَلِ ذَلِكَ	Hayız	7/33/314 (1/251)
44	فَلَا يَخْرُجَنَّ مِنَ الْمَسْجِدِ حَتَّى يَسْمَعَ صَوْتًا، أَوْ يَجِدَ رِيحًا	Hayız	26/99/362 (1/276)
45	أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ.....	Salât	3/6/379 (1/287)
46	لَا تَتَّبِعِي إِلَّا لِعَبْدٍ مِنْ عِبَادِ اللَّهِ	Salât	7/11/384 (1/288)
47	لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ	Salât	7/12/384 (1/289)
48	أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ	Salât	7/13/384 (1/290)
49	لَا صَلَاةَ إِلَّا بِقِرَاءَةٍ	Salât	11/42/396 (1/297)
50	أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	Salât	16/60/403 (1/302)
51	أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	Salât	16/62/404 (1/303)
52	ثُمَّ لَمْ يَجِدُوا إِلَّا أَنْ يَسْتَهْمُوا عَلَيْهِ لَا سَهْمًا	Salât	28/129/437 (1/325)
53	لَا تَرْفَعَنَّ رُءُوسَكَ حَتَّى يَرْفَعَ الرَّجُلُ	Salât	29/133/441 (1/326)
54	لَمْ يَبْقَ مِنْ مُبَشِّرَاتِ النَّبِيِّ إِلَّا الرُّؤْيَا الصَّالِحَةُ	Salât	41/207/479 (1/348)
55	فَإِنَّكَ لَا تَسْجُدُ لِلَّهِ سَجْدَةً، إِلَّا رَفَعَكَ اللَّهُ بِهَا دَرَجَةً	Salât	43/225/488 (1/353)
56	لَمْ يَمْنَعْنِي أَنْ أَكَلِمَكَ إِلَّا أَنِّي كُنْتُ أَصَلِّي	Mesâcid	7/37/540 (1/383)

57	فَلَا يَقْرَبَنَّ مَسَاجِدَنَا، حَتَّى يَذْهَبَ رِيحُهَا	Mesâcid	17/69/561 (1/394)
58	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ	Mesâcid	26/138/593 (1/415)
59	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ	Mesâcid	26/146/597 (1/418)
60	إِذَا أَقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا تَقُومُوا حَتَّى تَرَوْنِي	Mesâcid	2/156/604 (1/422)
61	لَا يَذْكُرُ اللَّهُ فِيهَا إِلَّا قَلِيلًا	Mesâcid	34/195/622 (1/434)
62	لَا يَنْهَرُهُ إِلَّا الصَّلَاةُ، لَا يُرِيدُ إِلَّا الصَّلَاةَ	Mesâcid	49/272/649 (1/459)
63	لَا يَزَالُ أَخَذُكُمْ فِي صَلَاةٍ..... إِلَّا الصَّلَاةُ	Mesâcid	49/275/649 (1/460)
64	وَلَا تَجْلِسْ عَلَى تَكْرَمَتِهِ فِي بَيْتِهِ إِلَّا أَنْ يَأْذَنَ لَكَ، أَوْ بِإِذْنِهِ	Mesâcid	53/291/679 (1/465)
65	لَا كَفَّارَةَ لَهَا إِلَّا ذَلِكَ	Mesâcid	55/314/684 (1/477)
66	فَلَا صَلَاةَ إِلَّا الْمَكْتُوبَةُ	Salâtu'l- musâfir	9/63/710 (1/493)
67	مَا مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يُصَلِّي لِلَّهِ..... إِلَّا بَنَى اللَّهُ لَهُ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ	Salâtu'l- musâfir	15/103/728 (1/503)
68	لَا يُوَافِقُهَا رَجُلٌ مُسْلِمٌ، يَسْأَلُ اللَّهَ خَيْرًا مِنْ أَمْرِ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ، إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ	Salâtu'l- musâfir	23/166/757 (1/521)
69	لَا يُوَافِقُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ، يَسْأَلُ اللَّهَ خَيْرًا، إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ	Salâtu'l- musâfir	23/167/757 (1/521)
70	فَلَمْ يَمْنَعْنِي مِنَ الْخُرُوجِ إِلَيْكُمْ إِلَّا أَنِّي خَشِيتُ أَنْ تُفْرَضَ عَلَيْكُمْ	Salâtu'l- musâfir	25/177/761 (1/524)
71	لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ	Salâtu'l- musâfir	26/199/769 (1/532)
72	لَا يَغْفِرُ الذَّنْبَ إِلَّا أَنْتَ	Salâtu'l- musâfir	26/201/771 (1/534)
73	لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَتَيْنِ	Salâtu'l-	47/266/815 (1/558)

		musâfir	
74	فِيهِ سَاعَةٌ، لَا يُوقِفُهَا عَبْدٌ مُسْلِمٌ، وَهُوَ يُصَلِّي، يَسْأَلُ اللَّهَ شَيْئًا، إِلَّا أَعْطَاهُ إِيَّاهُ	Cuma	4/13/852 (2/583)
75	وَلَا تَقُومُ السَّاعَةُ إِلَّا فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ	Cuma	2/18/854 (2/585)
76	مَا مِنْ مُسْلِمٍ تُصِيبُهُ مُصِيبَةٌ، فَيَقُولُ مَا أَمَرَهُ اللَّهُ: {إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ} [البقرة: 156]، اللَّهُمَّ أَجْزِنِي فِي مُصِيبَتِي، وَأَخْلِفْ لِي خَيْرًا مِنْهَا، إِلَّا أَخْلَفَ اللَّهُ لَهُ خَيْرًا مِنْهَا	Cenâiz	2/3/918 (2/631)
77	لَا تَدْعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ إِلَّا بِخَيْرٍ	Cenâiz	4/7/920 (2/634)
78	مَا مِنْ مَيِّتٍ تُصَلِّي عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ يَبْلُغُونَ مِائَةً، كُلُّهُمْ يَشْفَعُونَ لَهُ، إِلَّا شَفَعُوا فِيهِ	Cenâiz	18/58/947 (2/654)
79	فَمَنْ تَبِعَهَا فَلَا يَجْلِسُ حَتَّى تُوَضَّعَ	Cenâiz	24/77/959 (2/660)
80	لَيْسَ فِي حَبٍ وَلَا تَمْرٍ صَدَقَةٌ، حَتَّى يَبْلُغَ خُمُسَةَ أَوْسُقٍ	Zekat	5/979 (2/674)
81	لَيْسَ فِي الْعَبْدِ صَدَقَةٌ إِلَّا صَدَقَةُ الْفِطْرِ	Zekat	2/10/982 (2/676)
82	مَا يَنْفَعُ ابْنُ جَمِيلٍ إِلَّا أَنَّهُ كَانَ فَقِيرًا	Zekat	3/11/983 (2/676)
83	مَا مِنْ صَاحِبِ ذَهَبٍ...إِلَّا إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ.....مَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ...إِلَّا هَذِهِ الْآيَةُ	Zekat	6/24/987 (2/680)
84	مَا مِنْ صَاحِبِ إِبِلٍ..لَا يُؤَدِّي زَكَّاتَهَا إِلَّا جَاءَتْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْظَمَ مَا كَانَتْ	Zekat	8/30/990 (2/686)
85	مَا يَسْرُرُنِي أَنَّ لِي أَحَدًا دَهَبًا، تَأْتِي عَلَيَّ ثَالِثُهُ وَعِنْدِي مِنْهُ دِينَارٌ، إِلَّا دِينَارٌ أَرْضُدُّهُ لِذَيْنِ عَلَيَّ	Zekat	8/31/991 (2/687)
86	مَا مِنْ يَوْمٍ يُصْبِحُ الْعِبَادُ فِيهِ إِلَّا مَلَكَانِ يَنْزِلَانِ.....	Zekat	17/57/1010 (2/700)

87	لَا يَتَصَدَّقُ أَحَدٌ بِقَمَرَةٍ مِنْ كَسْبِ طَيِّبٍ، إِلَّا أَخَذَهَا اللَّهُ بِبِمِينِهِ	Zekat	19/64/1014 (2/702)
88	إِنَّ اللَّهَ طَيِّبٌ لَا يَقْبَلُ إِلَّا طَيِّبًا	Zekat	19/65/1015 (2/703)
89	مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا سَيُكَلِّمُهُ اللَّهُ، لَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَهُ تُرْجُمَانٌ	Zekat	20/67/1016 (2/703)
90	لَا تَصُمِ الْمَرْأَةُ وَتَعْلَاهَا شَاهِدٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ، وَلَا تَأْذَنَ فِي بَيْتِهِ وَهُوَ شَاهِدٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ	Zekat	26/84/1026 (2/711)
91	مَا اجْتَمَعَ فِي امْرِئٍ، إِلَّا دَخَلَ الْجَنَّةَ	Zekat	27/87/1028 (2/713)
92	يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ	Zekat	30/91/1031 (2/715)
93	إِنَّ الْمَسْأَلَةَ لَا تَجِلُ إِلَّا لِأَحَدٍ ثَلَاثَةً	Zekat	36/109/1044 (2/722)
94	مَا أَحْسَنَى عَلَيْكُمْ، أَيُّهَا النَّاسُ.....إِنَّ الْخَيْرَ لَا يَأْتِي إِلَّا بِخَيْرٍ	Zekat	41/121/1052 (2/727)
95	لَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوْا الْهَيْلَالَ، وَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى تَرَوْهُ	Siyâm	2/3/1080 (2/759)
96	لَا تَقْدُمُوا رَمَضَانَ بِصَوْمِ يَوْمٍ وَلَا بِوَمُيْنٍ إِلَّا رَجُلٌ كَانَ يَصُومُ صَوْمًا، فَلْيَصُمْهُ	Siyâm	3/21/1082 (2/762)
97	غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ حَتَّى تَغْتَسِلِي	Hac	17/119/1211 (2/873)
98	فَلَا أَجَلَ حَتَّى أَنْحَرَ	Hac	25/176/1229 (2/902)
99	لَا يَنْفِرَنَّ أَحَدٌ حَتَّى يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِ بِالْبَيْتِ	Hac	67/379/1327 (2/963)
100	وَلَمْ يَجَلْ لِي إِلَّا سَاعَةٌ مِنْ نَهَارٍ..... لَا يُعْصِدُ شَوْكُهُ، وَلَا يُنْفَرُ صَنِيدُهُ، وَلَا يُلْتَقِطُ إِلَّا مَنْ عَرَفَهَا	Hac	82/445/1353 (2/986)
101	لَا تُنْكَحُ الْأَيِّمُ حَتَّى تُسْتَأْمَرَ، وَلَا تُنْكَحُ الْيَكْرُ حَتَّى تُسْتَأْذَنَ	Nikâh	9/64/1419 (2/1036)
102	لَا يَصُمُ أَحَدُكُمْ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، إِلَّا أَنْ يَصُومَ قَبْلَهُ، أَوْ يَصُومَ بَعْدَهُ	Siyâm	24/147/1144 (2/801)

103	وَلَا تَخْصُوا يَوْمَ الْجُمُعَةِ بِصِيَامٍ مِنْ بَيْنِ الْأَيَّامِ، إِلَّا أَنْ يَكُونَ فِي صَوْمٍ يَصُومُهُ أَحَدُكُمْ	Siyâm	24/148/1144 (2/801)
104	مَا مِنْ عَبْدٍ يَصُومُ يَوْمًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ، إِلَّا بَاعَدَ اللَّهُ	Siyâm	31/167/1153 (2/808)
105	وَلَا الْخِفَافَ، إِلَّا أَحَدٌ لَا يَجِدُ التَّغْلِينَ	Hac	1/1/1177 (2/834)
106	إِنَّا لَمْ نَرُدَّهُ عَلَيْكَ، إِلَّا أَنَا حُرْمٌ	Hac	8/50/1193 (2/850)
107	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ	Hac	19/147/1218 (2/886)
108	لَا يَجِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، تُسَافِرُ مَسِيرَةَ يَوْمٍ إِلَّا مَعَ ذِي مَحَرَمٍ	Hac	74/420/1339 (2/977)
109	لَا يَجِلُّ لِامْرَأَةٍ أَنْ تُسَافِرَ سَفَرًا يَكُونُ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَصَاعِدًا، إِلَّا وَمَعَهَا أَبُوهَا	Hac	74/423/1340 (2/977)
110	لَا يَخْلُونَ رَجُلٌ بِامْرَأَةٍ إِلَّا وَمَعَهَا ذُو مَحَرَمٍ، وَلَا تُسَافِرُ الْمَرْأَةُ إِلَّا مَعَ ذِي مَحَرَمٍ	Hac	74/424/1341 (2/978)
111	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	Hac	76/428/1344 (2/980)
112	وَالْحَجُّ الْمَبْرُورُ لَيْسَ لَهُ جَزَاءٌ إِلَّا الْجَنَّةُ	Hac	79/437/1349 (2/983)
113	وَلَا تَجُلُّ سَاقِطُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ	Hac	82/447/1355 (2/988)
114	لَا يَدْعُهَا أَحَدٌ رَغْبَةً عَنْهَا إِلَّا ابْتَدَلَ اللَّهُ فِيهَا..... وَلَا يَنْبُتُ أَحَدٌ.... إِلَّا كُنْتُ لَهُ شَفِيعًا	Hac	85/459/1363 (2/992)
115	لَا يَصْبِرُ أَحَدٌ عَلَى لَأْوَانِهَا، فَيَمُوتَ، إِلَّا كُنْتُ لَهُ شَفِيعًا	Hac	85/477/1374 (2/1002)
116	لَا يَصْبِرُ عَلَى لَأَوَاءِ الْمَدِينَةِ وَشِدَّتِهَا أَحَدٌ مِنْ أُمَّتِي، إِلَّا كُنْتُ لَهُ شَفِيعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَوْ شَهِيدًا	Hac	85/484/1378 (2/1004)
117	لَا يَخْرُجُ مِنْهُمْ أَحَدٌ رَغْبَةً عَنْهَا إِلَّا أَخْلَفَ اللَّهُ فِيهَا خَيْرًا مِنْهُ	Hac	88/487/1381 (2/1005)
118	لَا يَغْسَاها إِلَّا الْعَوَافِي	Hac	91/499/1389 (2/1010)

119	لَا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ	Hac	95/511/1397 (2/1014)
120	لَا تَسْأَلْنِي امْرَأَةً مِنْهُنَّ إِلَّا أَخْبِرْتَهَا	Talâk	4/29/1478 (2/1104)
121	لَا يَجِلُّ لِمَرْأَةٍ ... تُجِدُ عَلَى مَيِّتٍ فَوْقَ ثَلَاثٍ، إِلَّا عَلَى رَوْحٍ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا	Talâk	9/58/1486 (2/1123)
122	لَا تَمْسُ طَيْبًا، إِلَّا إِذَا طَهَّرْتَ	Talâk	9/66/938 (2/1127)
123	لَا يَجْزِي وَلَدٌ وَالِدًا، إِلَّا أَنْ يَجِدَهُ مَمْلُوكًا	İtk	6/25/1510 (2/1148)
124	مَنْ ابْتَاعَ طَعَامًا فَلَا يَبِيعُهُ حَتَّى يَسْتَوْفِيَهُ	Buyû'	8/29/1525 (3/1159)
125	مَا مِنْ رَجُلٍ يَدْعُو امْرَأَتَهُ إِلَى فِرَاشِهَا، فَتَأْتِي عَلَيْهِ، إِلَّا كَانَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ سَاخِطًا عَلَيْهَا حَتَّى يَرْضَى عَنْهَا	Nikâh	20/121/1436 (2/1060)
126	مَا مِنْ نَسَمَةٍ كَانَتْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، إِلَّا هِيَ كَانَتْ	Nikâh	22/127/1438 (2/1062)
127	كُلُّ بَيْعَيْنِ لَا يَبِيعُ بَيْنَهُمَا حَتَّى يَتَفَرَّقَا	Buyû'	10/46/1531 (3/1164)
128	لَا تَتَّبَاعُوا التَّمَرَ حَتَّى يَبْدُوَ صَلَاحُهُ	Buyû'	13/51/1534 (3/1166)
129	مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَغْرُسُ غَرْسًا، أَوْ يَزْرَعُ زَرْعًا، فَيَأْكُلُ مِنْهُ طَيْرٌ، أَوْ إِنْسَانٌ، أَوْ بَيْهَمَةٌ، إِلَّا كَانَ لَهُ بِهِ صَدَقَةٌ	Musakât	2/12/1553 (3/1189)
130	قَلَمْ يُوجَدْ لَهُ مِنَ الْخَيْرِ شَيْءٌ، إِلَّا أَنَّهُ كَانَ يُخَالِطُ النَّاسَ	Musakât	6/30/1561 (3/1195)
131	لَا تَتَّبِعُوا الذَّهَبَ بِالذَّهَبِ، إِلَّا مِثْلًا بِمِثْلٍ....	Musakât	13/75/1584 (3/1208)
132	فَلَا يُسْلَفَ إِلَّا فِي كَيْلٍ مَعْلُومٍ	Musakât	24/128/1604 (3/1227)
133	لَا يَخْتَكِرُ إِلَّا خَاطِئٌ	Musakât	26/130/1605 (3/1228)
134	فَلَيْسَ لَهُ أَنْ يَبِيعَ حَتَّى يُؤْذَنَ شَرِيكُهُ	Musakât	27/133/1608 (3/1229)
135	لَا يَأْخُذُ أَحَدٌ شَيْئًا مِنَ الْأَرْضِ بِغَيْرِ حَقِّهِ، إِلَّا طَوَّقَهُ اللَّهُ إِلَى سَبْعِ أَرْضِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Musakât	30/141/1611 (3/1231)

136	وَإِنِّي لَا أَشْهَدُ إِلَّا عَلَى حَقٍّ	Hibât	3/19/1624 (3/1244)
137	مَا حَقَّ أَمْرِي مُسْلِمٌ، لَهُ شَيْءٌ يُوصِي فِيهِ، يَبِيتُ ثَلَاثَ لَيَالٍ، إِلَّا وَصِيَّتُهُ عِنْدَهُ مَكْتُوبَةٌ	Vasiyet	4/1627 (3/1250)
138	إِنَّكَ لَنْ تُخْلَفَ فَتَعْمَلْ عَمَلًا تَبْتَغِي بِهِ وَجْهَ اللَّهِ، إِلَّا أَرَدَدْتَ بِهِ دَرَجَةً وَرَفَعَهُ	Vasiyet	1/5/1628 (3/1250)
139	وَلَسْتُ تَنْفِقُ نَفَقَةً تَبْتَغِي بِهَا وَجْهَ اللَّهِ، إِلَّا أُجِرْتَ بِهَا	Vasiyet	1/5/1628 (3/1250)
140	فَلَا يَخْلِفُ إِلَّا بِاللَّهِ	Eymân	1/4/1646 (3/1267)
141	قُلَيْقُلْ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	Eymân	2/5/1647 (3/1267)
142	لَا أَخْلِفُ عَلَى يَمِينٍ، ثُمَّ أَرَى خَيْرًا مِنْهَا، إِلَّا كَفَّرْتُ عَنْ يَمِينِي	Eymân	3/7/1649 (3/1268)
143	إِنِّي لَا أَخْلِفُ عَلَى يَمِينٍ، أَرَى غَيْرَهَا خَيْرًا مِنْهَا، إِلَّا أَتَيْتُ الَّذِي هُوَ خَيْرٌ	Eymân	3/9/1649 (3/1270)
144	قَلِمَ ثَلَاثَ وَاحِدَةٍ مِنْ نِسَائِهِ إِلَّا وَاحِدَةٌ جَاءَتْ بِشِقِّ غُلَامٍ	Eymân	5/23/1654 (3/1275)
145	وَلَا يَكْلَفُ مِنَ الْعَمَلِ إِلَّا مَا يُطِيقُ	Eymân	10/41/1662 (3/1284)
146	لَا يَحِلُّ دَمُ أَمْرِي مُسْلِمٍ...إِلَّا بِإِخْدَى ثَلَاثٍ	Kıssâs	6/25/1676 (3/1302)
147	لَا تُقْتَلُ نَفْسٌ ظَلَمًا، إِلَّا كَانَ عَلَى ابْنِ آدَمَ الْأَوَّلِ كِفْلٌ مِنْ دَمِهَا	Kıssâs	7/27/1677 (3/1303)
148	لَا نَقْطَعُ يَدَ السَّارِقِ إِلَّا فِي رُبْعِ دِينَارٍ فَصَاعِدٍ	Hudûd	1/2/1684 (3/1312)
149	إِنَّ اللَّهَ لَا يُمَكِّنِي مِنْ أَحَدٍ مِنْهُمْ إِلَّا جَعَلْتُهُ نَكَالًا	Hudûd	5/18/1692 (3/1319)
150	لَا يُجْلَدُ أَحَدٌ فَوْقَ عَشْرَةِ أَسْوَاطٍ، إِلَّا فِي حَدٍّ مِنْ حُدُودِ اللَّهِ	Hudûd	9/40/1708 (3/1332)
151	فَقَالَ لَهَا: «لَا، إِلَّا بِالْمَعْرُوفِ	Akziye	4/9/1714 (3/1339)

152	لَا يَحْلِبَنَّ أَحَدٌ مَاشِيَةً أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِهِ	Lukata	2/13/1726 (3/1352)
153	لَا تُخْرِجَنَّ الْيَهُودَ، وَالنَّصَارَى مِنْ جَزِيرَةِ الْعَرَبِ حَتَّى لَا أَدْعَ إِلَّا مُسْلِمًا	Cihâd ve Siyer	21/63/1767 (3/1388)
154	أَنْ لَا يُصَلِّيَنَّ أَحَدُ الظُّهْرِ إِلَّا فِي بَنِي قُرَيْظَةَ	Cihâd ve Siyer	23/69/1770 (3/1391)
155	لَا يَأْتِيَنِي إِلَّا أَنْصَارِي	Cihâd ve Siyer	31/84/1780 (3/1405)
156	فَلَمْ أَسْتَفِيقْ إِلَّا بِقَرْنِ الثَّعَالِبِ	Cihâd ve Siyer	39/111/1795 (3/1420)
157	هَلْ أَنْتَ إِلَّا إِصْبَعٌ دَمِيتَ	Cihâd ve Siyer	39/112/1796 (3/1421)
158	اللَّهُمَّ لَا خَيْرَ إِلَّا خَيْرُ الْآخِرَةِ	Cihâd ve Siyer	44/129/1805 (3/1431)
159	مَا مِنْ عَبْدٍ يَسْتَرْعِيهِ اللَّهُ رَعِيَّةً..... إِلَّا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِ الْجَنَّةَ	İmâre	5/21/142 (3/1460)
160	وَاللَّهُ لَا يَأْخُذُ أَحَدًا مِنْكُمْ مِنْهَا شَيْئًا بِغَيْرِ حَقِّهِ، إِلَّا لَقِيَ اللَّهُ تَعَالَى يَحْمِلُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	İmâre	7/27/1832 (3/1463)
161	إِنَّهُ لَمْ يَكُنْ نَبِيًّا قَبْلِي إِلَّا كَانَ حَقًّا عَلَيْهِ	İmâre	10/46/1844 (3/1472)
162	لَا يُخْرِجُهُ إِلَّا جِهَادًا فِي سَبِيلِي	İmâre	28/103/1876 (3/1495)
163	لَا يُكَلِّمُ أَحَدٌ فِي سَبِيلِ اللَّهِ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَنْ يُكَلِّمُ فِي سَبِيلِهِ، إِلَّا جَاءَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَجْرُحُهُ يَنْتَعِبُ	Sayd ve Zebâih	28/105/1876 (3/1496)
164	مَا مِنْ نَفْسٍ تَمُوتُ، لَهَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ، يَسْرُهَا أَنَّهَا تَرْجِعُ إِلَى الدُّنْيَا، وَلَا أَنَّ لَهَا الدُّنْيَا وَمَا فِيهَا، إِلَّا الشَّهِيدُ	İmâre	29/108/1877 (3/1498)
165	وَمَا مِنْ رَجُلٍ مِنَ الْقَاعِدِينَ يَخْلُفُ رَجُلًا مِنَ الْمُجَاهِدِينَ فِي أَهْلِهِ فَيُخَوِّنُهُ فِيهِمْ، إِلَّا وُفِّتَ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	İmâre	39/139/1897 (3/1508)

166	لَا، إِلَّا مَنْ كَانَ ظَهْرُهُ حَاضِرًا	İmâre	41/145/1901 (3/1509)
167	مَا تَرَكْتُ مِنْ سَبِيلٍ تُحِبُّ أَنْ يُنْفَقَ فِيهَا إِلَّا أَنْفَقْتُ فِيهَا لَكَ	İmâre	43/152/1905 (3/1513)
168	مَا سِرْتُمْ مَسِيرًا، وَلَا قَطَعْتُمْ وَادِيًا، إِلَّا كَانُوا مَعَكُمْ	İmâre	48/159/1911 (3/1518)
169	فَلَمْ تَجِدْ فِيهِ إِلَّا أَثَرَ سَهْمِكَ، فَكُلْ إِنْ شِئْتَ	Sayd ve Zebâih	1/6/1929 (3/1531)
170	لَا يَلْبَسُ الْحَرِيرَ إِلَّا مَنْ لَيْسَ لَهُ مِنْهُ شَيْءٌ فِي الْأَجْرَةِ، إِلَّا هَكَذَا	Libâs ve Zînet	2/13/2069 (3/1642)
171	لَا يَنْبَحُنْ أَحَدٌ حَتَّى يُصَلِّيَ	Edâhî	1/5/1961 (3/1553)
172	لَا تَذْبَحُوا إِلَّا مُسَبَّةً، إِلَّا أَنْ يَغْسِرَ عَلَيْكُمْ	Edâhî	2/13/1963 (3/1555)
173	فَلَا يَأْخُذَنَّ مِنْ شَعْرِهِ، وَلَا مِنْ أَطْفَارِهِ شَيْئًا حَتَّى يُصْنَجِيَ	Edâhî	7/42/1977 (3/1566)
174	مَنْ شَرِبَ الْخُمُرَ فِي الدُّنْيَا لَمْ يَشْرَبْهَا فِي الْآخِرَةِ، إِلَّا أَنْ يُثُوبَ	Eşribe	8/78/2003 (3/1588)
175	لَا يُمْرُ بِإِنَاءٍ لَيْسَ عَلَيْهِ غِطَاءٌ، أَوْ سِقَاءٌ لَيْسَ عَلَيْهِ وَكَاءٌ، إِلَّا نَزَلَ فِيهِ مِنْ ذَلِكَ الْوَبَاءُ	Eşribe	12/99/2014 (3/1596)
176	مَا مَنَعَهُ إِلَّا الْكِبَرُ	Eşribe	13/107/2021 (3/1599)
177	إِذَا أَكَلَ أَحَدُكُمْ طَعَامًا، فَلَا يَمْسُخْ يَدَهُ حَتَّى يُلْعَقَهَا	Eşribe	187129/2031 (3/1605)
178	وَهَلْ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَقَدْ رَعَاهَا	Eşribe	29/163/2050 (3/1621)
179	مَا هَذِهِ إِلَّا رَحْمَةٌ مِنَ اللَّهِ	Eşribe	32/174/2055 (3/1625)
180	لَا يُرِيدُ بِذَلِكَ إِلَّا الْمَخِيلَةَ	Libâs ve Zînet	9/45/2085 (3/1652)
181	لَا يَنْتَقِينَ فِي رَقَبَةٍ بَعِيرٍ قِلَادَةٌ مِنْ وَتَرٍ أَوْ قِلَادَةٌ إِلَّا قُطِعَتْ	Libâs ve Zînet	28/105/2115 (3/1672)

182	أَحَبُّ الْكَلَامِ إِلَى اللَّهِ أَرْبَعٌ:..... وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	Âdâb	2/12/2137 (3/1685)
183	لَا مَالِكَ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ	Âdâb	4/20/2143 (3/1688)
184	أَلَا لَا يَبِينَنَّ رَجُلٌ عِنْدَ امْرَأَةٍ ثَنِيْبٍ، إِلَّا أَنْ يَكُونَ نَاكِحًا أَوْ ذَا مَحْرَمٍ	Selâm	8/19/2171 (4/1710)
185	لَا يَدْخُلَنَّ رَجُلٌ، بَعْدَ يَوْمِي هَذَا، عَلَى مُغِيْبَةٍ، إِلَّا وَمَعَهُ رَجُلٌ أَوْ اثْنَانِ	Selâm	8/22/2173 (4/1711)
186	لَا شِفَاءَ إِلَّا شِفَاؤُكَ	Selâm	19/46/2191 (4/1721)
187	لَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا أَنْتَ	Selâm	19/49/2191 (4/1723)
188	لَا يَبْقَى أَحَدٌ مِنْكُمْ إِلَّا لَدَّ، غَيْرِ الْعَبَّاسِ	Selâm	27/85/2213 (4/1733)
189	فَلَا يُحَدِّثُ بِهَا إِلَّا مَنْ يُحِبُّ	Rü'yâ	4/2261 (4/1772)
190	فَلَمْ أَشْعُرْ إِلَّا وَالسَّيْفُ صَلَّتَا فِي يَدِهِ	Fezâil	4/13/843 (4/1786)
191	لَا نَقُولُ إِلَّا مَا يَرْضَى رَبَّنَا	Fezâil	15/62/2315 (4/1807)
192	كُلُّ بَنِي آدَمَ بِمَسَّةِ الشَّيْطَانِ يَوْمَ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ، إِلَّا مَرْيَمَ وَابْنَهَا	Fezâil	40/147/2366 (4/1838)
193	لَمْ يَكْذِبْ إِبْرَاهِيمُ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ، قَطُّ إِلَّا ثَلَاثَ كَذَبَاتٍ..... لَا يُتَّبَعِي لَهَا أَنْ تَكُونَ إِلَّا لَكَ	Fezâil	41/154/2371 (4/1840)
194	وَاللَّهِ مَا يَمْنَعُ مُوسَى أَنْ يَغْتَسِلَ مَعَنَا إِلَّا أَنَّهُ أَدْرُ	Fezâil	42/155/339 (4/1841)
195	مَا نَقَصَ عِلْمِي وَعِلْمُكَ مِنْ عِلْمِ اللَّهِ إِلَّا مِثْلَ مَا نَقَصَ هَذَا الْعُصْفُورُ مِنَ الْبَيْحِ	Fezâil	46/170/2371 (4/1847)
196	لَا تُتَّبَعَنَّ فِي الْمَسْجِدِ خَوْخَةٌ إِلَّا خَوْخَةُ أَبِي بَكْرٍ	Fezâilu's-Sahâbe	1/2/2382 (4/1854)
197	مَا لَقِيَكَ الشَّيْطَانُ قَطُّ سَالِكًا فَجًّا إِلَّا سَالِكًا فَجًّا غَيْرَ فَجِّكَ	Fezâilu's-Sahâbe	2/22/2396 (4/1863)

198	فَمَا عَلَيْكَ إِلَّا نَبِيٌّ، أَوْ صِدِّيقٌ، أَوْ شَهِيدٌ	Fezâilu's-Sahâbe	6/50/2417 (4/1880)
199	وَلَمْ يَكْمَلْ مِنَ النِّسَاءِ غَيْرُ مَرْيَمَ بِنْتِ عِمْرَانَ	Fezâilu's-Sahâbe	12/70/2431 (4/1886)
200	وَإِنِّي لَا أَرَى الْأَجَلَ إِلَّا قَدْ أَقْتَرَبَ	Fezâilu's-Sahâbe	15/98/2450 (4/1904)
201	لَا أَرَاهَا إِلَّا يَتَرَبَّ	Fezâilu's-Sahâbe	28/132/2473 (4/1919)
202	لَمْ يَزِدْهُ الْإِسْلَامُ إِلَّا شِدَّةً	Fezâilu's-Sahâbe	50/206/2530 (4/1961)
203	مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُصِيبُهُ أَدَى مِنْ مَرَضٍ، فَمَا سِوَاهُ إِلَّا حَطَّ اللَّهُ بِهِ سِنِّيَّاتِهِ	Birr, Sıla ve Âdâb	14/45/2571 (4/1991)
204	لَمْ يَتَكَلَّمْ فِي الْمَهْدِ إِلَّا ثَلَاثَةٌ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ	Birr ve Sıla	2/8/2550 (4/1976)
205	يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلِّي	Birr ve Sıla	12/37/2566 (4/1988)
206	مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُشَاكُ شَوْكَةً، فَمَا فَوْقَهَا إِلَّا كُتِبَتْ لَهُ بِهَا دَرَجَةٌ	Birr ve Sıla	14/46/2572 (4/1991)
207	مَا نَقَصَ ذَلِكَ مِمَّا عِنْدِي إِلَّا كَمَا يَنْقُصُ الْمُخِيطُ.....إِفْلًا يُلُومَنَّ إِلَّا نَفْسَهُ	Birr ve Sıla	15/55/2577 (4/1994)
208	مَا تَقَصَّصَتْ صَدَقَةً مِنْ مَالٍ، وَمَا زَادَ اللَّهُ عَبْدًا بِعَفْوٍ، إِلَّا عَزًّا، وَمَا تَوَاضَعَ أَحَدٌ لِلَّهِ إِلَّا رَفَعَهُ اللَّهُ	Birr ve Sıla	19/69/2588 (4/2001)
209	لَا يَسْتُرُ عَبْدٌ عَبْدًا فِي الدُّنْيَا، إِلَّا سَتَرَهُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Birr ve Sıla	21/72/2590 (4/2002)
210	إِنَّ الرِّفْقَ لَا يَكُونُ فِي شَيْءٍ إِلَّا زَانَهُ، وَلَا يُنْزَعُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا شَانَهُ	Birr ve Sıla	23/78/2594 (4/2004)
211	حَتَّى مَا يَكُونُ بَيْنَهُ وَبَيْنَهَا إِلَّا ذِرَاعٌ	Kader	1/1/2643 (4/2036)

212	مَا مِنْ نَفْسٍ مُتَفَوِّسَةٍ، إِلَّا وَقَدْ كَتَبَ اللَّهُ مَكَانَهَا مِنَ الْجَنَّةِ وَالنَّارِ	Kader	1/6/2647 (4/2039)
213	مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ	Kader	6/22/2658 (4/2047)
214	وَإِنَّهُ لَا يَزِيدُ الْمُؤْمِنَ عُمُرَهُ إِلَّا خَيْرًا	Zikir ve Dua	4/13/2682 (4/2065)
215	لَمْ يَأْتِ أَحَدٌ يَوْمَ الْقِيَامَةِ، بِأَفْضَلِ مِمَّا جَاءَ بِهِ، إِلَّا أَحَدٌ قَالَ مِثْلَ مَا قَالَ أَوْ زَادَ عَلَيْهِ	Zikir ve Dua	10/29/2692 (4/2071)
216	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ	Zikir ve Dua	10/28/691 (4/2071)
217	وَلَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ	Zikir ve Dua	10/32/695 (4/2072)
218	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ... وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ	Zikir ve Dua	10/33/696 (4/2072)
219	وَمَا اجْتَمَعَ قَوْمٌ فِي بَيْتٍ مِنْ بُيُوتِ اللَّهِ، يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ، وَيَتَذَكَّرُونَ بَيْنَهُمْ، إِلَّا نَزَّلَتْ عَلَيْهِمُ السَّكِينَةُ	Zikir ve Dua	11/38/2699 (4/2074)
220	اللَّهُ مَا اجْلَسَكُمْ إِلَّا ذَاكَ	Zikir ve Dua	11/40/2701 (4/2075)
221	لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللَّهِ	Zikir ve Dua	13/44/2704 (4/2076)
222	وَلَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا أَنْتَ	Zikir ve Dua	13/48/2705 (4/2078)
223	لَا مَلْجَأَ وَلَا مُنْجَا مِنْكَ إِلَّا إِلَيْكَ	Zikir ve Dua	17/56/2710 (4/2081)
224	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ الْعَظِيمُ الْخَلِيمُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَرَبُّ الْأَرْضِ وَرَبُّ الْعَرْشِ الْكَرِيمِ	Zikir ve Dua	21/83/2730 (4/2083)

225	لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ	Zikir ve Dua	18/67/2717 (4/2086)
226	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ	Zikir ve Dua	18/5/2723 (4/2089)
227	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ	Zikir ve Dua	18/7/2724 (4/2089)
228	مَا مِنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ يَدْعُو لِأَخِيهِ بِظَهْرِ الْغَيْبِ، إِلَّا قَالَ الْمَلَكُ: وَلَكَ بِمِثْلِ	Zikir ve Dua	23/86/2732 (4/2094)
229	وَلَا تَفْتَحِ الْخَاتَمَ إِلَّا بِحَقِّهِ	Zikir ve Dua	27/100/2743 (4/2099)
230	وَلَا غَيْبٌ فِي سَفَرٍ إِلَّا غَابَ مَعِيَ	Tevbe	10/58/2770 (4/2137)
231	لَا يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ، وَلَا يَجِدُونَ رِبْحَهَا، حَتَّى يَلِجَ الْجَمَلُ فِي سَمِّ الْخِبَاطِ	Sıfātu'l- Münâfikîn	10/2779 (4/2143)
232	وَلَا ادْخُلِكَ النَّارَ - فَأَنْتَ إِلَّا الشِّرْكَ	Sıfātu'l- Münâfikîn	10/51/2805 (4/2160)
233	مَا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ، إِلَّا وَقَدْ وُكِّلَ بِهِ قَرِينُهُ مِنَ الْجِنِّ	Sıfātu'l- Münâfikîn	16/69/2814 (4/2167)
234	وَلَا أَنَا، إِلَّا أَنْ يَتَّعَمِدَنِي اللَّهُ مِنْهُ بِرَحْمَةٍ	Sıfātu'l- Münâfikîn	17/78/2818 (4/2171)
235	لَا يَدْخُلْنِي إِلَّا ضُعَفَاءُ النَّاسِ	Cennet	13/36/2846 (4/2187)
236	وَلَا يَزَالُ فِي الْجَنَّةِ فَضْلٌ حَتَّى يُنْسِيَ اللَّهُ لَهَا خَلْقًا	Cennet	13/38/2848 (4/2188)
237	وَاللَّهُ مَا الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا مِثْلُ مَا يَجْعَلُ أَحَدُكُمْ إِنْصَبَعَهُ هَذِهِ	Cennet	14/55/2858 (4/2195)
238	وَرَجُلٌ لَا يُصْبِحُ وَلَا يُمَسِي إِلَّا وَهُوَ يُخَادِعُكَ	Cennet	16/63/2865 (4/2197)
239	لَا يُمَوِّتَنَّ أَحَدُكُمْ إِلَّا وَهُوَ يُحْسِنُ بِاللَّهِ الظَّنَّ	Cennet	19/81/2877 (4/2205)

240	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَبِئْسَ لِلْعَرَبِ مِنْ شَرِّ قَدِ اقْتَرَبَ	Fiten	1/1/2880 (4/2207)
241	فَلَا يَبْقَى إِلَّا الشَّرِيدُ الَّذِي يُخْبِرُ عَنْهُمْ	Fiten	2/6/1883 (4/2209)
242	لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَقْتُلَ فِئَتَانِ عَظِيمَتَانِ	Fiten	4/1/157 (4/2214)
243	لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَكْثُرَ الْهَرْجُ	Fiten	4/18/157 (4/2215)
244	لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَخْسِرَ الْفِرَاتُ عَنْ جَبَلٍ مِنْ ذَهَبٍ	Fiten	8/29/2894 (4/2219)
245	لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَنْزِلَ الرُّومُ بِالْأَعْمَاقِ	Fiten	9/34/2897 (4/2221)
246	لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَخْرُجَ نَارٌ مِنْ أَرْضِ الْحِجَازِ	Fiten	14/42/2902 (4/2227)
247	لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَضْطَرِبَ أَلْيَافُ نِسَاءِ دُوسٍ	Fiten	17/51/2906 (4/2230)
248	لَا يَذْهَبُ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ حَتَّى تُغْبِثَ اللَّائِثُ وَالْعَزْزَى	Fiten	17/52/2907 (4/2230)
249	وَلَيْسَ بِهِ الدِّينُ إِلَّا الْبَلَاءُ	Fiten	18/54/157 (4/2231)
250	لَا تَذْهَبُ الدُّنْيَا، حَتَّى يَأْتِيَ عَلَى النَّاسِ يَوْمٌ لَا يَدْرِي الْقَاتِلُ فِيهِمُ قَتْلَ	Fiten	18/56/2908 (4/2231)
251	لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَخْرُجَ رَجُلٌ مِنْ قَحْطَانَ يَسُوقُ النَّاسَ بِعَصَاهُ	Fiten	18/60/2910 (4/2232)
252	لَا تَذْهَبُ الْأَيَّامُ وَاللَّيَالِي، حَتَّى يَمْلِكَ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ الْجَهْجَاهُ	Fiten	18/61/2911 (4/2232)
253	لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَغْرُوهَا سَبْعُونَ أَلْفًا مِنْ بَنِي إِسْحَاقَ، فَإِذَا جَاءُوهَا نَزَلُوا، فَلَمْ يُقَاتِلُوا بِسِلَاحٍ وَلَمْ يَزُمُوا بِسَهْمٍ، قَالُوا: لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَاللَّهُ أَكْبَرُ	Fiten	18/78/2920 (4/2238)
254	لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يُقَاتِلَ الْمُسْلِمُونَ	Fiten	18/82/2922 (4/2239)

	الْيَهُودَ		
255	مَا مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَقَدْ أَنْذَرَهُ قَوْمَهُ....لَنْ يَرَى أَحَدٌ مِنْكُمْ رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ حَتَّى يَمُوتَ	Fiten	19/169 (4/2245)
256	فَلَا يَجِدُونَ فِي الْأَرْضِ مَوْضِعَ شِبْرٍ إِلَّا مَلَأَهُ زَهْمُهُمْ وَنَشْتُهُمْ	Fiten	20/110/2937 (4/2250)
257	فَلَا يَبْقَى عَلَى وَجْهِ الْأَرْضِ أَحَدٌ فِي قَلْبِهِ مِثْقَالُ ذَرَّةٍ مِنْ خَيْرٍ أَوْ إِيمَانٍ إِلَّا قَبَضَتْهُ	Fiten	23/116/2940 (4/2258)
258	لَيْسَ مِنْ بَلَدٍ إِلَّا سَيَطُوهُ الدَّجَالُ، إِلَّا مَكَّةَ وَالْمَدِينَةَ	Fiten	23/123/2943 (4/2265)
259	لَا تَقُومُ السَّاعَةُ، إِلَّا عَلَى شِرَارِ النَّاسِ	Edâhî	27/131/2949 (4/2268)
260	لَمْ يُذْرِكْهُ الْهَرَمُ حَتَّى تَقُومَ السَّاعَةُ	Fiten	27/138/2953 (4/2270)
261	فَمَا يَصِلُ الْإِنَاءُ إِلَى فِيهِ حَتَّى تَقُومَ	Fiten	27/140/2954 (4/2270)
262	وَلَيْسَ مِنَ الْإِنْسَانِ شَيْءٌ إِلَّا يَبْلَى	Fiten	28/141/2955 (4/2270)
263	وَهَلْ لَكَ، يَا ابْنَ آدَمَ مِنْ مَالِكَ إِلَّا مَا أَكَلْتَ	Zühd ve Rekâik	3/2958 (4/2273)
264	لَا تُصَارُونَ فِي رُؤْيَا رَبِّكُمْ، إِلَّا كَمَا تُصَارُونَ فِي رُؤْيَا أَحَدِهِمَا	Zühd ve Rekâik	16/2968 (4/2279)
265	فَإِنِّي لَا أَجِيزُ عَلَى نَفْسِي إِلَّا شَاهِدًا مِنِّي	Zühd ve Rekâik	17/2969 (4/2280)
266	لَا تَدْخُلُوا مَسَاكِينَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ، إِلَّا أَنْ تَكُونُوا بِأَكْيَنَ حَذْرًا	Zühd ve Rekâik	1/39/2980 (4/2286)
267	وَلَا أَرَاهَا إِلَّا الْفَارَ	Zühd ve Rekâik	11/61/2997 (4/2294)
268	وَلَيْسَ ذَلِكَ لِأَحَدٍ إِلَّا لِلْمُؤْمِنِ	Zühd ve Rekâik	13/64/2999 (4/2295)
269	إِنَّكَ لَسْتَ بِقَاتِلِي حَتَّى تَفْعَلَ مَا أَمُرُكَ بِهِ	Zühd ve Rekâik	17/73/3005 (4/2299)

EK-5

Kasr (İnnemâ):

Aşağıda Sahîh-i Müslim’de geçen hadislerden إِمَّا (innemâ) ile yapılan kasrı içeren bölümler sıralanmıştır. Hadis metninin yanında hadisin geçtiği kitap isimi yazılmıştır. Bir sonraki bölümde ise sırasıyla bab, bab içindeki hadis numarası ve genel hadis numarasını göstermektedir. Parantez içinde ise cilt ve sayfa numarası belirtilmiştir. Örneğin tabloda 1 numarada yer alan hadisin karşısında 56/197/124 şeklinde verilen numaralardan birincisi olan 56 îmân kitabı içerisinde hadisin yer aldığı 56. Babı, yanındaki 197 îmân kitabı içerisindeki hadis numarasını, 124 ise Sahîh-i Müslüm kitabında genel hadisin numarasını göstermektedir.

SIRA	HADİS METNİ	KİTAP	BAB/BAB İÇİNDE HADİS/GENEL HADİS/CİLT ve SAYFA
1	إِمَّا هُوَ كَمَا قَالَ لَقَمَانُ لِأَبْنِهِ	Îmân	56/197/124 (1/114)
2	إِمَّا تَرَكَهَا مِنْ حَرَّاي	Îmân	59/205/129 (1/117)
3	وَإِمَّا كَانَ الَّذِي أُوتِيَتْ وَحْيًا أَوْحَى اللَّهُ إِلَيْ	Îmân	70/239/152 (1/134)
4	إِمَّا هُوَ جَبْرِيلُ، لَمْ أَرَهُ عَلَى صُورَتِهِ	Îmân	77/287/177 (1/159)
5	إِمَّا وَلِيِّيَ اللَّهُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ	Îmân	93/366/215 (1/197)
6	إِمَّا هِيَ لِذِكْرِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ	Tahâret	30/100/285 (1/236)
7	إِمَّا ذَلِكَ عِرْقٌ فَاغْتَسِلِي ثُمَّ صَلِّي	Hayız	14/63/334 (1/263)
8	إِمَّا الْمَاءُ مِنَ الْمَاءِ	Hayız	21/80/343 (1/269)
9	إِمَّا حَرَّمَ أَكْلَهَا	Hayız	27/100/363 (1/276)
10	إِمَّا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَقُولَ بَيْنَكَ هَكَذَا	Hayız	28/110/368 (1/280)

11	إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ	Salât	19/77/411 (1/308)
12	فَإِنَّمَا يُصَلِّي لِنَفْسِهِ	Salât	24/108/423 (1/319)
13	إِنَّمَا يَكْفِي أَحَدَكُمْ أَنْ يَضَعَ يَدَهُ عَلَى فُجْدِهِ	Salât	27/120/431 (1/322)
14	إِنَّمَا مِثْلُ هَذَا، مِثْلُ الَّذِي يُصَلِّي وَهُوَ مَكْنُوفٌ	Salât	44/232/492 (1/355)
15	فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ	Salât	48/259/505 (1/362)
16	إِنَّمَا هُوَ التَّشْبِيحُ وَالتَّكْبِيرُ وَقِرَاءَةُ الْقُرْآنِ	Mesâcid	7/33/537 (1/381)
17	إِنَّمَا بُنِيَتْ الْمَسَاجِدُ لِمَا بُنِيَتْ لَهُ	Mesâcid	18/80/569 (1/397)
18	إِنَّمَا تُفَقَّنُ يَهُودٌ	Mesâcid	24/123/584 (1/410)
19	إِنَّمَا التَّفْرِيطُ عَلَى مَنْ لَمْ يُصَلِّ الصَّلَاةَ	Mesâcid	55/311/681 (1/472)
20	إِنَّمَا مِثْلُ صَاحِبِ الْقُرْآنِ كَمِثْلِ الْإِبِلِ الْمُعَقَّلَةِ	Salâtu'l-musâfir	33/226/789 (1/543)
21	إِنَّمَا الشَّمْسُ وَالْقَمَرُ آيَاتَانِ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ	Kusuf	3/10/904 (2/623)
22	وَإِنَّمَا يَرْحَمُ اللَّهُ مِنْ عِبَادِهِ الرُّحَمَاءَ	Cenâiz	6/11/923 (2/635)
23	إِنَّمَا الصَّبْرُ عِنْدَ أَوَّلِ صَدْمَةٍ	Cenâiz	8/15/926 (2/637)
24	إِنَّمَا الْمِسْكِينُ الْمُتَعَفِّفُ	Zekât	34/102/1039 (2/719)
25	فَإِنَّمَا يَسَالُ جَمْرًا فَلْيَسْتَوِلْ أَوْ لْيَسْتَكْنِزْ	Zekât	35/105/1041 (2/720)
26	إِنَّمَا هُوَ سَوَادُ اللَّيْلِ	Siyâm	18/33/1090 (2/766)
27	فَإِنَّمَا أَطْعَمَهُ اللَّهُ وَسَقَاهُ	Siyâm	33/171/1155 (2/809)
28	إِنَّمَا هِيَ طَعْمَةٌ أَطْعَمَكُمُوهَا اللَّهُ	Hac	8/57/1196 (2/852)
29	إِنَّمَا هِيَ أَوْسَاخُ النَّاسِ	Zekat	51/167/1072 (2/752)
30	فَإِنَّمَا هَٰلِكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِكَثْرَةِ سُؤَالِهِمْ	Hac	73/412/1337 (2/975)
31	إِنَّمَا هِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ	Talâk	9/58/1488 (2/1124)
32	فَإِنَّهَا تُحَدُّ عَلَيْهِ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا	Talâk	8(62/1486 (2/1126)

33	فَإِنَّمَا الرِّضَاعَةُ مِنَ الْمَجَاعَةِ	Ridâ'	8/32/1455 (2/1078)
34	إِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَتَقَى	İtk	2/8/1504 (2/1142)
35	إِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَتَقَى	İtk	2/14/1504 (2/1144)
36	وَإِنَّمَا يُسْتَخْرَجُ بِهِ مِنَ الْبَخِيلِ	Nezr	2/4/1639 (3/1261)
37	إِنَّمَا هَذَا مِنْ إِيْخْوَانِ الْكُفَّانِ	Kısâs	11/36/1681 (3/1309)
38	فَإِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ أَنَّهُمْ.....	Hudûd	2/9/1688 (3/1315)
39	إِنَّمَا ذَهَبَ بِإِنْدِكَ	Akziye	10/20/1720 (3/1344)
40	فَإِنَّمَا هِيَ لَكَ، أَوْ لِأَخِيكَ، أَوْ لِلذَّنْبِ	Lukata	11/2/1722 (3/1348)
41	إِنَّمَا تَخْزَنُ لَهُمْ ضُرُوعَ مَوَاشِيهِمْ أَطْعَمَتْهُمْ	Lukata	2/13/1726 (3/1352)
42	إِنَّمَا يَأْكُلُ آلُ مُحَمَّدٍ	Cihâd ve Siyer	16/52/1759 (3/1380)
43	إِنَّمَا الْأَرْضُ لِلَّهِ وَرَسُولِهِ	Cihâd ve Siyer	20/61/1765 (3/1387)
44	إِنَّمَا الطَّاعَةُ فِي الْمَعْرُوفِ	İmâre	8/39/1840 (3/1469)
45	إِنَّمَا الْإِمَامُ جُنَّةٌ	İmâre	9/43/1841 (3/1471)
46	فَإِنَّمَا عَلَيْهِمْ مَا حُمِلُوا، وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِلْتُمْ	İmâre	12/49/1846 (3/1474)
47	إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّةِ	İmâre	45/155/1907 (3/1515)
48	فَإِنَّهُ إِنَّمَا أَمْسَكَ عَلَى نَفْسِهِ..... فَإِنَّمَا سَمَّيْتُ عَلَى كَلْبِكَ	Sayd ve Zebâih	1/3/1929 (3/1529)
49	فَإِنَّمَا هُوَ لَحْمٌ قَدَّمَهُ لِأَهْلِهِ لَيْسَ مِنَ النَّسْلِ فِي شَيْءٍ	Edâhî	1/7/1961 (3/1553)
50	إِنَّمَا نَهَيْتُكُمْ مِنْ أَجْلِ الدَّافَةِ الَّتِي دَفَعْتُ	Edâhî	5/28/1971 (3/1561)
51	إِنَّمَا هِيَ عَدُوُّكُمْ	Eşribe	12/101/2016 (3/1596)
52	إِنَّمَا يُجْرَجُ فِي بَطْنِهِ نَارُ جَهَنَّمَ	Libâs ve Zînet	1/1/2065 (3/1634)
53	إِنَّمَا يَلْبَسُ الْحَرِيرَ فِي الدُّنْيَا مَنْ لَا خَلَقَ لَهُ فِي الْآخِرَةِ	Libâs ve Zînet	2/7/2068 (3/1639)

54	إِنَّمَا يَلْبَسُ الْخَرِيرَ مَنْ لَا خَلَقَ لَهُ	Libâs ve Zînet	2/10/2069 (3/1641)
55	إِنِّي لَمْ أُعْطِكُهُ لِيَتَلَبَّسَهُ، إِنَّمَا أُعْطِيْتُكَهُ تَبِيعُهُ	Libâs ve Zînet	2/16/2070 (3/1644)
56	إِنَّمَا هَلَكْتُ بَنُو إِسْرَائِيلَ جِبْنَ اتَّخَذَ هَذِهِ نِسَاؤُهُمْ	Libâs ve Zînet	33/122/2127 (3/1679)
57	فَإِنَّمَا أَنَا قَاسِمٌ أَقْسِمُ بَيْنَكُمْ	Âdâb	1/3/2133 (3/1682)
58	لَا إِنَّمَا هُنَّ أَرْبَعٌ فَلَا تَزِيدُنَّ عَلَيَّ	Âdâb	2/12/2137 (3/1685)
59	إِنَّمَا جُعِلَ الْإِذْنُ مِنْ أَجْلِ الْبَصَرِ	Âdâb	9/40/2156 (3/1698)
60	إِنَّمَا الْكُرْمُ الرَّجُلُ الْمُسْلِمُ	Elfâz	2/10/2247 (4/1763)
61	فَإِنَّمَا هُوَ شَيْطَانٌ	Selâm	37/139/2236 (4/1756)
62	إِنَّمَا هِيَ قِيَعَانُ	Fezâil	5/15/2282 (4/1787)
63	فَإِنَّمَا أَهْلَكَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ كَثْرَةُ مَسَائِلِهِمْ	Fezâil	37/130/1337 (4/1830)
64	فَإِنِّي إِنَّمَا ظَنَنْتُ ظَنًّا	Fezâil	38/139/2361 (4/1835)
65	مَا مِنْ مَوْلُودٍ يُوَلَّدُ إِلَّا نَحْسَهُ الشَّيْطَانُ	Fezâil	40/146/2366 (4/1838)
66	إِنَّكَ إِنَّمَا اتَّبَعْتَنِي بِشَيْطَانٍ	Fezâil	41/154/2371 (4/1840)
67	إِنَّمَا خُلِقْتُ لِلْحَرْبِ	Fezâilu's-Sahâbe	1/13/2388 (4/1857)
68	إِنَّمَا خَيْرَنِي اللَّهُ	Fezâilu's-Sahâbe	2/25/2400 (4/1865)
69	فَإِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ يُوشِكُ أَنْ يَأْتِيَ رَسُولُ رَبِّي فَأَجِيبُ	Fezâilu's-Sahâbe	4/36/2408 (4/1873)
70	وَإِنَّمَا أَكْرَهُ أَنْ يَقْتُلُونَهَا	Fezâilu's-Sahâbe	15/96/2449 (4/1903)
71	إِنَّمَا هِيَ أَعْمَالُكُمْ أَحْصِيهَا لَكُمْ	Birr ve Sıla	15/55/2577 (4/1994)
72	وَإِنَّمَا بُعِثْتُ رَحْمَةً	Birr ve Sıla	24/87/2599 (4/2006)
73	اللَّهُمَّ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ	Birr ve Sıla	25/88/2600 (4/2007)
74	إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ، أَرْضَى كَمَا يَرْضَى الْبَشَرُ	Birr ve Sıla	25/95/2603 (4/2009)
75	إِنَّمَا مَثَلُ الْجَلِيسِ الصَّالِحِ، وَالْجَلِيسِ السَّوِّءِ، كَخَامِلٍ	Birr ve Sıla	45/146/2628 (4/2026)

	المِسْك		
76	إِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ، بِاخْتِلَافِهِمْ فِي الْكِتَابِ	İlim	1/2/2666 (4/2053)
77	إِنَّمَا مَرَّ فَجَلَسَ مَعَهُمْ	Zikir ve Dua	8/25/2689 (4/2069)
78	إِنَّمَا أَنْتَ رَحْمَتِي.....إِنَّمَا أَنْتَ عَذَابِي	Cennet	13/36/2846 (4/2187)
79	إِنَّمَا بَعَثْتُكَ لِابْتِلَايِكَ وَابْتِلَايَ بِكَ	Cennet	16/63/2865 (4/2197)
80	إِنَّمَا ذَلِكَ الْعَرْضُ	Cennet	18/79/2876 (4/2204)
81	وَإِنَّمَا أَلْقَى فِي الْجَنَّةِ	Fiten	21/113/2938 (4/2256)
82	فَإِنَّمَا ابْتُلِيتُمْ، فَقَدْ رُضِيَ عَنْكَ	Zühd ve Rekâik	53/17/2964 (4/2275)

EK-6

Kasr (Takdim):

Aşağıda Sahîh-i Müslim’de geçen hadislerden takdîm ile yapılan kasrı içeren bölümler sıralanmıştır. Hadis metninin yanında hadisin geçtiği kitap isimi yazılmıştır. Bir sonraki bölümde ise sırasıyla bab, bab içindeki hadis numarası ve genel hadis numarasını göstermektedir. Parantez içinde cilt ve sayfa numarası belirtilmiştir. Son bölümde ise mukaddem olan öge belirtilmiştir. Örneğin tabloda 1 numarada yer alan hadisin karşısında 11/56/34 şeklinde verilen numaralardan birincisi olan 11 îmân kitabı içerisinde hadisin yer aldığı 11. Babı, yanındaki 56 îmân kitabı içerisindeki hadis numarasını, 34 ise Sahîh-i Müslüm kitabında genel hadisin numarasını göstermektedir.

SIRA	HADİS METNİ	KİTAP	BAB/BAB İÇİNDE HADİS/GENEL HADİS/CİLT ve SAYFA	MUKADDEM OLAN ÖGE
1	ذَاقَ طَعْمَ الْإِيمَانِ مَنْ رَضِيَ بِاللَّهِ رَبًّا	Îmân	11/56/34 (1/62)	Müsned
2	اللَّهُمَّ وَلِيْدِيْهِ فَاعْفِرْ	Îmân	49/184/116 (1/108)	Müteallikât-i fiil
3	حِجَابُهُ النُّورُ	Îmân	79/293/179 (1/161)	Müsned
4	بِكَ أَمَرْتُ لَا أَفْتَحُ لِأَحَدٍ قَبْلَكَ	Îmân	85/333/197 (1188)	Müteallikât-i fiil
5	وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ	Îmân	94/374/220 (1/199)	Müteallikât-i fiil
6	وَإِنَّا إِنْ شَاءَ اللَّهُ بِكُمْ لَاجِفُونَ	Tahâret	12/39/249 (1/218)	Müteallikât-i fiil
7	عَمْدًا صَنَعْتُهُ يَا عَمْرُ	Tahâret	25/86/277 (1/232)	Müteallikât-i fiil
8	أَنْزَلْتُ عَلَىٰ آدَمَ سُوْرَةَ	Salât	14/53/400 (1/300)	Müteallikât-i fiil
9	رَبَّنَا وَلَكَ الْحَمْدُ	Salât	19/77/411 (1/308)	Müsned

10	اللَّهُمَّ رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ	Salât	20/87/415 (1/310)	Müsned
11	يَا مُعَاذُ أَفْتَانُ أَنْتَ	Salât	36/178/465 (1/339)	Müsned
12	رَبَّنَا لَكَ الْحَمْدُ	Salât	40/205/477 (1/347)	Müsned
13	وَمِنْكَ السَّلَامُ	Mesâcid	26/136/592 (1/414)	Müsned
13	لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ	Mesâcid	26/138/593 (1/415)	Müsned
14	لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ	Mesâcid	26/146/597 (1/418)	Müsned
15	لَنْ يَلِجَ النَّارَ أَحَدٌ	Mesâcid	37/213/634 (1/440)	Müteallikât-i fiil
16	وَبِذَلِكَ أَمَرْتُ	Salâtu'l-musâfir	26/201/771 (1/534)	Müteallikât-i fiil
17	اللَّهُمَّ لَكَ الْحَمْدُ.....	Salâtu'l-musâfir	26/199/769 (1/532)	Müsned
18	لَكَ أَسْلَمْتُ، وَبِكَ أَمَنْتُ.....	Salâtu'l-musâfir	26/199/769 (1/532)	Müteallikât-i fiil
19	فِيهِ خُلِقَ آدَمُ، وَفِيهِ أُدْخِلَ الْجَنَّةَ، وَفِيهِ أُخْرِجَ مِنْهَا	Cuma	5/17/854 (2/585)	Müteallikât-i fiil
20	فِي هَذَا قَتَلْتُ..فِي هَذَا قُطِعْتُ رَجَمِي...فِي هَذَا قُطِعَتْ يَدِي	Zekât	18/62/1013 (2/701)	Müteallikât-i fiil
21	فِيهِ وُلِدْتُ وَفِيهِ أُنْزِلَ عَلَيَّ	Sıyâm	36/198/1162 (2/820)	Müteallikât-i fiil
22	فِيكُمْ الْعُلُولُ	Cihâd ve Siyer	11/31/1747 (3/1366)	Müsned
23	ذَلِكَ أَرِيدُ	Cihâd ve Siyer	20/61/1765 (3/1387)	Müteallikât-i fiil
24	فَإِنَّ عَلَيْكَ إِثْمَ الْأَرَبِيِّينَ	Cihâd ve Siyer	26/74/1773 (3/1393)	Müsned
25	وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ مَا لَقِيتَ	Cihâd ve Siyer	39/112/1796 (3/1421)	Müteallikât-i fiil
26	عَلَى الْمَرْءِ الْمُسْلِمِ السَّمْعُ وَالطَّاعَةُ	Îmâre	8/38/1839 (3/1469)	Müsned
27	الْحَيَاةُ تُرِيدُ	Fezâil	42/158/2372 (4/1843)	Müteallikât-i fiil

28	فَوَيْهِمَا فَجَاهِدْ	Birr ve Sıla	1/5/2549 (4/1975)	Müteallikât-i fiil
29	بُعْدًا لَكَ وَسُحْقًا، فَعَنُكُنْ كُنْتُ أَنَاضِلُ	Zühd ve Rekâik	53/17/2969 (4/2280)	Müteallikât-i fiil
30	بِاسْمِكَ رَبِّي وَصَنَعْتُ جَنَّبِي	Zikir, Dua	17/64/2714 (4/2085)	Müteallikât-i fiil
31	فَبِهَا يَتَّعَاطُونَ، وَبِهَا يَتَرَاخَمُونَ، وَبِهَا تَغْطِفُ الْوَحْشُ عَلَى وَلَدِهَا	Tevbe	4/19/2752 (4/2108)	Müteallikât-i fiil
32	فِيهِ يُرَكَّبُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Fiten	28/143/2955 (4/2271)	Müteallikât-i fiil

EK-7

Kasr (Atıf)

Aşağıda Sahîh-i Müslim’de geçen hadislerden atıf yoluyla yapılan kasrı içeren bölümler sıralanmıştır. Hadis metninin yanında hadisin geçtiği kitap isimi yazılmıştır. Bir sonraki bölümde ise sırasıyla bab, bab içindeki hadis numarası ve genel hadis numarasını göstermektedir. Parantez içinde ise cilt ve sayfa numarası belirtilmiştir. Örneğin tabloda 1 numarada yer alan hadisin karşısında 68/395/1330 şeklinde verilen numaralardan birincisi olan 68 hac kitabı içerisinde hadisin yer aldığı 68. Babı, yanındaki 395 hac kitabı içerisindeki hadis numarasını, 1330 ise Sahîh-i Müslüm kitabında genel hadisin numarasını göstermektedir.

SIRA	HADİS METNİ	KİTAP	BAB/BAB İÇİNDE HADİS/GENEL HADİS/CİLT ve SAYFA
1	بَلَّ فِي كُلِّ قَبْلَةٍ مِنَ الْبَيْتِ	Hac	68/395/1330 (2/968)
2	لَا بَلَّ لِأَبَدٍ أَبَدٍ	Hac	19/147/1218 (2/886)
3	لَا، بَلَّ بِغَنِيهِ	Musakât	21/111/715 (3/1222)
4	لَا، بَلَّ فِيمَا جَفَّتْ بِهِ الْأَقْلَامُ	Kader	1/82648 (4/2040)
5	بَلَّ لِلنَّاسِ كَافَّةً	Tevbe	7/42/2763 (4/2116)
6	مَنْ اشْتَرَى شَاةً مُصَرَّاةً فَهُوَ بِالْخِيَارِ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، فَإِنْ رَدَّهَا رَدَّ مَعَهَا صَاعًا مِنْ طَعَامٍ، لَا سَمَرَاءَ	Buyû'	7/25/1524 (3/1158)

Kasr (Marife)

Aşağıda Sahîh-i Müslim’de geçen hadislerden müsnedin marife olmasıyla yapılan kasr sanatını içeren bölümler sıralanmıştır. Hadis metninin yanında hadisin geçtiği kitap isimi yazılmıştır. Bir sonraki bölümde ise sırasıyla bab, bab içindeki hadis numarası ve genel hadis numarasını göstermektedir. Parantez içinde ise cilt ve sayfa numarası belirtilmiştir. Örneğin tabloda 1 numarada yer alan hadisin karşısında 23/95/55 şeklinde verilen numaralardan birincisi olan 23 îmân kitabı içerisinde hadisin yer aldığı 23. Babı, yanındaki 95 îmân kitabı içerisindeki hadis numarasını, 55 ise Sahîh-i Müslüm kitabında genel hadisin numarasını göstermektedir.

SIRA	HADİS METNİ	KİTAP	BAB/BAB İÇİNDE HADİS/GENEL HADİS/CİLT ve SAYFA
1	الدِّينُ النَّصِيحَةُ	Îmân	23/95/55 (1/74)
2	أَنْتُمْ الْعُرُّ الْمُخَلَّلُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مِنْ إِسْبَاغِ الْوُضُوءِ	Tahret	12/34/246 (1/216)
3	اللَّهُمَّ أَنْتَ السَّلَامُ	Mesâcid	26/135/591 (1/414)
4	اللَّهُمَّ أَنْتَ الْمَلِكُ..... أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَجِّرُ	Salâtu'l-musâfir	26/201/771 (1/534)
5	نَحْنُ الْأَجْرُونَ السَّابِقُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Cuma	6/21/855 (2/586)
6	أَنْتَ الصَّاجِبُ فِي السَّفَرِ	Hac	75/425/1342 (2/978)
7	أَنَا الْفَرَطُ عَلَى الْخَوْضِ	Îmâre	1/10/1822 (3/1453)
8	الْحَمْدُ الْمَوْتُ	Selâm	8/20/2172 (4/1711)
9	فَإِنِّي أَنَا الدَّهْرُ.	Elfâz	1/3/2246 (4/1762)

10	أَنَا مُحَمَّدٌ، وَأَنَا أَحْمَدُ، وَأَنَا الْمَاجِي..وَأَنَا الْخَاشِعُ... وَأَنَا الْعَاقِبُ..	Fezâil	34/124/2354 (4/1828)
11	أَنْتَ الْمُقَدِّمُ وَأَنْتَ الْمُؤَجَّرُ	Zikir ve Dua	18/70/2719 (4/2087)

EK-9

Kasr (Zamîrû'l-Fasl):

Aşağıda Sahîh-i Müslim'de geçen hadislerden zamîrû'l-fasl yoluyla yapılan kasr sanatını içeren bölümler sıralanmıştır. Hadis metninin yanında hadisin geçtiği kitap isimi yazılmıştır. Bir sonraki bölümde ise sırasıyla bab, bab içindeki hadis numarası ve genel hadis numarasını göstermektedir. Parantez içinde ise cilt ve sayfa numarası belirtilmiştir. Örneğin tabloda 1 numarada yer alan hadisin karşısında 7/29/19 şeklinde verilen numaralardan birincisi olan 7 îmân kitabı içerisinde hadisin yer aldığı 7. Babı, yanındaki 29 îmân kitabı içerisindeki hadis numarasını, 19 ise Sahîh-i Müslüm kitabında genel hadisin numarasını göstermektedir.

SIRA	HADİS METNİ	KİTAP	BAB/BAB İÇİNDE HADİS/GENEL HADİS/CİLT ve SAYFA
	فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لِذَلِكَ	Îmân	7/29/19 (1/50)
1	إِنَّ اللَّهَ هُوَ السَّلَامُ	Salât	16/55/402 (1/301)
2	مَا كَانَتْ الصَّلَاةُ هِيَ تَحْبِسُهُ	Mesâcid	49/272/649 (1/459)
3	وَلَكِنْ أَذْهَبَ أَنْتَ يَا أَبَا مُوسَى	Îmâre	3/15/1733 (3/1456)
4	وَلَكُمْ أَنْتُمْ، أَهْلُ السَّيْفَةِ، هَجْرَتَانِ	Fezâilu's-Sahâbe	41/169/2503 (4/1946)
5	لَا تَسُبُّوا الدَّهْرَ، فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الدَّهْرُ	Elfâz	1/5/2246 (4/1763)
6	إِنَّ الْأَكْثَرِينَ هُمْ الْأَقْلُونَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ	Zekat	9/32/94 (2/687)
7	مَنْ قَاتَلَ لِتَكُونَ كَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا	Îmâre	42/150/1904 (3/1513)

